

A. Spekke

Latvieši un Līvonijs 16. gs.

I. Ģeogrāfiskā vīzija

II. Militārās un politiskās
sakarības liecības

III. Latviešu izskats,
paražas un ticējumi

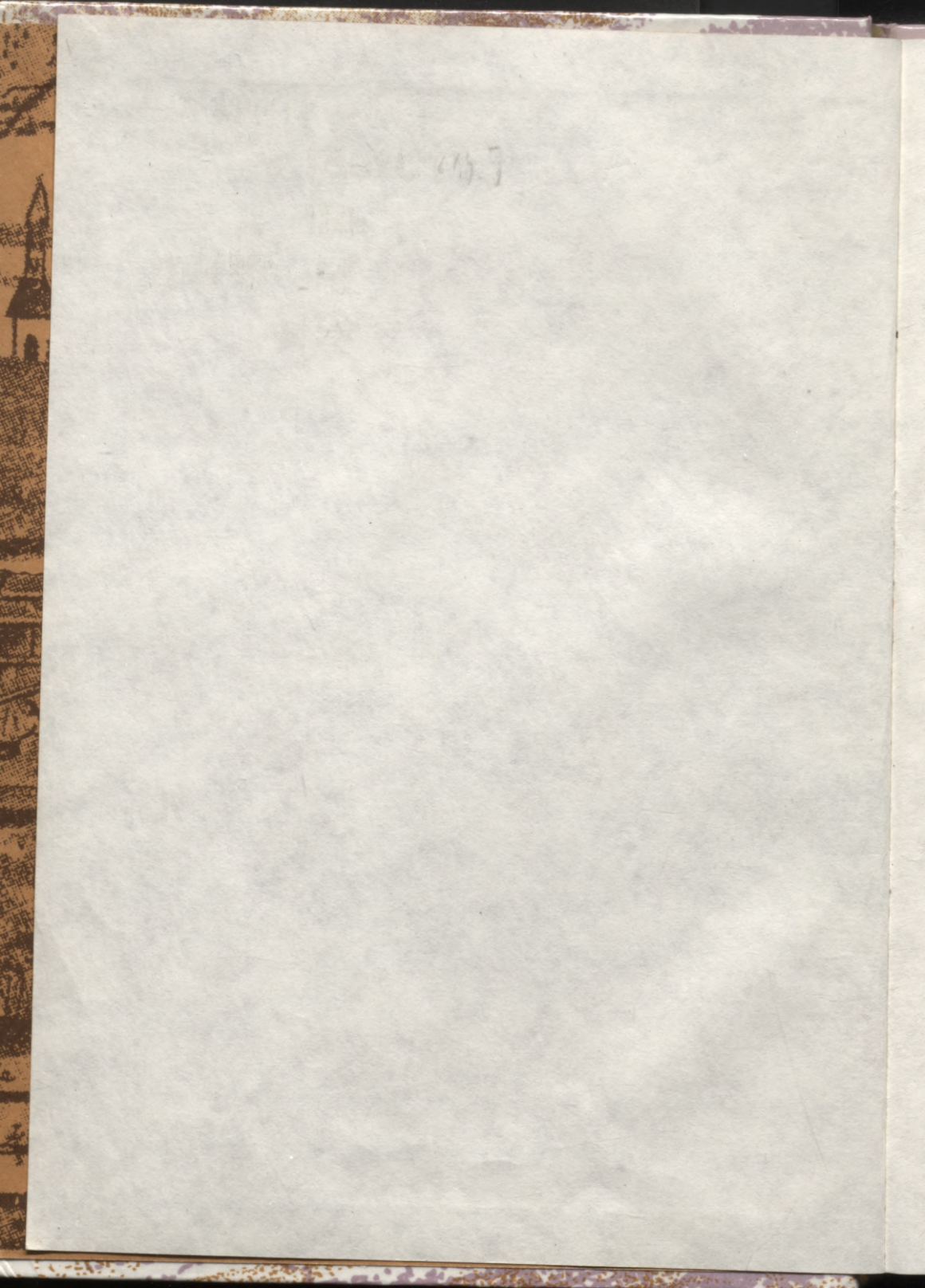
Signorura	Significatio
Die Grose Stadt	die Drag
die Kleine Stadt	die Gafade
die Grose Hof	die Table
die Kleine Hof	die Drucke
der Hauptmarchen	die Schley
die Hauptmarchen	die Grotz
die Kirchspil	die Klein
die Propst	die die
die Koche	die die
die Paperech	die die
die Kirchfalle	die die
die Waldforstung	die die

die Carladica quorum 13 in uno gradu et 12 in duo in uno militem.

die Latina quorum 17 in uno gradu et 12 in duo in uno militem.

Militaria Polonica quorum 12 in uno gradu et 30 in duo in uno militem.

Militaria Germanica quorum 17 in uno gradu et 45 in duo in uno militem.

A. Spekke

**Latvieši
un
Līvonijs**

16. gs.

RIGA-ZINĀJNE-1995

A. Spektor

Latvian

in

Latvian

to go.

95-3
703

L
9

A. Spekke

Latvieši un Līvonijs

16. gs.

RIGA «ZINĀTNE» 1995

ISBN 5-7966-1113-7

UDK-p 947.43.031
Sp 304

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

95-15-437
0305030002

Izdevums sagatavots pēc prof. A. Speckes grāmatas

«LATVIEŠI UN LIVONIJA 16. GS.»

Rīga 1935

A. Gulbja apgādā

S. CIMERMANA priekšvārds

J. ŠTRAUHMAŅA komentāri

Zinātniskais konsultants S. CIMERMANIS

ISBN 5-7966-1112-7

© S. Cimermanis — priekšvārds, 1995

© J. Štrauhmanis — komentāri, 1995

Ceļavārdi

Viena no būtiskajiem Latvijas vidusskolu vēstures pētījumiem bija pēdējais Arvīda Speķe, kas iznāca daudzu pelnīgo darbu. Tā ir arī pirmā grāmata, kas ir par Latvijas vēsturi, kas ir par Latvijas vēsturi, kas ir par Latvijas vēsturi.

Manas dzīves draugam 1935. gada septembrī

*(Con le ginocchia
della mente inchine)*

F. Petrarca

Ar dāvējošiem faktiem parbagātā pasaulē jebkurš samazs cilvēks var būt interesēts un vajadzīgs domātājs. Piemēram, ja mēs zinām, ka mēs dzīvojam šajā pasaulē, mēs zinām, ka mēs dzīvojam šajā pasaulē, mēs zinām, ka mēs dzīvojam šajā pasaulē.

Ar dāvējošiem faktiem parbagātā pasaulē jebkurš samazs cilvēks var būt interesēts un vajadzīgs domātājs. Piemēram, ja mēs zinām, ka mēs dzīvojam šajā pasaulē, mēs zinām, ka mēs dzīvojam šajā pasaulē, mēs zinām, ka mēs dzīvojam šajā pasaulē.

Ar dāvējošiem faktiem parbagātā pasaulē jebkurš samazs cilvēks var būt interesēts un vajadzīgs domātājs. Piemēram, ja mēs zinām, ka mēs dzīvojam šajā pasaulē, mēs zinām, ka mēs dzīvojam šajā pasaulē, mēs zinām, ka mēs dzīvojam šajā pasaulē.

Ministero delle Istruzione
1935. 20 settembre

(Con la direzione
della scuola media)
E. Ferrero

Ceļavārdi

Viens no izcilākajiem Latvijas viduslaiku vēstures pētniekiem bija profesors Arnolds Spekke, kas sarakstīja daudzus paliekošus darbus. Tāda ir arī grāmata «Latvieši un Livonija 16. gs.». Tajā apkopotas nepublicētas ģeogrāfiskas, etnogrāfiskas un kultūrvēsturiskas ziņas par baltu tautām, it īpaši par latviešiem. Tolaik, t.i., 30. gadu vidū, par Latvijas vēsturi 16. gadsimtā vēl bija maz plašāku darbu. Autors pievērsās viņam tuvajai kultūras vēsturei. Grāmata tapa tāpēc, ka profesoram bija dziļa interese par dzimtenes pagātņi, viņš lieliski pārvaldīja vairākas svešvalodas un Latvijas brīvvalsts laikā bija nodevies diplomāta darbam. Divi pēdējie apstākļi viņam pavēra iespēju strādāt ārzemju arhīvos un bibliotēkās, kas citiem Latvijas vēsturniekiem bija grūti pieejamas vai pat nebija pieejamas. Arhīvos un bibliotēkās viņš atrada daudz līdz tam nezināmu vai maz pazīstamu dokumentu, laikabiedru liecību un citu materiālu, kurus varēja nodot Latvijas lasītāju rīcībā. Zinātnieks centās publicēt iespējami daudz šo pirmavotu. Tāpēc grāmatā dažkārt ir grūti atšķirt analītisko daļu no hrestomātiskās, t.i., no tekstu un avotu izlases.

Ar daudzpusīgiem faktiem pārbagātajā grāmatā jebkurš lasītājs atradīs savām vēstures interesēm atbilstošus dotumus. Tiem jāseko ļoti uzmanīgi, jo 16.—17. gadsimta autoru rakstījumos ir daudz neprecizitāšu, pārspilējumu, patvaļīgu izdomājumu. Parādību un norišu kopainu parasti nākas veidot no dažādās, nereti attālās teksta vietās izkļiedētām detaļām, isākiem vai garākiem stāstījuma fragmentiem. Arī vietas, uz kurām attiecas minētie fakti un norises, nereti norādītas visai virspusīgi un neprecīzi. Tomēr senrakstu citātos ir arī ne mazums patiesa, ko, protams, ir vieglāk uztvert zinošam lasītājam. Ceļavārdu autors ir centies minēt tikai dažas, viņaprāt, latviešu kultūras un etniskajai vēsturei nozīmīgākās jautājumu kopas. Ceļavārdu ierobežotā apjoma dēļ ekonomikas, ģeogrāfijas un vēstures fakti gandrīz nav aplūkoti.

Nedrīkst aizmirst, ka 1) profesors A. Spekke Livoniju uzskatīja par Ziemeļaustrumeiropas atslēgu, kurā noris sarežģīti politiski, saimnieciski, kultūras un etniskie procesi, kas skatāmi kopsakarā ar vēl plašākām teritorijām; 2) daudzas 16. gadsimtā minētās parādības ir atzīmētas arī 18.—19. gadsimta avotos, daļa saglabājusies līdz pat 20. gadsimtam, par citām 19.—20. gadsimta

avotos palikušas tikai atmiņas. Tas stāstījumu par tālo senatni padara ticamu un balsta domu, ka zemnieki allaž bijuši un būs seno tradīciju sargātāji un glabātāji.

Pats autors sava darba tapšanu un uzbūvi raksturoja visai pieticīgi: «Šī mana grāmata prasījusi daudzu gadu sīku un grūtu darbu, neatlaidīgu sekošanu vienai idejai pāri šķēršļiem, trūkumiem, pretrunām un iebildumiem. Tā nav, nespēj un negrib būt noslēgums, bet gan iesākums jaunai raibā un ļoti nepateicīgā materiāla pārkārtošanai, zināmam vēstures laikmeta latviskam uztvērumam, un tādēļ tās uzbūve tik nevienmērīga, vietām pat svārstīga un nedroša.»

Tieši šis latviešu zinātnieka svaigais fakts un kopsakarību skatījums, kas kā līdztiesīgs nostājas blakus cittautiešu skatījumam, mudināja izdevniecību «Zinātne» laist klajā grāmatas atkārtotu izdevumu. Tas aizstās iepriekšējo, par bibliogrāfisku retumu kļuvušo. Turklāt šī grāmata ir visai rosinoša gan profesionālam zinātniekam, gan novadpētniekam, pedagogam, gan vienkāršam interesentam. Te jāatgādina profesora uzskati (varbūt pamācība?) par jaunu ceļu meklēšanu zinātnē: «Jaunu taku staigāšana jau, protams, interesanta un aizrautīga, bet arī ne mazums riskanta un bīstama lieta. It sevišķi tas sakāms par mūsu zemes vēsturi, kas liktenīgi bagāta uztveres viedokļiem, principiāli pretrunīgiem vērtējumiem, it īpaši nacionālā ziņā, kur žēlastības nav bijis un nebūs. Redzēs, kādu ceļu iespēs sev izlauzt mūsējais, katrā ziņā tam beidzot pienācis laiks nostāties lielās pasaules priekšā un imperatīvi prasīt sev vietu citu starpā. Lai Dievs dod spēku un izturību mūsu garīgā karoga nesējiem!» Šāda situācija grāmatas iznākšanas gadā bija tāpēc, ka pirms tam vairumu pētījumu un avotu publikāciju bija sagatavojuši dažādos laikposmos Latviju un latviešus pakļāvušo etnosu pārstāvji, it īpaši krievi, poļi un vācieši, kas igauņus un latviešus nereti vienkārši ignorēja. Daļa no viņiem un viņu domubiedriem pat uzskatīja, ka latviešiem sava vēsture nav jāzina, jo šīs zināšanas var mudināt viņus uz dumpīgām domām un rīcību. Lūk, kā A. Švābes tulkojumā skan Kurzemes superintendenta Paula Einhorna uzskati, kurus viņš pauž 1649. gadā publicētajā darbā «*Historia Lettica...*»: «Ja latviešus laistu skolās un viņi tiktu tiktāl, ka varētu lasīt un saprast šīs zemes hronikas un vēsturi un no tām dabūtu zināt, ka viņi no seniem laikiem ir valdījuši šo zemi un bijuši tās kungi, bet vācieši viņiem pēc tam to atņēmuši, nospieduši pašus kalpībā un izturējušies pret viņiem ļoti cietsirdīgi, tad viņi nopietni sāktu pārdomāt, kā atbrīvoties no šādas kalpības un iegūt atpakaļ savu zemi un agrāko stāvokli.» Radniecīgs domu virziens lasāms arī daudzos 19. gadsimtā rakstītos dokumentos un publikācijās. Tomēr jāpiebilst, ka pa-

stāvēja un tika publicēti arī pretēji uzskati. Tos puda tādas plaši pazīstamas personības kā publicists un rakstnieks Garlībs Merķelis, Lestenes draudzes mācītājs, «Latviešu Avīžu» dibinātājs un pirmais redaktors Kārlis Vatsons, Lindes—Birzgales draudzes mācītājs Konrāds Šulcs u.c.

Šajā sakarā gribas citēt, ko 1599.—1600. gadā poļu valdības komisārs jezuits Soļikovskis ir teicis Livonijas valdniekiem: «Cik gaužām slaveni tiešām jūsu.. agrākie valdnieki, arhibīskapi, bīskapi, mestri darīja derīgus darbus, sabūvēdami tik daudzas baznīcas, klosterus un pilis, tikpat neprātīgi un pierādot gudra sprieduma trūkumu, ka neuzcēla un nenodibināja nevienas ģimnāzijas, nedz skolas, nedz akadēmijas. Bet, ja nu šo trūkst un ja zemes kungi visas savas laimes cerību un savu ļaužu greznumu bija likuši vienīgi ieroču varā, ja zemē nav nekādu zinību, nav mācītu vīru.., tad visa šī milzīgā vara, bez saprāta vadīta, savā smagumā sagrūst.»

Sniedzot ziņas par latviešiem cittaute jūgā, par viņu dzīvesveidu un kultūru, grāmatas autors pilnā mērā ir apzinājies avotu fragmentārisumu un to, ka stāvoklis nevar jūtami uzlaboties, jo: «Par tautu, kura apceramos senos laikos nespēlēja karos redzamu, teiksim, oriģinālu lomu, kura vēl nespīdēja ar savu valdnieku vai augstmaņu galmiem, kuras bruņniecības ideāli bija klusi atkāpušies brīnumsiltās ģimenes tradīcijās vai nereāli blāvoja līrisku vīziju veidā, par tautu, kura uz laiku bija zaudējusi savas politiskās neatkarības un līdz ar to sabiedriskās pilngadības purpura togu, mums grūti būs cerēt atrast plašus aprakstus, kuros mūsu acu priekšā lai slidētu seno laiku silueti.» Un tajā pašā laikā viņš atzina, ka daudzveidīgie avoti par Austrumbaltiju radušies tās savdabīgās pievilcības dēļ: «Livonija, it īpaši tās lielākā pilsēta Rīga, taču atrodas pie Daugavas ietekas jūrā, pie tās Sarmātu Daugavas (kā teica 16. gs.), kas nāk no plašajiem Austrumeiropas līdzenumiem un ietek Eiropas «Ziemeļu Vidusjūrā»; Livonija, šī «Austrumeiropas likteņu zeme», ir acīmredzot atslēga visiem ekonomiskajiem un kulturālajiem sakariem starp neaptveramo iespēju bagātajiem austrumiem un to Vakareiropas atrisinājumu — Baltijas jūru.»

Grāmatas hronoloģiskais ietvars — 16. gadsimts — latviešu tautas vēsturē bija visai nozīmīgs. Tā pirmajā pusē Latvijā reformācijas kustības dēļ ienāca luterānisms, kam pieslēgās zemes valdošie slāņi un luterticībā ierakstīja arī savus zemniekus. Katolicisms palika otrajā plānā. Latvijā tolaik pastāvēja četri feodāli valstiski veidojumi — Livonijas ordeņa valsts, Rīgas arhibīskapija, Kurzemes bīskapija un Rīgas patrimoniālais apgabals. Tos visus bija izveidojuši Latviju iekarojušie vācu feodāļi. Tagadējās Igaunijas un Latvijas teritoriju vienā vārdā dēvēja par Livoniju. Šo valstisko veidojumu vadība nereti

ķildojās savā starpā, bet lielākais no tiem — Livonijas ordeņa valsts — arī ar austrumos spēcīgi augošo Krieviju, kas centās gūt pieeju Baltijas jūrai un pretendēja uz ģeopolitiski visai izdevīgo Livoniju. Šo teritoriju centās iegūt arī Dānija, Lietuvas lielkņaziste, Polija un Zviedrija. Saasinājušos pretrunu dēļ 1558. gadā sākās ilgais un postošais Livonijas karš, kura laikā (līdz 1583. g.) atsevišķi apvidi vairākkārt pārgāja no vienām rokām citās. Bojā gāja daudz cilvēku un materiālo vērtību. Kara rezultātā Latvija tika sadalīta: Polija ieguva Latgali un Vidzemi; Augšzemē, Kurzemē un Zemgalē radās no Polijas atkarīgā Kurzemes hercogiste; Dānija dabūja daļu Kurzemes ap Aizputi un Pilteni. Visa dzīve sāka pārorientēties uz Poliju, un tāpēc lielāku nozīmi ieguva katolicisms. Tomēr administratīvi saimnieciskā vara visumā joprojām palika vācu muižnieku rokās.

16. gadsimta feodālās ķildas un kari pasliktināja Latvijas zemnieku ekonomisko stāvokli. Turklāt galīgi nostabilizējās kļaušu saimniecība un dzimtbūtnieciskā sistēma. Zemnieki kļuva par dzimtļaudīm, zaudēja visas tiesības un nonāca pilnīgā atkarībā no muižniekiem. Pēdējie kopā ar kulta kalpotājiem centās ievirzīt sev vēlamā gultnē zemnieku saimniecisko darbību, sadzīvi un it īpaši gara pasauli. Latviešu zemnieki turpretī sīkstī turējās pie savas tradicionālās kultūras. Par šiem procesiem grāmatā atrodams plašs materiāls. Tā tas turpinājās līdz pat 19. gadsimtam, kad atcēla dzimtbūšanu un pakāpeniski likvidēja tās radītos darba izvēles, pārvietošanās un citus ierobežojumus.

16. gadsimtā turpinājās seno etnisko vienību — kuršu, latgaļu, lībiešu, sēļu, zemgaļu pēcteču saplūšana un latviešu tautības veidošanās, kas, domājams, noslēdzās gadsimta beigās. Topošais latviešu etnoss, tāpat kā iepriekšējos trijos gadsimtos, atradās cittautiešu pakļautībā, un tas neapšaubāmi ietekmēja jau tā nelabvēlīgos etniskos procesus. Diemžēl līdz šim tie pētīti visai maz. Vairākās grāmatas nodaļās ir publicēts plašs materiāls par latviešu un citu Austrumbaltijas tautu nacionālo apspiestību, nožēlojamo ekonomisko un sociālo stāvokli.

Paliekoša vērtība ir A. Spekkes pētnieciskā darba metodikai, no kuras var mācīties ikviens, kas vēlas dziļi izzināt sabiedriskos, it īpaši kultūrvēsturiskos procesus. Tas vispirms nozīmē pievēršanos tādu laikposmu un norišu kopu izzināšanai, kas ievada būtisku pagrieziena tautas vēsturē un kultūrā. Tāds laikmets ir arī 16. gadsimts, kas, pēc grāmatas autora domām, «ir viens no visliktenīgākajiem Livonijas vēsturē, zīmējoties uz notikumu svaru un to tālām sekām, un viens no viskritiskākajiem, ja skatāmies no Livonijā dzīvojošo tautu viedokļa». Tā kā dažādas cittautu varas ir centušās pārvaldīt Latviju, tad to pārstāvji vēsturiskos notikumus parasti ir skatījuši no šīm svešvarām

labvēlīga viedokļa. Tāpēc latviešu vēsturnieku pienākums ir sniegt notikumu patiesu ainu, parādīt, kā aplūkotās norises ir ietekmējušas latviešu tautas likteņus. Lieliski pārzinādams vēstures avotus, autors varēja secināt: «Baltu tautas nevar lepoties ar agrākās historiogrāfijas sevišķu labvēlību pret tām, un tādēļ nupat pienācis laiks izvirzīt ar visa pašreiz sasniedzamā materiāla pazīšanu, ar ģeogrāfiski vēsturisko sakarību iztirzājuma un ar kulturāli psiholoģisko īpatnību analīzes palīdzību dažus šīs zemes un šo tautu likteņu pamatprincipus, lai redzētu, kāda loma tām pienākas, kādu nosodīšanu vai uzslavu tās pelna, ja spriežam, izejot no lielajiem pasaules varas un spēka jēdzieniem.»

Tādam patiesam tēlojumam vajadzīga rūpīga un kritiska jau zināmo avotu pārbaude un, ja nepieciešams, arī pārvērtēšana. Tomēr vēl svarīgāka ir jaunu avotu meklēšana un apstrāde. Tā paver iespēju celt gaismā agrāk nezināmus faktus, pārvērtēt jau publicētās atziņas, iezīmēt jaunus aspektus, sniegt no iepriekš izteiktajiem atšķirīgus vērtējumus, atklāt jaunas cēloņsakarības. Drošiem vispārinājumiem ir nepieciešama dažādu avotu sniegto ziņu rūpīga salīdzināšana un pretstatīšana, avotu ticamības un objektivitātes pārbaude. Tā nepieciešamību apliecina paša profesora joprojām laikmetīgie un vērā ņemamie spriedumi: «Latviešu pētniekam ir reizēm nospiešs prāts, it sevišķi tad, kad viņš ap sevi vēro lielo nelabvēļu, indiferentu vai maz informētu vērotāju pulku, ja viņš redz apkārt savai tautai ceļamies veco spriedumu un aizspriedumu kalnus, ja viņš tīri skaitliski apsver savas un citu iespējas, — un tomēr nu reiz — ilgi gan mūsu tautai bija jāgaida! — fortūnas rats pagriezies tās labā, un tādēļ *vispirms mums pašiem jātiek skaidrībā par savām īpašībām, to skaitā ieslēdzot mūsu pagātņi, un skaidri jādefinē sev un citiem, kas mēs esam un ko mēs spējam. Tagadējam laikam par tādām lietām ir ļoti dzirdīgas ausis, un tādēļ ir pienākums — jauks un grūts! — gādāt par to, lai tām būtu ko dzirdēt.*» (Izcēlums mans — S. C.) Šie vārdi ir īpaši nozīmīgi pašlaik, kad visā pasaulē mostas un atdzimst mazās tautas. Daudzas pasaules zemes un starptautiskās organizācijas jau atzīst šo reāli norisošo procesu un sekmē tā gaitu.

Latviešu likteņu izzinātājam ir jāizprot katra izmantotā avota (dokumenta) tapšanas gaita, sastādīšanas nolūks, etniskā, politiskā, saimnieciskā, sociālā un citāda orientācija. Īpaši uzmanīgi jānovērtē notikumu aculiecinieku vai ziņu sniedzēju minētie fakti un viņu atstātie apraksti. Uz tiem droši var pajauties, ja līdzīgas norādes sniedz arī citi avoti, kuri nav tieši saistīti ar pirmajiem. Tas pasargās pētnieku no maldu takām. Vienmēr atcerēsimies Arnolda Spekkes atziņu: «Latviešu pētnieks, savas tautas pagātņi kārtojot, stāv sarežģītu un atbildīgu jautājumu priekšā. Nav vajadzības atkārtot lietas, kas jau visiem zināmas vai vismaz intuitīvi uztvertas, teikšu tikai to, kas ir pats

pirmais un lielākais grūtums vēsturniekam: teksti, senie materiāli par lietām, kas latviešiem rūp. Ja neskaita mūsu tautas dziesmas, kuru hronoloģija taču ir gaužām neskaidra un slidena lieta, visi pārējie senie avoti rakstīti citu tautu locekļu rokām — it sevišķi iekarotāju, un, reiz nu mūsu zemi pārstaigājuši jo daudzi iekarotāji, savā starpā izkarojot asiņainas cīņas, nebūs mums jābrīnās, ka visas mums svarīgās ziņas un liecības ne vien būs kā vēju iznēsātas lapas, izkaisītas dažādās Eiropas malās, bet arī to daba un raksturs būs tikai gadījuma apgaismojums, dažreiz vērtīgs un interesants, bet jo bieži neskaidrs un nenozīmīgs. Šai nejausībai un nevižībai nereti pievienojas iekarotāju arogances [augstprātības, uzpūtības — S.C.] un nicināšanas piegarša.» Tā cittaunieši zemes pamatiedzīvotājus parasti dēvēja par barbariem, mežoniem, necivilizētiem un zemākas kārtas ļaudīm.

Latvijā tās ģeopolitiskā stāvokļa dēļ gadu simteņiem ir krustojušies četru lielāku un mazāku etnisku grupu — Baltijas somu, baltu, ģermāņu un slāvu — ceļi, intereses un kultūra. Te dažādos laikos sadūrušās tādu lielvaru kā Dānijas, Krievijas, Lietuvas, Polijas, Vācijas, Zviedrijas etniskās, kultūras, politiskās un saimnieciskās intereses. Lai tās apmierinātu, šīs lielvaras Latvijā izcīnījušas sīvas kaujas, uz ilgāku vai īsāku laiku iekarojušas visu teritoriju vai tās daļu, ar dažādiem līdzekļiem centušās te nostiprināt savas pozīcijas. Tādā situācijā visas Latvijas vēstures, kultūras vēstures, saimnieciskās dzīves vēstures, kā arī latviešu etniskās vēstures norises skatāmas uz plaša Eiropas mēroga notikumu fona, izvērtējot, ko katra šāda norise devusi latviešiem. Profesors ir centies to godprātīgi darīt sava laika iespēju robežās.

Rakstot par kultūras, sadzīves, saimnieciskās darbības un citiem jautājumiem šādā etnosu kontaktzonā, Latvijā vērojamas parādības ir salīdzināmas ar tuvākajām un tālākajām zemēm. Tikai tā var gūt objektīvu ieskatu par etnosiem kopīgām un savdabīgām iezīmēm, par to attīstību, kultūras sakariem un kultūrvēsturiskajiem slāņiem kā plašā teritorijā, tā lokālos apvidos. Salīdzinājumu gaitā ir izkristalizējusies principiāla atziņa, ka faktus, kas attiecas uz kādu vienu vai vairākām tuvu esošām vietām, nedrīkst attiecināt uz visu etnosa apdzīvoto teritoriju, ja tā nav pienācīgi apsekota. Pilsētu un citu aktīvas dzīves centru tuvumā ātrāk iesakņojas dažādi jaunumi, kamēr nomaļākās vietās ilgāk saglabājas senlaicīgas parādības.

Cittaunieši — kristīgās baznīcas kalpotāji un varas iestāžu darbinieki 16. gadsimtā asi vērsās pret Austrumbaltijas tautu centieniem saglabāt pagānu dievus, elku kultus, paražas, ticējumus un citus tradicionālās kultūras elementus, kas bija etniskās pašapziņas un vienotības uzturētāji. Tāpēc tā laika avotos, kurus citē A. Spekke, atrodamas gan patiesas, gan izdomātas

ziņas par mūsu senču reliģiju un citām tradicionālās kultūras iezīmēm. Profesors par to ir izteicis vairākus principiālus uzskatus, kuri nav zaudējuši aktualitāti arī mūsdienās, kad par senajām latviešu dievībām un kultūru dažādos izdevumos nereti lasāmi visai virspusīgi spriedumi. Viņš rakstīja: «...[avotu stāvoklis — S.C.] uzliek pētniekam lielus un reizēm bīstamus metodoloģiskus pienākumus, piemēram, tik sarežģītajā jautājumā par senlatviešu ticējumiem un it īpaši par senā latviešu Olimpa *īsto, kritiski izsijāto un noskaidroto konsistenci un dažādu dievību pareizo nozīmi un lomu*. .. *Šie pētījumi, kas jāizdara ar plašu salīdzināmās mitoloģijas un lingvistikas vērienu* [izcēlums mans — S.C.], paliek ārpus manas iespēšanas robežām, un tur, ja izprotu stāvokli, vēl stāv priekšā daudz interesanta darba tieši no šī plašākā salīdzināmā viedokļa.» Apsveicami, ka pēc otrā pasaules kara šajā virzienā daudz paveicis Haralds Biezais un Elza Kokare.

Salīdzinājumi nepieciešami arī citu jautājumu skaidrošanai, jo vairāk tāpēc, ka radu tautām latviešiem, lietuviešiem, senprūšiem (tālākā pagātnē viņu cilšu apvienībām) bija daudz kopīgu iezīmju valodā, materiālajā un garīgajā kultūrā. Nereti ar baltiem kopīgi vai tuvi kultūras elementi bija sastopami daudz plašākā teritorijā, ko apdzīvoja ģermāņu, tātad arī skandināvu, tāpat kā slāvu un somugru tautas. Tāpēc daudz pie krieviem, lietuviešiem, prūšiem, vāciešiem, zviedriem novērotu parādību var attiecināt arī uz Latviju, it īpaši uz etnosu kontaktzonām. Tā ir darījis A. Spekke un tā darām arī mēs, jo mūsdienās pētnieku rīcībā ir samērā plašs salīdzināmais materiāls. Salīdzinājumi ir pilnīgi nepieciešami, ja ir zudis kāds kultūrvēsturiskā slāņa posms, kas tomēr saglabājies kaimiņu tautās. Izmantojot saglabāto, var vairāk vai mazāk ticami rekonstruēt zudušo. Grāmatas autors par to raksta: «Arī kultūras vēsturniekam, tāpat kā lingvistam, nereti jācenšas rekonstruēt vecas valodas formas no paralēlu dialektu senākām vai jaunākām formām; šis rekonstrukcijas darbs jādara metodiski ļoti uzmanīgi, bet katrā ziņā daudz vairāk latviešu senatnes atklāšanai var panākt ar šādu paralēlu tekstu pienācīgu izmantošanu, nekā «apmaldoties» sterilo un trūcīgo, literāri sakropļoto liecību «trijās priedēs».»

Grāmatā minētajiem faktiem reti ir precīzi norādīta vieta, kur tie atrodami. Reizēm ir runa par visu Austrumbaltiju vai visu Livoniju, reizēm par kādu tās daļu, pat lokālu apvidu. Samērā daudzi fakti attiecināti uz Austrumprūsiju, Latgali, Žemaitiju. Ievērojot vēlākos gadsimtos labi zināmās tautas dzīvesveida un materiālās kultūras parādības, to paralēles Latvijā, Lietuvā un Austrumprūsijā, Žemaitijas faktus ar zināmu piesardzību varam attiecināt arī uz Latviju, it īpaši uz Kurzemi un Zemgali. Šajā sakarā zīmīgs ir itāliešu kultūr-

vēsturisko ģeogrāfisko aprakstu autora A. Gvaņini 1578. gada vērojums: «Līvōnijas vienkāršā tauta runā trīs valodās, kas daudz neatšķiras viena no otras un pa lielākai daļai atgādina lietuviešu runu; ..[tā] izceļas .. ar savu mežonību un necivilizētām paražām un ir ļoti līdzīga visās lietās lietuviešiem un žemaišiem tuvo kaimiņu (sakarū) dēļ.»

Grāmata bagātīgi ilustrēta ar daudzveidīgām kartēm vai to fragmentiem, kas atspoguļo seno ģeogrāfu priekšstatus par Baltijas jūras telpu, lielāku upju un apdzīvotu vietu, dažkārt arī etnosu izvietojumu. Senajās kartēs lasāmi dažādās valodās rakstīti vietvārdi, tautu un to grupu nosaukumi (sk. J. Štrauhmaņa komentāru). Vairākas kartes atspoguļo 16. gadsimta politiskās un militārās norises un to rezultātus, kuriem bija būtiska nozīme latviešu tautas etniskajā un kultūras vēsturē. Citas kartes atspoguļo dažus kultūras strāvojumus Austrumeiropā un Viduseiropā. No kultūrvēstures viedokļa vērtīgi ir karavīru, tirgotāju, zemnieku apģērbu, cietokšņu, zemnieku ciemu un sētu, muižu, pārceltuvju un citu objektu zīmējumi. Daļa no tiem iestrādāta tekstā, daļa sniegta kā ar tekstu nesaistīts grāmatas papildinājums. Ilustrāciju un teksta dziļākas izpratnes dēļ šī grāmata lasāma kopā ar citām publikācijām, kas uzrādītas aiz katras nodaļas «Piezīmēs».

Nozīmīga vieta grāmatas ilustrāciju vidū ir Šveices mākslinieka Johana Rūdolfa Šturna dokumentālajām skicēm, kas tapušas 1661. gada pavasarī. Toreiz Vācijas imperatora Leopolda I sūtītā delegācija Augustīna Meijerberga vadībā no Vīnes uz Maskavu devās pa tolaik drošāko ceļu: no Vīnes caur Morāviju, Silēziju, Rietumpoliju, pa Austrumprūsijas piekrasti, Kuršu kāpām, Rietumžemaitiju, Dienvidkurzemi, Zemgali, Augšzemes ziemeļrietumu stūri, Austrumvidzemi, Pleskavu, Novgorodu, Tveru. Delegācijas sastāvā iekļautais mākslinieks katrā apmešanās vietā zīmēja to, kas viņam šķita interesants. Ceļojuma laikā viņš uzzīmēja 205 kolorētas skices. Vēlāk tās sakopoja īpašā sējumā, kas bija domāts kā pielikums delegācijas vadītāja A. Meijerberga ziņojumam par delegācijas darbu. Līdz 1962. gadam zinātniskajā literatūrā to dēvēja par «Meijerberga albumu». Poļu zinātnieks V. Tomkēvičs pirmais tajā pašā gadā nosauca to īstā autora J.R. Šturna vārdā, tomēr viņa uzvārdu dodot nepareizā rakstībā — J.R. Storno. Līdz 20. gadsimta 40. gadu vidum albums glabājās Drēzdenē Saksijas Zemes bibliotēkas rokrakstu nodaļā, no kurienes to aizveda uz Maskavu un nodeva glabāšanai Maskavas Vēstures un rekonstrukcijas muzejā. Latīņu valodā albums saucas šādi: «*Pictura itineris legatorum S.C.M. Leopoldi M. Augustini de Mayern et Wilhelmi Calvucci ad Russorum Imperatorem Alexium Michaelowitz, iussu Dom. de Mayern a pictore aulica studio confecta. Unicum in orbe exemplar*».

Šturna brauciens cauri Latvijai ilga 27 vai 28 dienas, kuru laikā tapa 37 zīmējumi. A. Spekke grāmatas 1935. gada izdevumam mākslinieka skices ņēmis no A. Suvorina 1903. gadā izdotās albuma daļas, kurā bija publicēti J.R. Šturna kolorēto oriģinālskiču melnbaltie fotoattēli. Spekkes grāmatā tajos dažkārt ir zudušas nozīmīgas detaļas. Tāpēc šajā grāmatas izdevumā ievietojam melnbaltos fotoattēlus no albuma oriģināla. Tajos skicētie objekti saskatāmi skaidrāk nekā 1935. gada publicējumā. A. Spekkes lietotās atsaucis «No Meijerberga ceļojuma atlanta», «No Meijerberga atlanta» aizstājam ar, mūsaprāt, precīzākām, t.i., ar albuma oriģinālnosaukuma saīsinājumu «*Pictura itineris*». Tomēr vēl jāpiebilst, ka J.R. Šturna skices veido plašāko un daudzpusīgāko līdz šim zināmo 17. gadsimta zīmējumu kolekciju par Latviju. Lai gan tās ir stipri nepilnīgas, šī kolekcija tomēr ir vērtīgs, ticams un neaizstājams avots Latvijas lauku materiālās kultūras, it īpaši celtniecības, pētīšanai.

Grāmatā publicētie J.R. Šturna zīmējumi pilnīgi balsta A. Spekkes domas, kas dažādās redakcijās izteiktas vairākās vietās tekstā vai izriet no viņa citētajiem dokumentiem, notikumu aculiecinieku un citu personu atstātajām liecībām: 1) latviešu nodarbošanos, dzīvesveidu un kultūru galvenokārt nosaka ģeogrāfiskie un sociālekonomiskie faktori. Vairākas parādības jau tolaik ir bijušas ar izteikti sociālu raksturu, piemēram, saimnieks dzīvoja istabā (dzīvojamā mājā), bet kalps — būdiņā (mazistabā); 2) jau 16. gadsimtā un pirms tam Latvijā bija vērojama dažādu etnosu kultūru mijiedarbība, kas atspoguļojas mitoloģijā un citās dzīves jomās. Šturna zīmējumi rāda, ka muižu celtniecībā agrāk nekā zemnieku sētās ieviesās vairāki Viduseiropas būvelementi; 3) Latvijas zemnieku sētā jau 16. gadsimtā cēla dažāda veida ēkas (dzīvojamās mājas, klētis, rijas, kūtis, pirtis u.c.), kuras lielākā vai mazākā mērā atbilda ražošanas apjomam un virzienam. Ēkas bija racionāli izvietotas ap vienu vai vairākiem pagalmiem, sētās bija ierīkoti atšķirīgas konstrukcijas žogi un vārti; 4) tautas tradīcijas ir ilgdzīvotājas un tiek pārmantotas no paaudzes paaudzē. Vairums tradīciju ir stipri vecas, un, gadsimtu gaitā tiek pārmantotas, tās lielākā vai mazākā mērā pārveidojas. Šturna zīmējumos redzamas jau izkoptas, tātad senas ēku būvformas, proporcijas un konstrukcijas. Tādas pašas būvformas, proporcijas un konstrukcijas saglabājās arī 20. gadsimtā, kas sevišķi spilgti vērojams Dienvidkurzemē un Austrumvidzemē; 5) lokālas, t.i., vienā vietā vai apvidū fiksētas garīgās vai materiālās kultūras parādības (faktus) nevar pilnā mērā attiecināt uz visu Latviju. Augstākas pakāpes elementi vispirms ieviešas aktīvāku un lielāku centru tuvumā. Primitīvākās parādības un senatnes relikti ilgāk saglabājas nomaļākās vietās. Nopietni vērā ņemama ir profesora norāde, ka pēc kultūras parādībām 16. gadsimta Latvija sadalāma

joslās: «Nav šaubu, ka, piemēram, ticējumu ziņā toreizējās Latvijas teritorija sadalāma gan vairāk nojaušamās nekā konstatējamās joslās, pie kam «tumsākajos», no centriem attālākajos kaktos seno pagānu kulta pārpaliku, kā, piemēram, arī Prūsijas Sudāvijā, būs vairāk nekā tur, kur pilsētu vai lielo tirdzniecības un satiksmes ceļu ietekme būs vairāk «apgaismojusi» «spītīgos pagānus».» J.R. Šturna zīmējumos lokālās savdabības labi samanāmas, ja salīdzinām Bērzaunē, Sventājā, Svitenē, Tirzā un Vietalvā skicētās zemnieku celtnes; 6) Šturna skices atspoguļo grāmatā citētajos senrakstos minēto celtnu principiālos apveidus un konstrukcijas, ļauj dot daudzām celtniecības iezīmēm neapstrīdami senu datējumu — 1661. gada martu—aprīli. Ievērojot viduslaiku attīstības tempus, šo apveidu un konstrukciju esamību varam diezgan droši attiecināt uz visu 16. gadsimtu un pat uz vēl agrāku laiku, ja to pieļauj arheoloģisko izrakumu dotumi (apaļkoku guļbūves krusta pakšos, divslīpju jumti, slieteņi, vienas telpas, divu un vairāku telpu dzīvojamās mājas, apaļbaļķu griesti, stāvkoku žogi u.c.) un dokumenti.

Minēsim dažas faktu kopas un kopsakarības, kas izriet no grāmatā publicētajiem sentekstiem un lielākā vai mazākā mērā attiecas uz dažādām latviešu dzīves jomām.

Celtniecība un iedzīves priekšmeti

Zemnieki sētu veidoja pēc paaudžu gaitā izstrādātas racionālas sistēmas. Galvenā bija dzīvojamā māja, kura reizumis tika paredzēta vienīgi saimnieka ģimenei (kalpi dzīvoja atsevišķi celtā ēkā). No baļķiem celto dzīvojamo māju apsildīja ar krāsni. Bija ierīkots arī pavards. Virs tā iekārtā vara katlā gatavoja ēdienu. Pēc A. Gvaņini 1578. gada apraksta, Kurzemē ēdiens nekur netiekot vārīts podnieku virpotos māla podos; visā Livonijā neesot iespējams atrast māla traukus (? — S.C.). Pavardos un krāsni rūpīgi glabājot un pa naktīm uzmanot kvēlojošas ogles, lai nākamajā dienā būtu iekuruguns. Ja ogles izdziest, pēc uguns ejot uz kaimiņmāju. Par to stāsta arī etnogrāfu ekspedīciju pieraksti, kas attēlo šīs parādības 18.—19. gadsimtā. Nozīmīgs ir Latgalē būvēto Austrumeiropas tipa dūmistabu apraksts. To pārstāv Smoļenskas novada dūmistaba: koka ēka ar krāsni, kuru kurina no rīta, un dūmi ieplūst istabā; kurināšanas laikā telpa jāatstāj vai jāsed uz māla klona; lodziņi tik mazi, ka pa tiem tik tikko var izbāzt galvu. Gultu nav, cilvēki guļ salmos. Šis tēlojums pilnā mērā atbilst 18.—19. gadsimta dūmistabām Latgalē. Logi esot ierīkoti ēkas dienvidu sienā, rūtojumā likti stikli vai ļoti plānas akmens (viz-

las — S.C.) plāksnītes. Kuršiem, lietuviešiem, sudaviem un žemaišiem pavards tiekot iesaistīts kāzu rituālā: līgavu trīsreiz vedot apkārt pavardam, pēc tam nosēdinot krēslā pie tā un nomazgājot viņai kājas. Ar mazgājamo ūdeni apslakot laulības gultu, visus mājas traukus un kāzu viesus.

Aizslēdzamās klētīs zemnieki glabāja savus ražojumus un vērtīgākās lietas. Latgalē klētīs ziedojuši svētajiem akmeņiem. Domājams, ka klētīs kā vērtību glabātavas un rituāla telpas būvēja daudz krāšņākas nekā pārējās ēkas. Par to uzskatāmi liecina 18.—19. gadsimta klēšu izkoptās būvformas un nereti bagātie rotājumi.

Lauku sētā nozīmīga bija arī rija, kuras krāsni varēja stipri sakurināt. Rijā saveda un žāvēja labību. Pēc tam atklātā klonā (apjūmtā nojumē jeb piedarbā bez kapitālām sienām — S.C.) no vārpām izsita graudus. Žemaišu rijām jumts augšpusē veidoja smaili, caur kuru izplūda dūmi un smaka. Tās taisīja atklātas, no baļķiem, kārtīm un mizām. Ļaudis dzīvojot vienā ēkā kopā ar lopiem. Ciemos dzīvojošiem žemaišiem esot no kurināmām telpām atsevišķi celtas kūtis. Rijās svētku dienās zemnieki pie aplātiem galdiem mīlojot savus dievus un to palīgus, tā cerēdami nodrošināt lauku un mājlopu auglību. Oktobra beigās, kad visa labība savesta rijā, tur rīkojot kopīgas vakariņas vairāku sētu iemītniekiem. Dažādu rituālu laikā rijā upurējot dieviem mājdzīvniekus un mājputnus, kurus turpat apēdot. Upurdzīvnieku gaļu vārot rijā virs uguns pakārtā katlā.

Pirts Kurzemē un Žemaitijā minēta kā atsevišķa būve — dūmistaba (dūmtelpa, t.i., bez dūmeņa), kurā nomazgā un apģērbj mirušo, atvadās no tā ar rituālo alus dzeršanu, piestiprina tā drānām aizkapa dzīvē derīgas lietas. Livonijā novembrī pirti mīlojot veļus pēc tam, kad tā izkurināta un izslaucīta ar slotu.

Nodarbošanās, darbarīki un piederumi

Visā Austrumbaltijā pamatiedzīvotāju saimnieciskā darbība vismaz daļā nosaukto apvidu, tātad arī Latgalē, Livonijā un Lietuvā, norisot mežainās un purvainās vietās. Galvenās nodarbošanās nozares bijušas zemkopība, lopkopība, zveja, medības un dravniecība. Lauki esot izkļiedēti mežos. Livonija esot pilna ar labi apstrādātiem laukiem un tik bagāta ar rudziem un kviešiem, ka tos vedot uz Dāniju, Holandi, Vāciju un Zviedriju. Savukārt Livonijā pa Daugavu un Narvu no Krievijas un Lietuvas izvedot rudzus un citas vērtības (tranzītpreces, ko eksportēja no Rīgas ostas — S.C.). Lietuva un Livonija esot

bagāta ar visādiem sīklopiem un liellopiem — aitām, cūkām, govīm, kazām, vēršiem, zirgiem, pīlēm, vistām, zosīm, kā arī ar medu, vaskiem, skaistām zvērādām, sevišķi ar caunu un sermulīņu ādām. Ezeri un upes esot bagātas ar zivīm. Mežos esot izdevīgas medības, jo tur dzīvojot aļņi, bebri, caunas, lapsas, lāči, lūši, meža cūkas, vāveres, vilki, zaķi un citi zvēri. Tos medījot ar šautenēm, pīķiem, šķēpiem, bultām. Reinholds Lubenavs — ceļotājs un aptiekārs no Karaļaučiem (Kēnigsbergas) — 1586. gadā stāsta: «Kuršu ķoniņi tikai vienreiz gadā savā svētajā mežā medījot briežus, stirnas un zaķus. Medījumiem turpat novelkot ādu, izcepot gaļu, ar īpašu rituālu to apēdot, piedzerot alu un pieminot mirušos tuviniekus. Rituāls ilgstot visu nakti.» Kādā Livonijas aprakstā minēts, ka vilkus ķerot slazdos un viņu takās izraktās bedrēs. Iegūstot bagātīgi medu, vasku, pienu, sviestu, zivis, labību. No Žemaitijas daudz vaska kuģos vedot uz Beļģiju, Franciju, Spāniju. Žemaitijā pastāvēt darba dalīšana pēc dzimuma: sievietes kopjot lopus, vīrieši apstrādājot laukus. Mājas iedzīvotāji vienā ēkā (istabā? — S.C.) kāršot linus, vilnu, kaņepes, aužot, šujot, pagatavojot apģērbus. Ievēriību pelna mūka Bērtuļa Angļa 14. gadsimta otrās puses sacerējums, kurā par Zemgali teikts: «Zemgale.. atrodas pie Baltijas jūras.. Zeme laba un auglīga labībai, ganībām, pļavām.» 16. gadsimta otrās puses autors vācietis Kihels to dēvē par līdzenu, auglīgu, priecīgu, laipnu, bet maz apdzīvotu apgabalu. Itāliešu diplomāts F. Taldučis 1582. gadā atzīmē, ka Livonijā ir ļoti laba un auglīga zeme, kurā daudz apstrādātu lauku. Man šķiet būtisks, pirmkārt, norādījums par auglīkopību Lietuvā 16. gadsimta otrajā pusē: tur esot daudz ābolu, bumbieru, vairums skābu, bet it īpaši daudz tumšu, garšīgu un lielu ķiršu, kā arī labu plūmju; un, otrkārt, 1586. gada norādījums par pieciem bišu kokiem kādā Rīgas lauku novada muižas zemnieka sētā, t.i., par to, ka tolaik jau bijušas māju dravas.

Baltkrievijas, Krievijas, Lietuvas zemkopības darbu apraksti dod zināmu priekšstatu par attiecīgām norisēm arī Latvijā: par līdumu lišanu un dedzināšanu; zemes aršanu un ecēšanu; par aršanu Krievijā ar vienzirga koka arkliem, bet Lietuvā parasti ar vēršiem. Līdumam paredzētajā meža gabalā nenocērtot vis pašus lielākos kokus, bet apcērtot tiem tikai lielākos un mazākos zarus, kuri varētu apēnot sējumu. Zaru cirtējs paceļoties kokā ar īpašu ierīci (līdzīgu latviešu dzeimim — S.C.). Zeme tur esot laba un līdumā bez mēslošanas sējot 6—8 gadus. Ziemas rudzus līdumā sējot pēc tam, kad tur novākti kvieši vai mieži, lauku aparat divas reizes. Ar sirpjjiem nopļauto labību pēc izkulšanas savedot un noglabājot krātuvēs — īpatnās meža biežoknī izraktās un ar koku mizām labi izklātās alās. Līdz ar graudiem tur glabājot sālītu cūkgaļu, ēdamus sakņaugus, drēbes un mājas rīkus. It īpaši tā

darot kara laikā, lai savu mantu pasargātu no briesmām. Radniecīgas norises Zviedrijā ap 1550. gadu aprakstījis Upsalas virsbīskaps Olavs Magna: dabas apstākļu iepazīšanu un dabas zīmju izmantošanu (ievērošanu), lai gūtu vislabākos rezultātus; talkas mēsļu izvešanai no kūtim, siena un labības pļaujai, labības savešanai no lauka pajumtē; līdumu līšanu un apņemšanu ar kāršu žogiem. No zemkopības darbarīkiem minēti koka arkli, izkaptis, to trinamie naži, kapli, cirvji un sirpji.

Kopumā ņemot, iepriekš minētajās zemēs un Latvijā zemnieki sējot auzas, griķus, kaņepes, kviešus, linus, miežus, pupas, rudzus, zirņus. No miežiem iegūstot iesalu.

Lai pārvietotos pa sauszemi, izmantotas kamanas un tikai no koka taisīti rati, kuriem no viena koka vai saknēm liekti riteņu loki, visus detaļu savienojumus sastiprinot ar koku (ar salaidumiem un tapām — S.C.). Visai būtisks ir norādījums par to, ka 16. gadsimta vidū no Igaunijas cietzemes uz Sāmsalu kamanās braukuši pāri aizsalušajai jūrai un ka no Livonijas gājuši pa ledu uz Zviedriju. Kamanu un ragavu braucieni no Ziemeļkurzemes uz Sāmsalu pāri Irbes šaurumam zināmi pat no 19.—20. gadsimta mijas.

No ūdens transporta līdzekļiem minētas no baļķa dobtas laivas — vienkoces, ar kurām ceļoties pāri upēm un strautiem.

Pārtika

No pārtikas produktiem minēta maize, dažkārt norādot, ka tā ir vissliktākā un melnākā, cepta no rudzu miltiem, kas sajaukti ar pelavām. Ja maizes neesot, zemnieki ēdot ceptus kāļus. Džērieni esot medus (medus džēriens, medalus? — S.C.) un alus. Tas esot stiprs un gatavots ar nokaitētu akmeņu palīdzību no miežu iesala. Alus tiekot izmantots dažādos rituālos, arī upurēšanā, to lejot krūzēs vai kausos. Bez alus kā svētdžēriena dievi nēuzklausot lūdzējus. Domājams, ka ar rituāliem saistāma podnieku ceššanās no māla veidot skaistas alus krūzes un mucinieku tradīcija — darināt ar griezumiem, iededzinājumiem, apstīpojumiem bagātīgi rotātus koka alus kausus. Mājputnus, sīklopus un liellopus rudenī nobarojot, tad nokaujot un gaļu iesālot mucās. Pārtikā vairāk lietojot cūkgaļu nekā vērša gaļu. Gatavojot arī zivju ēdienus. Stingri ievērojot gavēņus — tad ēdot vienīgi kāpostus un rutkus. Uz dievu un veļu ēdināmā galda liekot maizi, vārītu vai ceptu gaļu, sieru, sviestu. Lai gādātu par cilvēku drošību un veselību, pie svētliepas par upuri liekot pienu, sieru, sviestu, taukus. Dieviem varot ziedot arī speķi, melnu vērsi, melnu sivēnu, melnu vistu un olas.

Apģērbs

Par latviešu un lietuviešu zemnieku apģērbu ir pateikts samērā daudz. A. Gvaņini 1578. gada aprakstā stāsta par lietuviešu, livoniešu un žemaišu vienkāršās tautas ikdienā valkātajām lielākoties pelēkajām drānām, kas atgādinot vāciešu tērpus (eiropēiskais tērps? — *S.C.*), par livoniešu liepu lūku vīzēm un ādas pastalām, kas darinātas pēc lietuviešu un krievu parauga, par svina, vara vai dzintara piekariņiem, kas rotājot sieviešu apģērbu, par villainēm, kuras izgreznojojot ar riņķiem un ieaudumiem, par galvassegām — rotām, kas darinātas no daudzkrāsainām pērlēm līdzīgām zīlēm. Gan sievas, gan jaunavas staigājot ar vaļējiem matiem. 1586. gadā kurzemnieku pelēko apģērbu piemin arī R. Lubenavs. Vairākos aprakstos vispār uzsvērta tērpu vienkāršība. Vilandes katoļu prāvests Dionisijs Fabrīcijs zemnieku apģērbu 17. gadsimta sākumā raksturo kā vienkāršu, kas šūts no pašausta līnu un vilnas auduma. Vasaras apavus paši taisot no liepu un vītolu mizām (vīzes — *S.C.*), ziemai līdzīgus, proti, pastalas, no liellopu ādām. Sievietes staigājot ar gariem, izlaistiem matiem. Viņu galvassegas esot no daudzkrāsainiem pavedieniem austi un ar adatu izšūti līnu lakatiņi. Kalpones un neprecētas sievietes valkājot no pašu dažādi krāsotiem zirgu astriem izaustus vainagus, kas esot nevainības zīme. Lībiešu novados un Daugavas labā krasta apvidos dzīvojošās jaunavas nēsājot bronzas plāksnīšu vainagus. Lorencs Millers 16. gadsimta pēdējā ceturksnī par latviešu sieviešu ziemas apģērbu min zilās vai sarkanās krāsas audumu, ko tās apņēmot sev apkārt, bagātīgi izrotājoties ar gliemežvākiem un misiņa riņķiem, pie prievītēm piestiprinot daudz mazu pulkstenīšu (zvaniņu, plāksnīšu? — *S.C.*). Tāpēc jau pa gabalu varot dzirdēt viņas nākam. Kurpes pinot no lūkiem. Kuršu, lietuviešu, sudavu un žemaišu jaunavu tērpa piederumu — pie jostas piekārtus zvārguļus — jau 1551. gadā minējis mācītājs Jans Maleckis. Tie vecākiem norādījuši meitas atrašanās vietu, jo visai izplatīta bijusi līgavu zagšana. Strijkovskis stāsta, ka mirušo pēc nomazgāšanas pirtī ietērpjot garā, baltā kreklā. Uz 1586.—1587. gadu attiecas norāde par to, ka latviešu zemnieki pakarot pie jostas vai arī aiz tās aizbāžot cimdus.

Mūzikas instrumenti

Par tradicionāliem tautas mūzikas instrumentiem minētas kokles un garas koka taures, kuras pūšot rodoties brīnumaina skaņa. Reizēm viens taurētājs īpatnā saskaņā pūšot divas taures. Vīri un sievas garās taures pūšot un dziedot

pagānisko upurēšanas vakariņu laikā. Taurējot un dziedot arī mirušo apbedīšanas laikā. Mūzikas instrumentu — dūdu un tambura — ienākšanu Latvijā ne vēlāk par 16. gadsimtu balsta norāde par to, ka poļu karavīriem esot bijušas dūdas un tamburi.

Psiholoģiskie motīvi

Ievērtību pelna vairāki sadzīviski psiholoģiskie motīvi. Bērtulis Anglis 14. gadsimta otrajā pusē zemgaļus dēvē par barbarisku, necivilizētu, *asu un cietu* (izcēlums mans — S.C.) cilti (atcerēsīmieš viņu sīvo pretošanos krustnešiem!). Franču ģeogrāfs Beri 15. gadsimta vidū livoniešus raksturo kā straujus ļaudis un lielus ēdājus. Ar zināmu piesardzību uz Latviju attiecināms poļu vēsturnieka Jana Lasicka ap 1580. gadu uzrakstītais darbs par žemaišu dievībām. Uzzinām, ka jaunavas precoties ne ātrāk kā 24—30 gadu vecumā; pašas sagatavojot pūru, no kura gan apģērba gabalus, gan segas, dvieļus, cimdsus u.c. dāvinot jaunā vīra līdznācējiem. Jauneklim izvēloties sievu, par vērtīgākajām viņas īpašībām uzskatot paklausību vecākiem, rūpes par ģimeni, prātīgumu, dzīvesprieku, nevainību. Pāvesta nuncijs Dž. Lipomani stāsta, ka nabadzīgā un nelaimīgā vienkāršā tauta sievietes turot tādā pašā cieņā, kādā itālieši dzintaru, pērles, varu un zeltu. Kā liecina A. Gvaņini, tad zemnieki maļot graudus rokas dzirnavās un maļšanas laikā pēc senču paraduma dziedot savas zemnieku dziesmas. Īpatnēji esot tas, ka vīri un sievas dziedot par darāmo darbu. Strijkovskis un citi autori stāsta, ka svešzemnieku apspiestie zemnieki uzskatot nāvi par atbrīvošanu no šīs zemes posta dzīves un krievu, poļu vai vācu uzspiestās verdzības, par iešanu uz viņsaules mūžīgajiem priekiem. Kādā Krakovā atrastā rokrakstā minēts, ka latvieši nesūtot bērnus skolās, jo viņiem tas liegts. Viņi ticoties uz jebkādu godprātības aktu un esot viegli pieejami visam labajam. Pēc kardināla Valenti teiktā, daļa Livonijas iedzīvotāju neticot, ka kristietība spēj dot ko vairāk par vārdu. Tāpēc viņi turoties pie pagānisma. Kā liecina visa grāmata kopumā, tad baltu tautām jau 16. gadsimtā ir bijusi paaudžu gaitā izstrādāta sava kultūras vērtību sistēma, kuru tās cienījušas un centušās saglabāt jebkuros apstākļos.

Tautas pasīvā pretošanās no ārienes uzspiestajam, pēc A. Spekkes domām, bija viens no cēloņiem tam, kāpēc svešvaras te nenoturējās. Viņš rakstīja: «Acīmredzot Livonijas seno tautu pasīvais pretošanās spēks, neapzināts vai organizēts, instinktīvs vai skaidras gribas aktos izpausts, ir bijis viens no galvenajiem iemesliem, kādēļ šajā zemē nav varējuši noturēties tik daudzi

sveši politiskie kungi, kā arī sociālie, kuriem taču bija dziļākas saknes tās pamatos. Tiešām, ar «ieroču spēku» (kā nupat teica gudrais poļu jezuīts) var turēt kādu novadu vairāk vai mazāk stingrā okupācijā tikai aprobežotu laiku, dabiski valdīt pār to var tikai tad, ja notiek tautu organisks sakušanas process un līdz ar to tiek dota vaļa vitālo spēku un ierosmes bagātajiem apakšslāņiem izkristalizēt sabiedrības augšējos slāņos savas nacionālās potences selekcionētos un stilizētos spēkus sabiedriskai un garīgai darbībai, spēkus, ko parasti sauc par kultūras spēkiem.»

Daudzos aprakstos stāstīts par smagā stāvoklī esošo zemnieku naidīgo nostāju pret apspiedējiem — poļiem, vāciešiem un citiem un par gatavību atbalstīt citu varu, ja tā izrādītu pret viņiem labvēlību un palīdzētu izkļūt no bezcerīgā saimnieciskā, tiesiskā un nacionālā jūga. Droši vien tādēļ A. Gvaņini 1578. gadā Livonijas zemniekus raksturoja kā ļoti nabadzīgus, viltīgus, blēdīgus, uzpūtīgus un nežēlīgus. Lai šo stāvokli mainītu, poļi bija iecerējuši uzlabot zemnieku apstākļus.

Ticējumi, ieražas, izdarības

Ceļotājiem, aprakstu un pārskatu sastādītājiem cittautiešiem interesantas, nereti nesaprotamas, smieklīgas un māņu pilnas likās Austrumbaltijas pamatiedzīvotāju sadzīves ieražas, ticējumi, izdarības, kuras bieži vien nesaskanēja ar kristīgās ticības dogmām. Tādēļ tās šķita apkarojamas un no tāda viedokļa arī aprakstāmas. Grāmatā stāstīts par burvju un raganu prāvām un viņu sadedzināšanu, par vilkaču sodīšanu, par svēto koku un biržu izciršanu un citiem represīviem aktiem (aizliegumi upurēt vasku, svecēs, vilnu, olas, vistas, sviestu u.c., dievināt elkus, sodi par līgavu zagšanu u.c.). Mācītājs Jans Maleckis 1551. gada aprakstā par Austrumbaltijas tautu reliģiju un mitoloģiju stāsta par kuršu, lietuviešu, sudavu un žemaišu kāzu ieražām, parāda to atsevišķas norises: jaunavu (līgavu) zagšanu (to apraksta arī citi autori), kāzu izdarības, kuru uzdevums nodrošināt sievas auglību un ģimenes labklājību. Piemin līgavas plīvura noņemšanu un sievas galvassegas uzlikšanu. Bēru aprakstā viņš stāsta par mirušo apģērbšanu, uzsēdināšanu uz sēdekļa un apraudāšanu (varbūt Nīcas Tupešos atrastais liķa uzsēdināmais krēsls, kas bagāti rotāts ar kokgriezumiem un virpojumiem, ir šā rituāla piederums, kas līdz mūsdienām saglabāts Latvijas Etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā?), par kapa piedevām, veļu barošanu zināmās pēcbēru dienās, par bēru braucienu, kura gaitā jātnieki ar kailiem zobeniem cērtot gaisu, cerēdami aizbaidīt ļaunumu. Zobena motīvs

pazīstams arī no 19. gadsimta sākuma dokumentiem, kuros aprakstīts kāzu brauciens Ziemeļvidzemē. Līdzīgus bērū elementus Kurzemē un Rietumlietuvā tāpat min Strijkovskis: mirušā mazgāšanu un apģērbšanu pirtī, atvadu alus dzeršanu, lūgumu pasveicināt aizsaulē aizgājušos tuvniekus, aizkapa dzīvei līdzdodamās vajadzīgās lietas — šķēpu, cirvi, divieli, naudu, maizi, sāli, alus kannu, diegus, adatas. Bērū gājiena dalībnieki vicinot gaisā nažus, saukdami, lai velni bēg projām no mirušā. Viņš stāsta arī par mirušo pieminēšanu, kad no baznīcas ejot uz krogu vai kādu māju, kur dzerot alu, ēdot sievu grōziņos atnestās ceptās un vārītās zivis. Katrs radnieks mirušajam kaut ko novēlot, no katra ēdiena metot gabaliņu zem galdā un izlejot tur alu. Kā raksta Kurzemes hercoga uzticības persona S. Hennings, tad kurzemnieki bērēs pielūdzot elku dievības un visādi blēņojoties. Jezuīts Stribings stāsta, ka Latgales latvieši bērēs sadedzinot mirušā drēbes un gultu, kurā tas miris; mirušajam kapā dodot līdzī maizi, naudu, lai viņš varētu nokļūt līdz aizsaulē; ziemā uz kapa sakraujot malku, lai dvēsele varētu sasildīties. Franču bruņinieka Žilbēra de Lanuā īsajā, reālistiskajā kuršu aprakstā, kas tapis 1413.—1414. gadā, norādīts, ka viņi kristīti spaidu kārtā, tāpēc joprojām mirušos apģērbjot, izgreznojot ar labākajām rotaslietām un sadedzinot kādā tuvējā birzī vai mežā. Ugunskurā liekot ozola malku. Ticot: ja dūmi kāpj debesīs taisni, dvēsele būs glābta, ja dūmi liecas sāņus, dvēselei jāiet bojā.

Kā liecina Strijkovska neskaudrais apraksts, Austrumprūsijā, Rietumlietuvā un Rietumkurzemē, kad nokūsis sniegs, uzdīgusi zāle un pienācis aršanas laiks, vairāku ciemu zemnieki kopīgi svinējuši pavasara svētkus. Tad viņi dzerot alu un lūdzot savus dievus, lai aizdzen nepatīkamo ziemu, dod auglīgu vasaru, savalda negaisus, gādā gaismu pļavām, sējumiem un mājlopiem, ļauj nopļaut labību un savest to rijā.

Baznīcas kalpotāju uzmanības centrā 16. gadsimtā bija pagānisko ieražu un ticējumu izskaušana. Tāpēc grāmatā vairākkārt rakstīts par baltu tautu dievībām, svētajām birzīm, kokiem un akmeņiem, pret kuriem zemnieki izturoties ar lielu cieņu un tos visādi saudzējot. Kuršu ķoniņi svētajā mežā visu gadu necērtot nevienu koku un nemedījot nevienu zvēru. Izņēmums esot Ziemassvētki. Vācu filologs un ģeogrāfs Sebastians Minsters 1544. gadā stāstījis, ka daudzi Livonijas vienkāršie iedzīvotāji nezinot vācu valodu, viņiem neesot kristīgu mācītāju un viņi pielūdzot Sauli, Mēnesi, zvaigznes, kokus un putnus, dzīvojot un mirstot bez Dieva atziņas. Pēc jau minētā S. Henninga domām, nevāci jāatradina no māņiem un elkiem un jāpievērš kristietībai. Viņi paslepus pielūdzot dažādas dabas dievības. A. Spekke norāda kādu Krakovas Universitātes bibliotēkā atrastu rokrakstu, kura autors mudina sūtīt latviešu

bērnus skolā, lai attālinātu tos no pagānisma. Īpašu uzmanību pelna jezuīta Stribinga apraksts par pagānismu Latgalē. No tā uzzinām, ka latvieši esot elku kalpi, kuri mirstot pēc pagānu paražas, pielūdzot svētos kokus un birzis. Ap Lieldienām un Miķeļiem šajās birzīs upurējot; svētnieki esot veci vīri, kuri pagāniskos rituālus pārņēmuši no iepriekšējām paaudzēm un nododot tos nākamajām; viņiem esot nepieciešama garīgā palīdzība, un tāpēc viņi piekopjot senču paradumus; dievi esot dažādi — varenāki un mazāk vareni, upura izvēle un tā lielums esot atkarīgs no dievu varenības un viņu darbības jomas; ozols esot vīriešu koks, pie kura zināmos laikos noliekot divas olas, liepa — sievietes koks, pie kura ziedojot sviestu, pienu, sieru, taukus; vēl esot zirgu dievs, ūdens dievs, govju dievs, lauku un labību dievs (tam mežos ziedojot melnu vērsi, melnu sivēnu, melnu vistu u.c., arī alu); ziedojumus dieviem liekot pie kokiem, svētnieks tur runājot savus vārdus, ar liepas rasu apslakot rituāla dalībniekus, dzerot alu, kurinot ugunskurus, kuros sadedzinot daļu ziedojumu; dziedot un dejojot ap kokiem; piekopjot pagāniskas izdarības, lai nodarītu otram ļaunu vai sevi pasargātu no ļauna (lejot ugunī alu un metot ugunī jauncēpas maizes pirmo doniņu, slakot alu uz istabas sienām, upurējot melnu vistu, āzi, olas, maizi, alu). No kāda cita 1618. gadā rakstīta jezuītu ziņojuma par Cēsu novadu un Latgali uzzinām sekojošo: ar reliģiskiem rituāliem (bikti u.c.) no pagānisma atbrīvoti vairāk nekā 20 000 cilvēku; Austrumlatgalē ļaudis esot nodevušies burvestībām un pagānu māņiem, par spīti tam, ka esot kristīti; vairums ģimeņu dzīvojot bezbazznīcas laulībā, vīri ik gadus mainot sievas (? — S.C.); retais ievērojot baznīcas rituālus; pielūdzot svētos akmeņus, kuriem ziedojot klētīs, rijās, virtuvēs; uz svētakmeņiem lejot upurdzīvnieku asinis un pie akmeņiem noliekot daļu no katra rituālā ēdiena; ziedojot arī pie svētkokiem: vīrieši ozolam — gaili, sievietes liepai — vistu; svētvietu apgānīšana skaitoties liels grēks, tām drikstot pieskarties tikai svētnieki; ar lielām grūtībām un ietekmēšanu viņus varot attālināt no pagānisma. No Vilandes katoļu prāvesta D. Fabrīcija tēlojuma izriet vairāki nozīmīgi kultūrvēsturiski fakti par livoniešiem. Daļa šo faktu atrodama arī citu autoru aprakstos: sākumā tā bijusi barbariska, nekultūras tauta, kas pielūgusi dabas dievības, arī čūskas (zalkšu kults — S.C.) un to darot vēl viņa laikā (17. gadsimta sākumā — S.C.); lielākā daļa nododoties pūšļošānai, buršanai un māņiem (barojot čūskas — piena zagles, apburot sāli, karstā laikā pieburot salnu, aukstumu, sniegu, labībai veldri); pielūdzot un ļoti saudzējot svētās birzis un kokus; liela sausuma laikā pakalnos biezu mežu vidū lūdzot pārkonu sūtīt lietu un upurējot tam melnu teli, melnu āzi vai melnu gaili; upurvietā sanākot daudz apkārtnes ļaužu, dzerot alu un ziedojot dievam Pērkonam

pirmo alus kausu: to vispirms trīs reizes nesot ap ugunsroku un tad izlejot tajā; novembrī pieminot savus mirušos: izkurinot un ar slotu izslaukot pirti, noliekot tajā ēdienu un dzērienu, lai veļi to ēstu, dzertu un rūpētos par mielotāju labklājību līdz nākamajam novembrim; citi veļu ēdienu un dzērienu liekot uz kapiem.

Šie fakti liecina par stabilu ticību aizkapa dzīvei, par senu un noturīgu kapu kultūru, kāda latviešu kapsētām raksturīga līdz pat mūsdienām. Tik ļoti uzsvērtā dabas dievību pielūgšana un godināšana mudina uzmanīgi ielūkoties mūsu tradicionālajā ornamentā un meklēt tajā šo dabas dievību — Saules, Mēness, zvaigžņu, pērkonu, čūsku, svēto koku, akmeņu u.c. — stilizētus attēlojumus. Senie mitoloģiskie centieni pēc labā dažkārt saglabājušies līdz mūsdienām: ar melna putna vai dzīvnieka asinīm uzvilkti krusti uz klēšu vai lopu mītņu durvīm; bērnu viesu mielošana kapsētā pēc apbedīšanas ceremonijas Ziemeļaustrumvidzemē; maizes vai skaistu ābolu likšana uz kapiem vai piesiešana pie krusta Kurzemes kapsētās kapu svētkos, ko pats esmu vērojis vēl 20. gadsimta 70. gados, u.c. Šajās jomās ir plašs darbalauks pētniekam, kas alkst pēc jauniem atklājumiem.

Etniskie procesi

Nozīmīgas ir grāmatā publicētās ziņas par iedzīvotāju etnisko sastāvu un etniskajiem procesiem Austrumbaltijā. Tūlī gan jāpiebilst, ka vietējo iedzīvotāju parastākais etniskais apzīmējums ir *nevāci*. Tomēr samērā bieži izkropļotā rakstībā lasāmi arī īstie etnonīmi: kurši, lietuvieši, lībieši, prūši, sudavi, zemgaļi, žemaiši u.c. Venēcijas patricieša Marīno Sanudo Baltijas jūras piekrastes kartē lasāms ieraksts «*Letoini pagani*», kas attiecināms uz 14. gadsimta pirmo pusi. Ja šis apzīmējums tiešām saprotams kā *pagāni latvieši*, tad hipotētiski varam domāt, ka tajā laikā uz senlatviešu cilšu apvienību bāzes jau veidojās tautība, ko kopvārdā dēvēja par *latviešiem*. No šīs, kā arī no itāliešu priesteru un kartogrāfa Džovanni de Karinjāno 14. gadsimta sākuma kartes un no Ebstorfas klostera 13. gadsimta beigu kartes uzzinām, ka jau tolaik Austrumbaltijā bija teritorijas ar savdabīgu iedzīvotāju etnisko sastāvu: Livonija, Igaunija, Somija, Polija, pagānu Latvija, pagānu Lietuva, Krievija, Kursā jeb Kurzeme, Prūsija, Sudāvija, Zemgale.

Franču bruņinieks Žilbērs de Lanuā 1413.—1414. gadā, ceļojot cauri Kurzemei pa maršrutu Liepāja—Grobiņa—Kuldīga—Kandava—Rīga, brauca cauri daudziem kuršu, lībiešu un zemgaļu ciemiem. Katrā no tiem iedzīvotāji

runājuši savā valodā. No Rīgas viņš caur Siguldu, Cēsīm, Valmieru devās uz Narvu un redzēja ciemus, kur dzīvojuši četru valodu — igauņu, latviešu, lībiešu un zemgaļu — pārstāvji. Tātad: 1) lībieši 15. gadsimta sākumā Kurzemē apdzīvoja daudz plašāku teritoriju nekā vēlākajos gadsimtos; 2) Siguldas un Cēsu apkārtnē vai vienā no tām vēl joprojām dzīvoja lībieši (var būt, ka tie bija no Kurzemes 12. gadsimtā atceļojušo vendlu — Kurzemes lībiešu? — pēcteči — S.C.); 3) Vidzemes rietumdaļā vēl nebija izzuduši zemgaļi; 4) Vidzemē un Kurzemē bija jaukts iedzīvotāju etniskais sastāvs; 5) vēl nebija beigusies senlatviešu cilšu apvienību (varbūt precīzāk — to pēcteču? — S.C.) saplūšana vienotā latviešu tautībā. Jāpiebilst, ka Upsalas virsbīskaps Olavs Magna vēl 1539. gadā ir minējis kuršu (kurētu) zemi, kuras piekrastē bieži avarējot kuģi.

A. Gvaņini vēsta, ka pēc Senprūsijas iekarošanas prūšu paliekas esot saglabājušās vairs tikai pie Kuršu jomas; pēc valodas, paražām un apģērba prūši esot līdzīgi kaimiņiem leišiem un livoņiem (latviešiem — S.C.); Livonijas vienkāršā tauta runājot trijās valodās, kas daudz neatšķiroties cita no citas un lielākoties atgādinot lietuviešu valodu. Būtībā to pašu 1578. gadā atkārtoti pāvesta sūtnis Rudžēro: Žemaitijā runājot lietuviešu valodā, kas mazliet savādākā veidā esot sastopama nedaudzos Prūsijas ciemos, kuros dzīvojot vēl atsevišķi neasimilēti apspiestie prūši, no kuriem, domājams, nedaudzi saglabājuši savu seno valodu; livoņu senā valoda esot saglabājusies vienīgi zemnieku vidē; tā esot līdzīga lietuviešu valodai, bet mazliet citāda un sadalīta dialektos; lietuviešu, livoņu, prūšu un žemaišu valodas būtībā esot vienādas, tās ļoti atšķiroties tikai pēc atsevišķām pazīmēm. Zināmā pretrunā ar to ir vācieša Kiheļa 16. gadsimta otrās puses apraksts par Bauskas un Jelgavas apkārtni, kurā teikts: «Šai zemei ir īpaša valoda, kuru lietuvieši nebūt nesaprot.» Bet varbūt te domāti Bauskas novadā nometinātie voti, tā sauktie krievīņi?

Jans Maleckis 1551. gadā min atsevišķas etniskas vienības — kuršus, lietuviešus, sudavus un žemaišus. Pēc Strijkovska etniskās situācijas pārspilējuma iznāk, ka Rietumlietuvā, Rietumkurzemē un Austrumprūsijā līdz pat Karalaučiem (Kēnigsbergai) visi zemnieki ir žemaiši un runā žemaišu valodā. Īstenība, domājams, bija tāda, ka tajos novados 16. gadsimtā bija vērojama lielāka valodas un kultūras atšķirība nekā vēlāk, kad kurši Rietumlietuvā jau bija saplūduši ar žemaišiem.

Kādā Krakovas Universitātes bibliotēkā atrastā rokrakstā igauņi, latvieši un lībieši minēti kā ļaudis, kas ļoti tiecas pēc labā un apsūdz savus kungus, kuri par viņiem nerūpējas. Jezuīta Stribinga Latgales aprakstā vietējie iedzīvotāji apzīmēti ar vārdu *Lethavi* [latvieši, latgaļi? — S.C.].

D. Fabrīcijs 17. gadsimta sākumā runā par Latvijā dzīvojošām etniskām grupām, kurām kādreiz bijuši savi ķēniņi. Viens no tiem bijis *Libijas (Libiae)*, otrs *Kursas (Curoniae)* (izcēlums mans — S.C.) ķēniņš. Pirmais valdījis pār Lībiju un *Latviju (Lothaviae)*; izcēlums mans — S.C.), savu mitekli cēlis netālu no Rīgas starp Ikšķili un Salaspili; tur vēl dzīvojot viņa pēcteči, kas saucoties ķēniņa vārdā. Otrais dzīvojis Grobiņas apkārtnē, kur vēl esot vesels ciems ar viņa pēcnācējiem. Jāpiebilst, ka arī kādā zviedru 1561. gada dokumentā par etniskām vienībām minēti kurši un igauņi. Man liekas svarīgi, ka te lībiešu senajā etnonīmā nosaukta viņu apdzīvotā zeme *Libija* un tiek lietots latviešu apdzīvoto zemju kopnosaukums *Latvija*. Tātad varētu uzskatīt, ka jau 17. gadsimta sākumā ir beidzies kāds latviešu etnosa konsolidācijas process. Raugoties no savas dzīvesvietas — Vilandes uz Livoniju, D. Fabrīcijs izšķir *Lībiešu novadus* (tātad lībieši vēl bija ievērtības cienīgs etnoss? — S.C.) un Šaipusdaugavu (acīmredzot tā nozīmīgi atšķīrās no Viņpusdaugavas — Zemgales — S.C.), kur jaunavas nēsājot vainagus, kas darināti no bronzas plāksnītēm. Tas nozīmē, ka vēl 17. gadsimta sākumā lībieši samērā kompakti ir apdzīvojuši daļu Rietumvidzemes un viņiem ir bijuši kopīgi kultūras elementi ar pārējās Vidzemes, t.i., Daugavas labā krasta apdzīvotājiem (visticamāk ar kādreizējo Daugavas lībiešu novadiem — S.C.). Cik plaši tikusi lietota lībiešu valoda, nezinām: kāds 1584. gada autors raksta, ka Rīgā un apkārtējos novados runā latviešu valodā, kas pilnīgi atšķiras no igauņu valodas. Lībiešu pilnīga saplūšana ar latviešiem notika turpmākajos gadsimtos. Te hipotētiski ieskicēto etnisko procesu dziļā pētīšana ir nākotnes uzdevums.

Šī grāmata kopumā sniedz visai bagātu materiālu par būtiskiem kultūrvēsturiskiem jautājumiem Austrumbaltijas tautu dzīvē. Daudz tajā fragmentāra, neprecīza, hipotētiska, pat izdomāta, bet tāds jau bija pretrunīgais 16. gadsimts un tālaika izziņas līmenis, kad savstarpēji cīnījās tradicionālā vietējā kultūra un no citurienes ienākusi. Cerēsim, ka šī izdevuma pamattekstis un «Ceļavārdi» rosinās pētniekus turpmākiem padziļinātiem meklējumiem, kuri noraidīs, apstiprinās vai paplašinās šeit teikto. Jācer, ka šis izdevums sekmēs Latvijas humanitāro zinātņu aizsāktā perspektīvā virziena — Letonikas — vērtīgos plašumā.

Rīgā 1995. gada 12. maijā

S. Cimermanis

Priekšvārds

Arī šis mans priekšvārds, kā neskaitāmi citi pasaulē, rakstīts tad, kad jau darbs bija gandrīz pabeigts, kad vismaz manu iespēju apvāršņi bija tuvu klāt pienākuši un kad arvien plašāk un nepielūdzamāk plētās tie, kas atveras viņpus manējiem. Šī mana grāmata prasījusi daudzu gadu sīku un grūtu darbu, neatlaidīgu sekošanu vienai idejai pāri šķēršļiem, trūkumiem, pretrunām un iebildumiem. Tā nav, nespēj un negrib būt noslēgums, bet gan iesākums jaunai raibā un ļoti nepateicīgā materiāla pārkārtošanai, zināmam vēstures laikmeta latviskam uztvērumam, un tādēļ tās uzbūve tik nevienmērīga, vietām pat svārstīga un nedroša. Jaunu taku staigāšana jau, protams, interesanta un aizrautīga, bet arī ne mazums riskanta un bīstama lieta. It sevišķi tas sakāms par mūsu zemes vēsturi, kas liktenīgi bagāta uztveres viedokļiem, principiāli pretrunīgiem vērtējumiem, it īpaši nacionālā ziņā, kur žēlastības nav bijis un nebūs. Redzēs, kādu ceļu iespēs sev izlauzt mūsējais, katrā ziņā tam beidzot pienācis laiks nostāties lielās pasaules priekšā un imperatīvi prasīt sev vietu citu starpā. Lai Dievs dod spēku un izturību mūsu garīgā karoga nesējiem!

Materiāli darbam vākti galvenām kārtām Itālijā un Polijā, tieši tais zemēs, kur līdz šim necerēja vai negribēja pārāk daudz (atskaitot Vatikāna arhīvu) meklēt un atrast mantu mūsu zemes vēsturei. IZRĀDĀS, ka mantu, kas tieši vai netieši skar mūsu lietas, ir tomēr tik daudz, ka varējusi iznākt veselas grāmatas prāva daļa, pie kam teksti taču tika sijāti ar tik sīku un smalku sietu, kāds tas aprakstīts satura rādītājā. Paliek pārējās zemes, par cik to arhīvu materiāli nav publicēti agrāk. Daudz vēl dos, kā var noskārst, krievu un zviedru arhīvi, varbūt arī vācu un holandiešu, un, kas zina, kādus pārsteigumus vēl gatavo nesakārtoto dokumentu «kalni», kā man vairākkārt deklarēts tai pašā Polijā un Itālijā! Un ir taču vēl vietas, kas mūsu pētniekiem, kā viduslaiku ģeogrāfiem zemes Baltijas jūras ziemeļaustrumu piekrastē, ir «nezināmas zemes», kurās pēc to laiku priekš-

statiem dzīvoja grīfi un amazones, — jā, mūsu varbūt iedomātās latviešu pagātnes leģendas.

Un nu pienācīgās atvainošanās un aizbildināšanās. To būs prāvs skaits. Tās visas grib pazemīgi nostāties soģu priekšā, tās tiešām spēš atrast daudz iemeslu un izskaidrojumu, bet cits būs, protams, jautājums, vai šie iemesli un aizbildināšanās atradīs atzišanu. Manas grāmatas uzdevums, kā es to saprotu, nepieciešamā kārtā aptver jo dažādas vēstures un ģeogrāfijas nozares, jo dažādākas apakšdisciplīnas, kas ikkatra par sevi mūsdienu specializācijas laikmetā grib un spēj iet savu īpatnējo ceļu; bet reiz nu, latviešu lietas meklējot, ir cerības un izdevība atrast tās vai vismaz to pēdas jo dažādāku novirzienu un satura tekstos, slēdziens skaidrs: ir elementāri neiespējami vienam cilvēkam izstaigāt visas takas, it īpaši katras apakšdisciplīnas zinātniskajā literatūrā (mūsu gadījumā parasti sīki un raibi izkaisīto zinātnisko žurnālu slejās). Pētnieks tādā gadījumā vietvietām riskē izspēlēt ne visai priecīgu lomu, vai nu laužoties durvīs, kas jau sen vaļā, vai neredzot ieejas, kas viņu novestu interesantu mantu glabātuvēs. Reiz nu no sāka gala bija skaidrs, ka iespējami visu zinātnisko literatūru iespējami visos jautājumos nebūs fiziski iespējams «pārvarēt» (lai iedomājamies piemēra dēļ tikai ģeogrāfijas vēstures lielos un mazos izdevumus renesanses laikā!), uzsvars, ar pārlicību un filoloģiskām simpātijām, tika likts uz tekstu: zinātniskās literatūras mūžs ir samērā īss; bet teksts, no cilvēciskā viedokļa raugoties, ir relatīvi «mūžīgs».

Otrā aizruna ir kopēja visām grāmatām, kuru sarakstīšanai paiet vairāki gadi. Laika rats mūsu dienās griežas ar tik apžūlinošu ātrumu, ka strauji mainās ne vien apstākļi, bet, pieminot romiešu teicienu, arī mēs paši viņos, līdz ar mūsu idejām un priekšstatiem. Mēs tagadējā laikā daudzu citu kuriozumu starpā piedzīvojam arī to, ka savas īsās dzīves laikā izskrejām cauri vairākiem, nereti galēji pretējiem vēstures etapiem, staigājam apkārt, tā teikt, kā «dzīvas vēstures». Tādā tempā dzīvojot, ļoti jāuzmanās, principiālos spriedumus sverot un vērtējot; bet, no otras puses, palikt iepakaļ dzīves ritmam nozīmētu palikt ceļmalā sēžot. Ko sver tādā kārtā, respektīvi, tādā Eiropas un Latvijas sakarībā fakts, ka šī mana darba ievads un pēcvārds rakstīti 1933. g. vasarā!

Un vēl viens norobežojums. Sīkākos paturu uz savas sirdsapziņas. Sākumā biju nodomājis rakstīt latviešu tautas gaitas tā saucamajā Livonijas vēstures poļu laikā, bet beigās biju spiests šos hronoloģiskos norobežojumus paplašināt (lasītājs pats sapratīs iemeslus). Nav brīnums, ka rezultātā manū materiālu kompaktākā masa gravītē (arī pēc materiālu konsistences) uz 16. gs. otro pusi,

bet bieži gari un katrā ziņā metodiski neapraujami «gali» sniedzas atpakaļ viduslaikos un pāri par 16. un 17. gs. sliekšni līdz poļu laiku beigām, t.i., līdz 1621. gadam.

Ilgi gudroju, kādā valodā rakstīt savu darbu. Vieglāk un zinātniski izdevīgāk būtu bijis to rakstīt kādā no lielajām pasaules valodām: vieglāk — kauču tā iemesla dēļ, ka būtu atkritusi veco tekstu tulkošana, kas aizņēma daudzus mēnešus, izdevīgāk — tādēļ ka interesentu-lasītāju skaits varbūt būtu bijis lielāks, teiksim precīzāk, ģeogrāfiski plašāks. Un tomēr grāmata rakstīta latviski. Iemesli vienkārši un skaidri: organiska prasība sarunāties ar savu tautu par lietām, kuru gaismas plankumi un ēnu svītras, no seniem laikiem nākot, vēl tagad krūt uz mūsu domām un jūtām, — un elementārs pienākums strādāt līdzī tai lielajā uzplaukumā, ko latvju tauta tagad piedzīvo. Tagad vairāk nekā jebkad tai nepieciešami jāpazīst sava pagātne, lai pareizi celtu savu nākotni. Tagad vairāk nekā jebkad arī pienākas, cik es to spēju, izvēdināt prātus un jūtas no tādu «klasiķu» uzskatiem un ietekmēm kā, piemēram, Ilovaiskis vai E. Serafīms. Der piemētināt, ka visu izmantoto un arī neizmantoto tekstu oriģināli, cik tos esmu sakrājis, tiks pēc mūsu tradīcijas nodoti Valsts vēsturiskajam arhīvam Rīgā.

Noslēdzot savu nevienmērīgā un impulsīvā ritmā rakstīto darbu — tāds ir mana mūža gājiens —, gribu izteikt savu sirsnīgāko pateicību tik daudziem, kam to esmu parādā. Vispirms Latvijas valdībai, Latvijas Universitātes un Kultūras fonda vadībām, kas allaž ar lielu labvēlību atbalstījušas manus centienus, tāpat Rokfellerā komitejas pārstāvjiem Parīzē. Dziļu atzinību esmu parādā daudzu ārzemju universitāšu un zinātnisko biedrību vadībām (hronoloģiskā kārtībā: Karaļaučos, Stokholmā, Upsalā, Varšavā, Krakovā, Poznaņā, Helsinkos, Romā, Parīzē, Strasburgā — daudzās vietās pa div- un vairākkārt), kas, mani aicinādamas uz priekšlasījumiem, devušas iespēju sekmēt manas studijas un arvien mācīties klāt. Miļš paldies, beidzot, daudzajiem bibliotēku, arhīvu un muzeju vadītājiem un darbiniekiem jau minētās un vēl citās zemēs ar arhīvu arhīvu — Vatikānu — priekšgalā, kas man visur līdzējuši ar padomiem un aizrādījumiem: godprātīga laipnība pret cita cilvēka labi domātiem centieniem taču ir mūsu civilizācijas skaistākā pazīme. Īpašs sirsnīgs paldies prof. A. Švābem: ja nebūtu viņa palīdzīgās rokas, kā gan man, dzīvojot dažus tūkstošus kilometru no dzimtenes, veiktos manas grāmatas iespiešana?

Izlaižot tautās savu darbu, atļaujos dot tam ceļā līdzī kā talismanu Latvijas valsts dibinātāja un atjaunotāja Ministru prezidenta Dr. K. Ulmaņa kunga vārdus (1935. gada Jaungada novēlējums) — būs veltīgi meklēt izteiksmīgākus,

sacītus ar lielāku sintētisku spēku: «Mūsu zemes un tautas gaitas allaž bijušas smagu pārbaudījumu pilnas. Bet pareizi saburtotā un iekšēji izprastā vēsture mūs sāk mācīt, ka uzticībā un izturībā pie Baltijas jūras krastiem nodzīvotie gadu tūkstoši ir tomēr vairojuši mūsu spēku un beidzot padarījuši mūs nesalaužamus... Gadu maiņā mēs visi vēlam Latvijai labu. No sirds to dara tie, kas Latviju mīl no sirds.»

Romā, 1935. g. janvārī.

A.S.

Ievads

16. gs. Livonijas vēsturē. Daži Livonijas un latviešu vēstures pamatprincipi

Liktos, ka vēl īsti nebūtu pienācis laiks rakstīt latvju tautas sintētisko vēsturi, kauču tās dažos posmos, jo arhīvu pētīšanas darbs, no latviešu viedokļa raugoties, vēl tālu nav noslēgts; varētu būt runa tikai par tā iesākšanu. Vēsturiskās teorijas un to konstruktīvās shēmas vēl pārāk jūtāmā kārtā polemiska gara apņēmtas un cauraustas, kā jau tādos posmos, kad ceļas jauni nacionāli un politiski faktori pasaules sakarībā, kas lauž sev ceļu cauri vecajiem uzskatiem un vērtējumiem. Bet, no otras puses, mūsu laikos ir saskatāmi, varētu teikt, valdonīgi nojaušami tādi impulsi, kas spiež pētnieku pārvarēt grūtības un riskēt izteikt dažus slēdzienus nepilnīgā materiāla raibumā. Šādu impulsu nav mazums, piemēram, nacionālās pašapziņas pamatojuma un raksturojuma tieksme¹, lai izceltu savas tautas jaunākos sasniegumus vēsturiskajā perspektīvā un līdz ar to liktu daudz saprast no tās tagadējās dzīves un nākotnes iespējām; tālāk, piemēram, individuāli sintētiskais virziens vēstures attīstības interpretācijā², kas prasa katras tautas, katra nacionālā faktora personīgu un īpatnēju apgaismojumu un definējumu, lai saprastu tā vietu lielajā pasaules sakarā, lai pētītu lielā tautu koncerta atsevišķās balsis un līdz ar to visas kopspēles veidu un virzienu. 19. gs. — vēstures kritikas tiešām slavenais laiks — ir gan devis milzīgu darbu un pētījumu skaitu arī šai ziņā, tomēr jāsaka, ka daudzos punktos tā sasniegumus varam uzskatīt tikai kā priekšdarbus, jo ne viss tas, ko mūsu dienu pētnieks un lasītājs prasa, bija pašvērtība, bija tas interešu objekts, kas mūsu dienās palicis par ikdienas prasību, par dienišķu maizi garīgajā laukā. Lai pārāk tālu nemeklētu piemērus, varu aizrādīt uz vairākām Baltijas jūras piekrastes tautām, par kurām dažkārt ar žēlīgu

līdzjūtību vai neslēptu naidu un nicināšanu sarakstītas tādas lietas, kas ērmīgi lasāmas mūsdienu cilvēkam — apstākļu pazinējam; nav brīnums, ka tālākās Eiropas vērotājam visa šī Eiropas stūra perspektīvas varēja likties ir greizas, ir tumšas. Baltu tautas nevar lepoties ar agrākās historiogrāfijas sevišķu labvēlību pret tām, un tādēļ nupat pienācis laiks izvirzīt ar visa pašreiz sasniedzamā materiāla pazišanu, ar ģeogrāfiski vēsturisko sakarību iztirzājuma un ar kulturāli psiholoģisko īpatnību analīzes palīdzību dažus šīs zemes un šo tautu likteņu pamatprincipus, lai redzētu, kāda loma tām pienākas, kādu nosodišanu vai uzslavu tās pelna, ja spriežam, izejot no lielajiem pasaules varas un spēka jēdzieniem.

Latviešu pētniekam ir reizēm nospiests prāts, it sevišķi tad, kad viņš ap sevi vēro lielo nelabvēļu, indiferentu vai maz informētu vērotāju pulku, ja viņš redz apkārt savai tautai ceļamies veco spriedumu un aizspriedumu kalnus, ja viņš tīri skaitliski apsver savas un citu iespējas, — un tomēr nu reiz — ilgi gan mūsu tautai bija jāgaida! — fortūnas rats pagriezies tās labā, un tādēļ vispirms mums pašiem jātiek skaidrībā par savām īpašībām, to skaitā ieslēdzot mūsu pagātņi, un skaidri jādefinē sev un citiem, kas mēs esam un ko mēs spējam. Tagadējam laikam par tādām lietām ir ļoti dzirdīgas ausis, un tādēļ ir pienākums — jauks un grūts! — gādāt par to, lai tām būtu ko dzirdēt.

Latviešu pētnieks, savas tautas pagātņi kārtojot, stāv sarežģītu un atbildīgu jautājumu priekšā. Nav vajadzības atkārtot lietas, kas jau visiem zināmas vai vismaz intuitīvi uztvertas, teikšu tikai to, kas ir pats pirmais un lielākais grūtums vēsturniekam: teksti, senie materiāli par lietām, kas latviešiem rūp. Ja neskaita mūsu tautas dziesmas, kuru hronoloģija taču ir gaužām neskaidra un slidena lieta, visi pārējie senie avoti rakstīti citu tautu locekļu rokām, it sevišķi iekarotāju, un reiz nu mūsu zemi pārstaigājuši jo daudzi iekarotāji, savā starpā izkarojot asiņainas cīņas, nebūs mums jābrīnās, ka visas mums svarīgās ziņas un liecības ne vien būs kā vēju iznēsātas lapas izskaisītas dažādās Eiropas malās, bet arī to daba un raksturs būs tikai gadījuma apgaismojums, dažreiz vērtīgs un interesants, bet jo bieži neskaidrs un nenozīmīgs. Šai nejaušībai un nevižībai nereti pievienojas iekarotāju arogances un nicināšanas piegārša, un tādēļ bieži, mūsu senatnes liecības pārskatot, cilvēciskā un tautiskā pašlepnumā normālam cilvēkam ir jāsaka kā seno Kūmu Sibillai (Verg. Aen. VI, 261): «Nunc animis opus, Aenea, nunc pectore firmo.»³

*

Lai būtu skaidrs mans stāvoklis lasītāju priekšā, izvirzīšu pats sev jautājumu: ko es varu un gribu šeit dot, kādi ir mana daudzgadējā arhīvu pētīšanas

darba rezultāti, kādi īsti izskatās tie retie graudiņi bezgalīgajā nevajadzīgo mantu okeānā, kā teicis pazīstamais krievu arhivists prof. E. Šmurlo, kas izstaro tautas pagātnes ainas? Tā saucamais poļu laiks Livonijas vēsturē (skaitot pēc Rīgas piederības no 1561. līdz 1621. g.) pieder vēsturisko materiālu un arī visas Ziemeļeiropas sakarības ziņā pie vecākajiem posmiem mūsu vēsturē, pat vērā ņemot mūsu viduslaikus, tik nabagus literāriem tekstiem; poļu laiks pieder arī pie tiem, kas metodiskā ziņā jo grūti pētāmi ne vien ziņu nepilnības, bet arī to pretrunu dēļ: politiskās un reliģiskās cīņas 16. gs. sākumā un otrā pusē pārāk skaidri pierāda šo patiesību⁴. Poļu laiki pētniekam rādās gauži raibi arī vēl tādēļ, ka jaunāko laiku pētnieki, it kā neviļus sekojot savu priekšteču — tautas brāļu simpātijām vai antipātijām, ir vēsturisko vērtējumu un to intuitīvo apgaismojumu ziņā daudzkārt stipri partejiski, pat neiecietīgi un līdz ar to nostāda dažādas dabas faktus pārāk personīgā un greizā perspektīvā, kas nereti noved mūsu skatienu tālu nost no īstenības, cik pēdējo varam vērtēt pēc citiem avotiem. Mīnot daudzu piemēru vietā vienu, jānosauc pazīstamā baltvācu vēsturnieka T. Šimana vārds, kas, parasti nosvērts un mierīgs, dažreiz tomēr ir «aizrakstījies» līdz tādiem vērtējumiem, kas gan pienācīgi raksturo viņu pašu, bet ne apceramos notikumus⁵; no tāda «klasiķa» — kā priekšvārdos teicu — kā E. Serafims (tā darbi Eiropā tomēr ļoti izplatīti) paši baltvācu vēsturnieki sāk kratīties nost.

Jo nikni vērtējumu kari izcīnīti politiski nacionālo uzskatu laukā. Gribam saprast iemeslus. Senāk faktiski neatkarīgajai Livonijai, senajai Ordeņa valstij, taču bija jāpadodas ienācējiem leišiem un poļiem, gan glābējiem no niknajiem maskaviešiem un to sabiedrotajiem — necilvēciskajiem tatāriem. Oficiālās runas un apsveikumi jau bija pienācīgi⁶, bet reta gan bija tā baltvāca sirds, kas tiem pukstēja pienācīgā ritmā līdzī. Jauno laiku vēsturniekam vajag ar lielu taktu balansēt pretrunīgo datu vidū, lai pienācīgi saprastu lielo politisko cīņu pamatprincipus, kā tie, piemēram, izpaužas Livonijas muižniecības ilgajā juridiskajā cīņā par savām tiesībām (tā saucamā Sigismunda Augusta privilēģija) vai Rīgas pilsētas strīdā ar Polijas ķēniņiem — pēc to uzskatiem, Rīgas arhibīskapa mantiniekiem — par Doma un Jēkaba baznīcām. Skaidrs, ka šos jautājumus pēc būtības varēs izlemt — ne pārāk viegli diemžēl — tikai vēsturnieks jurists⁷; ir arī ne mazāk skaidrs, ka šie jautājumi latviešu toreizējās lietas skar tikai, tā sakot, otrā instancē. Man par visām šīm lietām pašreizējā darbā ļoti maz kas sakāms, un tas lai būtu pirmais norobežojums.

Otrais zīmējas uz Livonijas ekonomisko un sociālo vēsturi 16. gs. Arī šeit vēl priekšdarbi nav pienācīgi izgājuši laukā no taustīšanās stadijas, un tādēļ nav iespējas šai ziņā pārskatāmus un plaša vēriena atzinumus sniegt. Varu

tikai pieminēt, ka jaunākie pētījumi šai virzienā paver arvien plašāku skatienu visa laikmeta sociālajās pārvērtībās, kurās smagi ķērušas mūsu tautu un kuru refleksus, pa lielākaļ daļai drūmus un tumšus, atspoguļos dažs labs tālāk lasāmais teksts.

Kas tadā gadījumā paliek pāri šī darba saturam? Ģeogrāfiski etnogrāfiskās ziņas un vispārīgi viss plašais kultūras vēstures avotu vairums visdažādāka veida tekstos. Lasītājs varēs vērot savāktās ziņas, kurās varēs redzēt vai nu tieši figurējam mūsu tautas pārstāvjus, vai vismaz, bilžaini runājot, tādus, kam varēs just pāri slīdam viņu ēnu; arī tādi mums jārespektē, jo mūsu vēsturei tik samērā veciem laikiem ir svarīgs un vērtīgs katrs siks pieminējums vai aizrādījums. Politiskā un sociālā Livonijas vēsture šais laikos operēs pa lielākaļ tiesai ar citiem materiāliem, un tadēļ arī mūsu ceļi no tiem zināmā mērā šķiras.

Tālāk der pāris vārdiem pārrunāt šī darba sacerēšanas un uzrakstīšanas veidu. Avoti, no kuriem tas jāceļ, ir, kā sacīju, ļoti dažādi un nevienmērīgi. Varētu mēģināt no tiem konstruēt sintētisku celtni, riskējot to galā ieraudzīt neproporcionālu savās daļās, ar ērmīgiem greizumiem un caurumiem; no otras, vienīgi savirknējot citākus, varētu iekrist sliktas hrestomātijas stilā, kur visi apgaismojumi un vērtējumi vēl ērtā kārtā atstāti lasītāju rūpēm. Arī pēdējais veids nebūtu pagaidām īstais, jo apceramajam materiālam, bez nupat pieminētās nevienmērības apmērā, vērtībā un precizitātē, piemīt vēl tā kaite (no mūsu dienu viedokļa raugoties), ka daudzi agrākie pētnieki to izmantojuši ļoti nevienmērīgi un līdz ar to pret daudziem no šiem tekstiem — apzinīgi vai neapzinīgi, to izšķīrs citi — disponējuši lasītāju prātus. Ir teksti, kā, piemēram, pazīstamais stāsts par latviešu zemnieku delegāciju pie ķēniņa Stefana (dzimtlaužu delegācija pie ķēniņa!), kas apstaigājuši daudzas vēstures grāmatas⁸, ir atkal tādi, kurus nesen bija iespēja atrast dažādu arhīvu dokumentos. Nevar tadēļ kādu cilātu vai mētātu citātu nolikt blakus pilnīgi nepazīstamam bez attiecīgas autora rekomendācijas, bez pienācīgiem aizrādījumiem un komentāriem. Bija jāmeklē kāds kompromisa ceļš un par visām lietām tāds, kas lasītājam neatņemtu — man personīgi tas šķiet ļoti svarīgs arguments esam — pirmteksta garšošanas un interpretēšanas prieku, vārdu sakot, tāds ceļš, kas mums dotu svarīgākos pirmtekstus un līdz ar tiem to kritisku analīzi un ieslēgšanu plašākā sakarības ķēdē (invencija, stilistiskie sakari u. tml.). Lasītāja aci traucēs arī samērā liels kritiskā aparāta raibums⁹; par to nav jābrīnās un nav arī vajadzības atvainoties: viss darba audums taču nereti izskatīsies pēc segas, kas sašūta no sīkām lupatiņām, un tieši tam nolūkam, lai šīs lupatiņas spētu turēties kopā, vajadzīgs smagais piezīmju, bibliogrāfisku un arhivālu aizrādījumu aparāts; pašu tekstu tas pēc iespējas netraucēs, un tam, kā jau

parasts, ir speciāli uzdevumi speciālu interešu apmierināšanai. Man nav šeit nekādas vajadzības uzskaitīt izlasīto vai konsultēto pētījumu rindu: vecāko laikmetu bibliogrāfiskie pētījumi ir vispārīgi zināmi, Latvijas laikā izdarītie jau samērā labi reģistrēti¹⁰.

*

Kad laiki pārmainās, kad viens laikmets nāk otra vietā ar savu jauno seju, ar savām prasībām un iespējām, kad iesākas biežā vēstures folianta jauna nodaļa, tad allaž skaidri un asi saskatāmi aizgājušo paaudžu trūkumi un kļūdas, tad bieži gadās, ka jaunāko atziņu nesēji pārāk stingri saveļk savas kritikas stopu un pat pieļauj metodisku kļūdu, gribot ielikt agrāko vērotāju galvās savas domas, viņu sirdīs savas jūtas un viņu mutēs sava laika vārdus, kas toreiz agrāk būtu varējuši skanēt pilnīgi nepareizi vai pat nemaz nebūtu bijuši izrunājami. Vai nebūs iemesla man pārmetēt šādu nemetodisku rīcību, laika vējos neizvētītu vērtējumu sludināšanu, zināmu tendenciozitāti vecāku vērtējumu apstrīdēšanā un jaunu celšanā? Lai dotu atbildi uz šiem jautājumiem un dažās vietās jau dzirdamiem pārmetumiem¹¹, lai nostādītu sevi metodiski skaidri tais punktos, kur principiāli šķiros no vecāko skolu uzskatiem par mūsu zemes likteņiem, it īpaši tai vietā un ziņā, kur cilvēku spriedumi grib aptvert mūsu tautas lomu Livonijas vēsturē, kur cilvēku maz izteismīgie vārdi grib izteikt dziļus lietu sakarus, kas saistās ar latviešu pagātni, — formulēšu dažus Livonijas vēstures principus, cik tos patlaban saredzu, došu dažus sintētiskus vērojumus, cik tos māku gūt no līdz šim pieejamā materiālu kopuma. Skaidrs, ka šie vērojumi mūs ievilks plašā visas zemes vēstures lokā, liks mums pacelties pāri tās vēstures atsevišķiem posmiem, spiedīs mūs meklēt lielās direktīvās līnijas, pa kurām, izejot no zemes ģeogrāfiskajiem apstākļiem un organiski tiem piesaistot tajā dzīvojošo un savā starpā rivalizējošo tautu garu, virzās senās Livonijas ceļš. Tūdaļ jāpiebilst, ka tieši tā saucamais poļu laiks ir kā radīts šādu vispārinošu refleksiju aušanai, ka tas ir tieši tas, kas sabiezinātā formā, bieži nežēlīgā sintēzē, spiež mūs saprast — trahunt nolentes fata — mūsu zemes likteni, tās vēsturisko biogrāfiju, kurai daudz ko varētu varbūt atņemt, bet sarežģījumu daudzumu un konfliktu asumu gan ne. Atkārtojot daudzas reizes izteikto, izdeklamēto un izpušķoto patiesību, jāsaka, ka apskatāmais laikmets ir viens no visliktenīgākajiem Livonijas vēsturē, zīmējoties uz notikumu svaru un to tālām sekām, un viens no viskritiskākajiem, ja skatāmies no Livonijā dzīvojošo tautu viedokļa. Bet zinības lepnums un līdz ar to nežēlīgums jau ir kādreiz tik liels, ka tā, cilvēka radīta, šo pašu cilvēku — visu lietu pašvērtību — pārvērš objektā, analizējamā, operējamā, iznīcināmā,

ja vajadzīgs, lai gūtu atziņas, kas varētu ļaut dziļāk ieskatīties visu lietu sakarībā, ko saucam par dzīvi. Arī vēsture, cilvēku likteņu zinātne, neatsakās no tādas pieredzes, un mēs šo savas pagātnes liktenīgo laiku pieskaitām tās visinteresantākajiem un bagātākajiem pamācības posmiem, lai gan, lasot un pētījot liecības par mūsu tautas ciešanām, mums nereti klusībā asiņo sirds.

Šī laika politiskās un militārās vēstures fakti pārāk pazīstami un atrodami katrā pienācīgā rokasgrāmatā¹²; sīkumos nav vajadzības kavēties, bet toties jāmēģina uztvert un uzskicēt notikumu ģenerālās līnijas, jācenšas noskārst tie spēku centri iekš- un ārzemēs, kas uzspiež laikmetam raksturīgo spēku diagrammu, tam īpatnējo attiecību zīmējumu.

Lielie sarežģījumi Livonijā un ap to iesākas, kā zināms, ar Maskavijas smago militāro spiedienu uz Vācu ordeņa valsti, sākot ar 16. gs. otrās puses pirmo gadu desmitu. Šis spiediens izjauca kādu ilgi turētu un glabātu līdzsvaru Baltijas jūras austrumu piekrastē, modināja briesmošos spēkus, agresīvās tendences dažādās malās, aiztika citu intereses, kuras šie citi (it īpaši, protams, poļi un zviedri) jau bija pienācīgi stipri aizstāvēt un attīstīt. Nav vajadzības citādi aprakstīt daudzu pretendentu rašanos pēc varas un noteikšanas Livonijā, daudzo Rīgas pielūdžēju, kā saka Livonijas dzejnieks Plīnijs¹³, straujo un neatlaidīgo uzmācību. Augošās, varā briesmošās, Vakareiropas sakaru alkstošās, pirmā lielkrievu lielpolitikas radītāja Jāņa IV vadītās Maskavijas trieciens senajai Livonijai bija nāvīgs. Ordeņa valsts pēdējais, sliktas gaumes farsam līdzīgais akts pārvērtās traģēdijā (tā pārfrāzēju prof. E. Kaspara vārdus par Vācu ordeni Prūsijā)¹⁴. Iekšēji izkurtējušais, morālisko autoritāti zaudējušais Vācu ordenis izjuka krievu-tatāru pulku priekšā, dažus retus veltas varonības žestus rādīdams. Nevarēdami militāri noturēties, ordeņa vadītāji, it sevišķi aktīvais un godkārīgais Ketlers, sāka izdarīt visādus diplomātiskus gājienus; ar to morālisko kvalitāti allaž nav varējuši samierināties daudzie svešie vērotāji, kuru uzmanības lokā bija nonākusi mūsu līdz tam vairāk pēc virsraksta pazītā zeme. Tiešām jābrīnās, cik vienprātīgi visi ārzemnieki, pat tie, kas bija nākuši glābt šos izputējušos Livonijas kungus, nosoda viņu rīcību, viņu tieksmes un vērtību. Lai runā teksti, aculiecinieku rakstītie, lai izteic savus spriedumus pēc iespējas vairāki toreizējās Livonijas vērotāji: polis, itālietis, krievs, zviedrs un vācietis.

Nikolajs Radzivils, Livonijas pievienotājs Lietuvai-Polijai, tā raksturo stāvokli un Livonijas bijušos valdniekus (šī pazīstamā vēstule rakstīta nometnē pie Rīgas 1561. g. 8. septembrī)¹⁵: «...Un nu pēc tam, kad pārējās muižniecības un iedzīvotāju kārtas bija zaudējušas ticību uz saviem (t.i., Livonijas) kungiem un nesagaidīja vairs no viņiem palīdzību un aizsardzību, pazaudēja cerību arī

uz saviem pašu īpašumiem, es atradu viņu tieksmes, vēlēšanās un spriedumus izpaustus visdažādos virzienos. Citus redzēja pieķeramies dāņiem, citus zviedriem, citus maskaviešiem un pārējos J.Ķ. Majestātei. (Livonijas) ordeni gandrīz visi nicina un dziļi ienīst un visu lielo nelaimju cēloni meklē ordeņa vīru izvirtušajā dzīvē¹⁶. Tā nu šis valsts (Livonijas) veids pilnīgi pārvērties, un tas noticis pēc evaņģēlija priekšraksta, kuru (livoņi) jau sludina daudzus gadus, proti, ka dzīvi vajagot izlabot, ja tikai krusts un bēdas varētu izbeigties, reiz ir atmests celibāts; (viņi teic arīdzan), ka tie ilgojoties pēc kāda valdnieka, kas nodotu troni (saviem pēcnācējiem) mantošanas kārtībā un kas spētu uzturēt ar kaimiņu valdniekiem labu draudzību. Bet šo draudzību viņam vajadzētu meklēt un nodibināt ar asinsradniecības likumu (t.i., sakariem). Tādēļ ka atnācēji, bet ne (vietējie) pilsoņi līdz šim bija vadījuši (burtiski: devuši tai padomus) šo provinci pēc sava prāta un nevis ar nolūku to glabāt un sargāt, bet gan ņemot vērā savu labumu un peļņu, šī aizjūras province, tiklīdz kā pati valsts (t.i., Vācija) piedzīvoja satricinājumus, palika (svārstāmies) it kā jūras viļņos...» — Divus gadus agrāk kāds anonīms itāliešu autors savā Livonijas lietu pārskatā (Florences arhīvā¹⁷) dod šādu novērtējumu: «Maskavas lielkņazs ļoti mokot livoņus un tiem stādot jo smagus miera noteikumus; šie noteikumi likušies minētiem ķēniņiem un valdniekiem (t.i., Polijas ķēniņam un Sakšu hercogam) netaisni, un tādēļ tie domā par karu ne ar nolūku palīdzēt livoņiem, kurus visi ienīduši viņu nekrietnības un izlaidības dēļ¹⁸, bet cenšoties atstumt (tālāk) no sevis šo barbaru (t.i., Maskavieti)... Tā paša iemesla dēļ tie centīsies izdzīt Maskavieti no Livonijas, lai viņš pēc šai provincē (atrodamo) ostu iegūšanas ar laiku neiespētu palikt par šīs jūras (t.i., Baltijas) kungu un traucēt viņiem kuģošanu...» — Krievu kņaza Kurbska (neaizmirsīsim, ka viņš, no sava bijušā kunga Jāņa IV bēgdams, kādu laiku uzturējies Valmierā un citur Livoņijā) spriedums par Livonijas muižniekiem-bruņniekiem ir sevišķi bargs («nolādētie livoņi», kā viņš tos sauc)¹⁹: «...Tur (t.i., Livoņijā) zeme bija ļoti bagāta un iedzīvotāji tajā tik ļoti lepni, ka atteikušies no Kristus ticības un savu senču tikumiem un labiem darbiem; tie metušies visi pa lielo un plašo ceļu, tas ir, uz lielu dzeršanu un izlaidību, uz slinkumu un ilgu gulēšanu, uz netaisnībām un brāļu asins izliešanu, kā tas pienākas, sekojot negantiem dogmatiem, tādus darbus darīt. Šo iemeslu dēļ, es domāju, Dievs nelāva tiem mierā būt un ilgas dienas valdīt pār savu mantu.» — Zviedru valdības emisāru un arī pašu ķēniņu negatīvo izturēšanos pret Livonijas bruņniecību un līdz ar to, protams, tās negatīvo novērtējumu lasītāji atradīs tālāk II daļas nodalījumā un vēl plašāk manā daudzkārt citējamā grāmatiņā Livonijas zemnieku kustības un nemieri 16. gs. otrā pusē; nav tādēļ vajadzības

atkārtoties²⁰. Sniegšu pilnības dēļ tikai vienu īsu izvilkumu no Zviedrijas ķēniņa Erika XIV reskripta Igaunijas muižniecībai (1561. g. 6. decembrī)²¹:

«Pavēle vienkāršai muižniecībai un bruņniecībai par nabaga zemnieku nekristīgo pāršanu etc.

Mēs, Eriks XIV, no Dieva žēlastības zviedru, gotu un vendu (Wehden) ķēniņš utt., ar šo paziņojam visiem (menniglichen) un darām zināmu pēc tam, kad esam saņēmuši drošas ziņas par to, kādā mērā bruņniecība pieļauj, ka daži no viņas muižkungiem un soģiem (Amptleuten und Voigtenn) ar nekristīgu un neģēlīgu sišanu un pāršanu apspiež un moka nabaga zemniekus un apakšniekus Harijā, Vīrijā un mūsu Rēveles novadā. (Ir dzirdams), ka sakarā ar to daži maskavieši (domāti laīkam augstākie administratori) atrodot iemeslus aizvīlīnāt no mums projām pie sevis šos pašus apakšniekus ar mierinājumiem un solījumiem, ka tie pie viņiem būšot brīvi no šādām mocībām. Un, tā kā šāda apiešanās ir gauži pretīga Dievam, labiem tikumiem un dabiskai godprātībai un tā kā tā dod arīdzan nepatīkamu, ļaunu un neciešamu piemēru, tādēļ mēs ar šo pavēlam visiem mūsu provinces prefektiem, bruņniekiem, muižniekiem, amata muižkungiem un soģiem, un ikkatram, kas pār šādiem zemniekiem valda un kas apmetušies mūsu zemēs un apgabalos Harijā, Vīrijā un Rēvelē uz pastāvīgu dzīvošanu, — mēs viņiem stingri pavēlam, lai viņi uz priekšu pilnīgi atradinās un atturas no šāda nekristīga, tirāniska barguma pret šiem ļaudīm, bet, ja kāds no viņu zemniekiem izturētos pret saviem kungiem nepaklausīgi vai arī izdarītu citādi rupjus pārkāpumus, lai tad tādu nodod tiesai un soda pēc pareiza atzinuma ar pienācīgu sodu. Un, ja nu kāds (negrib ievērot) šo mūsu pavēli un atradināties no minētā nekristīgā, nekrietnā un ļaunā paraduma sodīt savus (zemniekus) un ja viņš neļauj sevi vest pie pienācīgas kārtības un darīs mūsu gribai pretim, tad tāds vai tādi, raugoties pēc gadījuma un pēc mūsu gribas, tiks sodīti pie savas mantas citiem par piemēru. Šo pavēli vajag ikkatram ņemt vērā, kādēļ mēs arī esam viņu izdevuši un iespieduši Linčepingā 6. decembrī, 1561. gadā pēc Kristus dzimšanas...»

Arī vācu liecību nav trūkums. No ārzemju vāciešiem var piemēra dēļ minēt Seb. Minsteru (Münster)²² vai, pilnīgi no citām aprindām, Jāņa IV pazīstamo opričņiku J. Štādenu²³. Sevišķi raksturīgi būs tomēr konstatēt, cik dažādu vācu aprindu pārstāvji pašā Livonijā nereti lieto bargu valodu, aprakstot muižniecības bieži izvirtušo un morāliski zemo dzīvi. Nerunājot jau par humānistiem, kuru valoda allaž ir sevišķi asa²⁴, ne pārāk uzsverot luterāņu garīdznieku aprindas, kas pieskaras sāpīgajam tematam (par katoļiem jau nav ko runāt), — var ar zināmu vēlēšanos izteikt izbrīnu, ka pašas minamās sociālās iedzīvotāju grupas pārstāvji — inteliģentākie un cienījamākie, protams, nebūt

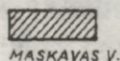
nežēlo tumšas krāsas, lai uzgleznotu jo spēcīgu ainavu. Tā, piemēram, G. Tīzenhauzens²⁵, kādas garākas latīņu poēmas autors, saka: «...Ja livoņi būtu uzklausijuši mācības, kuras ar čaklu muti deva pats Dieva Dēls, tad gan (mūsu) tēvija negulētu apsmieta un bez goda (pīšļos)... Tautas gars, vai mums! bija izvirtis nekrietnās kārībās un nebija nekāda goda svētai laulības kārtai, bet bieži godprātīgai laulātai draudzenei bija jāatdot vieta piedzīvotājai, kādas turēja sev svarīgākie kungi... Pret nabaga (vienkāršo) tautu nekādas līdzjūtības... Dieva vārdu cienība ir reta, un visās malās ir jo reta mīlestība uz (kristīgo) ticību.» Skaidrs, ka «taisnīgais Dievs nevarēja ilgi paciest negantās cilts noziegumus...», un kad nu briesmīgais ienaidnieks nāca virsū, tad Livonija varējusi tam likt pretim tikai savējo lielīgo un «piedzērušo pulku» (ebria turba)²⁶. Pietiks! Kam šīs visdažādāko liecību rindas pamattonis vēl nav skaidrs, tam vispār būs grūti kaut ko šai sakarībā iestāstīt.

Bet lai nu kā, pats objekts, Livonija, bija pārāk vērtīgs un tās pirmais svešais iekarotājs — Maskavija — pārāk bīstams, ar nepatīkamu tendenci pieaugt tieši šai īpašībā, lai tam varētu bez līdzrunāšanas atdot minēto zemi, Ziemeļaustrumeiropas atslēgu. Palīgam, pat bez daudzajām Ketlera žēlabu un lūgumu vēstulēm visiem lielajiem un mazākajiem kaimiņiem, bija jārodas, un viņš arī radās, protams, kā tādos gadījumos tautām un valstīm par mūžīgu un nekad lāgā neiegaumētu pamācību mēdz būt, labi vēl, īsti tad, kad aizstāvamais jau nonācis tādā stāvoklī, kad noteikumi vairs nespēj radīt nepārspējamu pretestību. Še klāt pievienotā karte lai runā savu daiļrunīgu valodu.

Un cena tiešām nebija maza: ne vairāk, ne mazāk kā faktiskās politiskās (nomināli Livonijas Vācu ordenis bija atkarīgs no Vācu impērijas) neatkarības zaudēšana. Un pie tam vēl jāpadodas bija tai tautai, ar kuru vāciešiem allaž vāji «saskanējis». Lūk, ilustrācija, ar kuras daiļrunību nav vajadzīgs sacensties²⁷. Autors, laikam Rīgas birģermeistars, atzīmē, ka vācieši vairāk nekā 400 gadus atpakaļ ieņēmuši Livoniju un vietējos mežonīgos iedzīvotājus pievērsuši kristīgai ticībai, uzbūvējuši pilis, ievēduši baznīcas iekārtu utt. «Tagad tiem (vāciešiem) ar sirds noskumšanu jāpiedzīvo, ka viss pārmainās neciešamā un ļoti kaitīgā kārtā un ka mīlā pilsēta (Rīga) līdz ar visu zemi tiek ar varu atrauta, atdalīta un atņemta vācu tautības Svētās Romas impērijai, ar kuru viņa... bija savienota un saaugusi kā miesa ar dvēseli un kā ķermeņa locekļi savā starpā; tur vairs nekas nevarēs pienācīgi līdzēt, un tā (Rīga līdz ar Livoniju) tiks atdota īpašumā barbariskiem nevāciem, kas mūs vienmēr nīduši (quibus semper invisi fuerimus) un kas pret vāciešiem nekad nav bijuši labi: tiem radījuši — kā mēs zinām no tiem (mūsu brāļiem), kas dzīvo viņu vidū — dažādus sirdēstus; viņiem (nevāciem, t.i., šai gadījumā leišiem un poļiem)

LIVONIJAS SADALĪŠANA 1562 G. POĻU-LEIŠU VALSTS

MASKAVAS V.

ZVIEDRU ĪP.

DAŅU ĪPAŠ.

KETLERA HERCOGISTE

PRŪSIJAS HERC.

I. att. Livonijas sadalīšana 1562. gadā, pēc prof. R. Vīpera shēmas.

nekas cits nav iedzimis un nav viņu dabā, kā savas necilvēcības dēļ būt kaitīgiem un pretiniekiem vācu tautai (dem Teutschen blute); vēl neizsakāmi vairāk par lielo pretstatu un nevienlīdzību (sver apstākļis), ka ikkatrai dievbijīgai kristīgai sirdij pretīgā jušanā (nicht unbillich) un ar dziļām žēlabām un skumjām jāsažņaudzas, ja ņemam vērā to, ko mēs atdodam, un to — vai mums tīk vai sāp — ko esam spiesti saņemt: šī maiņa (burtiski: laupījums) ir pārāk nevienāda...»²⁸

Bet dziļu iekšēju pārvērtību sakultā, lielvalsts tieksmju savaldzinātā Maskavija un viņas aso kontūru tirāns, lielu valsts domu un bestiālu kaislību vests,

nedz gribēja, nedz spēja vairs atturēties no kara laupījuma, no iespējas atmest visus starpniekus sakaros ar Vakareiropu, kas, no vienas puses, radīja baigas relācijas par aziāta mežonību, no otras — sūtīja uz Maskaviju ja ne «godīgā», tad viltus ceļā ieročus, it īpaši šaujamos un pulveri.

Pretējā virzienā, neskaitot nedaudzos diezgan nevarīgos Vācijas impērijas valstiņu un brīvpilsētu gājienu pret Livonijas liktenīgo atraušānu no senās iekarotājas metropoles, arī Dānija, vēl nevarēdama aizmirst lielos Baltijas jūras valdīšanas laikus viduslaikos, tiecās atjaunot savas aspirācijas, tikai šoreiz pati metropole bija diezgan nevarīga un it sevišķi tās varas reprezentants Baltijā, «no Jāņa IV žēlastības ķēniņš — ēna», pat butaforisks, iekšējās potenciēs nabags, lai kauču notālēm spētu atgādināt savu senču — jūras braucēju un iekarotāju — niknumu un spēku.

Bet no ziemeļiem uzmanīgi, neatlaidīgi un viltīgi sāka aust savu mērķu tīklu pāri Livonijai klasiskā zemnieku valsts — Zviedrija, kas, tāpat kā Maskavija, tās vēlākā sāncense, dziļu iekšēju pārvērtību uzpurināta, sāka radīt savā fantāzijā vīzijas, kuras lai vēlāk radītu Baltijas jūru kā Zviedrijas iekšējo ezeru. Ir raksturīgi un liktenīgi, ka visas trīs sāncenses — ir tā, kas patlaban Livoniju sargā (Lietuva-Polija), ir tās, kas pēc tās tīko (Maskavija un Zviedrija), katra savā veidā domā pēc zemes paturēšanas vai iegūšanas ķerties pie mūsu vēstures vissāpīgākās vietas, pie sociālās problēmas, proti, zemnieku stāvokļa kārtošanas, labošanas etc.²⁹ Arī šeit, tāpat kā Livonijas «glābšanā», neaizrausimies ideālu tieksmju pārspilēšanā, bet mēģināsim vairāk šo tendenci izskaidrot ar vēlēšanos nostiprināt savas pozīcijas iekarojamā zemē.

Tāds ir īsos vārdos apskatāmā laikmeta pirmais notikumu paisums un bēgums pāri mūsu zemei, apmēram divu gadu desmitu (1558.—1578. g.) garš.

Otrais vilnis no austrumiem ir vēl briesmīgāks par pirmo. Zīmējoties uz Livonijas latviešu daļu, tas sākās ar 1577. g. Rezultātus rāda attiecīgā karte³⁰ (sk. 44. lpp.).

Šis trieciens bija tik briesmīgs, ka deva tālu, apokaliptiski baigu atbalsi Vakareīropā un spieda apslēptu, bet vēl apvaldītu dusmu pilnos sāncensus, poļus un zviedrus, pārvērsties par sabiedrotiem (Cēsu kauja 1578. g. u.c. militāras operācijas).³¹ Trieciēna devējs, visnecilvēcīgākais no visiem tirāniem, kā vaidēja Rīgas humānisti, tā laika «inteliģence», stipriem vārdiem apmainīdamies ar savu poļu pusē pārbēgušo karavadoni, Vācu ordeņa pulku sakāvēju, kņazu Kurbski (vēstulē no Valmieras), aziātiskas augstprātības pilns, atklāja savas kārtis³²: «Vai tāda lai būtu jūsu saprāta iespēšana, vai tādas lai būtu, kā jūs sakāt, visstiprākās vācu pilsētas? Un, ja nebūtu bijusi jūsu

2. att. Maskavijas robeža ar Livoniju pirms otrā lielā iebrukuma.

velnišķīgā pretošanās, tad ar Dieva palīgu gandrīz vai visa Vācija būtu pareizticības varā...»

Bet pretim austrumu briesmām — nelaimīgu zīmju pilnām turku ekspansijas līdzgājējām — cēlās, visas Vakareiropas vēlējumu pavadīts, ķēniņš Stefans, lielākais Polijas ķēniņš, lai mūsu Livonijas dēļ, ap tās robežām, izcīnītu senseno cīņu starp austrumiem un Eiropu, starp Bizantijas un Romas ietekmes zonām, starp austrumu masu viņņojumiem un rietumu personības cieņu un kultu. Tas pats Jānis IV, karodams ar Stefanu ne vien ar ieročiem, bet arī ar vārdiem, šo pretstatu brīnišķīgi definē: viņš esot īsts valdnieks, no Dieva žēlastības, kurpretim Seima vēlētais Stefans — valdnieks no «daudzdumpīgās cilvēku gribēšanas»³³. Cīņa, kā zināms, bija tik smaga, ka abi pretinieki riskēja noplūst asinīm. Uzvarēja beidzot rietumu personības gars un... jaunākā kara tehnika. Uzvarētāju aplidoja slavinājumi un atvieglotas nopūtas³⁴, bet redzot lielās katastrofas uztraucošo ritmu un kaļot plašus, no senās baznīcas shismas līdz mūsu dienām neizbeigtos plānus par abu baznīcu apvienošanu, pats pāvests Gregorijs XIII sūta savu uzticības vīru jezuītu Posevīnu, lai tas samierinātu — vismaz uz laiku — abus pretiniekus un lai veicinātu Svētā Krēsla nolūkus reformācijas kustības apkaršanā Ziemeļaustrumeiropā. Šis nenogurstošais cīnītājs, savas idejas varonīgs un fanātisks kareivis, ar savas inteliģences gaismu ir apstarojis arī mūsu lietas, un tādēļ viņa attiecīgie raksti ir ne vien gaužām svarīgi Livonijas, bet arī speciāli latviešu tautas vēsturniekiem³⁵. Ar noteiktas un straujas pretreformācijas ievadīšanu Livonijā nāk pāri jau tā piemeklētajai zemei vēl jauni nauda uzplūdi, šoreiz garīgā laukā, kas arī prasīja asinis un radīja zemē, it īpaši Rīgā, jo sarežģītas un bīstamas situācijas (tā saukto Kalendāra dumpi, sākot ar 1586. g. beigām). Saistībā ar šīm cīņām pavērsies, kā redzēsīm, interesantas perspektīvas un dažreiz dziļi skatieni mūsu tautas «godprātības» vēsturē, t. i., morāliskos un reliģiozos pārdzīvojumos.

Trešais ārējo karu vilnis nāk pār Livoniju atkal apmēram divus gadu desmitus pēc otrā lielā krievu iebrukuma mūsu zemē. Ilgi un vāji slēptās pretišķības poļu-leišu un zviedru starpā izvērtās atklātā karā, kam pievienojās niknas epidēmijas un briesmīgs bads (1601. g.). Visas šīs nelaimes noveda zemi galīgā postā, un te nu tiešām pētniekam un lasītājam vajag ne mazums vīrišķības, lai aukstasinīgi spētu lasīt laika rakstus un vērot tajos savas senās

2. Maskavijas robeža ar Livoniju pirms otrā lielā iebrukuma; uz īsu laiku maskaviešu iekarotā Livonija, izņemot Kurzemes hercogisti; neiezīmētais lauks rāda maskaviešu stāvokli pirms iebrukuma, no labās uz kreiso pusi svītrotais lauks — iekarojuma apmērus, no kreisās uz labo pusi svītrotais — Kurzemes hercogistes daļu. (Pēc Natansona-Leski, Epoka Stefana Batorego.)

LIVONIJAS SADALIŠANA 1583 G. POĻU-LEIŠU VALSTS

MASKAVAS V.

ZVIEDRU T.P.

DĀŅU T.P.

KURZEMES UN ZEMGALES H. PRŪSIJAS HERC.

3. att. Livonijas sadalīšana 1583. gadā, pēc prof. R. Vipera shēmas.

biogrāfijas drūmās un daudzkārt baigās grimases. Šai gājienā zviedri, neraugoties uz lielo gatavošanos un sīksto neatlaidību, cīņu zaudē lielajiem poļu karavadoņiem (Zamoiskim, Hodkevičam u. c.), un Kārlim Sēdermanlandietim (Kārlim IX) gribot negribot jāatstāj Livonijas lielo plānu nobeigšana savam dēlam, Zviedrijas militārās varas augstākajam cēlējam, Gustavam Ādolfam.

Beidzot, ceturtais šī laikmeta vilnis, atkal apmēram divus gadu desmitus vēlāk, ieskalo Rīgu jaunā pavēlnieka rokās (1621. g.), ar to izbeidzot Vidzemē poļu valdīšanu.

Ja metam skatu pāri pieminēto 80 gadu notikumiem, pastāvīgi atjaunotam postam mūsu zemē, pirmais jautājums, kas uzmācas, pirmais sintētiskais vērojums, kas izpaužas, ir fakts, ka šai samērā īsajā posmā uz Livoniju traukušās, par to un tajā karojušās, lai to iegūtu, visas tās tautas un valstis, kas Livonijas tautu garajā politiskās atkarības laikā (no 12. gs. beigām līdz 1918. g.) pār to valdījušās īsāku vai garāku laiku. Aina taču visiem zināma:

Vācu ordenis no 12. gs. līdz 1561. g., t.i., apm. 3 1/2 gadsimtus.

Poļi-leiši no 1561. g. līdz 1621. g., t.i., apm. 3/4 gadsimta.

Zviedri no 1621. g. līdz 1721. g., t.i., 1 gadsimtu.

Krievi no 1721. g. līdz 1918. g., t.i., apm. 2 gadsimtus.

Neminēti paliek dāņi, kuru ietekme politiskajā ziņā bijusi mazāk nozīmīga. Noapaļojot minētos skaitļus, mēs dabūjam formulu:

$$3 \frac{1}{2} + 1 + 1 + 2 = 7 \frac{1}{2}.$$

Saskaņojot šos skaitļus ar ģeogrāfiskiem virzieniem, ar pasaules pusēm, dabūjam interesantu shēmu:

vācieši (un dāņi) — no rietumiem,

poļi un leiši — no dienvidiem,

zviedri — no ziemeļiem,

krievi — no austrumiem.

Ar vārdu sakot, no visām debess pusēm, cik to tik varējis būt³⁶.

Tālāk, ieskatoties šo skaitļu vērtībā, dabūjam attiecīgo tautu politiski ekonomiskā spiediena stiprumu uz mūsu zemi. Visintensīvākais nāk no rietumiem (te jāņem vēl klāt vācu tautas sociālais svars Livonijā), otrā stipruma spiediens — no austrumiem, vājākie — no dienvidiem un ziemeļiem. Horizontālās līnijas, kā redzams, daudz biezākas par vertikālajām, ārējais horizontālais spiediens politiskas iekarošanas, ekonomiskas dominēšanas un kulturālas ietekmes ziņā vietējām tautām daudz bīstamāks un grūtāk atturams nekā vertikālais. Vai šis vērojums, šī vienkāršā formula daudz ko neizskaidro mūsu tautas vēsturē un dzīvē?

16. gs. otrā pusē visi četri «draudzīgie kaimiņi», diplomātu valodā runājot, traucās gandrīz reizē uz Livoniju, it kā konspektā, it kā miniatūrā atkārtojot tās politiskās atkarības lielo sakaru, pie kam gan spēku samērs nereti ir citāds. Ko gan nozīmē šis brīnišķīgais pievilksanas spēks, kā izskaidrot neapvaldāmo tieksmi pēc samērā ne visai bagātas zemes, pēc tautām, kas ar visu savu dabu un pagātņi stāv tālu nost no tieksmēm apdraudēt citus³⁷, ko grib izteikt nupat sniegtās vienkāršās, bet dziļu sakaru un smagas traģikas pilnās shēmas? Daudz par to rakstīts, daudz šie jautājumi cilāti, man nav vēlēšanās jaunas Amerikas

atklāt, gribu tikai, šos vienkāršos un gaužām dabiskos jautājumus izvirzot, dot mazu ievadījumu tām pārdomām par problēmu risinājumu — veselu tautas dzīves un nāves jautājumu — kā tās saprotu. Ir taču zemes un provinces Eiropā, kurp ar liktenīgu, negrozāmu atkārtošanos virzās tautu ceļi, lai tur izcīnītu savu pašreizējo un nākamo likteņu cīņiņus, ir taču vietas, ģeogrāfiskas vienības, kas ir kā atslēgas plašākām apkārtējām teritorijām, vietas, kuras šī iemesla dēļ gaužām iemīļojis dusmu pilnais kara dievs. Vai Daugavas krasti, tāpat kā Reinas krasti, vai Ziemeļitālija, tāpat kā līdzenumi ap Leipcigu un Varšavu, un daudzas citas nav vietas, ap kurām mūžam sienas tautu konfliktu mezgli, kur noteiktos laikos salasās bargi pārkonu padebeši, turpretim citur tie staigā pāri daudz retāk un «nekārtīgāk»? Vai nav kāds dziļās zemes saistības dibināts ritms, kas, piemēram, mūsu dzimtenei vismaz ikkatrus simt gadus liek lielai vētrai pāri iet? Patiešām, ja skaitām atpakaļ:

Lielais pasaules karš.

Napoleona laika kari.

Ziemeļu karš.

Poļu-leišu cīņas pret Maskaviju.

Ordeņa kari ar krieviem 16. gs. sākumā utt.

Atbilde uz jautājumu, kur meklējama mūsu zemes pievilcība, ir, protams, gauži vienkārša un elementāra: Livonija, it īpaši tās lielākā pilsēta Rīga, taču atrodas pie Daugavas ietekas jūrā, pie tās Sarmātu Daugavas (kā teica 16. gs.), kas nāk no plašajiem Austrumeiropas līdzenumiem un ietek Eiropas «Ziemeļu Vidusjūrā»; Livonija, šī «Austrumeiropas likteņu zeme», ir acīmredzot atslēga visiem ekonomiskajiem un kulturālajiem sakariem starp neaptveramo iespēju bagātajiem austrumiem un to Vakareiropas atrisinājumu — Baltijas jūru. Vai pazīstamā latviešu tautas dziesma nerada brīnišķu mūsu robežu zemes un tās likteņu vīziju:

Krustiem kalta krievu zeme,

Rīga margiem izmargota;

Caur krustiem saule lēca,

Caur margiem norietēja.

Un tālāk, vai nav vairāk nekā dabiski, ka šis atslēgas īpašnieks ir līdz ar to visu plašo iespēju kungs, vai viņš nav savas varas augstumos, kaimiņu apskausts un ienīsts? Vai, vārdu sakot, gadu simteņos kaltā formula *Dominium Maris Baltici* (vara pār Baltijas jūru) un tās saturs nav liktenīgi, gandrīz vai, teiktum, uz mūžību saistīti ar mūsu zemi? Kad vācu-dāņu ekspansija viduslai-

kos sasniedza savu augstāko pakāpi, tad, piemēram, Hanza kopā ar Ordeni varēja domāt par dzelzs stīpu, ar kuru tā noslēgtu pieeju pie krievu līdzenumiem, no Narvas līdz Klaipēdai, līdz Dancigai, Štetinai un Lībekai, ja no laika gala šo līniju nebūtu centusies lauzt lietuviešu-poļu tieksme uz jūru. Šīs varas līnijas krustojas pie Dancigas un Klaipēdas, šie «koridori», kas vēsturē parādās un pazūd, tie rāda, ka kāds bīstams vēstures ģeometrijas uzdevums nav nekad bijis izrēķināts līdz galam un ka ar šo uzdevumu gribot negribot jāsaista arī daža laba mūsu lieta.

Kad lielais poļu ķēniņš Stefans salauza Dancigas pretestību (1577. g.) un dažus gadus vēlāk, pēc maskaviešu sakaušanas, kā triumfators ienāca Rīgā (1582. g.), tad viņa valsts, tipiskā lielo līdzenumu un feodālās aristokrātijas valsts, kas nekad nav bijusi slavēta uz jūras, bija savas ekspansijas maksimālā augstumā, un, skaitot Polijas kroņa ieņēmumus no Dancigas un Rīgas ostām, var redzēt, ka ar tām to saista ne vien prestižs un militārā līdzsvara aprēķins pret austrumiem un rietumiem, bet arī ļoti solīdas «skanīgas» vērtības.

Kad Rīgu ieņēma lielākais zviedru karavadonis Gustavs Ādolfs, tad zviedri varēja lepnī nosaukt Baltijas jūru par savu iekšējo ezeru; kas ar šādu stāvokli saistāms ekonomiskā un politiskā ziņā, bija redzams iepriekš.

Un, kad beidzot nevaldāmais vecās Maskavijas reformators, Krievijas lielvalsts nodibinātājs, izpildīdams savu priekšgājēju, it īpaši Jāņa Briesmīgā, plānus, atņēma zviedriem «Baltijas guberņas», tad nebija ilgi jāgaida, lai liktenīgi pārvērstos viss līdzsvars Austrumeiropā, tad Zviedrijai bija jāatkāpjas savā pussalā un varēja sākt domāt par Polijas dalīšanu³⁸.

Un savādi diezgan vai, teiksim labāk, dabiski diezgan: tai brīdī, kad katra no senākajām Livonijas valdniecēm šo zemi zaudē, tai ir pienācis smagu pārbaudījumu vai pat katastrofu brīdis. Ja kāpiens līdz Livonijai ir garš un grūts, ja tās valdīšana dod lielas varas oreolu, — kritiens no Rīgas lejup ir straujš un dziļš, līdz ilgi un rūpīgi gatavotās ekspansijas sākumam. Kā dzejnieki teic: tikai tas zinot, cik kalni ir augsti, kas izstaigājis lejas. Vai kā stāsta anekdote no lielā pasaules kara par kādu slavenu vācu valstsvīru, kas teicis savam štāba priekšniekam: ja mēs nevaram paturēt Rīgu, tad mums jāmirst; uz to otrs pieklājīgi atbildējis: ekselence, mums jāmirst.

Un iegaumēsim to: visi senie Livonijas valdnieki ir krituši atpakaļ, visi viņi bijuši spiesti atkāpties un atstāt savus lielos plānus; vai uz visiem laikiem, to rādīs nākotne. Visu četru debess pušu lieli vēji atgriezušies savās izejas vietās, un, tā kā ģeogrāfijā nav vairāk kā četru debess malu, mēs varētu cerēt, ka visas varbūtības šai sakarībā būtu zināmā veidā izsmeltas. Katrā ziņā ar 1918. g.

Baltijas jūras spēku līdzsvarā ir nācis klāt kaut kas pavisam jauns, ir izbeidzies kāds garš, sarežģīts un dramatisks stāsts.

Bet sen jau mācas virsū jautājums: kādēļ gan? Kādēļ gan īsti vajadzēja ienācējam varām mūsu zemē tik bieži mainīties, kādu iemeslu dēļ viņām vienai pēc otras vajadzēja celties un krist? Kur meklējams iemesls: vai viņu nespēkā, vai mūsu zemes īpatnējos apstākļos, kas nav tik viegli un, par visām lietām, uz pārāk ilgu laiku pārvarami? Līdz šim šos jautājumus vācu, krievu u.c. vēsturnieki allaž nostādīja no sava, resp., savas varas posma viedokļa, no iekarojamā vai iekaroto viedokļa tie nav ne celti, ne cilāti³⁹.

Nemeklēsim pārāk dziļi neizpētāmos sakaros, kādu iemeslu dēļ pasaules lielās tautas mainīdamās paceļas pirmās šķiras varas augstumos un atkal krīt atpakaļ, atdodot galveno noteikšanu citām un tā sastādot pasaules vēstures raibo diagrammu, kur redzam uz augšu un leju izlocītas tautu likteņu līnijas; šie jautājumi pieder pie visdziļākiem un visgrūtākiem vēstures zinātnē. Nemsim tikai vienkārši saprotamas patiesības, kas, šķiet, pašas mācas virsū, ja uzmanīgi vērojam mūsu lietas.

Vispirms mums laikiem jau sen dūrusies acīs stiprā, pat negantā sacensība lielāko pretendentu — mūsu kaimiņu — starpā. No šiem pretendentiem, kā redzam vēstures gaitā, ģermāņu tautas (dāņi, zviedri, vāci) jau agri izrāda lielas spējas kā jūrnieki, turpretim slāvi (poļi, krievi) neprot lāgā sev par labu izmantot jūras dotās iespējas. Šī sacensšanās pēc plašākas un labākas dzīves iekarošanas izvirza jo augstas prasības pirmās lomas spēlētājam; mazākais vājums vai misēklis atņem tam šo godu un šīs iespējas. Sacīkšu virknē, kurās piedalās daudzi jo spējīgi un spēcīgi dalībnieki, godalgas iet bieži no rokas rokā. Šādas politiski militāru sacensību cīņas, ilgstošas un nežēlīgas, mēs redzam, izcīnītas Livonijas robežās. Bet katrs šīs cīņas rezultāts dod jaunu spēku līdzsvaru Austrumeiropā un līdz ar to ļoti noteiktu orientācijas maiņu pašā Livonijā. Var visādi vērtēt tās senos sociālos kungus — vācu muižniecību, tās valdīšanas prasmi un morālisko kvalitāti, bet noliegt tiem veiklību un lokanību dažādu varbūtību priekšā būtu netaisni un nepareizi. Lai kādi dažkārt bijuši līdzekļi, bet rezultāti ilgus laikus, daudzu paaudžu gaitā tiem bijuši labi: viņi pratuši glaimot poļu ķēniņiem, saukt zviedrus par glābējiem un celt debesīs krievu ķeizarus, piemēram, Aleksandru I, Napoleona pretinieku⁴⁰.

Otrs vērojums seko pirmajam. Rīga, ņemot Livonijas centrālo punktu, atrodas samērā tālu no ikkatras Livonijas iekarotājas dabiskā spēku centra, katrā ziņā par tālu, lai šo vietu notikumu raibumā un pretišķību asumā būtu pārāk viegli noturēt, ņemot vērā aizstāvēšanās iespējas, it sevišķi dabisko robežu trūkumu. Šo iemeslu dēļ Livonijas vēsture ir pienācīgi bagāta kara-

gājieniem pāri tai, kas nav spējuši dot paliekamus svešās varas nacionālās nostiprināšanās rezultātus. Tādus karagājienus varam konstatēt ikkatrā gadu simtenī. Šis tālums ir arī par iemeslu tam, ka garīgā laukā Livonijas senie kungi nav spējuši dziļi iespieties vietējo tautu psihē un ka paši svešo kultūru nesēji diezgan ātri pieņēmuši quasi koloniju pārvaldnieku mentalitāti. Nav trūcis tādu teorētiku viņu vidū, kas šo nevarēšanu ir izskaidrojuši ar lepnu negribēšanu. Katram laikam savs lepnums, mums, latviešiem, tur nav ko brīnīties un uztraukties.

Kas zīmējas tālāk tieši uz šo lepnumu, tad jūtos spiests izteikt šiem daudzajiem koloniju taisītājiem mūsu zemē kā mazu atzinību par daudzajiem komplimentiem, kurus no tiem saņēmusi latviešu tauta, kauču pieminot tikai vecās vācbaltu vēsturnieku skolas standartterminu: «mežonīgie pagāni», mazu, bet nepatīkamu patiesību, proti, to, ka neviens no viņiem nav pratis vai spējis — lai viņi galu galā paši izšķir šo jautājumu, tas viņus var vairāk interesēt — radīt labu koloniju, tādu, kas dabiski tiektos uz metropoli, kas augtu tai klāt, nevis rautos nost ar apslēptu vai atklātu naidu un neuzticību. No iekarotāju viedokļu skatoties, te kaut kas ir izdarīts tikai līdz pusei vai trešai un ceturtaī daļai. Bet nenokārtoti rēķini nāk atpakaļ, tie gaida likvidāciju vai nu uz vienu, vai uz otru pusi. Jā, tiešām, Livonija, ar tās seno valdnieku acīm skatīta, ir slikti izdevusies kolonija, un tādēļ nav brīnums, ka tai izdevīgā brīdī radās vēlēšanās pārtapt par patstāvīgām brīvvalstīm — Latviju un Igauniju — lai izmēģinātu savu laimi šīs «kaprīzās» zemes valdīšanā. Iekarotāji nav saplūduši un sakusuši kopā ar iekarojamiem, un tā visos laikos ir palikusi plata un dziļa plaisa ienācēju un vietējo tautu starpā, plaisa, kuru savukārt uzturēja šo tautu dažādie raksturi, morāliskās un intelektuālās īpatnības.

Kā viens no pierādījumiem neizdevušās kolonijas esamībai ir minama ilgā pretestība un daudzie dumpji gadu simteņu ritumā⁴¹. Lūk, šī nacionāli sociālā drudža diagramma:

Zemgaļu cīņas par patstāvību līdz 13. gs. 4. ceturksnim.

Niknais igauņu dumpis 14. gadsimtā.

Vairāki partikulārie nemieri 16. gs. un 17. gs. sākumā.

Zemnieku kustības zviedru laikos.

Briesmīgie zemnieku procesi 18. gadsimtā.

Daudzie zemnieku dumpji 19. gadsimtā.

Lielais 1905. g. dumpis, kas jau jūtami satrauca Baltijas guberņu vācu aristokrātiju un krievu birokrātiju.

Šo notikumu rinda, kā teicu reiz kādā ārzemēs lasītā lekcijā, iepina asiņaini sārtus ziedus uzvarētāju slavas kronī.

Raksturīga ir visam nupat pārrunājamam sakaram arī sveštautiešu skaita dinamika mūsu zemē. Tā, piemēram, runājot par vāciešiem, kas no svešajiem taču visstiprāk turējās mūsu zemē, varam ātrumā uzskicēt šādu raksturīgu demogrāfiskās kustības līniju:⁴²

1795. g. — pāri par 7% (Vidzeme un Rīga).

19. gs. vidū — starp 5 un 6% (Vidzeme un Kurzeme).

Īsi pirms pasaules kara — ap 5%.

1930. g. — 3,7%.⁴³

1935. g. — 3,2%.

Sniegtā tabula acīmredzot ietver arī daļu pārtautošanas faktu, it sevišķi pilsētās, bet vēsturiskās statistikas un ģenealoģijas zinības no mums svarīgā viedokļa patlaban vēl tikai dzimst, tādēļ arī uz rezultātiem būs jāgaida; interese par visu to ir ļoti liela, un nebūs brīnums, ka reiz sagaidīsim ļoti instruktīvas tabulas un shēmas.

Un, beidzot, vēl viens arguments, agrāk it kā neieraudzīts, it kā neieraugāms. Visu laiku līdz šim esmu runājis par vecās Latvijas un igauņu zemes likteņiem, it kā neredzēdams šīs zemes vecākos un īstos īpašniekus — latviešus un igauņus. Tādā garā sarakstīti gandrīz visi (nianses, protams, ir dažādas) agrākie Livonijas vēstures pētījumi⁴⁴. Runājot tieši par 16. gs., kāds vācu autors nosauc Livoniju par «Spielball der Mächte», ar to gribēdams izcelt tās gandrīz absolūti pasīvo raksturu. Nu pašreiz, liktos, būtu pienācis laiks atgādināt plašākai vēsturnieku saimei arī par mūsu eksistenci, kā arī papētīt, kāda ir mūsu tiešā un netiešā loma Livonijas likteņu izveidošanā.

Kad kādreiz priekšdienās kāds čakls un uzmanīgs pētnieks būs rūpīgi savācis un kritiski apstrādājis visas vecākās liecības (no visagrākiem laikiem līdz poļu laiku beigām), tad izrādīsies, ka šo liecību ir tomēr diezgan daudz, lai gan sveši un ne vienmēr labvēlīgi — smalkjūtīgi izsakoties — ļaudis tās rakstījuši, tomēr varēs galvenajās līnijās konstruēt vecās baltu tautas, sakarā ar citām tās māsām vai māsīcām, rakstura līnijas, nojaust tās dzīves veidu un garīgās pasaules apvāršņus. Jau speciāliem nolūkiem savirknētās liecības dod dziļu ieskatu pagājušos laikos. Mūsu dienās šādam uzdevumam vajadzētu stāvēt pirmajā vietā (ā la: Antiqui Letticae Nationis Fontes), jo sīki izmētātām un dažādi uztvertām ziņām vai to drumstalām rodas īsta vēsturiska vērtība tikai tad, kad visu informācijas kompleksu spēj sasildīt un sakausēt tautas individuālais spēks, garīgo interešu spraugums. Bet arī tā, kā mēs tagad stāvam savu avotu priekšā, kas atrodami visdažādākos ir hronoloģijas, ir satura ziņā iekš- un ārzemju izdevumos, kas nupat sameklēti vai sameklējami dažādos Eiropas arhīvos, mēs varam jau izdarīt zināmus vispārīgākus, saskaņot vai

vismaz nojaust mūsu tautas attīstības maģistrālās līnijas. Mēs varam jau tagad konstatēt raksturā un apstākļos izveidotu īpatnēju konservatīvismu, kas izpaužas tās locekļu dabā, tautas sabiedriskajās formās, priekšstatos un ticējumos, pat ārējā izskatā, resp., apģērbā u.c. Šī zemnieku tauta, sena zemes kultūras pazinēja, pat jau tad, kad apkārt tai vēl dažos virzienos skalojās nemierīgās nomadu ciltis, ir, lēnā tempā uz ziemeļiem spieždamās, arvien dziļāk un dziļāk ieaugusi savas kopjamās un ar īpatnēju dabas mīlestību mīlamās zemes pamatos; viņa, neaizraujoties ar plašu pilsētu celtniecību gar jūras krastiem⁴⁵ (īpatnēju stāvokli te ieņem jūrasbraucēji un laupītāji kurši), lai iekarotu zemes dotās iespējas, — tas ir šīs tautas vājums un varbūt arī brīnumainās konservēšanās noslēpums, viņa ir, tā sacīt, dziļi rokām ieķērusies dziļtajā zemē, allaž pieliecoties pie tās, kad vētras nāk un iet. Ir brīži, kad liekas, ka šīs vētras aizraus zemnieku tautu sev līdzī vai noslaucīs to no zemes virsas, — bet acīmredzot zemnieka saites ar zemi ir stiprākas nekā dažs labs pārejošs brāziens, lai tas izskatītos cik briesmīgs. Nav lieki jāizceļ vispārpazīstamais fakts, ka zemnieki taču allaž bijuši un būs seno tradīciju sargātāji un glabātāji, ka viņu dabiskā konservatīvisma gars allaž līdzsvarojis pilsētu ātri pārejošo trauksmi, nemienu un ambīciju pilno greznumu. Tā arī mūsu stūrī, gan tālu no lielajiem Vakareiropas centriem, bet, no otras puses, kā redzējām, lielu krustceļu malā, uz robežas starp divām pasaulēm, ir varējušas saglabāties jo vecas kultūras pazīmes tikumos, dzejā u.c.⁴⁶, varējuši raibo laikmetu prizmām lauzties cauri stari no laikiem, kad tautas «bērnībā» redzējušas ap sevi pasauli kā veselu īpatnēju dabas mistēriju, kā antīku kosmogoniju — dabas reliģiju, kad viņas cēla savu dzīvi, kas ģimenes tradīcijā vēl tagad atgādina seno indoeiropiešu aristokrātismu morālē un institūcijās⁴⁷.

Lūk, šo un līdzīgus faktus daudzkārt nav ņēmuši vērā agrākie pētnieki sveštautieši un tādēļ arī nav īsti sapratuši tās dziļās plaisas esamību, kas pastāvējusi starp arogantajiem kungiem un daudzos gadījumos un laikos dziļi un bēdīgi nospiestajiem un panīkušajiem «nevāciem». Šie vīri bieži nav nojautuši plašās — ja gribat, psiholoģiski fatālās — plaisas nozīmi zemes likteņos, tāpat kā viņu līdztautieši — zemes valdnieki — savas vadītāju plānās virskārtnas izolēto un tādēļ bīstamo stāvokli, it īpaši tais laikos, kad kari un nemieri uzkuļ plašākos tautas slāņus un dod tiem «grēcīgas» nojautas par svešā jūga nokratišanas iespējām. Ja katrs lielāks karš jau ir pats par sevi revolūcija, tad mūsu zemē allaž revolūcijām, resp., sociāliem stimuliem nāk klāt nacionālie, un tie prot būt nežēlīgi. Objektīvi spriežot, tiešām atzīstams spēks un veiklība, ar kuru samērā nedaudzie iekarotāji ir pratuši tik ilgi gan sociālā, gan nacionālā ziņā noturēties Livonijā; nevaicāsim par līdzekļiem; kad visu viņu spēli

poļu, zviedru un krievu galmos un iespaidu bagātajās aprindās kādreiz izcels un apgaismos pilnīgi objektīvi, kauču tikai publicējot attiecīgos dokumentus, tad pavērsies viena, diemžēl, no mazpievilcīgajām pasaules vēstures lapām, un tad no latviešiem tiešām vajadzēs prasīt lielu vīrišķību, lai viņi noturētos pienācīgas zinātniskas objektivitātes robežās.

Skaidrs ir arī tas, ka šāds sociāli nacionāls līdzsvars nevarēja pastāvēt mūžīgi seno ienācēju «misijai» par godu un ka ar 1918. g., ar Latvijas un Igaunijas brīvvalsts nodibināšanos, ir nācis tas, gan vēlu, kam vajadzēja nākt. Un, lai mani vārdi neskanētu kā kaili apgalvojumi, sniegšu šeit divus senus izteicienus, tādu vīru vārdus, kas jau sen šķituši definējam visu situāciju. Slavenais poļu valdības komisārs jezuīts Soļikovskis 1599.—1600. g. tā pateicis Livonijas valdniekiem: «Cik gaužām slaveni tiešām jūsu (t.i., Livonijas) agrākie valdnieki, arhibīskapi, bīskapi, mestri darīja derīgus darbus, sabūvēdami tik daudzas baznīcas, klosterus un pilis, tikpat neprātīgi un pierādot gudra sprieduma trūkumu, ka neuzcēla un nenodibināja nevienas ģimnāzijas, nedz skolas, nedz akadēmijas. Bet, ja nu šo trūkst un ja zemes kungi visas savas laimes cerības un savu ļaužu greznumu bija likuši vienīgi ieroču varā, ja zemē nav nekādu zinību, nav mācītu vīru..., tad visa šī milzīgā vara, bez saprāta vadīta, savā smagumā sagraust.»⁴⁸ — Zviedru ķēniņš Gustavs Ādolfs, ilgi un karsti gaidītais atpestītājs no katoļu akcijas, resp., pretreformācijas žņaugiem, arī jo drīz nonāca konfliktā (tāpat kā viņa priekš- un pēcteči) ar Livonijas aristokrātiju un bija teicis par to jo ļaunus vārdus.⁴⁹

Acīmredzot Livonijas seno tautu pasīvais pretošanās spēks, neapzināts vai organizēts, instinktvīgs vai skaidros gribas aktos izpausts, ir bijis viens no galvenajiem iemesliem, kādēļ šai zemē nav varējuši noturēties tik daudzi sveši politiski kungi, kā arī sociālie, kuriem taču bija dziļākas saknes tās pamatos. Tiešām, ar «ieroču spēku» (kā nupat teica gudrais poļu jezuīts) var turēt kādu novadu vairāk vai mazāk stingrā okupācijā tikai aprobežotu laiku, dabiski valdīt pār to var tikai tad, ja notiek tautu organisks sakušanas process un līdz ar to tiek dota vaļa vitālo spēku un ierosmes bagātajiem apakšslāņiem izkristalizēt sabiedrības augšējos slāņos savas nacionālās potences selekcionētos un stilizētos spēkus sabiedriskai un garīgai darbībai, spēkus, ko parasti sauc par kultūras spēkiem. Kāds franču pētnieks to pateicis nesaudzīgi un skaidri: «Dans un pays ce n'est jamais le peuple qui est inquietant, mais l'élite. Un bon peuple peut avoir un mauvais gouvernement, mais avec une élite usée il n'y a plus jamais de bon gouvernement.»⁵⁰

Un galu galā pieminēsim godam mūsu tautas seno vai jaunāko dainu estētiski ētisko pasauli, pasauli, kurā mēs jūtam, ja salīdzinām to ar līdzīgām

parādībām citās tautās, kādu lielu, sevī noslēgtu vienību, oriģinalitāti un īpatnību, kādas rases senas sintētiskas vīzijas atspulgu, varbūt galu, kādu lielu morālisku kultūru, «dziļu piemīlību un cilvēcību», kā man reiz teica Nirnbergā kāds slavens vācu vēsturnieks. «Mežonīgiem pagāniem» tādu vērtību nav, tādu vērtību nekad nav bijis un nemēdz būt! — Nebūs šaubu, ja gribam runāt īsi un skaidri, ka vācu valdīšanas laiks Baltijas jūras austrumu piekrastē baltu tautām ir smagākas vai vieglākas dekadences laiks, it īpaši tām abām no viņām, kuras vācu bruņotais sitiens ķēra visasāk: prūšiem un latviešiem.

Pārtausim šeit mūsu domu pavedienu, lai ļautu vaļu izteikties senajiem tekstiem daudzu desmitu lapaspusju plašumā, pēc tam savilksim atkal kopā izmestos domu un vērojumu tīklus pēcvārdā.

PIEZĪMES

¹ Mēs taču dzīvojam laikmetā, kas radījis fašisma kustību ar tās visdažādākiem atzarojumiem. Literatūra par fašismu dažādās pasaules valodās jau spēj sastādīt prāvu bibliotēku.

² Šai ziņā kā raksturīgs piemērs minama franču vēsturnieka Henri Berr'a izdodamā sintētisko vēsturisko rakstu sērija (Parīzē).

³ «Tagad, Enej, vajag drosmes, drošas krūts.»

⁴ Reformācijas un pretreformācijas kustībā, kas katru par sevi tur savā ēnā abas 16. gs. puses.

⁵ Sal. manis daudzkārt citēto: Ein polnischer Gegenktag (Historische Darstellungen und Archivalische Studien, Hamburg-Mitau, 1886).

⁶ Sal. manu Ķēniņa Stefana ienākšana Rīgā, 8. lpp. utt. Tā paša raksta 10. lpp. aizrādīts uz runu tekstiem par godu krievu ķeizariem Pēterim I un Aleksandram I.

⁷ Sal. 6. piez. minētā raksta otro daļu.

⁸ Sk. manu interpretējumu šim notikumam: Livonijas zemnieku kustības un nemieri 16. gs. otrā pusē, 33.—34. lpp.

⁹ Par to, cik un kā esmu iespējis izmantot zinātnisko (it sevišķi visjaunāko) literatūru jo daudzajos un dažādākajos jautājumu nogrupējumos, pie kuriem man gribot negribot ir bijis šai grāmatā jāpieskaras, esmu — ar pienācīgu atvainošanos — izteicies priekšvārdos.

¹⁰ Papildinot nupat 9. piezīmē teikto, gribu šeit aizrādīt uz trim bibliogrāfiskiem izdevumiem. Ārzemniekiem domāta mana brošūriņa «Notatka bibliograficzna o badaniach historycznych niektórich uczonych łotewskich nad historja ojczysta od zalozenia Uniwersytetu Łotewskiego». Izsmelēši ir LU Fil.-filoz. fak. un Valsts bibliotēkas bibliogrāfiskie pārskati, kā arī «Latvijas vēstures bibliogrāfija» 1918.—1935. g. E. Štengeles redakcijā.

¹¹ Šai ziņā ir ļoti raksturīga LU profesora L. Arbužova 30 lpp. garā recenzija — kritika «Zur Würdigung der Kultur Altivlands im Mittelalter und 16. Jahrhundert» (Historische Zeitschrift, Band 151, Heft 1, 1934) par manu 50 lpp. garo rakstu (ja neskaita ilustrācijas — pielikumus): «Quelques nouveaux matériaux pour l'histoire de la cartographie et de l'iconographie de

l'ancienne Livonie». (Latv. Univ. Raksti, Filol. un filoz. fakultātes sērija II, 1, 1932); profesora Arbužova pretraksts vērstis galvenām kārtām pret mana raksta ievada 193.—197. lpp.

¹² Sal. kauču jaunākos no tiem: T. Šimāna un L. Arbužova sen. Livonijas vēstures.

¹³ Sk. manu Alt-Riga im Lichte eines humanistischen Lobgedichts vom Jahre 1595 (Rīgā, 1927).

¹⁴ «So wäre der Ordenstaat als Farce geendet, hätte Tannenberg, und was folgte, dies Ende nicht zur Tragödie geadelt.» E. Kaspar, Vom Wesen des Deutschordenstaats, Königsberg, 1928 (Königsberger Universitätsreden, II).

¹⁵ Dancigas Valsts arhīvs, 300, 53, Nr. 35, iespiesta Bīnemana krājumā (sk. tālāk).

¹⁶ Retinājums mans. — A.S.

¹⁷ Carte Stroziane, Serie I, Nr. 310.

¹⁸ «... non per aiutar a'Liūoni, i quali paion odiati da tutti, per la uiltà, et dapocagine che hanno (?) mostrato, ma per tener discosto da loro que! Barbaro» (t.i., Maskavijas lielkņazu).

¹⁹ Sk. Alt-Riga, 177. lpp. (nav noliedzams, ka Kurbska spriedumu lielā mērā ietekmējuši katoļu polemiskie raksti pret protestantiem).

²⁰ 11., 18. lpp. utt.

²¹ 18.—19. lpp.

²² 137. lpp. u.c.; Die Letten I, 339.

²³ Genrich Schtaden, O Moskve Ivana Groznago. Zapiski ņemca opričņika, perevod i vstuplĕnĭje J.J. Polosina. Ieņingrad, 1925.

²⁴ Sal. manu rakstu Rīgas humānista S. Frenceļa poēma par īsto dižciltību (Filologu biedrības raksti, V).

²⁵ Alt-Riga, 177. lpp. utt.

²⁶ Viens no pirmajiem Livonijas humānistiem, Pistorijs, lieto vēl asāku valodu, sk. 24. piezīmē minēto rakstu.

²⁷ Fr. Bieneman, Briefe und Urkunden zur Geschichte Livlands in den Jahren 1558—1562 (V, 66—68).

²⁸ Sk. 27. piez.: 1561. g. 19. sept. Memorial der Rathsdelegirten an den ständischen Ausschuss der Stadt Riga. Conc. St. B. III, 1. (Rokraksts rakstīts, domājams, ar Jūrģen'a Padel'a roku.)

²⁹ Dzīvu un spilgti uzrakstītu pārskatu dod prof. A. Švābes Zemes attiecību un zemes reformu vēsture Latvijā, 1930. Arī manā jau citētajā Livonijas zemnieku kustības etc. var redzēt dažādo pretendentu (poļu, krievu, zviedru) tieksmes atrisināt šo sāpīgo Livonijas jautājumu.

³⁰ Grāmatas pilns tituls: Jan Natanson-Leski, Epoka Stefana Batorego w dziejach granicy wschodniej Rzeczypospolitej. Warszawa, 1930.

³¹ Sk. tālāk.

³² Alt-Riga, 175.—177. lpp.

³³ «Ot mnogomjatežnago hotienija čeloviečeskago», sk. Kurbska vēstūju izdevumu: S.P.B. 1842. Skazaņija kņazja Kurbskago.

³⁴ Sk. Del Giardino de' Poeti In Lode del Serenissimo Re di Polonia, Gran Duca di Littuania, Russia, Prussia, Samogitia e Chiovia, signor di Libonia et Prencipe di Transilvania... In Venetia...1583.

³⁵ Sal. piemēra dēļ viņa traktātā De Livonia (izdevis Napjerskis) un vēstuli Alla Duchessa di Mantova (sk. tālāk).

³⁶ Šos un dažus citus (sk. tālāk) sintētiskas dabas principus mūsu zemes vēsturei esmu pirmo reizi plašākas auditorijas priekšā izvirzījis savā Parīzes universitātē (Sorbonnā) nolasītajā lekcijā La côte orientale de la Baltique et le peuple Letton, 1933. g. 19. janvārī (iespiesta: Le Monde slave, 1933. g. maija burtnīcā).

³⁷ Par tautu aktīvo vai pasīvo lomu vēsturē nevaru necitēt Itālijas bij. izglītības ministra prof. Ercoles (Ercole) skaidro un nežēlīgo formulu: «Di fronte all'imperialismo, non c'è, invero, che scegliere uno dei due corni di un dilemma: o subire quello degli altri, ovvero opporre a quello degli altri il proprio» (A. Montemaggiori, Dizionario della Dottrina Fascista. Roma, 1934, 416. lpp.).

³⁸ Lielajā vēsturnieku kongresā Varšavā (1933. g. augustā) nolasītajā referātā La question Baltique au 16. siècle (sk. Résumé des communications au VII Congrès internat. des sciences hist. à Varsovie) šo pašu domu izteicu citādi ar modificētiem piemēriem: «Ici (t.i., Livonijā) se résoud presque toujours le problème du Dominium Maris Baltici, le problème de l'intermédiaire économique entre la grande plaine orientale et la mer Baltique, ainsi que le problème du pouvoir politique dans le Nord de l'Europe. — Mais celui qui a ce pouvoir pèse lourdement sur l'Europe entière, non seulement sur celle de centre. Des exemples? Quand l'empereur Frédéric II, le Souabe, à l'époque de l'expansion maximale du Saint Empire Romain Germanique redigeait ces privilèges pour les conquérants de la Livonie, il le faisait à Amalfi, auprès de Naples. Etienne Bathory, le glorieux roi polonais, maître de Danzig, de Riga et de Polozk (quel triangle prévoyant!) était originaire du pays des Sept Montagnes. Le grand roi suédois, Gustave Adolphe, avait de son temps dans sa possession Nürnberg, et sur les rives du Rhin on voit encore son monument. Et les troupes des tsars russes ont envahi non seulement les plaines fertiles de la Hongrie, mais aussi la capitale de Napoléon — Paris...»

³⁹ Sal. manu Parīzes lekciju, 36. piez.

⁴⁰ Sk. 6. piez.

⁴¹ Par Livonijas iekarošanu un pirmajiem gadsimtiem sk. prof. A. Tenteļa Livonia (Enciclopedia Italiana) un manu Livonijas zemnieku kustības un nemieri.

⁴² Nevaru diemžēl galvot par sniedzamo skaitļu pārāk lielu precizitāti; tos esmu atradis, ārzemēs dzīvodams, dažādās enciklopēdijās, piem., kā par brīnumu, lielajā spāņu enciklopēdijā. Nupat iznākošās Latviešu konversācijas vārdnīcas attiecīgās vietas arī man nedod vēsturisku skatītienu mūsu Livonijas tautu skaitliskajos samēros, sk. Latvija, Nacionālās minoritātes, XI sēj., 21187. lpp. utt. Sal. šis manas grāmatas pēcvārda attiecīgo vietu.

⁴³ Nupat minētajā Latv. konvers. vārdnīcas rakstā sk. šādu vietu (21188.—21189. lpp.): «Vislielākais vācu iedzīv. skaits Latvijā konstatēts pagājušā gs. vidū (?). Atskaitot Latgali un Ilūkstes pag. (tātad iznāks pavisam citi skaitļi! — *Mana piezīme*), kur vācu skaits ļoti niecīgs, Ljā 1881. g. tautas skaitīšanā konstatēti 135120 vāci (11,3% no visiem iedz.), 1897. g. — 114103 (8,4%), 1920. g. — 57137 (5,43%). No tā redzams, ka jau pirms pasaules kara vācu skaits Ljā ātri samazinājies.»

⁴⁴ Jaunu garu un jaunu virzienu nes prof. R. Vipera pārskats (Latvieši, I), prof. A. Švābes daudzie darbi, it īpaši viņa grāmatas par Livonijas agrāro vēsturi, prof. A. Tenteļa raksts lielajā Itāliešu Enciklopēdijā (sub Lettonia) u.c.

⁴⁵ Konfūzās arābu ģeogrāfa Idrīzī ziņas (sk. tālāk, I daļā) kaut ko nojausamu stāsta par ostas pilsētām mūsu piekrastē. Sal. arī hronistu ziņas par zemgaļu ostu pie Lielupes grīvas.

⁴⁶ Sal. E. Brastiņa Latvju Dievadziesmas. Rīga, 1928 un M. Žonvala Les chansons mythologiques lettonnes. Riga-Paris, 1929.

⁴⁷ Prof. A. Meijé (Meillet) savā lekcijā Latvijas Universitātē (1921. vai 1922. gadā?). Sal. manu: L'Influence italienne sur la côte orientale de la Baltique avant et pendant la Renaissance (Latv. Univ. Raksti, Filol. un filoz. fak. sērija).

⁴⁸ Sk. Poļu laiku Livonijas apstākļi dažu jaunu avotu gaismā (Daugava, 1930. g., 6. burtn., 713.—714. lpp.).

⁴⁹ Nožēlojamā kārtā esmu pazaudējis attiecīgo hronikas citātu un tādēļ esmu spiests apmierināties ar maznozīmīgu parafrāzi.

⁵⁰ Georges Roux, La leçon de César, p. 27. («Tas elements kādā zemē, kas rada bažas, nekad nav tauta, bet tautas izlase, resp., augstākie slāņi. Labai tautai var būt slikta valdība, bet ar nolietotu tautas izlasi nekad nevar rasties laba valdība.»)

I. Ģeogrāfiskā vīzija

1. Kādu attēlojuši seno Livoniju viduslaiku un renesanses laika ģeogrāfi un kartogrāfi?

Baltijas jūras un tās piekrastes ģeogrāfiskā vīzija antīkajos un viduslaikos vēl bijusi ļoti maz, cik zinu, speciālas pētīšanas objekts. Par seno Livoniju šai sakarā jāsaka, ka pat priekšdarbu stadija atrodas vēl ļoti neizkoptā stāvoklī.¹ Tiesa, lielākajos un pārskatīgākajos ģeogrāfijas vēstures darbos figurē, protams, arī šī jūra un tās austrumu piekraste, bet pietiek pašķirstīt attiecīgās vietas, lai jo drīz pārliecinātos, cik sveši autoriem mūsu lietu dziļākie sakari, cik pavirša viņu interese par tiem². Un taču tieši veco pieminējumu, aprakstu un it sevišķi karšu materiāls ir tas, kas gleznaini un spilgti mums izceļ un apgaismo mūsu zemes attiecības ar toreizējiem lielajiem kultūras ekspansijas centriem ap Vidusjūru, mūsu dažreiz vaļīgo «pieslēgšanos» šiem centriem un līdz ar to mūsu tautas īpatnējos ceļus. Šie materiāli ir īsti tie, kas mūs māca un mūs spiež taisīt lielāka vēriena slēdzienus (sk. tālāk) par Ziemeļaustrumeiropas tautu viņņojumiem un savstarpējām attiecībām šais agrajos laikos, no kuriem taču krīt gara un bieza ēna pāri vēlākiem gadu simteņiem, zināmā mērā pat līdz mūsu dienām. Mans tiešais uzdevums būtu, protams, attiecīgo 16. gs. materiālu demonstrējums — un to apmēri ir bezgala plaši, kā jau gadu simtenī, kad ģeogrāfiskā teorija un prakse pārdzīvoja retus ziedu laikus, bet domāju, ka visa attīstība līdz šim posmam, ja to apcerēsim kauču īsā konspektā, atsevišķos, ja tā var teikt, standartpiemēros, padarīs mūsu skatienu dziļāku un izcels mūsu acu priekšā seno laiku ģeogrāfiskajā un kulturālajā redzējumā tās zemes izpratni un priekšstatu, kuru jau turpat 2000 gadus, vismaz pa daļai, apdzīvo mūsu ciltis un kurā it kā aiz miglainas un allaž greizas perspektīvas

kalniem noritējusi mūsu tautas dzīve. Šai mazāk vai vairāk fantastiskajā stāstā un tā brīnumainajās ilustrācijās — vecajās pasaules kartēs (*mappae mundi*), navigācijas un jūras krastu kartēs — ir savāda pievilcība un burvība un, pēc manas saprašanas, daudz atslēgu mūsu tautas zināmā mērā mīklainās eksistences atslēgšanai.

Materiāli pēc informācijas hronoloģiskā sagrupējuma dabiski sadalās divās lielās grupās: līdz 14. gs. sākumam un sākot ar 14. gs., pie kam tūdaļ jāatzīmē raksturīgais fakts, ka vācu-dāņu plašais ekspansijas process uz austrumiem ir tikai 100 gadus agrāks par slavenās itāliešu kartogrāfijas attīstības sākumiem (*Visconti, Sanudo, Karinjāno* u. c.); šo divu procesu ir radniecība, ir pretstats dod iemeslu un vielu daudzām pārdomām.

Senāko laiku baltu tautu pieminējumi un apraksti bijuši daudzu speciālu pētījumu un diskusiju priekšmeti³; nevar būt mans uzdevums — ievērojot mana darba virsrakstu — par tiem sīki un plaši runāt. Būtu tikai jāizsaka vēlēšanās, kā to jau dariju agrāk, lai drīzāk iznāktu latviešu, resp., baltu tautu seno liecību kopsavilkums ar pienācīgiem apgaismojumiem un paskaidrojumiem attiecīgo laikmetu garā, tad uzreiz būtu skaidrs, ar kādiem elementiem ir lemts operēt mūsu senatnes pētniekiem. Jāpiebilst tikai vēl, ka nelielais liecību skaits (no vecākiem un svarīgākiem lai pieminu *Tacitu, Solīnu, Vulfstanu, Brēmenes Ādamu, Idrīzī* un d.c.)⁴, pienācīgi plašā un laikmetīgi pareizā interpretējumā priekšā celts, spēj skicēt ja ne gluži baltu tautu ceļus, tad vismaz to virzienus.

Kas zīmējas uz senākā posma kartogrāfisko materiālu, tad te galvenie autori — ir absolūtā ziņā, ir attiecībā uz radītās un nospraustās tradīcijas vēlāko izveidošanos — ir grieķis *Ptolemajs* un arābs *Idrīzī*. Sniedzu šeit abu slavenu autoru karšu paraugus pēc aizrādījumiem, kas gūstami pēc iespējas visjaunākajos pētījumos par tiem.

Pazīstamā ģeogrāfa jezuīta *Fišera* mūža darbs⁵ ar plašu motivējumu pierāda⁶, ka še klāt sniegtās divas kartes nāk tieši no *Ptolemaja* laika, resp., no viņa skolas. Līdz ar to šīs kartes iegūst tiesību sniegt vecāko *Livonijas* piekrastes ģeogrāfisko vīziju ar visām tās īpašībām, kādas mēs tās izprotam, ņemot vērā antīkās kultūras ekspansijas iespējas un veidus līdz šai mūsu *Livonijas* piekrastei⁷. Abas *Ptolemaja* kartes — gan grieķu, gan latīņu — ir visas tālākās, turpat 1500 gadu garās *Ptolemaja* tradīcijas pamats un izejas punkts⁸ un kā tādas mums nesalīdzināmi vērtīgas ar savu ģeogrāfisko zīmējumu, ar mūsu piekrastes ieslēgšanas veidu toreizējās pasaules sakarībā, ar saviem pa lielākai daļai tik grūti identificējamiem īpašvārdiem utt. Nespējot un negribot anticipēt lingvistu un citu speciālistu pētījumus⁹, sniegšu tikai

dažus īpašvārdus, kas mums pavērs pienācīgus horizontus. Baltijas jūra kā tāda vēl neeksistē, to sajūt kā nezināmā lielā okeāna, mūsu zemes diska apvilņotāja, mazu sastāvdaļu; Sarmātijas okeāns; jūras daļa pie krastu izlocījumiem saucas Venedu (Vendu) jūras līcis, un krastu apdzīvotāji nosaukti — vendi. Drusku dziļāk uz dienvidiem no tiem atzīmētas divas neapšaubāmi identificējamās senprūšu ciltis — galindi un sudīni. Šīs ciltis atzīmētas pa labi, t. i., uz austrumiem no dažādām gotu u. c. ģermāņu ciltīm; starp abām redzams liels uzraksts — Eiropas Sarmātija¹⁰.

Raksturīgi paviršam skatienam ir vismaz vēl divi vērojumi: fantastisko kalnu grēdas un ķēdes ar dažādiem vārdiem, no kuriem vēlāk visizplatītākais bija Rifeju kalni (tos dabā un īstenībā meklējot, 16. gs. ceļotāji-ģeogrāfi ir spiesti piedzīvot lielu vilšanos un līdz ar to zaudēt daļu cienības pret «nemaldīgo» Ptolemaju), un, otrkārt, pārspīlēti īsā distance no Baltijas jūras līdz Azovas jūrai, toreizējai Meotīdai. Šī daudzkārtējā distances saīsināšana — attiecīgo apstākļu nepazīšana — ir viens no senās Livonijas «ģeogrāfiskās traģēdijas» iemesliem, tās raksturīgām pazīmēm — to vērosim atkārtojamies vēl dziļi iekšā 16. gadsimtā.

Par slavenā arābu ģeogrāfa Idrīzī karti pēdējā laikā publicēti, raugoties no Ziemeļeiropas un Baltijas jūras viedokļa, cik zinu, divi plašāki pētījumi, soma Tallgrēna¹¹ un zviedra Ekbloma¹². Arī šai gadījumā atturo no iejaukšanās īpašvārdu interpretācijā, lai gan to bieži pārāk miglainās formas ir atsevišķos gadījumos allaž modinājušas nojautas par «baltiskām līdzībām» jau no Lele-vela laikiem¹³; šie jautājumi būs vēlreiz jāņem priekšā baltologam — arābu valodas pratējam.

Atstājot interesentu ievērībai jaukos stāstus un pat romantiskās leģendas par Idrīzī kartes rašanos tālajā Sicīlijā, varenā normaņu ķēniņa Rodžera galmā¹⁴, gribu tikai pieminēt, ka šai ģeniālā arābu prinča kartei visā tās kopumā, tās ģeogrāfiskajā aspektā, šķiet, jūtams dziļāks ģenealoģisks sakars ar vēlāko viduslaiku kartogrāfiju, piem., ar vairākām itāliešu u. c. jūras un krastu kartēm¹⁵. Bet arī par šo jautājumu man nav pienācīgu tiesību un laika izteikties, jo visus šos senā ģeogrāfiskā skatījuma etapus uzskatu kā skatienam ātri garām slidošus ceļa rādītājus uz manu īsto mērķi, uz Livonijas 16. gs. Skaidrības labad tomēr jāatzīmē brīnišķā Idrīzī patstāvība, Eiropas, resp., tā laika pasaules seju skicējot — toreiz, ar toreizējiem līdzekļiem, — kas esot balstīta uz tieša un plaša informācijas tīkla, uz ģeogrāfisko oriģinālziņu — gandrīz gribētos teikt — induktīvās vākšanas metodi. Nav tādēļ jābrīnās, ka šī arāba karte stāv par sevi, pilnīgi neatkarīgi no plašās, mūsu Livonijai liktenīgi smagās savā nepareizībā Ptolemaja ģeogrāfiskās tradīcijas un ka tā rod sev

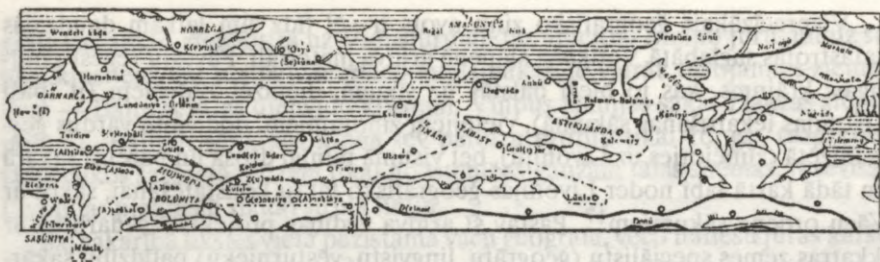
sakarus ar citas gultnes ģeogrāfisko tradīciju, ne dogmatisko Ptolemaju, bet empīriskajām itāliešu, katalāņu u.c. jūras kartēm.

Bez pašas Idrīzī kartes ne mazāk svarīgs ir arī tās attiecīgais komentārs (lasītājs to atradīs franču valodā minētajā prof. Tallgrēna grāmatā, latviešu izvilcumi šeit pat tālāk).

Šis apmēram 50 gadus pirms vācu definitīvās ielaušanās Livonijā rakstītais apraksts, gan stipri neprecīzā veidā attēlodams mūsu piekrastes un tālākā Austrumeiropas līdzenuma dzīves apstākļus, tomēr ļauj kā caur neskaidru stiklu nojaust mūsu senču dzīves kontūras, ļauj un spiež taisīt vērojumus un hipotēzes, kas jūtami atšķirsies no vēlāko «mežonīgo pagānu» (wilde Heiden)¹⁶ — pret viņu gribu — uzskicētās un sankcionētās eksistences novērtējuma (pēc Tallgrēna izdevuma, 36.—37. lpp.): «Ragwalda ir liela un ziedoša pilsēta jūras krastā, tā skaitās Tavastas zemē. Šī zeme bagāta koptiem laukiem un ciemiem, vienīgi jāsaaka, ka apdzīvotās vietas nav plašas. Šo zemi vairāk moka sals nekā Finmarkas zemi, un, tā teikt, nevienu mirkli tā nav brīva no sala un lietus.

No Anhelas pilsētas līdz Ragwaldai ir 200 jūdzes. Anhela ir skaista pilsēta, ievērojama un ziedoša, tā pieder pie Estlandes. Starp Estlandes pilsētām ir arī Qoluwany, maza pilsēta vai drīzāk liela nocietināta vieta. To apdzīvo zemkopji (fallāhūna), kas nopelna maz, bet kam tomēr pieder lieli ganāmie pulki. No Anhelas pilsētas šai vietā, virzoties pret dienvidrieti, — sešu dienu ceļš, tāpat uz otru pusi, sekojot krastam, no Anhelas līdz Pārunas upes grīvai ir 50 jūdzes un no turienes līdz Falamus cietoksnim, atstatumā (?) gar krastu, 100 jūdzes. Šis cietoksnis (pilskalns?) tiek ziemā atstāts; tā iedzīvotāji paglābjas alās, kas tālāk no jūras; tur viņi mitinās, uzturot ugunsurus, kamēr pastāv ziemas aukstais laiks, nepārstājot uzturēt uguni; bet, kad atgriežas vasara un kad migla jūras krastā izklīst un lieti pārstāj, iedzīvotāji uzsāk no jauna dzīvi cietoksnī. — No tā līdz Mdswnas pilsētai ir 300 jūdzes. Tā ir liela pilsēta, labi iekārtota, ziedoša, iedzīvotāju bagāta; tās iedzīvotāji ir Madjou (cilts), kas pielūdz uguni. No turienes līdz Cortauai, Madjou zemes pilsētai jūras krastā, ir 70 jūdzes. Madjou (cilts) ievērojamo vietu skaitā, kas atrodas nost no jūras, jāmin Gabi pilsēta sešu dienu ceļojumā no jūras. Uz otru pusi, līdz Qoluwany pilsētai, četras dienas. No Qoluwany uz vakariem, līdz Holmgaras pilsētai, septiņas dienas. Šī pēdējā ir liela pilsēta un ziedoša, kas atrodas nepieejamā kalna virsotnē, kur iedzīvotāji nostiprinājušies pret uzbrucējiem krieviem (al-Rūsiyyati). Šī pilsēta nestāv neviena ķēniņa varā...»

Tiktāl Tallgrēna rekonstruētais teksts, resp., tā mums raksturīgā daļa un viņa īpašvārdu interpretācija. Šis pēdējais punkts brāļu Tallgrēnu darbā ir laikam

4. att. Idrīzī kartes Baltijas jūras piekraste (ar transkribētiem īpašvārdiem pēc prof. R. Ekbloma interpretācijas).

visvieglāk ievainojamais, kā to arī konstatējam Ekbloma nesēn citētā pētījumā (attiecībā uz Livonijas piekrasti, sk. it sevišķi 57. lpp. utt.). Ekbloma pētījumu man gribētos atzīmēt par hermeneitikas šedevru un viņa metodi — «izkoriģēt» Idrīzī kartes ziemeļu daļu, tā saucamo septīto klimatu, par reti asprātīgu. Nav še vieta iet sikumos un kavēties pie tik dažādiem analīzes veidiem, ar kādiem mēģināta izprast šī Idrīzī kartes daļa, sākot jau no Lelevela laikiem un viņa reizēm ģeniālo nojautu sasniegumiem; mūsu sakaram pagaidām pietiks, ja atzīmēsim Ekbloma interpretējumus un konjektūras attiecībā uz Livonijas piekrasti. Ragvalda Ekbloma lasījumā iznāk Dagveda un apzīmē (caur Dagō) Turku (Abo) pilsētu. Anhel, resp., Anhu (Abhu) viņš līdz ar Lelevelu identificē ar Dagō salu; Qoluwany vai Kalewany (caur krievu Kolywan) — Tallinu, Rēveli; Pärnu — Pērnavas upi (īgauņu Pärnujōgi). Radikāli atšķiras Tallgrēna un Ekbloma interpretējumi, kad ir runa par tagadējo Latvijas teritoriju. Pirmā interpretācija mūs atstāja lielas neskaidrības sajūtā (sal. viņu grāmatas noslēgumu šai ziņā, 142. lpp.: Ignoramus ignorabimus), otrs turpretim ar lielu varbūtību identificē Falamus, resp., Balmers — Balamus ar Valmieru vai kādu Igaunijas daļas vietu; Magus, resp., grieķu Μάγοι (uguns pielūdžēju, pagānu) tautu ar latviešiem; Medsūna ar Mežotnes pili un pilsētu; Sūnū ar Alsungu, Kaniyu ar Kauņu; Ģintiyar — Ģintār ar Dancigu [medinat alġint(iy) ar], t.i., dzintara (eksporta) pilsētu utt. Vai nu visā sakarībā būtu teikts pēdējais vārds, pierādīs nākotne, mēs, latvieši, katrā ziņā varam apsveikt sasniegumus, kas met gaismu uz mūsu senatni jau pirms vācu ienākšanas mūsu zemē.

*

Livonijas vēstures viduslaikos, 13.—15. gadsimtā, ģeogrāfiskā informācija nāk no vairākiem centriem. Jātiek skaidrībā par tās dabu un izpausmi. Pieminēsim īsiem vārdiem galvenos virzienus un to raksturīgākos paraugus.

Visprecīzākais ģeogrāfisko ziņu avots ir vēl līdz šim laikam daudzajās katastrofās saglabātā Vatikāna slepenā arhīva materiāli. Pāvestu regestu milzīgais krājums, kas jo bieži balstās uz sīkiem, diemžēl zudušiem (it īpaši Livonijas iekarošanas sākumā), vietējiem ziņojumiem, dod vietu vārdus ģermanizētā (zīmējoties uz Livoniju), bet visumā pilnīgi drošā un pareizā sakarā un tādā kārtā labi noder Livonijas ģeogrāfisko faktu konstatēšanai, sākot ar Vācu ordeņa sākumiem¹⁷. Pastāv šī arhīva vadības projekts¹⁸ sadarbībā ar ikkatras zemes speciālistu (ģeogrāfu, lingvistu, vēsturnieku) palīdzību sakārtot un izdot šos materiālus, kas viduslaiku kultūras vēsturei reiz pavērs interesantus apvēršņus. Protams, ka šī grandiozā projekta realizēšana prasīs ilgus darba gadus un lielus līdzekļus.

Salīdzinot nupat minētās ziņas ar «laicīgo» to laiku ģeogrāfiju, esam spiesti taisīt diezgan pārsteidzošus slēdzienus. Tai laikā, kad Vatikāna slepenā arhīva ziņas ir visumā ļoti precīzas un drošas, «laicīgajā» ģeogrāfijā par mūsu «galu» pastāv parasti «vistorētiskākie», resp., visfantastiskākie uzskati: senās Ptolemaja tradīcijas izveidojumi, kas, tāpat kā Ptolēmaja skolēnu kartes un to teksti, zina par Baltijas jūras austrumu daļas zemēm stāstīt lietas, kurām allaž tieksme pārvērsties leģendā¹⁹, acīmredzot Vidusjūras kultūras pārstāvji nav tais laikos vēl spējuši lauzt vecās, nepilnīgās informācijas važas, bet Livonijas iekarotāji nav bijuši izglītoti diezgan, lai no savas puses dotu dabiskā kārtā šo korektīvu (sk. tālāk). Un tā šī brīnišķā pretruna — mēs taču varam arī iedomāties dažus augstākus garīdzniekus vai kūrijas ierēdņus, kam bijušas pieejamas abas tradīcijas — pastāv vairākus gadu simteņus, vismaz līdz tam laikam, kamēr «laicīgā» ģeogrāfija, sākot ar lielo jauno kontinentu atklāšanas laiku, pati izlabo veco Ptolemaja ģeogrāfiju reāliem faktiem par godu.

Otru lielo tradīciju nodibina itāliešu 14. gs. jūrnieki, kartogrāfi un ģeogrāfi. Šie gaužām ievērojamie kartogrāfiskie materiāli ir bijuši daudzu pētījumu objekts, bet pētījumu intereses galvenais virziens nav pārāk daudz gājis Vidusjūras kultūras lokam pāri, pareizāk sakot, nav sīkāk apcerēti šīs kultūras izstarojumi, — par tās staru laušanās apstākļiem mūsu zemē un to sekām ir domājis tikai retais, garām ejot. Nupat liekas pienācis laiks apgriezt visu ainu otrādi, novērtēt attiecīgo ģeogrāfisko materiālu no augšas, t.i., no ziemeļiem, lai tā iespētu saprast mūsu īpatnējo stāvokli²⁰, lai apzinātu Baltijas jūru kā zināmu centru, kuru garīgās kultūras laukā nav pratuši pilnīgi saņemt savās rokās militārās un ekonomiskās kolonijas, senās Livonijas, toreizējie valdnieki — Vācu ordenis un Hanza. Mūsu apziņā nāk lielā vēsturiskā pamācība, kad uzmanīgi vērojam slaveno itāliešu kartogrāfu darbus, kas jau 14. gs. pirmajā pusē ar tā laika primitīvajiem līdzekļiem spēj dot apbrīnojami pareizas ģeo-

grāfiskas ainas, zīmējoties uz Vidusjūru un tās «meitu» Melno jūru, un uz šo jūru krastiem, bet kas paliek arvien miglainākas, jo vairāk tuvojamies ziemeļiem — Baltijas jūras dienvidu krastam. Viņpus Dānijas sākas Hanzas slēgtā jūra, t.i., Baltijas jūra, kas izcīna sev pareizu profilu tikai 16. gs., turpretim viduslaikos šai vietā redzam tikai no īstenības gaužām tālas shēmas, it sevišķi Livonijas piekrastē slaido sirpja līniju.

Šai sakarībā liksies vietā pazīstamā vācu ģeogrāfa, veco itāliešu jūras karšu izdevēja, Dr. Teobalda Fišera²¹ attiecīgais spriedums: «Hanzas ļaudis brauca gar savas jūras krastiem un pa savu pašu, pat salīdzinot ar Vidusjūru, šauru un salām bagātu jūru bez jūras karšu palīdzības²², viņiem nebija vajadzības pēc tām... Bet bija gan vismaz zēģelēšanas pamācības, kas viņiem lika pieciest kartes. Viena tāda pamācība uzglabājusies, un es vēlāk došu pieturas punktus tam, ka šai sakarā ir arīdzan iespējama vācu jūrniecības ietekmēšana no itāliešu puses. Daudz grūtāk (par Skotiju un Īriju) sasniedzams itāliešu kartogrāfiem bija kaut cik lietojams materiāls vācu un skandināviešu jūras krastu attēlošanas nolūkiem. Ja arī itāliešu kuģi ļoti reti, parasti piespiedu kārtā (t.i., vētru dzīti), apmeklēja Ziemeļīriju un Skotiju, tad tomēr hanzeātu tirdzniecības novadā itāliešiem vistālākajās Eiropas zemēs tas gan negadījās. Vietējo karšu tur arī nebija, un tās, kas tur radās viduslaiku beigās, Itālijā laikam nebija sasniedzamas. Īsti tas tā būs bijis ar Baltijas jūras karti, kuru dānis Klauss Svartho 1427. g. zīmēja kardinālam Filiastro²³ un kura tikai 1482. gadā Ptolemaja izdevumā atrada uzņemšanu un izplatīšanu. Baltijas jūras lietās kartogrāfi tātad bija pilnīgi spiesti paļauties uz ceļotāju nostāstiem» (sal. tālāk sniegto garāko aprakstu par kādu itālieti, kas 1350. g. iezadziņš Novgorodas vācu faktorijā, no kurienes ticis izraidīts ar nāves soda piedraudējumu, ja vēlreiz mēģināšot izpētīt šo vācu iespaidu sfēru).

Viena no visvecākām slavenās itāliešu viduslaiku kartogrāfu tradīcijas kartēm, kur redzam uzzīmētu un aprakstītu mūsu Baltijas jūras pamali, ir pazīstamā Marīno Sanudo Vecākā, Venēcijas patricieša un krusta karu aprakstītāja, karte līdz ar hroniku: *Secreta fidelium crucis*²⁴ (Krustam uzticīgo slepenie stāsti). Kā pati karte, tā hronika tiešām ir ļoti interesanti vēsturiski dokumenti savas informācijas bagātības, savas asās un skaidrās tā laika sabiedrības izpratnes, resp., autora lielās intelīģences dēļ²⁵. Mūsu sakarā svarīgi ir fakti, ka šis pazīstamais Venēcijas kartogrāfs ir pirmais itālietis šai nozarē, kas patstāvīgi ķeras pie Baltijas jūras ģeogrāfiskās problēmas un ar to ievada veselu jaunu tradīciju, kas, krizdama un celdamās, izveidodamās vai atkal informācijas trūkuma dēļ pilnīgi leģendās atkrizdama, iet blakus vēl leģendārākai šai ziņā Ptolemaja un viduslaiku pasaules karšu tradīcijai un Vatikāna

slepenajā arhīvā dziļi noslēptām reālām un precīzām ģeogrāfiskām zināšanām par Livoniju līdz pat renesanses laikiem, kad izveidojās jauns skatiens uz šo Eiropas stūri²⁶. Marīno Sanudo informācijas avoti pēc tā laika jēdzieniem ir augsti vērtējami: viņš pats apmeklējis (sākot laikam ar 1313. g.) Baltijas jūras dienvidu krastu, gan laikam tikai līdz Štetīnai, tur meklēdams krusta kara vajadzībām piemērotus karavīrus²⁷. Sakarā ar teikto (sal. it īpaši 27. piez. sniegto citātu) varam iedomāties, ka Sanudo tā laika pasaules kartē Baltijas jūras piekraste nebūs pilnīgi «teorētiska». Mēs tiešām arī konstatējam tās reljefā daudz lielāku precizitāti nekā daudzajās vēlākajās jūras kartēs un tolemajos. Še klāt sniedzu Parīzes Bibliothèque Nationale (Manuscrit Latin 4939, fol. 9) variantu (sk. 2. att. pielikumā).

Daži mums interesanti uzraksti jūras krastā skan šādi: holsatia, selania, ptia pimania (laikam taču: provincia pomerania), liuonia, istorynia, karibi ifid'les, finlandia, alandia, suetia, gotia utt. Atstatāk no jūras krasta: polonia, Letoini pagani, Ruteni scismatici utt. Jūrā: ossilia Gotlandia u.c.

Par Karinjāno karti ziņu daudz mazāk. Tā atrodas Florencē valsts arhīvā; inventārā ierakstīta kā «priestera Džovanni de Karinjāno, Sv. Marka baznīcas vadītāja Dženovā», darbs (14. gs. sākums). Mums interesantie uzraksti, cik tos var izburtot, šādi: hic fuerunt amazones femine bellatrices (šeit bija amazones, karotājas sievietes)²⁸, nogordia, riga, Rossia siue rutenia, cironia (domāta: curonia), elbange, prusia, toron utt. Vislas upe saucas: uandalus fluvius utt. — Sniedzu šo karti ne vien tās vecuma dēļ, cik tās tīri estētiskās apgarotības dēļ, ko es jūtu no tās pretim dvešam. Lai iedomājamies aprbrīnojami primitīvos darba līdzekļus (karte taču gleznota uz lopa ādas, kā to arī rāda kakla daļas sašaurinājums) un lai tad mācāmies cienīt aprbrīnojamo Vidus un Melnās jūras krastu profilu precizitāti uztverē un zīmējumā. Mums mūsu krastu fantastiskās līnijas nav jāņem autoram «ļaiņā», jo mēs taču toreiz atradāmies pārāk tuvu «amazonu zemei», resp., ģeogrāfiskai leģendai; mums gan vajag rasties iespaidam, ka, šo veco karti skatot, it kā vecu pasaku klausoties, mūsu tautas un rases senā pagātne jo ērmīgi blāvo mūsu acu priekšā savās miglainās kontūrās kā savus laikus šie «ziemeļu stāsti» Vidusjūras senajiem kartogrāfiem.

Ļoti raksturīga jūras krastu un vēju karte ir Andreja Bianki (Bianchi) 1436. g. karte. Baltijas jūras austrumu daļas ērmīgās kontūras lieku reizi pierāda, cik grūti veikaljiem itāliešu kartogrāfiem bija mūs «ieslēgt» savu informāciju apvāršņos (sk. tālāk). Daži no šīs kartes vietu vārdiem skan šādi:²⁹ riualis, riga, linfania (Livonija), ...questo e mar de alemagna (šī ir Vācijas jūra), y-a osilia, y-a codladie i qua sūt nonaginta parochie (Gotlandes sala,

kurā ir deviņdesmit draudzes) utt. Kartes oriģināls glabājas Venēcijā, Sv. Marka bibliotēkā.³⁰

Tikai garāmejot, jāpiemin arī viens no senās Venēcijas brīnumiem: Fra Mauro karte, 1459. g. (Venēcijā, Sv. Marka bibliotēkā). Par šo karti ir tik daudz rakstīts un ar pilnām tiesībām jūsmots, ka man atliek tikai norādīt uz attiecīgajiem pētījumiem,³¹ kur pienācīgi izcelta tās «karaliskā» biogrāfija. Kartē atrodama jau samērā īpatnēja pieeja mūsu krasta zīmējumam; no uzrakstiem mums, baltu tautu pārstāvjiem, der iegaumēt apzīmējumus — lāstus, kurus uz mūsu rases sirdsapziņas uzvēluši augstākās taisnības nesēji — krustneši un to aizstāvji: «spītīgie pagāni prūši». Ļoti raksturīgi definēta Baltijas jūra: «questo colfo el qual tolemeo non mete ha piosor nomi e fo dito lubech, prusico, sarmatico, germanico e perche questo ultimo nome e piu chiaro ho notado colfo germanico» (šim jūras līcim, kuru Ptolemajs neatzīmē, ir vairāki vārdi: to sauc par Lībekas, Prūsijas, Sarmātijas, Vācu jūras līci, un tādēļ, ka šis pēdējais nosaukums ir skaidrākais, esmu atzīmējis: Vācu jūras līcis).

Runājot par Fra Mauro un Marīno Sanudo kartēm, būtu aplam nepiemēnēt, kauču īsiem vārdiem, vēl trešo lielo un bagāto viduslaiku tradīciju, no kuras abas slavenās kartes ģenētiski izaugušas, saistoties savukārt ar to laiku modernāko, resp., jau dažos piemēros pieminēto jūras karšu tradīciju un līdz ar to noteikti mainot vecākās leģendārās viduslaiku ģeogrāfijas virzienu pret reālāku un nesalīdzināmi precīzāku. Viduslaiku pasaules karšu (mappae mundi) tradīcija ir samērā stipri bagāta, interesanta un sevišķi raksturīga agrāko viduslaiku psiholoģijai (sk. 2. nodaļuma ievadu). Tā apcerēta daudzos speciālos darbos, no kuriem visplašākais un pazīstamākais ir Die ältesten Weltkarten, herausgegeben und erläutert von Dr. Konrad Miller, Stuttgart, 1895 utt. Pēc būtības mums, meklējot mūsu senās dzimtenes seju, nāktos maz pie šīs tradīcijas apstāties, jo tur šī seja gandrīz vienmēr, nereti vēl ļaunāk kā Ptolemaja kartēs, aizklāta ar bieziem ignorances un leģendu plīvuriem tādā mērā, ka nevar pat nojaust Livonijas individuālo profilu; šiem plīvuriem ir daudzi izteiksmīgi nosaukumi: Scythia eremosa (tuksnešainā Skitija), «neciešamā», «mūžīgā» aukstuma zeme, grifu mitekļis, amazoņu sala u.t.jpr. Paši par sevi šie apzīmējumi jau ir liktenīgi mūsu ģeogrāfiskajam stāvoklim un viduslaiku nojēgumam par pasauli un it īpaši par tās toreizējām nomalēm, un tādēļ, lai gūtu priekšstatu par šo «mappae mundi» veidu un raksturu, sniegsu šeit divus no spilgtākajiem paraugiem, piemētot, ka abi tie radušies jau 13. gs. otrā pusē, kad Livonija jau turpat 100 gadus bija «atklāta» un iekarota. Pirmā ir tā saucamā Herfordas klostera karte (radīta Anglijā ap 1276.—1283. g.), tā sniedz vēl mūsu zemes un baltu cilšu «voisinage» tik spilgtās un baisīgās

krāsās, ka tiešām nav citas izejas, kā apbrīnot tās autoru fantāzijas spējas un «nodrebēt» par mūsu cilšu likteņiem³².

Lūk, dažu uzrakstu-tekstu tulkojumi (teksti domāti attiecīgo zīmējumu ilustrācijai vai otrādi): «Aleksandra (Lielā) altāri, Rifeju kalni; šo novadu sauc vārdā Apterophon, tas nosodīts mūžīgiem aukstumiem, atrodas pie Rifeju kalniem. Še dzīvojošo skitu cilts mežonīgie tikumi: tie dzīvo alās, dzeramos biķerus neņem kā esedaņi no draugu, bet gan no ienaidnieku galvaskausiem, mīl karus, dzer asinis tieši no nokauto rētām, ar nokauto ienaidnieku skaitu pieaug (vīra) gods, tas, kas nav nokāvis nevienu, skaitās pie viņiem necienīgs. — Še dzīvo grifi, visniknākie ļaudis (citos uzrakstos cita grifu jēdziena interpretācija), jo citu noziegumu vidū pagatavo sev un saviem zirgiem apsegu no cilvēku ādas.

Šai joslā dzīvo suņgalvji (cinocephales). — Strauss: zoss galva, dzērves rumpis, teļa kājas; ēd dzelzi. — Sarmāti. Sarmātu klintis. Švābu kalns (mons sveuus). — Vācu jūras līcis, kurā, kā stāsta, guļot septiņi vīri, nav zināms, no kāda (?) laika, bet, cik var spriest no viņu apģērba, jādomā, ka tie bijuši romieši.» Baisīgs ir arī stāsts par ieslēgtiem (inclusi), kurus tur novietojis, pasauli paglābdams, Aleksandrs Lielais, Antikrista atnākšanas dienā tie izlauzīšoties un uzbrukšot pasaulei ar visādām mocībām.

Otrs še sniedzamais piemērs no «mappae mundi» sērijas, slavenā Ebstorfas klostera karte³³, ir attiecībā uz mūsu Eiropas stūri spīdoši informēta, ja novērtējam šo reto kartogrāfijas vēstures pieminekli no viduslaiku pasaules karšu viedokļa. Tās izcelšanās laiks — 13. gs. otrā puse, resp., beigas; tā tad nepilns gadu simtenis pēc Livonijas «uzzēģelēšanas» un iekarošanas. Īpašvārdu tradīcija ir gājusi pa vācu gultni: Riga livonie civitas; Semigallia; Curlant; Duna fluvius; Memela fluvius; Sanelant u.c. Tālāk no «krasta», resp., no pasaules diska, lietojot klasisko grieķu ģeogrāfu apzīmējumu *οιχομένη* (oikumene — apdzīvojamā zeme); iezīmēti divi retu dzīvnieku zīmējumi: Elles (alnis) un Vrus (bizons), šo zvēru attēlojumi (kā arī to medību apraksti) ir vēl vairākos 16. gs. tekstos lielas eksotiskas pievilcības objekts; par to liecina aprakstu plašums un reizēm ievietotie zvēru zīmējumi^{33a}.

*

Atgriežoties pie jūras un krastu karšu tradīcijas, jāsaka, ka itālieši, lai gan pirmie, nav vienīgie, kas zīmējuši un komponējuši šādas krastu, jūras, vēju kartes, portulānus un kā viņus visus, ne pārāk skaidri definējamus un norobežojamos terminos, sauc. Mūsu sakarā īpatnējas un vērtīgas ir 14. gs. katalāņu jūrnieru un ģeogrāfu kartes, kas arī, tā teikt, pieliek roku mūsu jūrai un

zemei. Šīs katalāņu kartes iesākas ar plaši daudzīnāto Dulcertu (1339. g.), kura grūti lasāmais oriģināls atrodas Parīzes Nacionālās bibliotēkas Ģeogrāfijas kabinetā, un turpinās visu 14. gs. čauri līdz pat 15. gs. sākumam. Vairākas vērtīgas oriģinālkartes, kas ir pēc savas ģeogrāfijas, ir pēc īpašvārdiem, ir pēc tā saucamām leģendām, t.i., uzrakstiem, šķiet piederam pie vienas ģints un vienas tradīcijas, atrodas arī Florencē, Modenā, Neapolē u.c. Sniedzu piemēra dēļ šeit Neapoles karti, vienu no turienes Biblioteca Nazionale visrūpīgāk sargājamām mantām. Uzrakstus un īpašvārdus sniedzu pēc Parīzes Nacionālās bibliotēkas (Carte Catalane de 1375), jo Neapolē norakstīt tekstu man nebija iespējams aiz tūri tehniskiem iemesliem. Cik iespēju salīdzināt vecāko Dulcertu ar abām šeit pieminētām jaunākajām katalāņu kartēm (Parīzē un Neapolē), tad gribu apgalvot, ka starpība «leģendās» ir ļoti maza. Īpašvārdi: riga, reualia, litefanja pagans (pagāniskā Lietuva), cetelant pagenif (pagāniskā Kurzeme), prutenja, ... (?), sudumera, prussia, sudova utt. Jūrā atrodam ierakstītu šādu kuriozu tekstu:³⁴ «Aquesta mar es appellada mar de lamanya e mar de gotilandia et de susia et saprats, que aquesta mar, es congelada da, VI messes de layn so es a saber de migant vytubri tromis ant marc axifort que hom pot, anar per estama ab carros de boy daquel temporal per la fredor dela tramontana» (Šī jūra tiek saukta par Vācijas jūru vai Gotlandes, vai zviedru jūru, un zīniet, ka šī jūra ir aizsalusi sešus mēnešus gadā, tas, proti, ir zināms: no oktobra vidus līdz martam, pie tam tik stipri, ka ļaudis var pa šo jūru šai laikā braukt vēršu vilktās ķerrās; tas notiek ziemeļu vēju aukstuma dēļ).

Arī Francijā 15. gs. mostas interese par šiem jautājumiem un līdz ar to attiecīgie darbi. Šie franču ģeogrāfu teksti, kuru pienācīgos izvilumus-tulkumus lasītājs atradīs tālāk, ir zinātniski par jaunu izdoti un tādā kārtā pilnā mērā sasniedzami³⁵. Viņu kartēs, pareizāk sakot — karšu skicēs, šķiet stipri modificētā veidā atdarināts kāds no Ptolemaja tradīcijas atzariem³⁶. Lai vēlāk pie tā vairs neatgrieztos, man šeit jāmin kāds vecfranču teksts, par kura eksistenci mani darīja uzmanīgu divi Strasburgas universitātes profesori (Tronšona un Šnēgansa kungi), proti, Le Petit Jehan de Saintre par Anthoine de la Sale (La Renaissance du Livre). Šis teksts ir raksturīgs kā senprūšu traģēdijas atspulgs, bez šaubām, gaužām greizs un lielā mērā tendenciozs, kā tas bija parasts to laiku augstās sabiedrības literāriskajā žanrā — bruņinieku romānā; tur rafinēto kurtuāzisko varoņu darbu vidū redzam arī karagājienus pret «saracēņiem Prūsijā».

*

Maz ir man ko teikt par dāņu ģeogrāfa Klaudija Klausona Svarta (dzimis 1388. g.) kartēm un aprakstiem, kas izdoti lielā vērienā³⁷. Kartes gandrīz burtiski atgādina Ptolemaja tradīcijas zināmu novirzienu (sal. manu *Quelques matériaux*, piem., attēls Nr. 5 — grāfu Zamoisku atlants — un 216. lpp.). Teksts, tieši Livonijas daļā, 138. lpp., ir ļoti nabadzīgs: «Primus Livonie sinus — et uocabatur quondam Östergödhengh — cuius gradus sunt... Secundus sinus Förste aa fluvii ostia» utt. līdz sinus sextus... «Fierdhe aa fluvii ostia... Sinus ultimus... et habet septem insulas ignobiles» (pirmais Livonijas līcis, reizēm saukts Östergöding — tā platuma grādi. Pirmā upe, upes grīva utt. Sestais līcis, ceturtā upe, upes grīva... Pēdējais līcis; tam ir septiņas nenozīmīgas salas).

*

15. gs. beigās un 16. gs. sākumā — jauno kontinentu atklāšanas un vecās Vidusjūras ģeogrāfijas sabrukšanas sākumā — vērojām lūzumus arī kartogrāfiskajos un deskriptīvajos materiālos, zīmējoties uz Livoniju. Jūtamu dalību sāk ņemt arī vācu pētnieki (piem., sākot ar Šedela karti). Lielākie kari, protams, jāizcīna ar Ptolemaja tradīcijas tirāniju, bet brīžiem pamazām, brīžiem lielos lēcienos (piem., Ol. Magnus) šīs tradīcijas līnija salūst dabiskā zīmējuma izlocījumā. Atsakoties arī šai vietā no tieksmes sniegt pašreiz vēl pilnīgi nerealizējamu pārskatu par visas 16. gs. ģeogrāfiskās attīstības izveidošanos, zīmējoties uz Baltijas jūras austrumu piekrasti, būšu laimīgs, ja būšu iespējis uztaustīt galvenākās strāvas un tās ilustrējis pienācīgiem paraugiem.

Šedela (Schedel) hronikai (Nirnbergā 1493. g.) pievienotā karte³⁸ ne vien paver durvis šai Livonijas jaunieraudzīšanai, resp., sāk tuvināt tās «daudzcietušo» krasta profilu īstenībai, bet arī rāda diezgan skaidri saskatāmas zīmes pašā zemē. «Rifeju kalni» sāk izlauzīt «klasiski» sastingušās Ptolemaja līnijas un tiecas palikt individuāli, upju virzieni kļūst precīzi, īpašvārdu agrākās konfūzijas vietā nāk īstie nosaukumi, kas rāda zemes tirdzniecisko sakaru izpratni: Rīga, Plesgo, Nogradum; pārveidojas ne vien Ptolemaja nedzīvā, bet arī viduslaiku kartogrāfu strauji izliektā sirpja līnija, kas abas bija stipri tālas no pussalās un salās izraibotās Baltijas jūras austrumu piekrastes; Šedela kartē ir pat jau zināmas nojautas par Kurzemes pussalu.

Vērtīgo un īpatnējo Kuzāna (Nic. Cusanus) karti (15. gs. beigas) man tehnisku iemeslu dēļ par nožēlošanu nav iespējams šeit reproducēt. Tā atrodama līdz ar aprakstu pazīstamajā Nordenšelda (Nordenskjöld) izdevumā «Periplus» (tab. XXXV, 85. u.c. lpp.).

5. att. Šedela hronikas karte Nirnbergā 1493. gadā. (Sk. A. Spekke, Quelques nouveaux matériaux, 206.—207. un 249. lpp.)

Lai rādītu, cik grūtas gaitas vēl stāv Livonijai priekšā, līdz tā 16. gs. otrā pusē ieraudzīs savas ģeogrāfiskās kontūras pareizi atspoguļojamies lielajos tā laika atlantos, sniegšu šeit vēl divas 16. gs. sākuma, resp., pirmās puses kartes³⁹, kas spilgti rādīs mūsu zemes īpatnējo un arī nožēlojamo stāvokli toreizējās Eiropas un visas pasaules sakaros. Neatgriezoties pie jau minētajiem šī fakta iemesliem⁴⁰, pienākas to gaiši izcelt, lai saprastu vēlākās pārvērtības.

Pirmo no minētām kartēm atradu Ļvovā, Ossolineumā⁴¹ (*Orbis universalis descriptio* utt., bez gada un izdevēja apzīmējuma). Šī kuriozā karte Livoniju pilnīgi atstāj barbarisko purvu un mežu varā, tā nezina minēt nevienu īpašvārdu Livonijā un liek no tās ūdeņu bagātajiem purviem iztecēt trim lielām, uz austrumiem vērstām (!) upēm: Borysthenes (Dņepra), Tanais (Dona) un Rha (vai Volga!). Pat daudzie «ptolemaji» bija dažkārt labāk informēti, un vispār jāsaka, ka Ļvovas atlanta kartes «pareizību» grūti pārspēt.

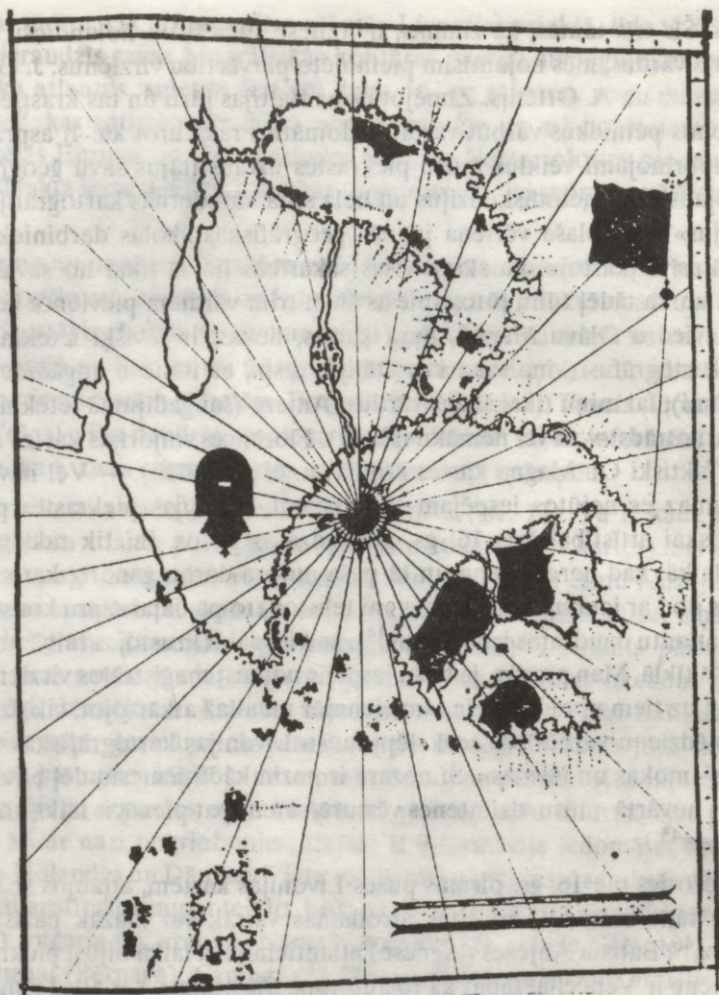
Otru karti atradu Florencē Valsts arhīvā (Nr. 17). Tā ir kāda anonīma portugālieša atlanta pirmā karte (pavisam atlantā ir 24 kartes). Šis atlants ir viens no visgreznākajiem jūras karšu atlantiem, kādus esmu redzējis: grezns krāsās, ar smagām un skaistām zelta malām un rotājumiem; šai ziņā salīdzināms ar grāfu Zamoisku «ptolemaju» (Varšavā)⁴². Atlants plašā vērienā attēlo visas toreiz jaunatklātās un jaunatvērtās pasaules okeānus un jūras, pienācīgi atzīmējot to krastus, vēju virzienus u.t.jpr. Tikai Baltijas jūra, šī Hanzas, resp., ģermāņu ekspansijas cieši noslēgtā iekšējā jūra lieku reizi redzama pastarītes lomā, ja uz to paskatāmies no plašāka viedokļa. Šī noslēgtība jo spilgti izpaužas arī tai faktā, ka portugāliešu informācijas pareizība liekas kā ar nazi nogriežamies, tiklīdz šī informācija iedomājas skart lietas viņpus Holandes un Dānijas. Vietu vārdu mūsu piekrastē sarakstīts daudz, bet tie tikai apstiprina nupat teikto. Lūk, to rinda (uz krasta): guanavior (Novgoroda?), vngaria (!), arnovo (Narva?), tomdur (?), vebele (Rēvele?), vembele (?), purnai (Pērnavā), Camuer (?), Ducamor (tur vajadzētu atrasties Rīgai), p. Rimior (?) utt. Jūra: guothia, auxilia, erilanosa (?) utt.

*

Liela vēriena pārvērtības Livonijas ģeogrāfiskajā uztverē nāk ar 16. gs. vidu un otras puses sākumu. Varam konstatēt triju ģeogrāfiskajā pētišanā nopelniem visbagātāko tautu zinātnieku sasniegumus, kas drīz salauž veco tradīciju uzskatus un fantāzijas un ar metodisku neatlaidību liek pamatus jaunam pasaules kartogrāfiskam skatījumam, arī, protams, attiecībā uz mūsu

dzimteni. Šīs trīs tautas, kā zināms, ir itālieši, vācieši un holandieši; minot vismaz trīs vārdus, mēs nojautīsim pieminēto pārvērtību virzienus: J. Gastali, G. Merkators un A. Ortēlijs. Zīmējoties uz Baltijas jūru un tās krastiem, šos trīs slavenos pētniekus varbūt varētu iedomāties raksturot kā: 1. asprātīgus, reizēm apbrīnojami veiklus mūsu piekrastes uztautstājus savu ģeogrāfisko vīziju nojautās, 2. metodiski dziļus un liela stila «modernās kartogrāfijas nodibinātājus»⁴³, 3. plaša vēriena jaunās ģeogrāfiskās skolas darbiniekus un izveidotājus. Atkārtoju, ka skatu visas sakarības lietas tikai no sava šaurā viedokļa un ka tādēļ tūlī jūtos spiests šiem trim vārdiem pievienot ceturto, slaveno zviedru Olavu Magnu, kura kartes, liekas, ir sevišķi ietekmējušas itāliešu kartogrāfus (viņa sakari ar Itāliju, resp., ar itāliešu apgādniecībām taču zināmi); lai minu tikai šādus vārdus: Anjeze (šai gadījumā ietekmējums var būt arī otrāds — to vēl nemāku izšķirt), Florences sinjorijas kartes autors Lafrēri (faktiski Ol. Magna kartes kopija) u. c. (sk. tālāk). — Vēl nav nācis laiks, vismaz es nejutos iespējam sīki izsekot Livonijas piekrastes profila pakāpeniskai attīstībai šais 16. gs. nedaudzajos gados, šai tik raksturīgajā lūzuma laikā, kad nereti viena un tā paša autora darbu gandrīz katrs jauns izdevums dod ar jaunu niansi kartēs vai tekstos (to pa daļai esmu konstatējis Ortēlija atlantu daudzajos izdevumos⁴⁴), kad iespaidi krustojas raibā un reizē mulsinošā tīklā. Man pietiks, ja būšu iespējis nojaust maģistrālos virzienus un etapus un uz tiem norādījis, pie tam vienmēr un allaž atkārtojot, cik dziļu un vērtīgu slēdzienu varbūtības sevī slēpj mūsu Livonijas kartogrāfiskās vīzijas attīstības «mokas un jūsmas». Šī nozare ir nezin kādu iemeslu dēļ bijusi līdz šim stipri novārtā mūsu dzimtenes vēsturē, un nupat pienācis laiks aizpildīt *vecus robus*⁴⁵.

Atgriežoties pie 16. gs. pirmās puses Livonijas kartēm, atļaujos šē sniegt dažas no tām, aizrādot, ka citas atrodamas vairāk vai mazāk pazīstamos izdevumos⁴⁶. Batista Anjezes (Agnese) atlantiem savā laikā bijusi piekrišana. To dzimtene ir Venēcija, tāpat kā to autoram. Šie atlanti, kas allaž zīmēti un izkrāsoti ļoti grezni un spilgti, sāk parādīties ar 16. gs. otro gadu desmitu un atkārtojas, izveidodamies pāri šī paša gadu simteņa vidum. Par Anjezes atlantiem daudz rakstīts, tādēļ varu būt īss, norādot uz dažiem pētījumiem par tiem⁴⁷. Manīs šē sniegtā Baltijas jūras karte atrodas Sv. Marka bibliotēkā Venēcijā (Mss. ital. Cl. 4, Nr. 62). Tā Livonijas piekrastē sniedz šādus īpašvārdus: momell, ambotem, olma, sakhé, odangé, tekke, memelle, hemzell, suneborg, apsalia, padés, riualia, fegefir, tesborg, riuu huomo, ianegrot, angrot...

6. att. Ziemeļeiropas jūras karte (Florenses valsts arhīvs, Nr. 17. Portolano di 24 carte, di anonimo porthoghese, sec. XVI). Šī karte pieder pie iepriekš minētā portolānu karšu tipa, bet par Baltijas jūras Latvijas piekrasti tajā informācijas faktiski nav.*

Florenses sinjorijas karte jau sen modinājusi Livonijas vēsturnieku interesi, tomēr tā vēl līdz šim nav redzēta pienācīgi nofotografētā un aprakstītā veidā. Arī es šeit negribu uzņemties visu ar to saistīto jautājumu atrisināšanu,

* Šeit un turpmāk vairākus paša autora A. Spekkes dotos attēlu parakstus precizē un paskaidro kartogrāfs J. Štrauhmaņa papildinājumi, kas doti kursīvā.

it īpaši kartes autoru un informācijas avotu jautājumus, kas nelielas pārāk vienkārši esam. Gribu šo skaisto mūsu senatnes liecību ievietot manis šeit minētā sakarībā un sniegt dažas savas piezīmes, kā arī kartes uzrakstus un īpašvārdus. Bet sākumā vēl īsa piezīme par kartes atrašanās vietu un veidu. Itālijā plašāk pazīstamas ir trīs lielas zāles, kur kartes, dažkārt bagātīgi izrotātas ikonogrāfiskiem (apģērbu, pilsētu un citu skatu, ornamentu utt.) zīmējumiem, ir izlietotas kā dekoratīvi māksliniecisks telpas izpušķojums.⁴⁸ Šīs trīs slavenās zāles atrodas Venēcijas dodžu pilī, Toskānas hercogu pilī, agrākajā Sinjorijā, Florencē, un, beidzot, Vatikāna muzejā — garais ģeogrāfisko karšu koridors. Šis īpatnējais un, tūliņ jāsaka, brīnišķīgais uztvērumš dod liecību ne vien par itāliešu nepārspējamo māksliniecisko gaumi renesanses laikā, bet arī par lielo mīlestību uz vecveco un toreiz tik jauno zinātni par cilvēces apdzīvoto zemi, par tās pētīšanu un spilgtu attēlošanu. Ikonogrāfiskām piedevām sevišķi bagātas ir Vatikāna kartes, tās spēj uzburt vērotāja fantāzijā īstas «cilvēciskas ģeogrāfijas» brīnumus, senās dzīves vīzijas. No šīm trīs karšu kolekcijām vienīgi Florences karšu zāle dod senās Livonijas attēlus, Venēcijas intereses un informācijas izgaist pie mūsu zemes sliekšņa, Vatikāns dod tikai Itālijas dažādo provinču kartes un skatus.

Šī Livonijas un Lietuvas karte, kas pēc savām ģeogrāfiskām kontūrām liekas, kā teicu, pieslienamies O. Magna tradīcijai, savos paskaidrojumos balstās galvenām kārtām uz Enea Silvio pazīstamo tekstu. Aprakstu sākumu sniedzu tulkojumā, visu tekstu, īpašvārdus oriģinālā lasītājs atradīs piezīmē⁴⁹. Virsraksts — Breve Annotatione sopra la Provincia di Livonia et Lituania (Īsa piezīme par Livonijas un Lietuvas provinci): «Abas tās ir pilnīgi purvu pārņemtas un pilnas mežiem tādā mērā, ka vasaras gadalaikā ne tirgoņi, nedz no citām zemēm nākušie svešnieki tur nevar ceļot. Bet gan ziemā daudz vieglāk tur var ceļot, jo purvi ir aizsaluši un viss pārklāts ar sniegu. Minētā zeme ir ļoti bagāta ar medu, vaskiem un visskaistākām zvēru ādām, sevišķi caunu un sermuliņu ādām (di Zebelini et Armelini) utt.»

Viens no viskuriozākajiem ģeogrāfisko «meklējumu» demonstrējumiem — šai gadījumā zīmējoties uz mūsu seno Livoniju — ir iepriekš minētais Venēcijas 1548. gada «ptolemajs», kurā ietilpinātas daudzas slavenā itāliešu ģeogrāfa Jakopo Gastaldi kartes. Šī atlanta tituls ir gaužām sarežģīts un garš, tas it kā atspoguļo visas meklēšanas mokas un jaunatrasšanas priekus; lūk, tā tulkojums (attiecīgo oriģināltekstu lasītājs atradīs piezīmē⁵⁰): «Ptolemajs, aleksandrīniešu Klaudija Ptolemaja ģeogrāfija ar dažiem komentāriem un pielikumiem, kurus tur devis vācietis Sebastians Mīnsters, ar kartēm, ne vien vecām un jaunām, kas jau parasti bijušas iespiestas, bet arī ar vēl citām

7. att. Venēcijas 1548. gada Ptolemaja karte. Eiropa (Tabula Europae, VIII). Klaudijs Ptolemajs no Aleksandrijas bija pazīstams astronoms. Bet viņš zīmēja arī kartes savam darbam Ģeogrāfija, kas vēlāk tika vairākkārt izdots. Zem šī attēla dotais kartes nosaukums nedaudz maldina, jo kartē attēlota ne tikai Venēcija, bet arī Eiropa. Par mūsu valsts teritoriju gan vienīgā norāde varētu būt upe ar nosaukumu «Rubo», kas pēc atsevišķu pētnieku domām apzīmē Daugavu.

jaunām, kuras tur pievienojis kosmogrāfs pjemontietis Jakopo Gastaldi; šo ģeogrāfiju pārtulkojis itāliešu tautas valodā Peters Andrejs Mattiolo kungs, sjēnietis, slavens ārsts. Ar pielikumiem — neskaitāmiem pilsētu, provinču, piļu un citu vietu jauniem īpašvārdiem, kurus ar lielāko čaklumu savācis minētais Jakopo Gastaldi kungs; šādi pielikumi nav atrodamī neviēnā citā «ptolemajā». Šis izdevums ir tiešām tikpat derīgs, cik nepieciešams.»

Virsraksts, kā redzams, ir tik daiļrunīgs un izteiksmīgs, ka komentāri lieki; var saprast jaunās ģeogrāfiskās radišanas mokus. Labāku pierādījumu kā tieši Livonijas piemēru grūti atrast: Livonijas piekraste, proti, ir zīmēta un aprakstīta trīs reizes, uz trīs lapām; vienreiz vecajā «ptolemaju» garā, otro un trešo — ar jaunmeklējamo, jau daudz maz reāla Livonijas krasta profilu⁵¹.

Varam iedomāties, ka autors šeit stāv neatrisināmas dilemmas priekšā, bet nebūs mums tik ātri un tik viegli saprotams, kā gan viņš vizionāri var savā

fantāzijā savienot dažādos vienas zemes attēlus. Tāpat bez pienācīgas iejušanās laikmeta garā nav bijis un nebūs viegli aptvert renesanses savādo kristīgi pagānisko garu, kas izpaužas tur daudzos šī laikmeta tekstos, kristīgos — parasti dogmā un morāles priekšrakstos, pagāniskos — estētiskajās vīzijās.⁵²

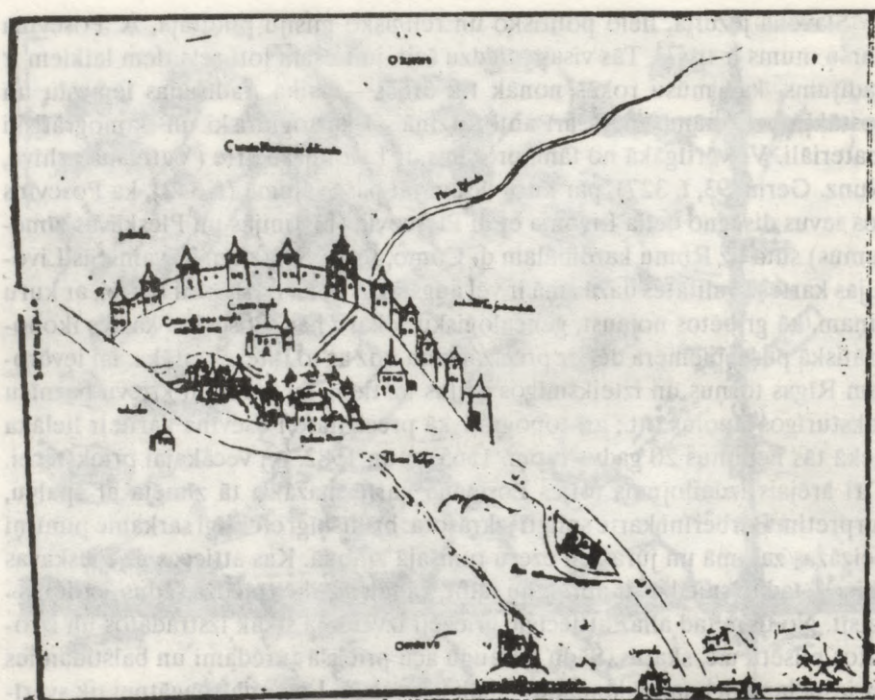
Iekams mēs paveram durvis lielajai vācu-holandiešu tradīcijai, ar kuras ienākšanu — neatņemot, protams, citiem viņu jau labā daļā uzskaitītos nopelnus — izbeidzas uz visiem laikiem vecais, leģendārais, konfūzais, bieži pilnīgi nereālais Livonijas ģeogrāfiskais skatījums, kāds tas kā migla plīvojis virs mūsu vecās zemes, jāpaskata vēl viena ģeogrāfisko dokumentu grupa, kurai ir pirmvērtības un nozīmes svars: Livonijas apceļotāju kartes. Bet savā ziņā ir grūti šķirties no vecajām ģeogrāfiskajām fantāzijām, sapņojumiem — pat murgiem, ja gribam stipru valodu lietot, — jo tajos tomēr ir bijis tik daudz sen aizgājušas vientiesīgas un dievišķi naivas smalkjūtības, tik daudz poēzijas un tik daudz elementāras vēlēšanās skatīt cauri plīvuram, ar kuru Radītājs aizklājis savu darbu. Šis plīvurs ir bijis sevišķi biezs virs mūsu dzimtenes un mūsu likteņiem. Ja raksturīgs ir laikmets, kas šīs segas pārrāva, tad, bez šaubām, ne mazāk svarīgs arī tas, kas ļāva tam tā sabiezēt virs tiem ļaudīm, kas, it kā kultūru nesdami, nebija atnesuši sev līdzī pietiekoši gaismas, lai to iespētu. Vārdu sakot, vecās Livonijas «kartogrāfiskais» stāsts, arī ar savām pauzēm, ir viens no mūsu dzimtenes vēstures visdaiļrunīgākiem stāstiem.

Livonijas apceļotāju pasūtītās vai pašrocīgi zīmētās kartes liek mums pieminēt vismaz divus Livonijas tā laika kultūras vēsturei svarīgus vārdus: Rafaclu Barberīni un Antoniju Pōsevīnu. Par abiem, sevišķi par otro, tālāk būs runa, tādēļ šeit varu aprobežoties ar īsām piezīmēm. R. Barberīni aprakstījis savu ceļojumu no Antverpenes uz Maskavu cauri Livonijai rokrakstā, kas glabājas Vatikāna bibliotēkā (Barberini, Cod. Lat. 5369); šim rokrakstam pievienota karte, kas pēc savas uztveres oriģinalitātes un ziņu bagātības tieši Livonijas daļā ir viena no visvērtīgākajām mūsu zemes senajām kartēm: Livonija ir novietota uztveres centrā kā liela stila austrumu un rietumu saistītāja — kas tā faktiski arī vienmēr bijusi un ir; Baltijas jūras krasta līnijas vēl svārstīgas un nedrošas, bet jau reālam skatījumam tuvas. Interesantus jautājumus izvirza arī kartes vietu vārdi: tie pa lielākajai daļai vāciski, bet lielāko novadu nosaukumi, kā arī daži citi apzīmējumi sniegti itāliešu valodā; rodas iespaids, ka karti būtu pagatavojis kāds labs Livonijas pazinējs, bet itāliešie ieraksti varētu tīri labi piederēt paša Barberīni rokai. Beigās jāpiezīmē, ka ikonogrāfiskais elements nav uzskatāms par pārāk trafaretu: var tomēr atšķirt, kauču pēc torņu, pilsētu un piļu zīmējumiem, rietumus no austrumiem.

Slavenā jezuīta, lielo politisko un reliģisko mīsiņu pildītāja, A. Posevīna karšu mums ir trīs⁵³. Tās visas sniedzu šeit, jo tiešām ļoti reti tiem laikiem ir gadījums, kad mūsu rokās nonāk tik droši — laika, radišanas iemeslu un apstākļu un zināmā mērā arī autora ziņā — kartogrāfiski un ikonogrāfiski materiāli. Visvērtīgākā no tām, protams, ir Livonijas karte (Vatikāna arhīvā, Nunz. Germ. 93, f. 327), par kuru lasām tai pašā sējumā (f. 342), ka Posevīns šos savus disegno della Livonia et di Plescovia (Livonijas un Pleskavas zīmējumus) sūta uz Romu kardinālam di Como, resp., Svētajam Tēvam. Šīs Livonijas kartes kvalitātes dažā ziņā ir vēl augstākas nekā Barberīni kartei, ar kuru viņam, kā gribētos nojaust, ģeoloģisku sakaru nav. Posevīna kartes ikonogrāfiskā puse, piemēra dēļ, ir precīzāka un līdz ar to interesantāka: lai ievērojam Rīgas torņus un izteiksmīgos gaiļus uz tiem, lai vērojam krievu baznīcu raksturīgos sīpolus utt.; arī topogrāfiskā precizitāte Posevīna kartē ir lielāka nekā tās nepilnus 20 gadus (apm. 1565. g. un 1582. g.) vecākajai priekštecei. Tīri ārējais izdaiļojums toties Posevīna kartē mazāks; tā zīmēta ar spalvu, turpretim Barberīni karte spilgti izkrāsota: brīnišķīgi efektīgi sarkanie jumtiņi peizāžas zaļumā un jūras un ezeru tumšajā zilumā. Kas attiecas uz Pleskavas skici⁵⁴, tad to sniedzu ar aprēķinu rādīt, kā tajos laikos mēdza šādus «croquis» taisīt. No tiem tad allaž attiecīgie griezēji izveidoja sīkāk izstrādātos un izrotātos pilsētu u.c. skatus. Šādu paraugu acu priekšā turēdami un balstīdamies uz iespējamām analogijām, mēs labāk izpratīsim Livonijas pagātnei tik svarīgo Dž. Lauro 7 zīmējumu izcelšanos un vēsturi.⁵⁵ Livonijas aizrobežas karti (krievu pusē) sniedzu tādēļ, ka iedomājos tajā saskatīt kādu mūsu apkārtnes ģeogrāfisko vīziju: ūdeņus, purvus un mežus ar cilvēku mītnēm kā salām šais dabas iespējās, ar iedomājamo psiholoģiju šāda veida cīņā pret apkārtni. Līdzīgām vecām kartēm, ja uzmanīgi un vērīgi tajās skatās, piemīt īpašība izraisīt no sava vientiesīgā zīmējuma dziļus un dabiskus sakarus, kas cilvēku sien pie zemes un to liekas fatāli veidojam pēc savas līdzības. Šo īpašību modernās — matemātiski precīzās — kartes, liekas, diemžēl pazaudējušas. (Sk. pielikuma 12. att.)

53. att. Posevīna Maskavijas-Livonijas robežu novadu karte 1582. gadā. Vatikāna arhīvs (Nunziatura di Polonia, T.15 A, fol. 88—89). Kā raksta A. Spekke grāmatā Baltijas jūra senajās kartēs, jezuīts Antonijs Posevīns (Posevino) bija starpnieks Polijas sarunās ar Maskavas valsti. Tas zināmā mērā izskaidro viņa interesi par kartēm. Un, tā kā viņam bija arī zīmētāja dotības (visas A. Posevīna kartes zīmētas ar tušas spalvu), tad arī šī karte ir visai izteiksmīga. Autors gan nebija mērnieks (pēc darba pieredzes) un tāpēc karte ir nepareizi orientēta. A. Spekkes apgalvojumam par A. Posevīna karšu topogrāfisko precizitāti (77. lpp.) nav īsta pamatojuma. Bet informācija par teritoriju gan šajā, gan viņa Livonijas kartē (ap 1582. g.) ir plaša.

9. att. Posevīna Pleskavas nocietinājumu skice 1582. gadā. Vatikāna arhīvs (Nunz. Pol., T. 18, fol. 276 R). Šajā zīmējumā attēloti Pleskavas pilsētas nocietinājumi, ievērojamākās ēkas, kā arī lielākās upes.

Stāvot lielo ģeogrāfu — Merkatora (1. izd. 1554. g.) un Ortēlija (1. izd. 1570. g.) atvērto durvju priekšā un raugoties uz jaunās pasaules ģeogrāfiskajām vīzijām, mēs, kā teicu iepriekš, varam savu ilgo un grūto, bet arī dziļas psiholoģiskas un estētiskas pievilcības bagāto ceļu noslēgt. Jauni laiki, jauns un skaidrs skatījums, kas liek novērtēt aizgājušos viduslaikus un lielas trauksmes bagāto renesanses laiku kā tālas mirāžas, kā racionālas pasaules uztveres starus, kas laužas cauri fantāziju vizošām miglām. Bet acīmredzot veco karšu «cilvēciskās ģeogrāfijas» aspekti, lai cik tie reizēm liekas naivi, nav varējuši uz visiem laikiem izdzīvot savu burvību, ko gaiši pierāda mūsu dienās atdzimstošā tieksme papildināt (es nesaku atvietot!) moderno matemātisko karšu abstrakto precizitāti ar ikonogrāfisko karšu (jau tik iemīļoto, piemēram, tūrisma propagandai) cilvēciski estētisko piemīlību. Nav brīnums, ja daudzi cilvēces

attīstības gaitas procesi bieži vien atgādina alķīmiķu gudrības simbolu: čūsku, kas iekodusi zobos savu asti.

Nav vajadzības šē reproducēt mūsu Livonijas pirmās «īstās» kartes, jo tās visur pieejamas Merkatora un it sevišķi Ortēlija atlantos, kā arī, attiecībā uz zināmiem posmiem, dažos speciālākos jaunizdevumos.⁵⁶

Noslēgt šo nodaļu derēs ar citātu no kāda Livonijas humānista traktāta, senās Livonijas apraksta. Pēc vecas tradīcijas šo izrakstu būtu vajadzējis likt nodaļas sākumā kā moto, bet, novietojot to beigās, iedomājos izceļam spilgtāk tā laika meklējumus šai ziņā (traktāts izdots pašā ģeogrāfiskās «revolūcijas» lūzuma brīdī, 1557. g.), iedomājos arī, it kā pakāpjoties uz pāršķirstīto foliantu grēdas, labāk pārredzēt mūsu vecās zemes likteņus un daudzus mezglus, kuros tie sienas; vecais mācītais humānists ir šai ziņā man ne mazumu palīgs. Lūk, viņa vārdi:

«Reiz ir parasts, cildinot atsevišķus novadus, teikt kaut ko par to atrašanās vietu, par tikumiem, par kaimiņu tautām, es, lai gan kosmogrāfiskās un ģeometriskās kartes un arī citi vēstures (avoti) nedod drošu Livonijas aprakstu, kā arī maz vai gandrīz nemaz nepiemin apkārtējos novadus, jūras, ezerus, pilsētas un nocietinātās vietas, — bet par (mūsu) senču paražām, ticību, iestādījumiem visu (rakstītāju darbos) valda dziļa klusēšana — es tomēr īsumā izstāstīšu (visu to), ko man sniegs atmiņa, cik daudz esmu no citiem uzzinājis, cik no maniem laikabiedriem vai vecākās paaudzes locekļiem, vai citādā ziņā uzticības cienīgiem (vīriem) esmu dabūjis zināt, vai (beidzot) cik pats esmu redzējis.» (Cum autem usu receptum sit in encomijs regionum, pauca de situ, de moribus, de uicinis populis, dicere, ego siquidem tabulae Cosmographicae aut Geometrae, aut etiam alij historici Livoniae praecise descriptionem non scribunt, circumiacentium regionum, marium, lacuum, urbium, oppidorum exiguum aut fere nullam mentionem faciunt, de moribus, cultu, institutis maiorum uero altum apud omnes silentium, quantum mihi memoria suppedabit, quantum ab alijs accepi, quantum a tribulibus meis, aut senioribus et alias fide dignis intellexi, quantum ipse uidi, breuiter pertexam).⁵⁷

PIEZĪMES

¹ No vispārīgā sakara darbiem der minēt daudzos barona Nordenšelda (Nordenskjöld), Korta (Kordt), Oļševiča (Olszewicz) u.c. izdevumus; sk. manu Quelques nouveaux matériaux ...p. 199—200. No speciālās literatūras samērā cienījama ir šāda grāmata: E. Moritz, Die Entwicklung des Kartenbildes der Nord- und Ostseeländer bis auf Mercator. Mit besonderer Berücksichtigung Deutschlands (Inaugural-Dissertation). Halle, a. S., 1908. Vairākus sīka apmēra rakstus, par kuru

eksistenci man ir ziņas, neesmu varējis dabūt rokā, sk. aizrādījumus 53. piezīmē citētā Dr. Bučeka rakstu un prof. L. Arbusova daudzkārt pieminamo recenziju Zur Würdigung der Kultur Altivlands.

² Sk. Beazley, *The Dawn of Modern Geography*, I—III.

³ No jaunākiem sk. G. Gerulis, *Die Balten* (Reallexikon der Vorgeschichte, hrsg. v. Max Ebert) un J. Meuvret, *Histoire des Pays Baltiques*, Paris, 1934.

⁴ Sk. Latv. konversācijas vārdnīcas XI sēj., sub. Latvju kultūras vēsture un tur sniegto bibliogrāfiju.

⁵ *Claudi Ptolemaei Geographiae codex Urbinae Graecus 82 phototypice depictus etc., Tomus prodromus Josephi Fischer S.J. (De Cl. Ptolemaei vita operibus geographia praesertim elusque fatis Pars prior Commendatio)*, MCMXXXII.

⁶ Op. cit., p. 108... Da die ältesten und massgebendsten Ptolemäushandschriften alle ohne Ausnahme Karten enthalten oder auf Karten hinweisen, die sich in ihrer Vorlage voranden, so liegt es nahe anzunehmen, dass die Karten von Anfang an wesentlicher Bestandteil der Geographie des Ptolemäus waren. Dies umso mehr, da Ptolemäus es sich, wie er selbst 1, 2, 2 (25 ff) ausdrücklich erklärt, zur Aufgabe gestellt hat, die bewohnte Erde in möglicher Übereinstimmung mit der wirklichen kartographisch darzustellen, und da sich die handschriftlich überlieferten Karten (mit Ausnahme der Weltkarte) im wesentlichen genau mit dem Texte des Ptolemäus decken (tālāk seko sīka argumentācija tēzei, ka kartes nākot no Pt. skolas, no viņa skolnieka Agathodamona «darbņicas»).

⁷ Sal. manu *Influence italienne sur la côte orientale de la Baltique avant et pendant la Renaissance* (L. U. R. Filol. fak. sērija, III, 3).

⁸ Sal. manu *Quelques nouveaux matériaux*.

⁹ Piem., K. Müllenhof, *Deutsche Altertumskunde*.

¹⁰ Sk. 5. piez. citēto Fišera darba 305. lpp.: ...Bei der achten Karte von Europa heisst es (Fol. 173 v): «Octava europe tabula continet Sarmatiam europe, id est illas regiones, que sunt ab Germania ad septentrionem versus orientem, in quibus est Polonia, pruthia, lituania et alie ample regiones usque ad terram incognitam ad septentrionem partem dacie et tauricam Chersonesum usque ad paludem meotin. Et ibi thanay fluvius, qui dividit europam ab asia in parte septentrionali et versus orientem. Item continet ultra quam ponit tholomeus noruegiam, suessiam, Rossiam utramque et sinum codanum diuidens germaniam a noruegia et Suessia. Item alium sinum ultra ad septentrionem, qui omni anno congelatur in tertia parte anni... Et tamen nullam fecit mentionem (i. e., Ptolemajs) de illis duobus sinibus maris noruegie et grolandie. In hiis Regionibus septentrionalibus sunt gentes diuersae, inter quas unipedes et pimei, item griffones sicut in oriente, ut vide in tabula.»

¹¹ Idrisi. *La Finlande et les autres Pays Baltiques orientaux...* par O. J. Tallgren — Tuulio et A. M. Tallgren, Helsingforsiae, 1930 (Societas Orientalis Fennica. *Studia Orientalia*, III).

¹² Idrisi und die Ortsnamen der Ostseeländer (Namn och Bydg. *Tidskrift för Nordisk Ortsnamnsforskning*, 1931, I—II).

¹³ J. Lelewel, *Géographie du Moyen-Age*, I—IV, Bruxelles, 1852 utt.

¹⁴ Sal. paša Idrizi stāstu par pasaules kartes radīšanas apstākļiem: *L'Italia descritta nel «Libro del Re Ruggero» compilato da Edrisi. Testo arabo pubblicato con versione e note da*

M. Amari e G. Schiaparelli (Atti della Reale Accademia dei Lincei Anno CCLXXIV. 1876—77. ...Roma, 1883) (ievads).

¹⁵ Sal. Beazley (sk. 2. piez.) III, 531: «Edrisi was therefore in closer official relation with the men and thought of Christendom than most Arabic savants, and it is disappointing to find so few traces direct of his influence on European speculation and cartography. For although in the world-maps of Marino Sanuto and Pietro Vesconte we find this influence very apparent here and there...»

¹⁶ Agrākās vācbaltu historiogrāfijas standartizētais termins.

¹⁷ Sal. piemēra dēļ pāvesta Gregorija VIII bullu kuršu ķēniņam Lamekinam, kur samērā sīki aprakstītas (novadu ziņā) kuršu valsts robežas (Reg. Vatic. 15, f. 185).

¹⁸ Par tādu man stāstīja Vatikāna arhīva prefekts, monsiņjors A. Merkati (Mercati).

¹⁹ Sal. manu Quelques nouveaux matériaux, 200. lpp. utt.

²⁰ Sal. manu rakstu Kāda izskatījusies mūsu kopējā dzimtene viduslaiku ģeogrāfijā (Latvijas—Igaunijas biedrības Mēnešraksts Nr. 1, 1933. g.).

²¹ Dr. Teobald Fischer, Sammlung mittelalterlicher Welt- und Seekarten italienischen Ursprungs und aus italienischen Bibliotheken und Archiven, hrsg. und erläutert von ... Venedig, Ongania, 1886. (sal. šīs grāmatas 40. lpp.). Dr. Fišera uzskatus atbalsta arī starp citiem 1. piezīmē minētais E. Moritz's (p. 31): «An der Schelde erreichte die Schifffahrt der Südländer ihre Grenze. Jenseit derselben lag das Handelsgebiet der Hansa, die die fremden Konkurrenten eifersüchtig von ihren Gewässern fernhielt. Was daher auf den Kompasskarten über die Rheinmündung hinaus von der Nordseeküste eingetragen ist, ist eine auf mündlichen Erkundigungen beruhende Darstellung, die um so ungenauer wird, je weiter sie sich nach Osten und Norden von ihrem Ausgangspunkt entfernt. Schon die Zeichnung der östlichen Nordsee entspricht nicht mehr den wirklichen Verhältnissen». (p. 84.) «Unter Verzichtleistung auf die altmodische Darstellung der Nordlandkarten entwerfen Jacob Ziegler und Olaus Magnus moderne Landkarten, während die bald in Erscheinung tretenden Spezialkarten sich gleichfalls der Ausarbeitung der Küstenumrisse zuwenden. Unter Benützung dieser Vorarbeiter schafft Gerhard Mercator in seiner Europakarte ein Bild der Nord- und Ostseeländer, welches schon das an die heutigen Karten erinnernde Gepräge aufweist. Zu dieser Entwicklung hat die Kartographie im Norden kaum hundert Jahre gebraucht. Dass zu diesem schnellen Fortschritt ältere, in Nordeuropa selbst entstandene Vorbilder, Land- oder Seekarten, beigetragen hätten, ist nicht anzunehmen, da solche Arbeiten, ausser der Clavus-Karte, vor dem 15. Jh. nicht nachzuweisen sind.»

²² Slavenais itāliešu kartogrāfs Fra Mauro par Baltijas jūras kuģošanu saka šādi: «Per questo mar non se naega cum carta ni bossola ma cum scandaio.»

²³ Tās izdevumu un aprakstu sk. tālāk 37. piezīmē citētā darbā.

²⁴ Gesta Dei per Francos, Hannoveriae, 1611.

²⁵ Šai un nākošām kartēm, resp., to izdevumiem un komentāriem sk. bibliogrāfiju attiecīgajās Beazley grāmatas nodaļās.

²⁶ Sk. manu 20. piezīmē citēto rakstu.

²⁷ Attiecīgais citāts pārāk interesants, lai to varētu atstāt malā (p. 72. pēc Hanoveras 1611. gada izdevuma): «Sunt autem in Holsatia et in Sclauia, ubi personaliter affui, notabiles multae terrae, iuxta flumina aut stagna multis pinguibus habitatoribus affluentes: Amberg, silicet, Lubec, Visinar, Rostoc, Xundis (t. i., Štrālzunde), Guspinal (t. i., Greifswalde), Sectin (Stetina); de quibus trahi posset copia multa bonae gentis: et non

solum inde, sed de Regnis Daciae, Suetiae et Noruegiae cum in eisdem multae sunt habitationes, tum in maris littore quam in Insulis contitutae, quibus Marinariorum robustorum et enimosorum suppetit multitudo, quos omnes non dubito fore utiles ad negotia memorata: suntque per illud clima multae aliae provinciae seu terrae ad hoc accommodatae, quae hic non nominaliter inseruntur.» Šis pašas hronikas izdevumam pievienotas vairākas vēstules, no kurām vienā (no Venēcijas 1327. g. 18. janvārī) tiek arī stāstīts par krusta kariem ar Livoniju (p. 312—313): «...Rex Boemiae... volebat etiam quod darent ei duces Austriae mille quingentos equites, causa eundi ista hieme in Prusiam, siue in contrata Liunia contra Paganos, qui confinant in partibus illis: quare in hieme oportet eos ire et redire super glacies, et aliter non possent transire. Non istud est bonum iter: et Dominus sit vum eo...» Vai šeit nav meklējams sākums pazīstamajam un tik daudzreiz atkārtotajam Enea Silvio stāstam par Lietuvas purviem un ceļošanu pa tiem ziemas laikā? Šai pašā sakarībā nebūs lieki sniegt īsu izrakstu no 37. piezīmē citētā pētījuma par dāņu ģeogrāfu Klaudiju Klausonu Svartu (213. lpp. uzraksti uz viņa kartes): «Noruegia et liunia patrie paludose, ut uix estate permeari possit; liunia nouiter per prutenos fratres ad Christj, fidem conuersa. Se extendit ad boream.» [Norvēģija un Livonija — purvainas zemes (burtiski: dzimtenes), tā ka vasarā ar lielām grūtībām pārejamas; Livoniju nesen atgriezta pie Kristus ticības prūšu (ordeņa) brāļi. Tā stiepjas uz ziemeļiem.] No Livonijas vēstures viedokļa uz šiem sakariem raugoties, nebūs lieki pieminēt, ka hronika *Secreta Fidelium Crucis* veltīta 1321. gadā pāvestam Jānim XXII, tam pašam, kas sūtījis nikno bullu Livonijas ordenim par vietējo iedzīvotāju apspiešanu un izmantošanu (Vatic. Arch. Segr.; Instr. Misc., 630).

²⁸ Šī ģeogrāfiskā «informācija» nāk, ja nemaldos, no Solīna (sk. Mommsena izdevumu ar komentāriem).

²⁹ Teksts rakstīts vecā venēciešu dialektā.

³⁰ Der Atlas des Andrea Bianco vom Jahre 1436 in zehn Tafeln, hrsg. von Max Münster und mit einem Vorwort... von Oscar Peschel. Venedig, Münster, 1869.

³¹ Sk. veco, vēl tagad derīgo darbu: Zurla, II, Mappamondo di Fra Mauro Camaldolese descritto ed illustrato da D. Placido Zurla dello stess'ordine. Venezia, 1806.

³² K. Miller, Die ältesten Weltkarten, IV sējums.

³³ Op. cit. V sēj. līdz ar pielikumu.

^{33-a} Nepieminot daudzās 16. gs. hronikas, gribu vārdā saukt tikai divus arhīvu tekstus, kurus vismaz man vēl nav gadījies redzēt iespiestus: *Notizie di paesi e costumi di Lituania ...* (Valsts arhīvā, Florencē: Carte Stroziane, Serie I, Nr. 301), un *Relatione del R-o di Pollonia* (Vatikāna arhīvā, Nunziat. Polon. 5 B., f. 19 utt.). — No jauna man klāt nākušas ziņas, kuras atrodu Latv. konversācijas vārdnīcā, 22916. lpp. (Leišu rakstniecība).

³⁴ Sal. Atlas de Vicomte de Santarem, II partie, Nr. XXVIII.

³⁵ Sk. *Recueil de Voyages et de Documents pour servir à l'histoire de la Géographie depuis le XII jusqu'à la fin du XVI siècle*. It sevišķi 22. sēj. (Berry, *Itinéraire de Bruges u. c.*).

³⁶ Sal. 35. piezīmē minētās sērijas sējumu, kurā iespiesta *De Saintonge'a Kosmogrofija*, 173. lpp. (sk. tālāk 2. nodaļu).

³⁷ Pilns grāmatas virsraksts ir šāds: *Der Däne Claudius Clausson Swart (Claudius Clavus), Der Älteste Kartograph des Nordens, Der Erste Ptolemäus — Epigon der Renaissance. Eine Monographie von Axel Anthon Björnbo und Carl S. Petersen. Neue Bearbeitung unter Mitwirkung der Verfasser, übersetzt von Ella Lesser... Innsbruck... 1909.*

³⁸ Attiecīgo tekstu sk. *Quelques nouveaux matériaux*, p. 206—207.

³⁹ Hronoloģiskā rindā te būtu ievietojamas arī vairākas tik populārā zvedru arhibīskapa Olava Magna kartes, bet zināmas intīmas sakarības dēļ tās pārvietoju šīs daļas otrā nodalījumā.

⁴⁰ Sk. Quelques nouveaux matériaux (ievadu).

⁴¹ Sk. Quelques nouveaux matériaux, p. 205—206 (atlanta pilns virsraksts un atrašanās vietas apzīmējums).

⁴² Sk. Quelques nouveaux matériaux, p. 205.

⁴³ Sk. vērtīgo jaunāko pētījumu par Merkatoru: Gerhard Mercator und die Geographen unter seinen Nachkommen von H. Auerdunk und Dr. J. Müller-Reinhard (Petermanns Mitteilungen, Ergänzungsheft Nr. 182, 1914). Par mūsu apgabaliem tur ir runa 15., 18., 27.—28., 59.—61., 65., 120. u.c. lpp.; kopsavilkums par Merkatora darbību 142. lpp.

⁴⁴ Iepriekšējā piezīmē minētajā apcerējumā atrodam vērtīgus aizrādījumus uz Merkatoru un Ortēlija personīgām un zinātniskām attiecībām. Sk. 72.—73., 75., 107.—108. u.c. lpp.

⁴⁵ Aizrādījumus uz priekšdarbiem, cik to bijis, devis prof. L. Arbuzovs savā daudzkrāt citētajā recenzijā (Hist. Zeitschrift).

⁴⁶ Sk. Quelques nouveaux matériaux.

⁴⁷ Sal. K. Kretschmer, Die Atlanten des Battista Agnese (Zeitschrift d. Geschichte für Erdkunde. Berlin, 1896, p. 362) un D. H. Michow, Die ältesten Karten von Russland. Hamburg, 1884.

⁴⁸ Sal. prof. Curschmanna lekciju 1933. g. Vēsturnieku kongresā Varšavā (izvilkums kongresa pārskatā): Die Karte als dekoratives Kunstwerk an den Fürstenhöfen der Renaissance und Barockzeit.

⁴⁹ Lūk, attiecīgie īpašvārdi un pilnīgs ieraksta teksts: «Memel, Faberna, Heyligani, Amboten, Liba, fi Liba, Advilē, Grobn, Olma, Durkem, Asenporte, Candiv, Goldingen, Saxem, Varen, Depena fi, Nuborg, Benden, fabet, Dansor, Curoni, Karesben, Hutle (?), Trockhem, Serleborge, Ejesi fi (?), Kers, Vxkil, Dala (?), Degerhoofde, Angermin, Buttem, Noborg, Wodanga, Deblin, Biscop sper(?), Teka, Riga, Memele, Amsel, Kanay, Sorcolm, S. Maria, Treide, Wolmar, Marienborg, Rinetborg, Wende, Smilte, Streop, Martin, Segefelt, Laude, Cronen, Sommel, feswegen, Kexhem, Ele, Karijstborg. — Breue Ammotatione sopra la Provincia di Livonia et Lituania. La Liuonia et Littuania. Sono totalmente paludose et piene di boscaglie che l'anno di state, ne mercanti, ne forestieri di altre paesi ui possono andare. Ma l'inuernata piu facilmente ui si ua essendo dette paludi giacciate, et coperte ogni cosa di neve. E (?) abundantissime detto paese di Mele, et Cera, et dibellissime pelle spetialmente di Zibellini, et Armellini. Le matrone si stanno pubblicamente con consentimento de mariti, conli adulteri et li cbiamano aiutatori ala generatione. Spesso si disgiungono, et dissoluano il matrimonio, et maritonsi con altri et dinouo disoluto il secondo, si tornano amaritare in sieme. Et come agli homini e cosa proibita et brutta hauere concubine, alle donne e cosa leccita et approbata tenersi gli adulteri. Costume non solo bestiale, ma talmente differente da tutte laltre nationi, che possiamo dire esser uero quel detto di Haristippo Honestum non natura sed consuetudine constare. Le cita pricipali diliuonia Sonno Vilna, quale e in circuito mes (?) 8 et Nonogrodek, in Lituania e Riga. Alcuni dei migliori Geografi moderni chiamano Russia tutto quel tratto, il quale dai fonti del fiume Vistola ha per termini il monte Carpato il fiume tirain (?); et il fiume Boristen fino a Kiouia, poi comprendendo Sewera prouincia col domino Moscouitico, ha communi confini, ariuando fino al fiu. Oby, il qua tratto, poi cinto dal Mar Gronio... (viens nesalasāms vārd) Granduico del fiu. Poinadet (?) dal seno finnico, contiene in se la Liuonia, et Littuania, la

Sammogilia, la Masouia et la Polonia. Et e chiamata Russia da Rosseia cioè, dispersione (vārdu brīnīškā etimoloģija!) dei populi Russi auengba che i Russi habitano spartamente mescoladosi fra di loro molte nationi. Hanno dominio sopradetta Rossia, il gran Duca di Moscouia, il gran Duc, di Lituania, il Re di Pollonia, et il gran M-o della Religione Teutonica, a cui e subiecta la liuonia. Ladetta Russia e diuisa in parti quanto ala Religione perche la lituania, et la sammogitia seguitano il costume Romano, l'altre prouincie sopradette il Greco.»

⁵⁰ Ptolemeo. La Geografia di Claudio Ptolemeo Alessandrino, con alcuni comenti et aggiunte fatteui da Sebastiano munstero Alamanno, con le tavole non solamente antiche et moderne solite di stamparsi, ma altre nuove aggiunteui di Meser Jacopo Gastaldo, Piemontese cosmographo, ridotta in uolgare Italiono da M. Pietro Andrea Mattiolo Senese medico Eccellentissimo. Con l'aggiunte d'infiniti nomi moderni, di Città, Provincie, Castella, et altri luoghi, fatta con grandissima diligenza de esso Meser Jacopo Gastaldo, il che in nissun altro Ptolemeo si ritroua. Opera ueramente non meno utile che necessaria.

⁵¹ Arī attiecīgie teksti atspoguļo, gan ne tik asi, nupat izcelto duālismu; sk. f.20.

⁵² Sal. manu etīdi Kāda aizmirsta renesanses poēma (Sannadzaro De partu Virginis — Par Kristus dzimšanu). Ritums, 1922. g., 289.—305., 379.—382. lpp.

⁵³ Pa daļai pēc maniem aizrādījumiem, kurus devu Poļu akadēmijas (Romā) direktoram grāfam Michalowski'm, tās publicējis Dr. Bučeks. [Dr. Karol Buczek, Dorobek kartograficzny wojen Stefana Batorego (darbā Wiadomość Służby Geograficznej, Nr. 3, Warszawa, 1934).]

⁵⁴ Nunz. Polon. 18. f. 276.

⁵⁵ Sk. Quelques nouveaux matériaux, p. 223 utt.

⁵⁶ Sal. nupat citēto darbu un Dr. K. Buczek, Kartografja Polska w czasach Stefana Batorego (Wiadomość Służby Geograficznej, Nr. 2, 1933).

⁵⁷ Montanus, Oratio de Laudibus Livoniae. Lubecae, 1557.

2. Kā aprakstījuši seno Livoniju viduslaiku un it sevišķi renesanses laika ģeogrāfi, ceļotāji un hronisti?

Pēc visa tā, ko redzējām un vērojām 1. nodaļā, mēs gaidīsim šai nodaļā ne mazāk savādību mūsu vecās dzimtenes aprakstos, kas jo bieži, nākdami no tālu zemju autoriem, mūsu seniem likteņiem īpatnējā greizā un fantastiskā gaismā attēlos tās īpatnības un veidus. Sevišķi tie autori, kas ziņas smeļ no daudzkārt nenotveramiem informācijas avotiem, metīs mūsu tālai «robežu zemei» pāri tādus gaismas starus, kas liksies to tikko skaram un kas neiespēs apgaismot tās Isto raksturu un tās tautas, tiem laikiem dziļi slēptās, dabu un dvēseles saturu,

jo tai pašai vēl samērā ilgi nebūs vārda sevi pieminēt, izcelt un aizstāvēt citu spriedumu priekšā. Daudz dziļāk, protams, redzēs tie svešnieki, kas viduslaiku beigās vai renesanses laikā paši apceļojuši seno Livoniju un par to nodevuši savu spriedumu, cik viņiem to ļāvis viņu pasaules uzskats, seno laiku dogmatiskā skatījuma apmēri. Viduslaiku svešu zemju aprakstītāji jau vispār, ja neskaita nedaudzus viņu vidū, kurus ar zināmām ierunām varētu saukt par izņēmumiem, kā, piemēram, ķeltu jūrnieki vai arābu ģeogrāfi (viens vārds daudz vietā — Ibn Batuta), nedz spēja, nedz varēja gribēt izcelt ikkatras svešās zemes raksturīgo kolorītu (19. gs. sākumā radītais termins): toreiz pasaule no ikkatras dogmas skatījuma viedokļa (vai kristīgā, vai musulmaņu, vai žīdu) bija kaut kas viens un nedalāms, un īpatnības varēja būt tikai dažos priekšmetos, ne jau pašā dabā vai raksturā, nerunājot par niansēm, šo gaužām moderno jēdzienu. Tā laika literārā domāšana arī bija stipri naīva mūsu acīs un zināšanas raksturoja slavenu vīru teicienu un spriedumu atkārtošana un izpušķošana, pie kam pirmavota uzrādīšana bija bieži vismazāk nepieciešamā lieta. Vārdu sakot, arī šais mums interesantajos aprakstos pilnīgi izpaudisies viduslaiku domāšanas un jušanas deduktīvais un ģints nespecificējošais gars. Ja teiktajam pieliekam vēl klāt mūsu zemes īpatnējo un no pasaules lielajiem centriem tālo stāvokli, mēs varam jau a priori sagaidīt ne vien stereotipus, bet arī «brīnišķus» rezultātus, jo neaizmirsīsim, ka leģenda ir viens no visraksturīgākajiem viduslaiku pasaules izpratnes veidiem — leģenda, šī cilvēciski dabiskā tieksme lidot pāri tā laika šaurās dzīves augstajiem mūriem.

Liela pārvērtības visā mūsu materiālā ienesīs renesanses laika teksti. 16. gadu simtenis šai ziņā, no tā laika viedokļa raugoties, ir moderns un revolucionārs laiks. Vidusjūras pasaules loks, Vidusjūras baseins un tuvākā apkārtnē, ja neskaita jau no Aleksandra Lielā laikiem iekarotos un fantāzijā izpušķotos ceļus uz visu brīnumu dzimteni — Indiju, šis pasaules loks salūst un sadrūp cilvēka neatvairāmajā tieksmē pazīt savu apkārtni un sevi. Sveši jauni kontinenti ceļas ārā no nojautu un baigu leģendu miglas, un viena paaudze pēc otras, upurus neskaitot, laužas iekšā jaunatvērtajos horizontos, turot sev priekšā krusta zīmi tās visvarenajā spožumā un meklējot tai pašā reizē, nereti ar visnežēlīgākajiem līdzekļiem, materiālus labumus un nevaldāmas godkārtības piepildījumu; cilvēki jau arī, kā viss zem saules, ir saausti no gaismas un tumšām ēnām. Renesanses laika teksti, protams, vēl ilgi nebūs brīvi no tām īpašībām, kuras nupat iepriekš minējām. Reālais neatšķetināmi saaudisies ar leģendāro, pazīstamu autoru raksturojumi un apzīmējumi tiks atkārtoti bez jēgas un žēlastības, jo, lūk, to laiku jēdziens par «literāro īpašumu» ir pilnīgi pretējs mūsdienu jēdzienam: ir, proti, kauns un vājas izglītības

pazīme neprast izmantot senākas liecības, vēl jo vairāk, ja tās pieder slaveniem vīriem, pie kam atkal pirmā autora vārdā saukšana var būt pat vājības zīme. Viens piemērs mūsu senatnes pazinējiem raksturos šo manu piezīmi. Enea Silvio Piccolomini nedaudzajiem teikumiem par Lietuvu ir, ja grib, maģisks spēks uz daudziem vēlākiem spriedumiem, it sevišķi vēl tādēļ, ja neaizmirstam, ka oriģinālas domāšanas kūtrība ir viena no cilvēces gaitas visraksturīgākajām pazīmēm. Oriģinalitāte ir izņēmums, pašam autoram nereti bīstams, iebrauktie un izbrauktie domu ceļi — lielās ļaužu masas īpašums un privilēģija. 16. gs. tekstos pār seno Livoniju valdonīgi plētīsies tā laika augstākā literārā mode, «imitācijas teorija», kā to sauca tās lielie radītāji Itālijā, tā laika pasaules garīgajā centrā, piemēram, Bembo un vecākais Skaligers. Šī literārā mode vēl ilgi apmiglos reālā skatījuma apvārsņus, pētniekam vēl būs daudz jācīnās, kamēr tas iespēs pienācīgi nospraust abu «valstu» robežas.¹

Pievēršoties tagad tieši Livonijas lietām šai laikmetā, jākonstatē spējš ziņu uzplūdums 16. gs. otrā pusē. Tas stāv nenoliedzamā sakarā ar intereses pieaugumu Vakareiropā par Ziemeļaustrumeiropas notikumiem un sakarā ar to arī par Livoniju un tās kariem, notikumiem un ļaudīm, kam uz saviem pleciem viss tas bija jāiznes. Lielā poļu ķēniņa Stefana un arī viņa kanclera grāfa Zamoiska nopelns ir ne vien tas, ka viņš mūsu dzimteni pavēris Vakareiropas ietekmei un kultūrai, bet gan arī tas, ka viņš savā galmā, pat kara gājienu laikos, pulcinājis dažādu tautu izglītotus vīrus, diplomātus, karavīrus, inženierus, māksliniekus u.c.², kas paglabājuši vēlākiem laikiem savos aprakstos, kartēs, zīmējumos dažu labu tā laika notikumu un ainu, kuru lasot vai skatot mēs dabūjam nojaust tā laikmeta īsto seju. Laba šo liecību daļa, cik man to nācies redzēt vai izmantot, būs atrodamā tālāk. Bez tuvākas vai tālākas saistības ar poļu ķēniņa galmu vai armijas vadību minams prāvs skaits dažādu ceļotāju (diplomātu, tirgotāju, pat amatieru — tiem laikiem gaužām reta parādība), kas apmeklējuši Livoniju un mums atstājuši par to savas piezīmes; vācu tautības locekļi te saprotamā kārtā ir skaitliskā pārsvarā. No otras puses, no zemes iekšienes rodas interese izglītoto ļaužu aprindās izcelt un apgaismot savas dzimtenes notikumus un tās īpatnējos kultūras apstākļus, kam neapšaubāmi — kā jau kultūras robežu zemē — bija zināma eksotiska pievilcība. Var konstatēt, ka šajās aprindās, kur tā laika pasaules lielā kustība — humānisms — bija jau izveidojies cienījamā kārtā, attīstās pat zināma savas dzimtenes propagandas tieksme, kurā, kā redzēsim, redzamu lomu ieņem seno Livonijas tautu un to dzīves tēlojums. Šie raksti, kamēr Rīgā nav nodibinājusies sava tipogrāfija — mēs taču labi zinām no daudziem piemēriem Eiropā, cik cieši humānisma kustības attīstība saistāma tieši ar tipogrāfiju nodibināšanos

attiecīgajos centros, — tiek iespiesti ārzemēs, it īpaši Vācijā, un sastāda veselu aprakstu un slavinājumu tekstu grupu.³

Un vēl jāatzīmē kāda ļoti raksturīga parādība mūsu pašreizējā sakara materiālos, īsti lokāla, kas izriet ne vien no daudziem līdz šim apcerētiem apstākļiem, bet kas arī šķiet organiski saistāmies ar Baltijas jūras un Livonijas kartogrāfiskās aprakstīšanas vēsturi. Livonijas vēlā un īpatnējā «ieiešana» Eiropas ģeogrāfijas sakaros⁴ rada to ļaužu prātos, kas par šīm lietām raksta, it sevišķi pašā Livonijā, kur tālās provinces un lielo pasaules notikumu un garīgo savilņojumu pretstatu sajūt skaidrāk un asāk, savādas vēsturiskas analogijas un literāri stilistiskas asociācijas.⁵ Kādā citā darbā man jau ir bijusi izdevība parādīt, ka Livonijas humānisti, Livonijas vācu daļas vēstures sākumu aprakstot, plaši un puķaini apraksta šīs zemes «uzzēģelēšanu», operējot ar sava laika moderniem jēdzieniem, kas savādi laužas viņu psiholoģijā, un meklējot stilistiskus paraugus Amerikas «uzzēģelētāju» aprakstos. Nelielas radām šaubas, ka šo autoru vidū ir tādi vārdi kā Kolumbs un Vespuči, kuru rakstiem toreiz bija plaša slava. Bet, konstatējot šo stilistisko sakarību un literāro izdomu, vēl nav viss pateikts. Šādas mūsu zemei ne visai glaimojošas salīdzinājuma domas ar jaunatklātajām krāsaino rasu zemēm rodas arī kādai citai grupai, ļoti izglītotai un vispasaules sakaros ļoti piedzīvojušai organizācijai, proti, jezuītiem, kas pēc ķēniņa Stefana uzvaras, attīstīdami Livonijā jo plašu katoļu ticības propagandu (sk. tālāk), nereti pielīdzina mūsu zemi Amerikai vai, kā to sākumā, saķarā ar Kolumba fantastiskajiem pasaules apbraukšanas plāniem, sauca, Indijai. Šādu apzīmējumu sākumā atradu tikai slavenā poļu jezuīta Pjotra Skargas, Rīgas pirmā pretreformācijas kustības organizētāja, vēstulēs, bet vēlāk, iedziļinoties dažādos Jezuītu ordeņa arhīvos, cik tie vispār pieejami mūsu dienu pētniekiem, atradu šo apzīmējumu bieži un nojautu, ka šeit mums darīšana ar zināmu spārnotu salīdzinājumu, kas licies pievilcīgs un izteiksmīgs. Vēsturisku dokumentu priekšā katra pēclaicīga «apvainošanās» ir diezgan muļķīga, lai gan arī cilvēciska lieta, un tādēļ lūkosim labāk šo faktu saprast, izskaidrojot to ar Jezuītu ordeņa universālo darbību tais laikos, ar viņu brīnišķām spējām apņemt gandrīz visu zemeslodi ar tās vecām un jaunām kultūrām, censties apņemt un organizēt Svētajam Krēslam par godu un slavu.⁶ Nav jābrīnās par cilvēku «ļauņprātīgām» asociācijām, ja tiem viņu darbs senajā ģinku valstī vai kādas citas Dienvidamerikas tautas vidū atgādina senās Livonijas apstākļus, bet varbūt ir gan atļauts brīnīties par šīs senās Livonijas valdniekiem, kas, atklājuši un iekarojuši šo zemi jau vismaz trīs un pussimt gadus atpakaļ, ļauj citiem to pēc 10—12 paaudzēm garā «uzzēģelēt», t.i., tā, lai viņi šo zemi par visām reizēm sajustu un saprastu kā Eiropas

«kultūras loka» neatraujami piederīgu gabalu. Ja daudzi līdzšinējie vidus un renesanses laika materiāli par visu to zinājuši paust, vai nu runādami, vai daiļrunīgi klusēdami jo raksturīgas lietas, tad šis jezuītu salīdzinājums mums izliekas kā punkts uz i.

Un tagad, pēc samērā garas karšu rindas, resp., mūsu jūras un zemes fiziskām acīm tveramās ģeogrāfiskās vīzijas, vērsim mūsu fantāzijai vaļā ainu rindu no dažādiem aprakstiem, kas uzglabājušies samērā prāvā skaitā par seno Livoniju 16. gs. Šo tekstu grupu plašākas vēsturiskas perspektīvas labad ievadīsim ar vecākiem, vēlo viduslaiku tekstiem, lai vienā un tai pašā laikā panāktu kontinuitātes un pretstata iespaidu visā tradīcijā. Renesanses laika tekstu ir labs skaits, cik iespēju pārredzēt šo bezgalīgi raibo daudzvalodīgo liecību rindu; pa lielākai daļai Livonija tajos ieņem viena etapa vietu lielajos ceļojumos un karos Ziemeļaustrumeiropā, un te nu Livonijas vēsturniekam paveras plašs un pievilcīgs darbalauks sakārtot hronoloģiskā un sevišķi invencijas — ierosmes ziņā (tas šai laikmetā prasa jo lielas pūles) šos tekstus dažādās valodās un radīt pārskatāmus, kritiski sakārtotus kopsavilkumus, kādus jau atrodam priekšā par agrāko Krievijas impēriju (Adelungs, Korts u.c.)⁷. Mans uzdevums dabiskā un nepieciešamā kārtā ir šaurāks, un taka, kas man jāmin, neskaidra savā virzienā, jo, priekšgājējiem trūkstot, var ne vienmēr īsti precīzi būt nojaušams virziens. Es sniegšu dažādu avotu izrakstu — tulkojumu rindu, no kuras lasītājs varēs, cerams, ieelpot it kā no tālienes nākam savas zemes valgo elpu⁸ un nojaust savas vecās dzimtenes liktenīgo sakaru ar savas tautas dzīves faktiem un garu, kas tur audzis un veidojies zaļo pakālnu un līdzenumu mīlīgumā un kluso mežu vientulībā; nebūs viņam jābrīnās, ja šai sevi noslēgtajā tautas dvēselē nereti uzliesmos iracionālisma un pat demonoloģijas zaļganās uguntiņas. Lielākā šeit sniedzamo tekstu daļa lasītājam latvietim būs sveša.

*

Lai mēs varētu pamazām iejusties 16. gs. pirmo mūsu aprakstu miglainajās un fantastiskajās kontūrās, es šeit ievadam sniegšu, kā teicu, dažus agrākus, 14. un 15. gs., tekstus, dažus spilgtākos no tiem, kas man gadījušies priekšā manā garajā ceļā uz seno Livoniju. Piemēram, kāds Parīzes Nacionālās bibliotēkas 14. gs. latīņu kodekss, laikam liktenīgi veco Ptolemaja karšu ietekmēts, tā stāsta par mūsu Eiropas stūri (Fonds Latins 4939, fol. 9): «Rifeju kalnus tā sauc pastāvīgā vēja spēka dēļ.⁹ Starp šiem kalniem un okeānu atrodas plašs apgabals, kuru nospiež ledains aukstums, un saules siltuma lielā atstatuma dēļ tas tiek padarīts neapdzīvojams. Lejgala Skitija (Sythia inferior). Tā stiepjas

no Meotīdas purviem līdz Donavai un Ziemeļu okeānam un barbaru dēļ, kas to apdzīvo, tiek saukta par Barbariju.» Kāda sakrišana ar «ptolemajiem» un kāds regress, skaitot no 1154. g. arāba Idrīzi kartes un apraksta. Tā paša 14. gs. beigās vai 15. gs. sākumā (Itālijā jau bija beidzis' dziedāt savas sirds mūžīgās dziesmas Petrarka!) Goro Dati¹⁰ par šo auksto baigā Ziemeļu okeāna krastu jau zina stāstīt dažus sīkumus, kas viņam pašam liek nojaust viņa iedomāto starpību starp šīm zemēm un viņa dzimteni: «Šais novados, izdobumus rokot, uzmet nelielus pakalnus, uz kuriem tie uzceļ mazus mitekļus, un to dara tādēļ, ka naktī jūra ļoti uzplūst un visu aplāj ar ūdeni. Dienā ūdeņi atplūst un ļaudis uzlasa sausumā palikušās zivis. Agatirsi (Agatresi) tās ēd un it nevienu barības vielu nevāra, jo nav tur koku, nedz arī kādu dzīvnieku.»¹¹ Bet šis autors tomēr liek līdz šīs zemes robežām aizklīst dienvidu varenības sveicienam; tur, lūk, atrodoties Aleksandra Lielā altāris un kolonnas, zīme, ka tik tālu metis savu ēnu viņa valdonīgais žests.

Grūti konstatējamas informācijas tradīcijas gultnē ievietojams ekspresīvais minorītmūka Bērtuļa Angļa (Bartholomaeus Anglicus) passus par Livonijas piekrastes tautām traktātā *De proprietatibus rerum* [darbs bijis pazīstams un iecienīts 14. gs. otrā pusē, ticis iespiests pirmo reizi Nirnbergā 1492. gadā (sk. *Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands*, IV, Rīgā, 1894. g.)] 15. grāmatā par provincēm, 87. nodaļā. «Par Lektoniju (De lectionia): «Skitijas Lektonija ir province, kuras iedzīvotāji, saukti lektīmi (lectimi), ir spēcīgi un stipri ļaudis, kareiviski un nikni. Lektonija, proti, ir novads, kura zeme (burtiski: velēnas) ir auglīga, purvainā daudzās vietās un ļoti mežaina, apskalota upēm un (ciņiem) ūdeņiem, ļoti pilna meža zvēriem un mājlopiem. To apsargā meži un purvi, un maz tai ir citu nocietinājumu, izņemot upes, mežus un purvus; tādēļ vasarā šo novadu grūti (vix) iekarot, bet gan vienīgi ziemā, kad ūdeņi un upes sasalst.»

88. nodaļa par Livoniju.

«Livonija ir tā paša novada un valodas (ideomatis) atsevišķa province, kas ar jūras-okeāna ielocījumu atšķirta (inteyectu) no Vācijas robežām; tās iedzīvotāji no seniem laikiem saucas livoņi. To kultī un rituāli bija agrāk brīnumaini; pie viena Dieva un ticības tos no dēmonu pielūgšanas piespieda (atgriezties) ģermāņi. Viņi pielūdza jo daudzus dievus (un) ar nešķīstiem un grēcīgiem upuriem izprasīja atbildes (pareģojumus) no dēmoniņiem (un) tiem kalpoja ar zīlēšanu un burvībām. Mirušo liķus tie neatdeva kapam, bet, uzceluši lielu(?)

sārtu, tos sadedzināja pelnos. Pēc nāves tie ieģērba savus draugus jaunās drēbēs un tiem ceļam deva līdzī (?) aitas, vēršus u.c. dzīvniekus, bet vergus un kalpones, nolemjot dot tiem līdzī ar citām lietām, kopā ar mirušo un visu citu sadedzināja, ticot, ka tie, tādā kārtā sadedzināti, laimīgi nonāks kādā laimīgo zemē un tur līdz ar visu sadedzināto lopu un vergu daudzumu, (kas miruši) kungam par patikšanu, atradīs laimes un mūžīgas dzīvības tēviju. Šī tēvija, kā tagad tic, kas no ļoti seniem laikiem bija dēmonu maldos savaldzināta, jau pa lielākai daļai līdz ar daudziem iekarotiem (subditis) vai pievienotiem novadiem, atsvabināta no minētiem maldiem Dieva žēlastības gājienā un ar ģermāņu spēku palīdzību. ...»

126. nodaļa. Par Rēveli (riualia).

«Rēvele ir province, kādreiz barbaru, lielā atstatumā no Dakijas. Tagad tā Kristus ticībā pakļauta Dakijas valstij. Kādu tās daļu sauc par Vironiju. . . ? tādēļ, ka tā ir zālaina un bagāta ganībām un jo daudzās vietās mežaina. Tās zeme ir vidēji auglīga. Bagāta ūdeņiem un purviem. Auglīga jūras un ezeru zivīm un sīk- un liellopu ganāmiem pulkiem. Tā pieslienās Skitijas zemēm, vienīgi ar upi, vārdā Narvu, atšķirta no norpegu (?) un megardu (resp., Novgorodas) novadiem... (?) a norppegorum et megardorum regionibus est discreta ut diherodo.»

144. nodaļa. Par Zemgali (Semigallia).

«Zemgale ir vidēja (lieluma) province, kas atrodas pie Baltijas jūras, Sāmsalas (osiliam) un Livonijas (livontam), — tuvējā Āzijā; to tā sauc tādēļ, ka galati, to ieņemot, ar zemes (agrākiem) iedzīvotājiem sajaukušies (to) apdzīvo. Tiešām, zemgaļus tā sauc tādēļ, ka viņi cēlušies no galliem vai galatiem un tām (resp., vietējām) tautām. Zeme laba un auglīga labībai, ganībām, pļavām, bet pati cilts barbariska un necivilizēta (inculta), asa un cieta (aspera et severa).» (171. nodaļa «Par Vironiju» atkārtoto apm. to pašu, ko 126. nodaļa.)

15. gs. vidū pazīstamais franču ģeogrāfs, saukts Berry¹², jau cenšas uzzīmēt svešās zemes raksturu un personību. Viņa apraksta veidam nevar noliegt zināmu «pievilcību».

«Lielajam Hānam pieder daļa Krievijas (Rucie), kas ir otrpus Lielās jūras (t.i., Melnās) un blakus Polijai (Poullaine), bet Krakovas (Craco) un Polijas

ķēniņam pieder otra puse. Bet Lietuvas (Lestau) ķēniņš valda pār zemi — daži to sauc par Livoniju (Lünflent), kas atrodas viņpus Norvēģijas un pa labi no Prūsijas un sasniedz Tatāriju; pa labi no Prūsijas ir lielie Meotīdas (Motilde) purvi (domāta Azovas jūra), kas desmit ceļa dienas plati, un ziemā Prūsijas un Vācijas (Alemaigne) valdnieki un citi kungi no dažādām pasaules malām dodas pāri šo purvu lediem un nīcina tatāru zemi un pēc tam atgriežas mājās, iekams ziema nav pārgājusi. Šī zeme ir visaukstākā pasaulē, jo tā atrodas starp vakariem un rītiem. Šie ļaudis nemaz nedzer vīnu, jo tas tur neaug. Viņi ir gaišmataini un balti un barojas no piena ēdieniem un alus, gaļas un zivīm; tie ir strauji ļaudis (sont gens de sang?) un ir lieli ēdēji viņu zemes aukstuma dēļ. Tai pusē uz Krakovu un Poliju atrodas Krievijas tuksneši, kur plešas lieli neapdzīvoti meži un tek lielas upes, kas iznāk no iepriekš minētiem purviem un dodas Lielajā jūrā uz Grieķijas pusi... Prūsijā ir pilsēta vārdā Marienburga; tā ir liela pilsēta un tajā uzturas Prūsijas virsmestrs, kas ir lielāks nekā mestrs Rodas salā, un viņa mūki ir ģērbti baltā ar melnu krustu. Tā ir ļoti bagāta zeme ar labību un mājlopiem, arī zivīm, bet vīns tur nemaz neaug, un viņi dzer alu. No vakaru puses viņiem sānos ir jūra pret Dāniju, un viņu zemē šo jūru sauc par okeāna jūru, jo tā ir tā jūra, kas plūst apkārt pasaules zemei (laikam domāts: pasaules diskam)... Poļi saprot latīņu valodu, it sevišķi priesteri un garīdznieki, un viņi tic Dievam un ir labi katoļi un ticības aizstāvji.

Pret vakariem atrodas Estonijas karaļvalsts (le royaume de l'Estau), kuru daudzi sauc par Livonijas zemi, kas sniedzas uz rītiem līdz tatāru zemei un uz vakariem līdz Norvēģijas karaļvalstij, un uz dienvidiem līdz Prūsijai, tā atrodas Ziemeļu jūras rietumu krastā. Šī zeme ir vāja un auksta un ir smilts zeme. Šai zemē zvejo jūrā daudz zivju, tās žāvē aukstumā, un tad tirgoņi no Dānijas un Anglijas brauc tās pirkt, kā arī zvēru ādas, kuru tiem ir gana. Šiem ļaudīm ir maz maizes, bet to viņiem atved pa jūru no Prūsijas, kas ir ļoti bagāta ar labību; šie ļaudis ēd zivis pilnīgi jēlas. Dažu reizi tatāri pret tiem ceļ karu, bet tiem bieži ir arī pamiers, jo starp abām zemēm ir lielas tuksneša platības, kur nav nekādu barības vielu. Starp šo Livoniju (Inflent) un Zviedrijas karaļvalsti (Sueghe) ir šī novada apgabals ar maziem cilvēkiem (t.i., laplandieši), kas ir tikai divas pēdas gari un kas dzīvo zemē. Un, kad kāds dodas pie viņiem, tie bēg un lien zemē, kad tie ierauga lielos cilvēkus. Ir tur arī vēl cita zeme šī paša novada salās, kur dzīvo brīnumlieli milži, kas pārtiek no meža zvēriem, kurus tie ēd (?), un nekustas ārā no turienes, kur tie atrodas ūdeņu dziļuma dēļ, kas ir starp viņiem un citām zemēm. Šai novadā ir cita zeme un tur nekad nav nakts, bet ir pastāvīga diena. Un atkal cita zeme tur ir, kur ir maz dienas, bet pastāvīga nakts. Šo zemju jūrās ir brīnumainas un lielas zivis, vairāk nekā

jebkurā citā jūrā. Šai karaļvalstij pierobežo Lietuva un Norvēģijas un Zviedrijas karaļvalstis, kas stiepjas dziļi iekšā okeāna jūrā, un šai jūras vietā nav vairāk ne salu, ne zemes, jo teic, ka aiz šīm zemēm uz vakariem jūras dziļumā atrodoties elle un zināmā vietā nemaz vairs neesot gaismas...¹³ Un ziniet, ka visas šo novadu karaļvalstis un zemes ir visauktākās pasaulē, proti, Tatārija, kas ir ļoti liela zeme, Krievija, Polija, Krakovija (Craco?), Lietuva, Livonija, Norvēģija, Zviedrija, Dānija, Frīzija un Prūsija.» Tālāk autors zina stāstīt par slavenajiem bruņinieku iebrukumiem (Reise) pagānu zemēs, kur piedaloties arī daudz franču bruņinieku. Ar šo piezīmi mums atklājas autora informācijas avoti.

Viens no tādiem franču bruņiniekiem ir Livonijas vēsturniekiem jau labi dzirdētais Gilbērs de Lanuā (Guillebert de Lannoy)¹⁴. Bet, iekams sniedzu Lanuā vērtīgo tekstu, atļaujos metodoloģiskas kuriozitātes dēļ še iespraust izrakstu no kāda cita, nedaudz agrāka francūža pazīstamā Kambrē kardināla Pjēra d'Aiji (Pierre d'Ailly) kosmogrāfiskā atlanta. Tā mēs redzēsim lielo distanci, kas pat to laiku ļaužu skatījumā šķir teoriju no prakses^{14a}: «Astotā Eiropas karte, kas satur Eiropas Sarmātiju un citus novadus, kuru vidū Prūsija, Polija, Lietuva un citi novadi līdz nezināmām zemēm uz ziemeļiem no Dakijas un Hersonesas Tauridai un līdz Meotīdas purvam; tur ir Donas upe (Tanay fluvius), kas atdala Eiropu no Āzijas (pasaules) ziemeļu daļā pret rītiem. (Šī karte) vēl satur, ārpus tā, ko (tur) novieto Ptolemajs, Norvēģiju, Zviedriju (Suessiam), abas Krievijas un Dancīgas līci (Sinum Codanum), kas atšķir Vāciju no Norvēģijas un Zviedrijas; (karte) vēl satur citu jūras līci pret ziemeļiem, kas katru gadu aizsalst gada trešo daļu. Un viņpus šī līča atrodas Grenlande, kas vērsta pret Tūlas (Tyle) salu uz rītiem. Un tā (šī karte) satur visu (pasaules) ziemeļu piekrasti līdz pat nezināmām zemēm. Par tām Ptolemajs nestāsta nekā, un ir jātic, ka viņam par tām nav bijis ziņu. Tādēļ šī astotā karte bija jāapraksta daudz plašāk. Šī iemesla dēļ kimru Klaudijs aprakstīja minētās ziemeļu zemes un par tām taisīja karti, kuru pievienoja Eiropai, un tā nu to iznāks vienpadsmit. Un tomēr nepiemēnu abus Norvēģijas un Grenlandes jūras līčus. Šais ziemeļu zemēs atrodas dažādi ļaudis, kuru starpā arī vienkāji un pigmeji, bet austrumos dzīvo grifi, kā redzams kartē.»

Un tagad Lanuā, aculiecinieka, stāsts:

«...Drīz pēc tam es devos projām no Dancīgas Prūsijā, lai ceļotu uz Livonijas zemi (Liufflant), lai piedalītos ziemas kara gājienā (la reise), tā es devos uz Karaļaučiem, kurp bija 33 jūdzes ceļa, un no turienes uz Klaipeņu, kas ir komandantūra pie Mēmeles upes; šī upe ir ļoti plata, un tur ir viena pils, kas ir pēdējā Prūsijas pils pret Žemaitijas (Samette) robežām...»

«Kad dodas pāri minētajām Strang (sk. tālāk), tad sākas ceļš pa Žemaitiju; bet labas divpadsmit jūdzes ir neapdzīvoti tuksneši, tur nevar atrast nekādas cilvēku mītņu pēdas; visu laiku jāceļo gar jūras krastu, pie kam jūra paliek pa labi (kļūda: jābūt pa kreisi); minētais tuksnesis saucas — Lietuvas Strangs (Strang de Letaoeu), lai gan šī zeme ir Žemaitijas daļa. Un tā, tai cauri ceļojot, es nonācu Kurzemē (Corelant), kas pieder Livonijas kungiem, kas to ir iekarojuši Prūsijas kungiem; tā es nonācu kādā pilsētā, vārdā Līva (Liepāja), kas atrodas pie Līvas upes, kas daļa Kurzemi no Žemaitijas. Un ir divpadsmit jūdzes no minētās Klaipēdas līdz Līvai.»

«No Līvas Kurzemē devos uz Rīgu (Righe) Livonijā cauri daudzām pilsētām, pilīm un komandantūrām, kas arī pieder Livonijas kungiem. Pirmā bija Grobiņa (Gurbin), kas ir pils, tad nāca Kuldīga (Guldinche), kas ir nocietināta pilsēta, tad Kāndava (Cando) — pils un citas pilsētas un pilis Kurzemē un Žemaitijā, kas pieder Livonijas kungiem; ceļoju arī cauri daudziem zemgaļu, kuršu un lībju ciemiem (villaignes des Zamegaelz, des Corres et des Lives), tiem katram sava valoda par sevi; divas jūdzes atstatumā no Rīgas es cēlos pāri platai upei, ko sauc par Samegalzaru (Tzamegaelzara), un nonācu Rīgā, kas ir osta, pils un nocietināta pilsēta, šīs zemes galvaspilsēta, tur Livonijas mestrs tur savu rezidenci. No Līvas pilsētas Kurzemē līdz šejieni ir 50 jūdzes.»

«Minētiem kuršiem, lai gan viņi esot dzimuši kā kristītie spaidu kārtā, ir viena sekta, kas pēc nāves liek sevi sadedzināt apbedīšanas vietā, tos sadedzina apģērbtus un izgreznotus ar viņu labākajām rotām kādā tiem tuvākā birzī vai mežā, sārtu tie taisa no tīras ozolu malkas, viņi tic, ka tai gadījumā, kad dūmi kāpj taisni debesis, dvēsele esot glābta, bet, kad tos pūš uz sāniem, dvēselei esot jāiet bojā.»

«Rīgā es atradu Livonijas mestru, Kurzemes senioru, kas pakļauts Prūsijas mestram un kas toreiz neatradās kara gājienā. Ar minētā mestra palīdzību es uzsāku savas gaitas, lai dotos uz lielo Novgorodu Krievijā. Un es devos pie landmaršala, kas atradās kādā pilsētā, septiņas jūdzes no turienes, blakus kādai pilsētai, vārdā Sigulda (Zeghevalde). No turienes uz priekšu es vienmēr devos pa minēto Livonijas zemi no vienas pilsētas uz otru, pa starpām arī pa pilīm, nocietinātām vietām un komandantūrām, kas piederēja minētā ordeņa mestram, un es nonācu kādā lielā nocietinātā pilsētā, vārdā Cēsis (Winde), kas ir komandantūra un pils, un arī Valmierā (Weldemaer), kas ir nocietināta pilsēta un komandantūra, un arī Veisenšteinā (Wislen), kas ir komandantūra un ciems, un no turienes kādā nocietinātā pilsētā, komandantūrā un pilī, kas atrodas uz Krievijas robežas, to sauc par Narvu (Narowe); tai cauri tek upe, vārdā Narva, tā ir plata upe, un no tās pilsēta gūst savu vārdu. Un viņpus upes

šīs Livonijas un Krievijas zemes pieder lielās Novgorodas kungiem. Un ir no Rīgas līdz Narvai 80 jūdzes ceļa; šai ceļā atrodami četrējādu valodu ļaudis, proti, lībji, zemgaļi, latvieši un igauņi (les Lives, les Tzamegaelz, les Loches et les Eestes)...»

«Lielās Novgorodas pilsēta ir brīnišķīgi liela pilsēta, kas guļ skaistā ielejā un apņemta lieliem mūriem, tā atrodas zemā vietā, kur ir daudz ūdeņu un purvu, un minētai pilsētai pa vidu cauri tek ļoti liela upe, vārdā Volhova (Wolosco), bet pati pilsēta ir nocietināta ar draudīgiem mūriem, kas taisīti no kokiem un zemes, lai gan torņi ir no akmens...»

«Tērbatas pilsēta (Drapt) ir ļoti skaista un pienācīgi stipra pilsēta; tur ir arī pils, kas atrodas pie triju upju satekas, un tur ir patstāvīga bīskapija, kas nepieder Livonijas senjoriem.»

«No turienes devos uz leju pa Livonijas zemi uz Siguldu pie landmaršala, lai dabūtu ceļa grāmatu (saufconduit), un pa ceļam iegriezios Cēsīs un Valmierā, nocietinātās pilsētās, kuras es nemaz šeit nepieminu...»

(Tālāk Lanuā devies caur Siguldu, Koknesi un Daugavpili uz Lietuvu.)

«Dodamies no Daugavpils (Dimmeburg) Livonijā, es ienācu Lietuvas karalistē, kādā milzīgā tuksnešainā mežā, un ceļoju divas dienas un divas naktis, neatrodot nevienas cilvēku mītnes; devos pāri septiņiem vai astoņiem lieliem aizsalušiem ezeriem, un tā es nonācu vienā no minētā Vītauta pilīm, vārdā Ķēniņpils (Court de Roy). Un ir no Daugavpils Livonijā līdz turieni 15 jūdzes.»

«No Ķēniņpils devos tālāk cauri daudzām sādžām, pa lieliem ezeriem un mežiem; tad es nonācu Lietuvas galvenajā pilsētā, vārdā Viļņa (Wilne), kur atrodas pils, ļoti augstā vietā uz kāda smilšaina kalna; tā nostiprināta akmeņiem, zemi un mūrnieka darbu, iekšā tā izbūvēta no koka, un minētās pils aizsargmūris nāk no kalna zemē divās nocietinātās daļās līdz pat apakšai (?), šai mūrī ir iebūvētas daudzas mājas, šai pilī un nocietinātā vietā parasti uzturas minētais hercogs Vītauts, Lietuvas valdnieks, tur viņš tur savu galmu un tur ir viņa mājoklis. Minētajai pilij tuvu garām tek upe, kas ņem savus ūdeņus un ved savu virzienu cauri pilsētai lejup; šī upe saucas Vilija (Wilne). Pilsēta nebūt nav nocietināta, bet gara un šaura stiepjas gar upi, tā ir ļoti slikti sabūvēta no koka mājām, dažas baznīcas ir no ķieģeļiem. Un minētā pils kalnā ir nostiprināta tikai ar koka nocietinājumiem (bolvercques), kas taisīti mūru veidā.»

«Trakos (Trancquenne) ir divas pilis, no kurām viena ļoti veca, visa taisīta no koka un pīta žoga, kas apklāts velēnām (de bois et de cloyes de terre plaquees). Šī vecā pils atrodas kāda ezera vienā krastā, bet ar savu otru pusi tā

vēršas klajā laukā. Otra pils atrodas cita ezera vidū, aplenkšanas ieroča (cannon) šāviena atstatumā no vecās pils. Šī otrā pils ir pilnīgi jauna, taisīta no ķieģeļiem, pēc Francijas parauga.»

Uz zināmiem aculiecinieku materiāliem, vismaz pa daļai, balstās arī ģeogrāfiskā kompilācija (15. gs.), kas pazīstama ar virsrakstu *Itinéraire de Bruges*. Neietilpst isti manos uzdevumos sniegt šo garo vietu vārdu rindu¹⁵, bet aizrādījumu uz vienu no iespējamiem tās avotiem gan snieģšu. Uz Kārļa V atlanta attiecīgās kartes (vai kādas no pazīstamām katalāņu kartēm?) atrodams uzraksts katalāņu valodā: «ciutat de Leo (Lemberga, Ļvova). En esta ciutat venan alcuns marchaders loquals venan ves lai partidas de Levant per esta mar da Lamanya en Flandes» (Pilsēta Ļvova. Šai pilsētā ierodas daži tirgoņi, kas atceļo līdz šim austrumu provincēm pa minēto Vācijas jūru pēc (?) Flandrijas).

Ar izbrīnu jākonstatē, ka Lanuā precīzais un brīnum vērtīgais aculiecinieka stāsts par seno Livoniju palicis, cik redzu, bez ietekmes uz vēlākiem tekstiem, daudzi no kuriem atkal «atkritīs» atpakaļ vairāk vai mazāk miglainos un fantastiskos apvāršņos. It īpaši tas sakāms par daudziem itāliešu tālāk citējamiem avotiem. Vispār jāsaka, ka franču ģeogrāfu un ceļotāju materiāli par seno Livoniju līdz šim pārāk maz ievēroti un pazīti; līdz ar viņiem arī raksturīgie, iepriekš minētie refleksi bruņinieku romānos¹⁶.

Pievēršoties mūsu tālākajām sakarībām, jācītē kāds no lielajiem tā laika itāliešu vārdiem, proti, pāvests — humānists Pijls II (Enea Silvio Piccolomini). Viņa tiem laikiem grandiozajā darbā *De Europa*¹⁷ ir rezervēta, viņa informācijas avotu apmēros, arī Lietuvai un Livonijai sava pienācīga vieta. Sevišķi ass un spilgts ir viņa stāsts par Lietuvu un tās savā primitīvā spēkā varenajiem kņaziem¹⁸. Lūk, daži izraksti, kas stipri ietekmējuši daudzus vēlākus tekstus un kas mums būtu derīgi tālāko sakarību notveršanai (Cap. XXVI): «Plašais Lietuvas novads, it kā aizsegts (apslēpts?), pievienojas poļu zemei no rītiem, šis novads ir gandrīz viss purvainš un mežains (tālāk nāk interesantas ziņas par Vītautu Lielo un dramatiskais stāsts par Svidrigaili un viņa pieradināto lāča māti). Vasaras laikā pa Lietuvu ir grūta pāriešana, jo gandrīz visu ceļu traucē purvaini ūdeņi, ziema dod brīvu pieeju, kad ūdeņi sastinguši salā. Tirgoņi ceļo pa ledu un sniegu, savā pajūgā ņemot uzturu līdzdi daudzām dienām; noteikta ceļa nav: virzienu, kā jūrā, rāda zvaigžņu ritēšana. Lietuviešiem pilsētas ir retas, nav biežas arī sādžas. Bagātību pie viņiem sastāda zvēru ādas, kurām mūsu laiks ir devis caunu un sermuliņu vārdus. Naudas lietošana nav pazīstama, tās vietu ieņem ādas. Prastākās izpilda vara un sudraba gaitas, zelta vietā iet dārgākās... Daudz viņiem ir vaska un medus, kuru dod mežos dzīvojošas

bites.» (Tālāk stāstīts par čūsku kultu un lietuviešu pievēršanu kristīgai ticībai.) Par Livoniju Pikolomini ziņas ir daudz trūcīgākas, jo viņa informators tās viņam nav varējis sniegt (cap. XXVIII). «Par Livoniju, kas vienā daļā mitina pusmežonīgus cilvēkus. Beidzot Livonija, kristīgo pēdējā province ziemeļu virzienā, pietuvojas krieviem (Ruthenis), tajā bieži iebrūk tatāri. Tur mūsu laikā lielus zaudējumus cieta Vācu ordeņa brāļi, kurus sauc par Svētlaimīgās Marijas ordeņa brāļiem; tie iekaroja Livoniju ar ieročiem un piespieda to pieņemt Kristus svētumus; agrāk tā bija pagānu zeme, kas pielūdza elkus. To apskalo no vakaru puses Baltijas jūra (mare Baltheum), kuru daudzi no vecajiem (ģeogrāfiem) turēja par okeānu, jo (Eiropas) ziemeļi nekad nav bijuši, kā tagad, pazīstami grieķiem un romiešiem. Kristīgā ticība atvēra šo pasaules daļu mūsu ciltīm, kas pēc uzvaras parādīja barbariem mīlīgākus dzīves veidus. Baltijas jūras līcis plešas tik plaši, ka dažiem (autoriem) tas šķiet neizpētāmi liels. Tā sākums nāk no Britānijas jūras, kuru var nosaukt par Vācijas jūru, jo tā apskalo arī lielu Vācijas daļu. Baltijas jūras mute (ostium) atrodas vakaros, netālu no kimru Cherrenes'as (?), ko šodien sauc par Dakiju. Plūzdama no rītiem, tā plešas dienvidu virzienā, apņemdama lielas salas, to vakaru krastu apdzīvo norvēģi. Ziemeļos (Livonijai) dzīvojot, tā stāsta, pusmežonīgi ļaudis, ar kuriem kuģiniekiem neesot nekādas iespējas sarunāties, tie apmainot preces tikai ar zīmju un galvas mājienu palīdzību. Dienvidu krasts pieder sakšiem un prūšiem, austrumu krasts, kā teicām, Livonijai. Starp Livoniju un Prūsiju, teic, esam mazu zemi, tikai vienas dienas ceļa platumā, kuru apkopjot masageti, cilts nepiederīga ne pagānu, nedz kristīgai ticībai¹⁹, tie paklausa poļu varai; no šejienes poļu valsts stiepjas līdz jūrai un jūras līcim, kuru mēs nosaucām par Baltijas jūras līci»²⁰. — Tik daudz par mūsu zemi zina stāstīt nākamais Svētais Tēvs, pasaules garīgais galva, viens no lielajiem spožumiem pāvestu vēsturē, savā laikā viens no izglītotākajiem darbiniekiem garīgajā un laicīgajā laukā, vīrs, ar kura vārdu saistās humānisma sākumi Vācijā utt. Ko tad gan citi lai būtu varējuši zināt, ja tie, kā Lanuā — vairākos gadu simteņos rets izņēmums — nav gadījuma dēļ seno Livoniju pašu acīm redzējuši? Un, ja 16. gs. nenāktu arvien plašākas informācijas no ārienes²¹, diezin cik ilgi būtu jāgaida, kamēr tās sāktu raisīties no iekšas.

Nupat risināmām sakarībām diezgan labi pieskaņojas Venēcijas augstmaņa Ambrozija Kontarīni (Contarini) apraksts par savu ceļojumu pie Persijas šaha un atpakaļ 1473. g.²² Lai gan šis gudrais, asa vērotāja skatienu vīrs mūsu zemi nav skāris, tomēr īss izvilks no viņa stāsta par Maskaviju un Lietuvu mums spilgti dos saprast Livonijas ģeogrāfiskā ierāmējuma īpatnības un līdz ar to atraidīs vienu otru refleksu par senseniem mūsu rases apstākļiem tās cīņā

10. att. Tatāru jātnieks. (Eques Tartarus, Eijn Tartarisch reyster. — No albuma Diver-sarum gentium armatura equestris Vbi fere Europae Asiae atque Africae equitandi ratio propria expressa est. Amstelodami. Impres-sae in aedibus Nicolai Joannis Visscheri. Šī albuma eksemplārus atradu Nirnbergas Deutsches Museum un Vatikāna bibliotēkā (bibliotēkas eksemplāram ir šāds ieraksts vā-ka iekšpusē: la prima edizione di questo libro comparo in Colonia per cura di Abramo Bruyn l'anno 1577 in 4).

ar dabu (f. 124): «No Maskavas²³ izbraukuši, mēs nonācām šai vietā, tas ir, Trakos, februāra mēneša divpadsmitajā dienā, ceļojot visu laiku pa mežiem; viss ir līdzenums ar retiem pakalniem; retu reizi atradām kādu sādžu, kur atpūtāties, bet lielāko daļu gulējām pa nakti mežos; pusdienas laikā ēdām dažādās vietās, kur atradām ugunsgrūdu vietas, kuras tur bija atstājuši citi ceļotāji, kas īsi pirms tam te bija bijuši vai nu pusdienas, vai vakara laikā; tur atradām arī izlauztus āliņģus ledū, kur padzirdīt zirgus. Mēs tātad pielikām malku ugunij un, visi riņķī sasēdušies, ēdām no tā mazuma, kas mums bija līdzi; mēs tiešām pārcietām diezgan nelaimju mūsu ceļojumā, jo, kad bijām vienā pusē sasildījušies, tad pagriezām otru sānu, bet es gulēju savās kama-nās (nel mio Sano), lai negulētu uz zemes. Tad mēs devāmies uz priekšu pa ūdeņiem, kas bija sasaluši, trīs dienas ilgi; virs tiem mēs gulējām divas nakts, un (pavadoņi) teica, ka mēs esot nobraukuši trīssimt jūdzes, kas bija garš ceļš...» (Ceļotājus Lietuvā uzņēma ļoti viesmīlīgi, un mūsu autors sniedz pat mielastu aprakstus). «16. februārī devos tālāk no minētās vietas, no Trakiem, un, ceļodami līdz 25-tam, nonācām kādā vietā, vārdā «Ionici»(?); un no turienes, projām dodoties, bijām ieceļojuši Polijā. Tur no vietas līdz vietai tika doti pavadoņi — uz ķēniņa pavēli — un tā nonācām zemē, sauktā «Varsonia» (?), kas pieder diviem brāļiem. Tur man tika parādīts daudz goda un man deva pavadoņi, kas mani pavadīja līdz pat Polijai (?) ...Šī zeme ir jauka un šķiet ļoti bagāta ar pārtikas vielām esam, arī ar gaļu, bet ar maz augļiem, lai tie būtu kādi bijuši. Mēs atradām arī pilis un sādžas, bet gan neviena novada, par kuru būtu

(sevišķi) jārūnā, un katru vakaru atradām nakts mājas un visur tikām laipni uzņemti, un šī zeme ir droša»²⁴. Cik brīnišķīga izteiksmība šai vienkāršajā stāstā, kā veras mūsu acu priekšā senās dzīves vienmuļie apvāršņi! Un cik jūtama ir starpība starp Austrumeiropas līdzenumu bezveidību un rietumu kultūras robežas asāko reljefu, jūtāmākām cilvēka roku un gara darba sekām! Pienācīgi atvainojies lasītāju priekšā par nepienācīgo «izlēcienu», nevaru atturēties necitējis kāda cita itālieša iespaidus 4 ar 1/2 gadu simtus vēlāk par Austrumeiropas līdzenumu (gan vairāk uz dienvidiem — purvu joslā situēto). Akcenti pavisam citi, vārdu izlase modernai jūtu pasaulei piemērota, bet ģeogrāfiskais, ja gribam — kosmiskais sakars pamatos tas pats (Avīze II Messaggero, 1934. g. 31. marta numurā, rakstā U.R.S.S. 1934. La radio nella steppa). «No Varšavas uz ilgām stundām ceļš rada nospiedošas vienmuļības iespaidu. Bezgalīgi līdzenumi, apslīkuši; pelēku līdzenumu jūra zem zemām debesīm, vēl tumšākām nekā nekustīgie ūdeņi. Pa lielai daļai aizsaluši. Tur, kur nav ūdens, ir biezi staigā purva dubļi un visa zemes virsma rādās caurumota, it kā zemes darbos izvagota un izraknāta. Sniegs, kas vēl palicis gar dzelzceļa sliedēm, ir pelēki melns, dūmos nokvēpušas ir retās koka mājas, stacijas, melni nedaudzie koki, kas cenšas izraibot plašo vientulību. Daži siki priežu mežiņi neiespēj padarīt dzīvāku šo panorāmu, kas iedveš bezgalīgas skumjas (il panorama d'una tristezza senza confini)»²⁵.

*

Iekams mēs nonākam pie 16. gs. ceļotāju stāstiem, pie tiem tekstiem, kas cenšas tieši atspoguļot mūsu zemes apvāršņus, vēl būs lietderīgi un vērtīgi sniegt «ievadam» dažus Austrumeiropas līdzenuma tēlojumus, kas, neraugoties uz visu to fantastiku, mums tomēr ļauj nojaust visas lielās sakarības vīziju, dod iespēju iejusties to novadu «vietas ģēnijā» (genius loci).

Slavenais Upsalas virsbīskaps Oļavs Magns (Olaus Magnus), kas savā, arī Itālijā daudzkārt izdotajā, darbā Historia... de Gentium Septentrionalium (sk. tālāk) liek kā eksotiskai ziedu vītnei uzdziedēt Eiropas ziemeļu kultūras vēsturei — stāstiem, redzējumiem, leģendām, ticējumiem (kādēļ gan mūsu Livonijai nav tādu autoru un tādu viņu darbu?!), Livonijai pieskaras samērā ļoti maz; viņš to dara plašāk kādā no saviem pirmajiem rakstiem, kuru pirmais oriģinālizdevums iznācis itāliešu valodā Venēcijā 1539. g. — Opera breve...²⁶ Lūk, attiecīgais izvilkums:

«...Tad nāk divkārsā Livonija, ziemeļu un dienvidu. Ir viena, ir otra ir kristīgas ticības aizstāvēšanas turpinājums zem spēcīgā mestra un Svētīlaimīgās Dievmātes Vācu ordeņa pret maskaviešu un krievu uzbrukumiem (burtis-

ki apvainojumiem). Kurētu (kuršu) zeme, kuras krastos pastāvīgi notiek kuģotāju kuģu bojā ejas, (kuršiem) nav nekādas žēlsirdības pret cietušiem. Vidū atrodas Livonijas jūra un Ezeles (Sāmu) sala un bīskapija, šīs salas ziemeļu krastā ir kāds pazīstams augsts tornis, kas celts par holandiešu naudu, lai jūrniece šais ziemeļu (ūdeņos) izvairītos no briesmām, no šīs salas uz Somiju vidū atrodas Venedu jūra, tie novadi atrodas Zviedrijas un Gotijas ķēniņa varā. Vislabākā osta saucas Hange (Hangö), no visām pusēm kalnu apņemta, kuru sānos ir ierakstīti (iecirsti?) senu valdnieku ģerboņi, starp kuriem vēl ir redzams augstā valdnieka Pētera Lando... (?) — Venēcijas vadoņa ģerbonis, arī citi slavenu venēciešu ģerboņi, kā piemēram, Donatu, kurus tie dabūjuši par saviem nopelniem.»

...(par Žemaitiju)...

«Upe Dividna (resp., Daugava), kas iztek no lielā purva pie Maskavas un pa lielu zemes gabalu (tecēdama) nāk šurp, tek cauri Livonijai pie Rīgas, Livonijas galvaspilsētas, un ietek Venedu jūras līcī. Otrais tās zars (ietek) Euksinas (Melnā) jūrā un trešais Kaspijas jūrā, pie kam (upes) vārdi mainās pēc novadiem...»

(Tad seko brīnumainais stāsts par lāčiem, kas medu medī pēc P. Jovija anekdotes viņa «Maskavijā».) Beidzot par Žemaitijas mežiem:

«...Meži, kur rod piķi (darvu) un pelnus, tos ved uz tālām zemēm dažādām vajadzībām par neapbrīnināmi lielu vērtību. Trejas dievības rādīja (?) senie pagāni Lietuvā, iekams tie nebija saņēmuši svēto kristību: uguni, jo tā ir katra upura iesākums, mežu, tādēļ ka tas ir dievu mitekļis, čūsku, tādēļ ka tā ir mājas dievs...»

Šo stāstījumu, kā arī daudzus citus, dzīvi un fatāli ilustrē karte, kas pievienota Olava Magna vēstures latīņu izdevumam, kas izdots Bāzelē 1567. g. (varbūt arī citas, jo visus izdevumus nepazīstu). Karte rāda Livonijas robežu stāvokli starp Austrumeiropas mežu apveidiem un Baltijas jūras krastu nojaušmu vai, kā vairāk gadus atpakaļ apm. teicis kāds franču politiķis, Livoniju, kas, ar muguru pieslēžusies lielajam austrumu līdzenumam, savus skatienus un savas aspirācijas tomēr vērš uz rietumiem.

Bet būtu nepiedodami neatzīmēt un nedemonstrēt vēl lielo Olava Magna karti (Venēcijā 1539. g.), kas tik grezni bagāta ikonogrāfiskiem ilustrējumiem; arī Livonijai tur tiek sava daļa (bruņinieki cīņā ar krieviem, zvēru attēli u.c.)²⁷.

Un nu vairāki itāliešu teksti, kas mums atkal liek sajūst mūsu zemi kā plašā austrumu okeāna krastu, pie kura tik bieži situšies tā lielie viņi, kam arī nereti tie situšies virsū un pāri. Pirmais rakstīts laikam ap 1557. gadu²⁸, un tas ar brīnum plašu žestu glezno senās robežu zemes, Polijas, tikumus un karošanas

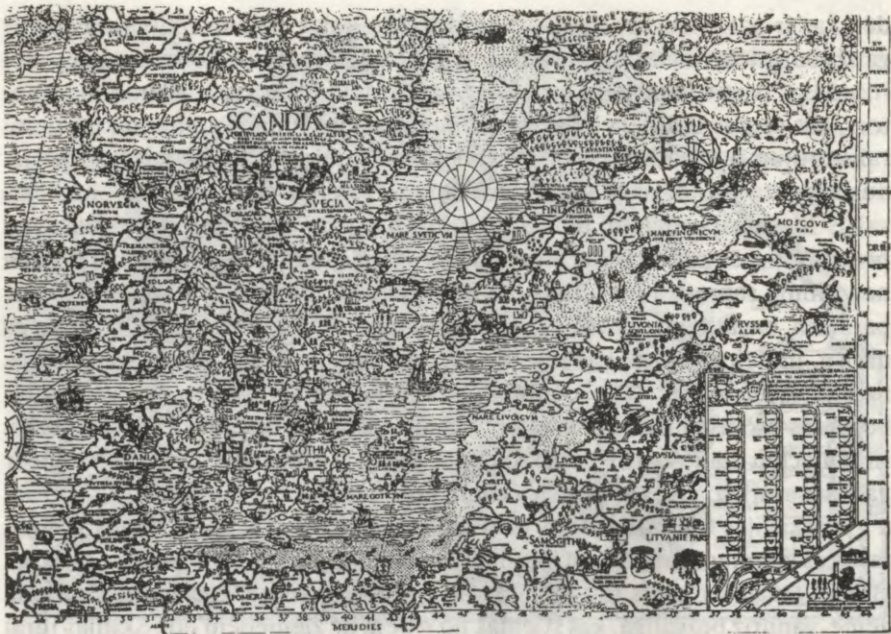

11. att. Ziemeļeiropas karte pēc Olava Magna (Historia... de Gentium Septentrionalium... 1567. g., Bāzeles latīņu izdevums).

veidus: poļu bruņinieki un tatāru bari, austrumu izvirdumi un rietumu pretspēks, viss tas izjūtams un noskāršams šai īsajā, steidzīgajā citātā: «Polijas valstī... ir maz pilsētu, un tās ir šādas... Cietokšņi ir Ļvova un Kameņeca Krievijā, Marienburga Prūsijā, kas savā laikā bija vācu krustnešu. Viss pārējais valstī ir atklāts līdzenums, pa kuru var jāt bez šķēršļiem no viena gala līdz otram; valsts stiprumu viņi (poļi) novērtē šādi: ja visas pilsētas un sādžas ir no koka un ja niknas briesmas tiem gāžas uz galvām, viņi paši nodedzina visu, kas pagadās, līdz ar barības vielām, un atvelkas mežos, kuru tur ir ļoti liels daudzums.» Lepna jāšana un arī ne mazāk grandiozi ugunssārti, kas ar savu tumšo blāzmu apstaro visu Polijas vēsturi! Otrs teksts atrodams iepriekš sniegtajā Florences sinjorijas Maskavijas kartē²⁹: «Maskavija ir ļoti liela zeme un šādi nosaukta Maskavas upes dēļ, kas tai tek vidū cauri. Šī zeme visa ir līdzena un, kā pierādījuši piedzīvojumi jaunākos laikos, Rifeju un Hiperboreju kalnu, kurus tur bija ievietojuši antīkie ģeogrāfi, tur nemaz nav. Zemes lielākā daļa ir purvainā, pilna mežiem un ļoti platām upēm, kādēļ tā ļoti bagāta zivīm un meža zvēriem. Labība (kvieši?) tur grūti nogatavojas lielā aukstuma

dēļ, kas ir par iemeslu tam, ka tur nav augļu koku, izņemot ķiršus. Zeme ir gauži bagāta ar medu un vaskiem, tāpat kā Livonija, ar kuru šī zeme saiet robežās.» Augstu ambīciju un plaša vēriena tēlotājs ir trešais anonīmais autors, kas cenšas dot liela stila Austrumeiropas līdzenumu tēlojumu un tautu raksturojumu, kas to apdzīvo³⁰; vietvietām šim tēlojumam piemīt it kā pēcle-
duslaikmeta ģeoloģiskas vīzijas noskaņa: «Reiz nu man jāraksta par lielās valsts Maskavijas lietām, teikšu papriekš par pašu lietu, tad par daudzajām provincēm, pār kurām valda un noteic šis lielais imperators un hercogs; to visu nav pilnīgi sapratuši ne Plīnijs, ne Strabons, ne Ptolemajs. Tad stāstīšu par paražām, bagātībām, ticību, par seno un jauno kara vešanas mākslu, un to es darīšu, imitējot Tacitu, kas rakstījis par ģermāņu vēsturi, par to sacerēdams nelielu darbu; es izskaidrošu brīnumus un ērmīgas lietas, kas tur redzamas, un beigās es rakstīšu mazu uzrunu par to veidu, kā būtu iespējams atgriezt speciju tirdzniecību itāliešu rokās pret spāniešu un portugāliešu gribu; šī lieta ir gaužām svarīga, un es ar visiem saviem prātiem pūlēšos to izklāstīt...

Maskavijas un maskaviešu vārds ir radies nesen, lai gan Lukāns piemin moskus kaimiņos sarmātiem un Plīnijs liek moskus viņpus Eifratas iztekas, uz rītiem; tagad šis vārds ļoti atšķiras no agrākā, jo Maskavija ir gaužām liela zeme, gandrīz bezgalīga, kas stiepjas no rītiem uz ziemeļiem līdz Skitijas jūrai un atrodas starp Poliju un Tatāriju, plezdamās no Aleksandra Lielā altāriem ap Donas (Tanai) iztekām līdz zemes pēdējai daļai, saiet robežās ar Rifeju (Diphehi!) kalniem; šīs zemes ļaudis apdzīvo pēdējās Eiropas un Āzijas robežās gandrīz līdz ziemeļiem, kas stiepjas no Donas iztekām līdz Hiperborejiem, kur atrodas Ledus jūra. Plaši ir šo zemju tuksnešainie klaji un meži, pa lielākai daļai līdzenumi, bagāti ganībām un daudzās vietās kviešiem un miežiem, visur zālaini ar lielām vasku, medus un mājlopu bagātībām, bet, ja dodas zemes dziļumos, tad redz, ka tā neražo ne vīnu, nedz augļus, nedz labību lielā vairumā, tādēļ ka visa iepriekš minētā zeme... (?) ir ļoti neapkopta pastāvīgā aukstuma dēļ; vislielākā mērā tai trūkst zemkopju; vasarā tā daudzās vietās pārvēršas purvā, jo visu zemi apskalo daudzas lielas upes, un pēc tam, kad saules siltums atraisījis sniegos, visas sasalušās vietas uzplūst un pārvēršas purvos; ikkatrs ceļš paliek ūdens un dubļu dēļ neizbrienams, un tā viss tur stāv līdz jaunai ziemei, kad upes par jaunu sastingst un tādā mērā sasalst, ka var tām braukt pa virsu ar ķerrām, nekrītot iekšā. Herkīnijas mežs, kādreiz baisīgi uzskatīts, aizņem lielāko Maskavijas daļu, tagad tas ir kļuvis mazāk briesmīgs un vairs nerāda necaurejamu biežumu un nepārredzamus apvāršņus, bet šis mežs ir padarīts retāks — biežāko ēku dēļ, kas tur iebūvētas visās malās. Tajā ir atrodami visniknākie zvēri. Šis mežs sava bezgalīgā lieluma dēļ piemānījīs

12. att. Olava Magna 1539. gada Ziemeļeiropas ikonogrāfiskās kartes fragments. (Pēc Lafrēri izdevuma 1572. gadā. Sk. A. Spekke Baltijas jūra senajās kartēs.) *Olavs Magna (Olaus Magnus, 1490—1558)* bija zviedru mācītājs un kartogrāfs. Šī karte ir viņa ievērojamākais darbs un izcils 16. gs. pasaules kartogrāfijas vēstures dokuments. Kartes saturs plaši analizēts jau iepriekš minētajā A. Spekkes grāmatā, un te jāatzīmē tās (kartes) daudzo ikonogrāfisko elementu skaits. Pārsteidzoši liels ir ģeogrāfisko nosaukumu skaits Latvijas teritorijā, piemēram, Rīga, Tokhem (Tukums), Nuborg (Jaunpils), Sabel (Sabile), Uxkil (Ikšķile), Selleborg (Sēlpils), Kresborg (Krustpils), Smilte (Smiltene), Marieborg (Alūksne), Wende (Cēsis), Velmar (Valmiera), Treide (Turaida) u. c. Apdzīvoto vietu izvietojums gan ļoti nosacīts, un kā kuriozs jāuzskata Mēmeles novietojums uz ZA no Rīgas. Kurzemes pussalas zīmējums, upju konfigurācija liecina par to, ka karte veidota kokgriezuma tehnikā.

visus, kas, ziņkārības dzīti, ir gribējuši atrast tam galu. Lielās Maskavijas valsts robežas ir šādas.

No rītiem skiti, kas šodien saucas par tatāriem, kuru daba ir tāda, kādu jūs to tālāk dzirdēsīt aprakstītu.

No vakariem piesienas šīm vietām dienvidu pusē Prūsija un Livonija...

Bet, reiz nu esam sacījuši, ka vārdi Maskavija un maskavieši ir nesen dzimuši, pienākas man teikt par šo ļaužu paražām. Karaliskā pilsēta (Città Reale?) neliekas man apejama, resp., neievērojama lieta esam un arī tas

apstākļi, kas maskavieši agrāk bija un kā viņi būtu varējuši saukties. Šķiet, ka minētām maskaviešu tautām bija sākumi no livoņiem un tatāriem³¹, kas apdzīvoja Volgas krastus ar gotu vārdu un kas agrāk dzīvoja Islandes salā un Skandināvijā jau 1000 un vairāk gadus atpakaļ; ar visāda veida varmācību viņi izpostīja pilsētas un Romas impēriju Totilas, viņu ķēniņa, vadībā... Uz ziemeļiem no Baltijas jūras salām ir lapu tautas, maza auguma, nesmuku seju un plakanu degunu, gauži žiglām kājām un rupju prātu; viņi dzīvo nabadzīgu dzīvi, ka pat maskavieši, tuvi kaimiņi, viņus nepazīst, nedz arī izrāda pūles pazīt. Viņiem ir sermulīņu ādas, kuras maina pret dažādām precēm, bēg no tirgotāju izskata un pārdod ādas, rādīdami tās, lai pēc tam paslēptos, (tirgotāji) pretvērtību arī tāpat noliek zemē — tā notiek šī tirgošanās.

Bez iepriekš minētiem tur vēl ir pigmeji, kas, beiguši augt, nepārsniedz desmit gadu veca bērna lielumu; prasta un bailīga cilts, vienīgā viņu sarunāšanās ir zīmes (ciuetandosi), un viņi ir gandrīz līdzīgi mērkaķiem.

Rusiāņi, poļi, ungāri un transilvāņi, visas mums pazīstamas tautas. Ir taisnība, ka šī Krievijas daļa, saukta par Balto, ir pakļauta maskaviešiem, bet otra šī novada daļa — maskaviešiem un poļiem.

Bez tam tur ir vēl lietuvieši, tā Eiropas tauta, kas gandrīz bija pēdējā, lai atstātu pagānu ticību, un notika tas hercoga Vītauta laikā. Šie ļaudis ir ļoti varonīgi jājēji, kādēļ Polijas ķēniņš saņem no viņiem gaužām lielu atbalstu. Visi viņi ir vieglie jātnieki.

Bez iepriekš minētām tautām tur vēl ir citi, ceļojumos maz pazīti ļaudis, un tie nav pasaku pilni stāsti, lai gan ir grūti bijis aiztikt līdz okeāna krastiem; saka, ka tur esot kāda cilts, kas pa lielākai daļai dzīvo ūdenī un barojas no jēlām zivīm. Šie ļaudis ir apklāti ar zvīnām kā zivis un runas vietā izdod savādu svilpošanu. Es pats Skandināvijā vienu no tiem redzēju, tāpat kā to redzēja neskaitāmi citi un pilnīgi droši to apgalvoja, lai gan savādi ir tam ticēt, bet tomēr to uzdodu un apstiprinu par patiesību.

Blakus tiem ir ļaudis, kurus sauc par seriponiem, zvērīgi un nežēlīgi cilvēki, gandrīz pilnīgi bez kultūras un cilvēciskas apiešanās, ēd cilvēkus, kurus saķer, dzīvo mežonīgos kalnos un biezos mežos, kuros paslēpjas, kad tiem uzbrūk. Ģērbjas lāču un citu zvēru ādās. Seja tiem ir mežonīga, mati³² — izpūruši, tie ir asi savā runā un nesaprotami, izdod skaļus māvienus un sabaida tos, kas viņus dzird. No tiem es redzēju vienu, saķertu dzīvu un novestu Norvēģijā (Orvegia?): viņš radīja ap sevi izbrīnu un bailes, radījās esam divdesmit gadus vecs, viņa augums bija 20 pēdas (?), viņš bija viss spalvains ar lielām acīm un sarkans; viņš radīja šausmas un bailes ikkatrā, kas to cieši uzskatīja, un īstenībā bija vairāk līdzīgs zvēram nekā cilvēkam... Teic arī, ka viņpus mirušās

jūras esot mūžīga nakts, bet arī tur tomēr dzīvo ļaudis; nepaies ilgs laiks, kad par visu būs labāka skaidrība, tādēļ ka mūsu imperators ir izsūtījis saprātīgus un varonīgus cilvēkus, lai pārmeklētu un izpētītu visu... un vārēs teikt, ka Dieva žēlastība ir redzama visur un sevišķi tādēļ, ka ir atklāti kosmogrāfijas lielie noslēpumi, un arī es ar lielāku drosmi, izpatīkdams Viņa labvēlībai, varu sevišķi liecību par to dot...»

Pēc visiem šiem lielo un mazo žestu ievadiem sāksim tagad Livonijas, arī pa daļai Lietuvas, apceļotāju aprakstu un piezīmju rindu. Tā mūs ievadīs mūsu zemes tiešā redzējumā. Iesāksim ar R. Barberīni, kura Livonijas karti jau apbrīnojām agrāk³³: «Esmu vismaz atradis daudzas vērā ņemamas lietas, stipri atšķirīgas no (citu, vecāku) aprakstītāju (stāstiem); sev par patikšanu esmu atzīmējis šīs lietas, kuras esmu redzējis...»

«(Lībeka, Danciga) dodoties ceļā no Dancigas pret rītiem, triju dienu atstatumā atrodas jūras līcis un pilsēta Kēnigsberga (Cunisbergo), kur dzīvo Prūsijas hercogs. Tad ceļš iet uz Kurzemi (Curlant). Tai blakus nāk Livonija, slavens apgabals, liels un ļoti bagāts ar labību un mājlopiem, pilns labi apstrādātiem laukiem, bet 10 līdz 12 gadu atpakaļ ļoti izpostīts un nabadzībā novests lielo karu dēļ; jo agrāk tas piederēja virsmestram, it kā no Rodas bruņinieku ordeņa, tad šo apgabalu ieņēma Maskavietis un īsā laikā gandrīz visu nopostīja. Lielu daļu, ne jau sliktāko, sev paņēma Polijas ķēniņš, otro — Dānijas ķēniņš un vēl vienu — Zviedrijas ķēniņš. Līdzīgā kārtā viena daļa pieder Prūsijas hercogam; tā viņi to savā starpā sadalīja...»

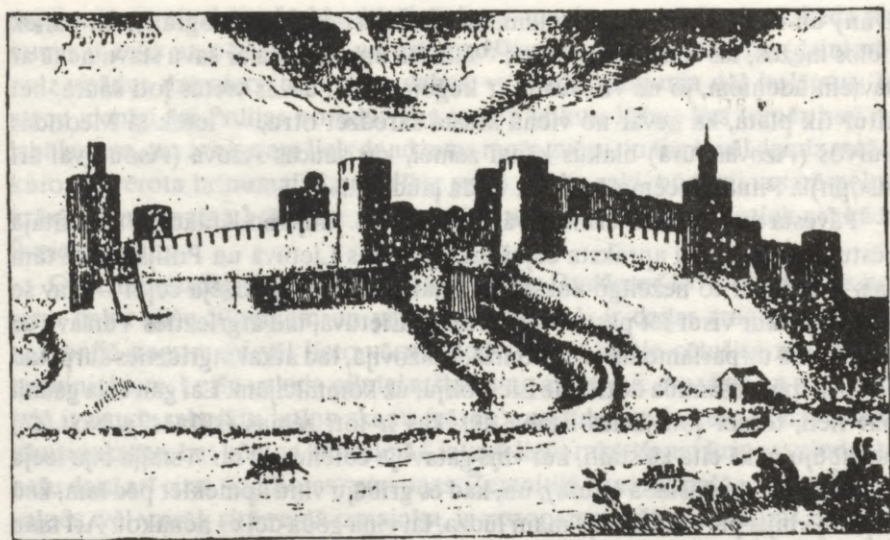
«Es atrados ceļā gandrīz visu ziemu un ierados Narvā Ziemsvētku rītā. Ceļam vajag iepriekš sagādāt ēdienu un vest sev līdzī pārtiku sešām vai astoņām dienām, lai būtu ko ēst un dzert. Tādēļ mēs savās kamanās vedām līdzī maizi un vārītu gaļu un kā dzērienus alu un medu, tas ir, dzērienu, taisītu no medus, arī degvīnu (acqua di vita). Saku, ka pārtika tādā mērā sasala, arī dzērieni koka pudelēs (fiasche), ka viss palika ciets kā akmens un mēs maz no visa varējām izmantot. Stāstīja man turienes ļaudis, ka neesot nekad redzējuši sasalstam degvīnu, vienīgi šai gadā. Nepieciešami ņemt to līdzī daudzas pudeles, lai dzertu un lai ar to mazgātu rokas un seju, jo citādi nav iespējams izciest: nav labāka līdzekļa pret salu kā tas.»

«Esmu (ceļā) redzējis daudzus beigtus cilvēkus un mājlopus, vēršus un zirgus, arī dažus vīrus, kas jau bija sastinguši un gandrīz pilnīgi nāves žņaugos; tiem ar nažiem atlauza muti un ar minēto degvīnu tos izglāba no briesmām; šais zemēs ir bijuši daudzreiz piedzīvojumi, ka gadījumā, kad sastingušus cilvēkus pienes pie uguns, viņi nomirst.»

«Esmu redzējis zirgus, kam ceļā pārsprāgst miesa un āda aukstuma dēļ, it kā tā būtu pārgriezta. Esmu dzirdējis naktīs kokus mežā pārplīstam un saplaisājam, tāpat arī istabu baļķus. Un, tā kā pašās istabās ir stikla logi vai arī no kāda akmens, kas spīd kā stikls un ir kā zvīņas, kuras var atdalīt un atšķirt vienu no otras, plānāki par papīru, — to atrod Maskavijā, — un saku, tādēļ ka iekšā, pie krāsnīm, kas ir ļoti karstas, aukstums pie rūtīm dara to (to var visur redzēt), ka gaiss pārvēršas ūdenī, pielīpot pie minētiem stikliem, un pēc tam pārvēršas ledū un paliek tik biezs, viena kārtā virs otras, ka viss ledus galu galā ir tik biezs, ka tikko tam var gaismu cauri redzēt. Daudzas citas līdzīgas lietas es varētu patiesi izstāstīt, kas varētu likties neticamas. Kopā saņemot, saku, ka tad, kad pūš vējš, kas nāk tieši no ziemeļiem, skarot seju, patiesi liekas, ka tajā iesviesta sauja sadauzītu stiklu. Šis vējš tūdaļ sagraiza un samaitā miesu, tā ka tā sažūst un tādā kārtā var pazaudēt locekļus; nav iespējams to iedomāties, bet brīnums ir tam, kas to redz.»

«Un tādēļ, ka es esmu dzirdējis, it kā daži (ģeogrāfi) domā, ka jūra, kas pieņāk pie Narvas (Nerue), neaizsalstot, bet ka pa tām upēm, kuras šai jūrā ietek, ieplūstot lieli ledus gabali, kas tad savienojoties tādā mērā, ka jūra izskatoties it kā ar ledu pārklāta; tādēļ es saku, ka tas nav pareizi un ka notiek tieši pretējais. Šais gadalaikos upes ir viscaur tik stipri un cieti sasalušas, ka ledus ir cilvēka auguma augstumā un biežumā un katru nakti kļūst vēl cietāks, ka to ar lielām pūlēm savām vajadzībām ļaudis var salauzt ar dzelzs stangām. Pa šīm upēm ir ierīkoti kamanu un jātnieku ceļi tāpat kā pa zemi. Tas pats notiek arī uz jūras. Tādēļ es, lūk, saku, ka ledus gabali vis nenāk no upēm ārā, bet ka pati jūra tik cieši sasalst, ka daudzu jūdžu tālumā var braukt kamanās vai jāt zirgos.»

«Es pats esmu daudz ceļa mērījis, kad atgriezos no tām zemēm. Es gribēju pa zemes ceļu doties uz Rīgu, cauri Livonijai, bet mums atnāca ziņa, ka ceļš esot ļoti nedrošs, jo poļu ķēniņa jātnieku nodaļas dodoties pret Pērnavu (Perno), kas ir ļoti nocietināta vieta un līdz šim piederēja Zviedrijas ķēniņam, bet pašreiz polim, jo nupat to ieņēmušas minētās jātnieku nodaļas pēc nolīguma. Un tā, es saku, lai izvairītos no šīm briesmām, mēs devāmies ceļā kamanās pa jūru uz kādu salu — Sāmu salu (Osele), Dānijas ķēniņa brāļa bīskapiju, un notikās, ka man tur bija jāuzkavējas vairākas nedēļas, pie kam katru dienu gāju pastaigāties uz jūru, lai pavadītu laiku, un tā tas gāja līdz 28. aprīlim. Tad saulei jau bija pieaudzis spēks un ledus bija kļuvis ļoti vājš. Reiz, pūšot labvēlīgam vējam, viss ledus salūza un jūra parādījās klaja, bet ar visu to vajadzēja gaidīt vēl divas dienas, iekams ar kuģiem varēja doties jūrā, jo visur peldēja ļoti lieli ledus gabali: ja kāds tiem uzbrauktu virsū, būtu tas pats, kā

14. att. Ivangorodas cietoksnis 1615. gadā (P. Johansen, Acht Bilder aus Estland, 1615. Reval, 1927).

uzskriet uz klints. Šis laiks bīstams arī vēl tādēļ, ka vējš sviež ledu pret krastu, un, ja tas notiek pie stipra vēja, tad tur sarodas tādi ledus kalni, ka jūrniekiem vajadzības brīdī nav iespēja tikt pie krasta. Tā nu es nobeidzu, sacīdams, ka minētā jūra šais zemēs ir aizslēgta un aizsalusi vismaz piecus mēnešus gadā un pie tam tādā mērā, ka, piemēram, šai ziemā, par kuru runāju, ļaudis ir gājuši pāri jūrai, tas ir, no Livonijas uz Zviedriju.»

«Kurzemes hercogiste (Curlant ducato) pienāk ar vienu daļu pie jūras, kas pieder pie Sāmsalas bīskapijas... Tur ir daudz ļaužu, kas...(?) maģiskas mākslas un citas savādas lietas, un pārvēršas vilkos un aprij citus cilvēkus.»

(Par «Occa's» novadu).

«Šai novadā ir lieli meži, kuros dzīvo mordvīnu tautas (populi Morduiti), kam sava īpaša valoda. Pa daļai tie pielūdz elkus, pa daļai tie ir muhamedāņi. Nikna un kareivīga cilts, cīnās kā kājnieki, galvenām kārtām ar stopiem un vālēm (frezo?). Starp Eiropu un Āziju atrodas ļoti liels ezers, kā saka, 500 verstis (uurste) plats, zeme pie tā saucas «Tula», un ezers saucas «Wano Wosero». No šī ezera pa minēto zemi — ap 40 verstis, tek Donas upe (Tanai,

Dun) un nevis no Rifeju kalniem, kā domājuši daudzi (ģeogrāfi), un paliek lielos mežos, tas ir minētais ezers;³⁴ minētā upe, lielāka ar savu slavu nekā ar saviem ūdeņiem, jo ne viscaur tā ir kuģojama un dažās vietās ļoti šaura, bet citur tik plata, ka nevar no viena krasta saredzēt otru, — ietek tā Meotīdas purvos (Azovas jūrā) blakus kādai zemei, kas saucas Azova (Asouu vai arī Asoph)... Pilna precēm un visāda veida ļaudīm...»³⁵

Pāvesta nuncijs Kamerīno savā 1562. gada 4. jūlija no Krakovas nosūtītajā vēstulē mums dzīvi apraksta ceļošanas grūtības Lietuvā un Polijā: «Bez tam šais ziemās, ar to nežēlīgo aukstumu, man vienmēr vajadzēja ceļot — nav šē kā Itālijā, kur visur iet pasts, — papriekšu Lietuvā, tad atgriezties Varšavā uz sinodi, tad uz parlamenta sēdi Lomžā, Mazovijā, tad atkal atgriezties šurp, tad rodas nepieciešamība doties uz Lielpoliju, uz kommīcijām. Lai gan ceļa gabali nav lieli, tomēr ļoti jācieš istabu dēļ, kas ir ļoti zemas (sliktas?). No... (?) nedabūju nekā cita kā stalli, kur viņš gatavoja ēdienu, un no šī stalla bija ieeja viņa apkurināmā istabā (stufa); un, kad es gribēju viņu apmeklēt pēc tam, kad viņš bija bijis pie manis, viņš mani lūdza, lai viņa goda dēļ es nenākot. Arī man bija slikti, bet tomēr drusku labāk, jo man bija divas krāsnis un viena istaba bez logiem gulēšanai; ir tiešām ļoti grūti atrasties vienmēr iespiestam kā caurumā (bugio), nav arī laika, nedz vietu, kuras varētu apmeklēt. Bez tam šejienes barība; lai gan tā ir vārīta, mums tomēr liekas jēla zemes īpatnību dēļ(?), un vienmēr jāēd arī neizrūgusi maize (pane senza leuame), jo rauga vietā viņi liek alus putas, kas maizei dod bēdīgu garšu. Malā atstāju ciešanas krāšņu dēļ un briesmas no uguns šais koka mājās, tāpat arī nelabvēļus, kas gadījumā, ja iespēj pieķerties... (?) ārzemniekiem, lai gūtu sev labumus, to labprāt dara. Ar visu minēto es negribu teikt, ka nevēlos kalpot utt.»³⁶ Līdzīgās noskaņās rakstīts arī slavenā spāniešu jurista Roizija (Royzius) pamflets jauktā latīņu un poļu valodā,³⁷ tā sauktajā makaroniskajā stilā, par ceļojumu iespējām Lietuvā.

Tagad hronoloģiskā sakarībā jāsniedz izvilcumi no divu itāliešu diplomātu ziņojumiem, ļoti populāriem un pat slaveniem, kā to pierāda lielais norakstu skaits dažādās Itālijas bibliotēkās, kur Polijas un citu Austrumeiropas notikumu un apstākļu vidū atrodam pirmo reizi šādā sakarā mūsu senču apveidus, gan bālus, bet tomēr nenoliedzami autentiskus. Venēcijas republikas uz Poliju sūtītais Džirolamo Lipomano ir par savu misiju devis 1574. g. Venēcijas senātam plašu ziņojumu, kurā uz Livoniju attiecīgā piezīme skan šādi (viss ziņojums rakstīts ar plašu visu lietu pārredzēšanu un spīdošā stilā)³⁸: «(Livonijas) vienkāršā tauta ir nabadzīga un nelaimīga, jo viņai nav citu līdzekļu pasargāties no aukstuma kā kurpes no koku mizām un dzīvnieku ādām, kas

rupji sašūtas; sievietes ģērbjas kā čigānietes, un viņas tur tādā cieņā, kādā pie mums ir zelts un pērles, varu un dzintaru, kas atrodas tai jūrā; tai (dzintarā) redz visādus dzīvnieciņus, vai nu dabas, vai kāda gadījuma dēļ ieslēgtus; to atrod vienīgi šai Polijas novadā. Tur sastop vilkus, lūšus, kas tomēr nav no labākajiem, tur ir bez tam liels daudzums meža zvēru, jo tur ir vēl daudz mežu, kuros novērota brīnumaina parādība, proti, tā, ka zaķi, būdami vasarā pelnu krāsā, ziemā maina krāsu un paliek balti; tas pats, kā dzird, notiek arī kādā Šveices daļā...»

Otra itāliešu diplomāta pāvesta sūtņa abata Rudžero (1578. g.)³⁹ stāsts par seno baltu cilšu likteņiem un pašreizējo stāvokli ir dziļas traģiskas pilns⁴⁰: «Livonijā augstmaņi vēl lieto vācu valodu, tādēļ ka tie cēlušies no teitoņu bruņiniekiem. Leišu valoda pilnīgi atšķiras no abām (t.i., no vācu un poļu), un tajā ir daudz sabojātu latīņu skaņu (vārdu), un līdz šim laikam tā nav nekad tikusi rakstīta, bet ķēniņa kancelejā Lietuvā lieto rakstīšanai krievu valodu; to pašu dara arī citas (izglītotas) personas. Žemaitijā runā tai pašā valodā. Šī pati valoda, vēl vairāk citā veidā izmainīta, ir sastopama dažās nedaudzās Prūsijas sādžās, kur dzīvo seno prūšu paliekas; šos prūšus kādreiz apspieda un gandrīz iznīcināja teitoņu bruņinieku spēks un ieroči, un tagad tie dzīvo mazās sādžās, tikko saglabādami seno valodu. Tas pats gandrīz notika ar livoņiem, tādēļ ka arī šo provinci līdzīgā kārtā apspieda tie paši krustneši; šī iemesla dēļ arī viņu vecā valoda uzglabājas vienīgi zemnieku vidū; arī tā ir līdzīga lietuviešu valodai, bet atkal citāda un sadalīta dialektos; tādā kārtā šīs četras valodas, nupat pieminētas, ir būtībā vienādas, bet atsevišķās pazīmēs ļoti dažādas savā starpā (in sostanza le medesime, ma nelli accidenti molto varie tra loro).»

Dažus gadus vēlāk (1582. g.), sakarā ar ķēniņa Stefana ceļojumu uz Rīgu⁴¹, kāds cits itāliešu diplomāts, šoreiz Toskānas lielhercoga korespondents F. Talduči (Talducci) ir īsās piezīmēs aprakstījis savu atgriešanos (ķēniņa svītā) no Livonijas⁴². Arī šīm īsajām piezīmēm ir sava vizionāra vērtība: «(Ar miera līgumu ķēniņš esot ieguvis) visu Livoniju, kas nav sevišķi gara — teic, ka maz trūkstot no simt jūdžēm, — zemi, kas, lai gan atvērta ziemeļu vējiem, tomēr ir ļoti laba un auglīga, kā ikviena no šīm ziemeļu zemēm; tajā ir daudz apstrādātas zemes, ļoti bieži sastopamas pilis, kādēļ arī tā, iekams Maskavietis to nebija ieņēmis, bija ļoti bieži apdzīvota, un tie, kas bija tai kungi, tika par ļoti spēcīgiem skaitīti.» — «(Ķēniņš) devies šurp (t.i., uz Viļņu), gandrīz nav palaidis dienu, kad nebūtu devies medībās, un tā viņš drusku atlabosies pēc grūtībām, kas viņam bijušas šais karos un ceļojumos, pie kuriem var pieskaitīt arī ceļojumu pa Livoniju... Mēs atgriezāmieš (no turienes) pa tuksnešainu zemi. Mēs devāmieš pa ceļu uz Koknesi, kas bijusi Livonijas virsbīskapa

vismīļākā vieta (delizie); tur atrodas skaista pils, kas pat vēl tagad diezgan labā stāvoklī, bet pilsētiņu (terreta), kas visa bija no mūra, ir nopostījuši nelieši maskavieši (čanaglia moscouitica), viņi ir sagrāvuši mūra mājas un tai vietā sacēlušī koka mājeles (casuzze) pēc sava paraduma.» Izrādās, ka arī māju konstrukcijas ziņā, tāpat kā faunā, florā u.c., mūsu zeme ir robežu zeme.

Ievērojamā jezuīta Posevīna vēstule no Rīgas 1582. g. 28. aprīlī mums rāda mūsu zemi — dienvidrītu novadu — pavasara palos⁴³: «...Beidzot mēs nonācām no turienes Daugavpili un no šejienes vietā, kas ir Kurzemes pilsēta Ilūkste (Illuxen), tieši svētajā sestdienā, t.i., klusās nedēļas sestdienā. Tur bija jānosvin Lieldienu svētdiena un bija jāatpūšas ne vien zirgu, bet arī mūsu pašu noguruma dēļ, jo ne vienreiz vien bija bijis pa nakti jāpaliek meža vidū, pat ilgāk notaļ (?). Tā kā šī province ir pilna ķeceriem un nebija nevienas katoļu baznīcas, nedz katoļu mājas, mums viesmīlība tika parādīta luterāņu mācītāja — bagātākā vīra — mājā. Tur mēs uzcēlām altāri, ko viņš vēroja klusēdams un izbrīnas pilns, divas reizes noturējām dievkalpojumu ar to panākumu, ka šīs vietas pirmais muižnieks luterānis mums nodeva savu dēlu it kā pirmo Kurzemes dāvanu, kuru mēs sūtīsim vai nu uz Braunsbergu, vai Olomueju (?). Viņš prot jau pa daļai latīņu, bet labi vācu, latviešu (tā ir parastā Livonijas valoda), arī poļu, rutēņu un maskaviešu valodu. Gaidām arī divus citus viņa brāļus, kurus to tēvs apsoliya atvest no desmitiem, kas tam dzimuši likumīgā laulībā. Arī luterāņu mācītājs ...(?) mums deva līdzi savu dēlu, ja tikai mēs būtu gribējuši. No Ilūkstes mums dažu dienu laikā bija jāiet pāri milzīgiem ūdeņiem, pie kam zirgiem, kad tiem bija noņemtas zirgu lietas, bija jāpeld, reizēm pat tā, ka tikai galva bija ārā, bet mēs paši cēlāmies pa vienam pāri, ne mazās briesmās, platām upēm un straujiem strautiem mazās laiviņās (cymbis), kas izdobtas no viena koka bluķa. Beidzot mēs nonācām Livonijas galvaspilsētā Rīgā, kad ķēniņš — tāda bija viņa labvēlība — mums bija atsūtījis divas dienas iepriekš savus ratus un bija pavēlējis augstiem galminiekiem mums iznākt pretim, izpildot viņa gribu, lai maskaviešu sūtnis un Rīgas pilsoņi — luterāņi — redzētu, kādā godā viņš tur patniecīgos Svētā Tēva sūtitos... Tiešām ar milzīgu prieku (mēs jutāmies), it kā jaunai gaismai piedzimuši pēc tik ilga mežu ceļa (ex tam longo syluestri tractu).» Kā mazu «pendant» pie nupat citētās Posevīna vēstules der sniegt ķēniņa Stefana kara gājiena aprakstu cauri «dabiskai» robežai starp Livoniju un Maskaviju, gandrīz gribētos teikt: cauri mūža mežiem⁴⁴: «Ceļu vajadzēja vest cauri mežam 200 jūdžu platumā, biežam, resnu koku pilnam, jo bija pagājuši 180 gadi, kamēr pēdējais karaspēks tam bija cauri gājis. Tā nu viņi (t.i., ķēniņa Stefana pulki) devās uz priekšu, pie kam ceļu šķīra valā 8000 vīru, kas ar koku ciršanas troksni un

saviem kliegzieniem tā piepildīja mežu, ka debesis likās gāžamies virsū. Šai mežā tika atrasti vairāki purvi, daži no tiem 10 jūdžu garumā; pār tiem karaspēks pārgāja pa tiltiem, bet ceļa sliktumā bieži atgadījās, ka 2000 vīri (?) mocījās, kādu lielgabalu velkot. Galu galā pēc smagām grūtībām un lielām pūlēm karaspēks izkļuva no meža ārā un nonāca Maskavijas laukos... labi koptos un ar dažādu labību apsētos. Augusta 28. dienā karaspēks apstājās pie «Viecaluco», šis vārds nozīmē «lielo pilsētu».

Viens no visinteresantākajiem Livonijas apceļojumu aprakstiem 16. gs. otrā pusē pieder vācieša Kihela (Kiechel) spalvai⁴⁵. Viņa ceļojums, ne mazumu piedzīvojumu un «separātu» gājienu pilns, notiek nemierīgajā 1586. g., kad Livonija, nesen vēl pārcietusi krievu karu briesmas un to baigo atmiņu pilna, sāk atkal jaunas iekšējās cīņas, kas gan skar galvenām kārtām Rīgu, bet dod arī dažus refleksus ārpus tās⁴⁶. Kihela stāsts mums paver vaļā dažu labu priekškaru uz mūsu mežaino zemi, un viņa stāstā par jājienu naktī sīkumi ir tik reāli un asi, ka mums šķiet nāsīs sitamies mūsu vasaras nakšu dzestrais valgums:

«17. jūlijā — priekšpusdienā, pie laba laika, nonācām Bauskā (Bautsburg), mazā miestīņā (wesenn?), kas pieder Kurzemes hercogam, tur ir arī nocietināta vieta vai sliktis cietoksnis, kuru var ieņemt vienā uzbrukumā; minētais hercogs dzīvo ar savu galmu septiņas jūdzes no turienes, kādā pilsētiņā, vārdā Jelgava (Mittau); šī pilsētiņa neatrodas pie (mana) ceļa, un tādēļ es tajā nebiju... Šai zemei ir īpaša valoda, kuru lietuvieši nebūt nesaprot.

Tur (Bauskā) mēs palikām līdz pusdienas laikam, jo tieši bija svētdiena, tur mēs dabūjām ēst un dzeršanai alu un apgādājāmajies nākamai dienai ar ēdienu, ko mums saimniece iedeva par naudu. Pēc pusdienas mēs no turienes devāmies projām; tur visapkārt ir līdzens, pat priecīgs, laipns un auglīgs apgabals (schöne, lustige und fruchtbare landschaft), bet maz apdzīvots. Līdz vakaram mēs tādā kārtā vēl nobraucām piecas jūdzes un pārnakšņot atkal apmetāmies uz lauka, laiks kļuva nemīlīgs, jo diezgan stipri lija, tā ka man bija jāpatveras zem kalešas vai vāģiem...

Rīga ir Livonijas galvenā vieta, ne sevišķi liela, labi būvēta, skaista un patīkama pilsēta, arī labi nocietināta, atrodas ar vieniem sāniem cieši pie lepnās upes, vārdā Daugava (Theen), kas ir cēla un platāka nekā Reina pie Ķelnes; tek viņa no krievu zemes (aus Reyseen)...

23., kad bijām sagatavojušies un sagādājuši nepieciešamo proviantu, dzeramo, devāmies mēs... projām un vakarā nonācām pie kāda zemnieka; vieta saucās Subur (?), atrodas no pilsētas 3 jūdžu atstatumā. 24. agri no rīta devāmies tālāk un pēc vienas stundas ceļa nonācām pie kāda tekoša ūdens

15. att. Bārtas upe ar pārceļtūvi. «Dieser flusz in Churlandt wird genandt die Oberbartausche bach, woselbst eine uberfuhr ist, bey welcher der Schwedische General Duglas den weg nach Lithauen verschantzt und besetzt hat gehabt, vierdte balb meilen von Rudtfari.» (Pēc Pictura itineris. J. R. Šturna attēli šeit un turpmāk ņemti no S. Cimermaņa personiskā arhīva.)

(upes), pār kuru mēs likām pārceļties laivā vai kuģī, un uz pusdienas laiku nonācām pie kāda zemnieka, kur mēs barojām zirgus, un tad vēl braucām tālāk līdz vakaram, nometāties uz nakti laukā, jo tur visapkārt ir maz sādžu un bez tam zemniekiem nevar lāgā uzticēties; tātad mēs šai dienā bijām nobraukuši apm. 9 jūdzes...

(25. jūlijā). Pa ceļam braucām cauri lielam mežam, un tā vidū atradās zemnieks; tas bija nostādījis mucu alus klajā laukā, no kuras tas pildīja mērus (pēc vajadzības). Tas man likās savādi, jo 1 1/2 stundas atstatumā nebija nevienas sādžas, miestīņa, nedz mājas un arī šī paša zemnieka māja bija tālu no šejienes projām. Kad nu prasīju savam pavadonim, ko šis zemnieks tur dara ar savu alu, jo es taču nevienu neredzu nākam pa to (ceļu), pa kuru mēs braucām, man tika aizrādīts, ka kādā mazā pilsētiņā, jūdzes atstatumā no šejienes, tiek noturēts gadatirgus un, kad ļaudis no tā dodoties mājup, viņi iedzerot savu malku pie zemnieka mežā, bet man gan šis krogs likās bēdīgs (magere) esam, jo tur nebija ne mājas, ne būdiņas, ne dzīvokļa.

Tā nu vakarā mēs nonācām pie kāda muižnieka mājas, kas visapkārt apņemta ar zemes vaļņiem, lai varētu patverties pret uzbrukumu, apgādāta arī ar uzceļamo tiltu. Iekams mēs tikām ielaisti, īpašniece pieprasīja mūsu grāmatas (pases), un tikai tad tika attaisīti vārti. Šai pilī mēs pavadījām nakti; mums tika dots kambaris, kurā gan atradās gultasvieta, bet nebija ne gultas, nedz

salmu, lai mēs tos nesajauktu (?); mēs tad arī apmetāmies uz grīdas. Ēdiena mums arī tika maz, un tā mēs nākošā dienā nobraucām 9 jūdzes. Šo muižu sauc par Jauno muižu un tās muižnieku Melhioru fon Hēfelnu (Höfeln), kas ir karavīrs un stāv Polijas ķēniņa algā.

Lai gan šī nocietinātā vieta maz nostiprināta, jo ap to ir tikai uzbērts sliktis valnis no zemes (von Koth), tomēr pagājušā kara laikā maskavieši to nekad neesot varējuši ieņemt; dažas apkārtējās sādžas, kas atrodas tuvumā, esot tur nobēdzinājušas savu mantu, un arī ļaudis turp devušies, tā ka (cietoksnis) bijis pienācīgi apgādāts ar aizsargiem, lielgabaliem un pulveri. Visu vērā ņemot, jāspriež, ka maskavieši nekad nav taisījuši nopietnu mēģinājumu.

26. šai mēnesī, vienas stundas ceļojumā no turienes, braucām mēs cauri sādžām, kas bija neapdzīvotas, pa daļai pilnīgi nopostītas un maskaviešu kara laikā nodedzinātas...»

(Tālāk nāk Igaunijas daļa).

«(27. jūlijā) pēc pusdienas nonācām mēs kādā skaistā, līdzenā, arī labā un auglīgā apgabalā, bet tur tomēr nebija pietiekošā skaitā ne mājlopu, ne ļaužu, lai apkoptu un uzturētu kārtībā laukus. Nekad neesmu tik skaistus linus redzējis kā šeit visapkārt, lai gan arī Lietuvā aug gari lini, kurus es dažās vietās esmu mērijis, pie kam stieбри ir sniegušies līdz vidum (Weichen?). Kā man mans ceļabiedrs, ar kuru kopā braucām, stāstīja, neesot pagājuši vēl trīs gadi, kā viņš pats redzējis ļaudis mājlopu trūkuma dēļ aram un apstrādājam laukus; trīs vai četras sievas vilkušas arklu, lai viņiem vēlāk būtu raža iztikai un dienšķai maizei. Tai dienā mēs atkal nobraucām 9 jūdzes, pārgulējām pa nakti kādā sādžā pie kāda zemnieka; šo sādžu sauc Dennys (?).

28., agrumā, devušies no turienes projām, nonācām Tērbatas pilsētā (Dorpt), vēl iekams nebija vārti vaļā taisīti, kurus tur slēdz vaļā tikai vienu stundu pēc gaismas(?); pie vārtiem tur stāv stipra sardze, un vispār pilsētā tiek attaisīti tikai vieni vārti, pa kuriem katram jāiet cauri. Iekams mūs ielaida pilsētā, vajadzēja viesnīcas saimniekam papriekš iznākt ārā pie vārtiem un sardzei par mums galvot. Tērbata ir robežu pilsēta pret maskaviešu zemi, ne sevišķi liela, arī ne sevišķi stipra, pirms kara esot bijusi pārtikusī, ar bagātiem iedzīvotājiem; bijušas tur arī skaistas mājas, jo tur atrodas cienījama bīskapija — tās baznīca vēl ir labi redzama, bet pašreiz stipri sapostīta, arī mājas ir vāji apdzīvotas, un vispārīgi pilsētā vairs redzamas nedaudzas veselās mājas. Tur ir arī pils, kur dzīvo tas poļu kungs, kam jāpavēl pār pilsētu, un tāpat arī sardze apakšā pie vārtiem sastādīta no poļiem, ļauniem, nikniem un viltīgiem cilvēkiem...»

16. att. Plosta vieta meža upē. «Ein strom im Walde, woselbst wir mit einem flösze unsere sachen übergeföhret.» (Pēc Pictura itineris.)

17. att. Tīrzas ciems. (Pēc Pictura itineris.)

Tālāk interesants brauciens pa Mētras upi uz Pleskavu. Narvas apraksts. Un tad garš un Livonijas biežajiem kariem diemžēl liktenīgs stāsts par šķūtniekiem un zirgiem.

25. augustā Kihels ierodas Vēzenbergā, no kurienes satiksmes līdzekļu trūkuma dēļ netiek lāgā projām. Meklējot miestīnā zirgu, viņš pie kāda vācu amata meistara satiek kādu Livonijas muižnieku (lüflendischen edlmann), kas viņu uzaicina pie sevis.

«Un tā mēs braucām apmēram divas stundas naktī, kamēr nonācām šī muižnieka muižā, braucot pa lielākai daļai pa mežu un zemu, ūdens pilnu ceļu, bez tam lija stiprs lietus, tā ka es kļuva pilnīgi slapjš.

Kad nu mēs naktī nonācām viņa mājā, bija jau vēls laiks un viņa ļaudis pa lielākai daļai bija aizgājuši gulēt; muižniekam nebija vairāk kā viena vienīga gulta, kas atradās siltajā istabā (in der stuben). Tajā jau gulēja viens no viņa draugiem, arī muižnieks, kas bija ieradies, lai viņu apciemotu. Tas cēlās no gultas un deva junkuram vai kungam mājā vietu, apvilka drēbes un pēc tam nolikās blakus kambarītī pie mūrīša uz salmiem. Cik lepni un bagāti muižnieki bijuši pirms kara, tik trūcīgi un nabagi viņi ir tagad, jo visa zeme ir izpostīta, izputināta un samaitāta: maskavieši nodedzinājuši sādžas, miestņus un pilis, to viņi dara arī vēl patlaban, tā ka neviens negrib vairāk iestrādāt kā tikai savai dienišķai iztikai, iekams nebūs sarunāts un nospriests pastāvīgs miers. Šai naktī gadījās, ka muižniekam no sētas vilki aiznesa sešas aitas, bet nedaudz agrāk — septiņas, tā ka viņš sāka domāt, ka tās viņam citādā kārtā pazudušas vai nozagtas, vai pat raganu un burvju, kuru šai zemē ir ļoti daudz, aizvestas; šai zemē taču atgadās ļaudis, kas skraida apkārt vilkaču (Wahrwölf) izskatā, tos sauc par vilkačiem, un tie dara lielus zaudējumus. Lai nu pārlicinātos par notikumu, muižnieks aizsūtīja no rīta savu sulaini (jungen) uz mežu, lai viņš tur, šurpu turpu staigādams, meklētu asins pēdas. Priekšpusdienā sulainis pārņāk mājās, nesdams aitas galvu, kā arī vairāk nekā pusi no kumeļa (föel?), un stāsta, ka viņš esot redzējis lidojam daudzās vārnas (raben) un apmēram gājis to kliegšanai pakal, līdz kamēr pēdīgi nonācis istajā vietā. Bet sētā nevarēja atrast ne pēdas, nedz caurumu (sienā), pa kuru vilki būtu iegājuši un izgājuši, tādēļ radās aizdomas, ka aitas paņēmuši vilkači⁴⁷.

25. junkurs — viņa vārds Juris fon Bergens (Jeörg von Bergen), bet viņa muižas Sagettj (?) — mani izved laukā, rāda man daudzus laukus, pļavas un mežu, kas pēc viņa teiciena viss viņam piederot. Man no tā bija maz prieka, jo es labāk būtu devies tālāk savā ceļā, bet man bija pie viņa jāpaliek līdz maltītes laikam. Pa to starpu pie šī muižnieka ieradās kāds vācu muižas ierēdnis (hofman); šim vīram jāceļo 12 jūdzes pa to pašu ceļu, kur man, viņš prata arī vietējo valodu. Ar viņu kopā pēc maltītes mēs devāmies no turienes projām, pie kam mans muižnieks man sagādāja no viena sava zemnieka zirgu līdz nākamam miestņam. Apmēram pēc stundas ceļa mēs atradām zirgu stāvam mājas priekšā, pilnīgi sagatavotu ceļam, jo tūdaļ ar to gribēja izjāt īpašnieks — zemnieks. Bet ierēdnis, kas ļoti labi pazina šīs zemes paradumus, uzstājās zemniekam, ka man esot jānodod vēstule ķēniņa komisāram Rēvelē, ka man ļoti jāsteidzoties projām tikt, — tā viņš atņēma zemniekam zirgu ar varu, lika

man tam sēsties mugurā, un tā mēs abi aizjām. Zemniekam viņš pateica, lai tas sūtot kādu pakaļ, ja gribot savu zirgu dabūt, kas to pārvedot mājās. Tā nu es šo zirgu jāju vienu jūdzi, līdz kamēr mēs nonācām pie kāda melderā, kas ilgi stīvējās un negribēja dot zirgu. Tad nu muižas ierēdnis izrādījās, ka viņš gribētu melderim sist, viņš izvilka arī savu bisi. Kad nu otrs redzēja, ka lietas kļūst nopietnas, viņš lika apseglot zirgu. Man gan bija bažas, bet mans pavadonis teica, viņš šo ļaužu paradumus zinot labi, protot ar tiem arī pienācīgi apieties, jo ar labu no tiem neviens nekā nevarot dabūt⁴⁸. Tā nu mēs jām no turienes projām, bija jau pret vakaru, un ar to zirgu mēs jām 2 jūdzes. Naktī mēs nonācām kādā miestīņā, tur mēs nokāpām, iegājām kādā mājā un ilgi saucām, bet nebija neviena, kas mums dotu atbildi, lai gan vēl uguns bija pavardā⁴⁹. Mēs uzdedzām uguni, iegājām istabās, bet arī tur neatradām neviena, nevarējām arī neviena sasaukt, tādēļ izgājām atkal laukā. Tieši blakus minētai mājai atradās pļava, kurā ganījās vairāki zirgi. No tiem muižas vīrs noķēra vienu un, paņēmis seglus no otra zirga, uzlika tos tam, uzsēja pavadu un taisījās jāt projām, toties melderā zirgu mēs atstājām tur. Tad nu parādās pats zemnieks, kam pieder zirgi, un prasa, ko mēs gribot ar šā zirgu darīt. Muižas vīrs atbild, ka man esot jāsteidzas ķēniņa uzdevumā, kam labais zemnieks bez pretrunām notic. Man nu uznāca bailes, ka zemniekam ir prātā sacelt kādu brēku, it kā mēs viņam zirgu gribētu nolaupīt; tas mums abiem nemaz nenāktu par labu. Kad nu mēs bijām nojājuši pusstundas atstatumu no miestīņa un atradāmies kādā mežā, nāca uz mums skriešus ātros lēkšos šķēršām pa ceļu trīs brūni vai melni zirgi — tumsas dēļ nevarēja tos pēc krāsas pazīt — tie mums sekoja ilgāku laiku, arī vēl pēc garas stundas. Lai gan mēs tos vairākkārt no sevis dzinām atpakaļ, tie drīz atkal bija klāt. Tad mēs satikām divus jātniekus; tiklīdz tie piejāja mums blakus, pakaļskrējēji zirgi atstāja mūs, un mēs tos vairāk neredzējām. Bija jau vēls un dziļa naktis, un ar šo zirgu jau biju nojājis 3 jūdzes; tikai pēc pusnakts mēs nonācām kādā miestā, kas atrodas 7 jūdžu atstatumā no iepriekš minētā muižnieka īpašuma. Mēs zirgus palaidām ganībās, sasējām tiem priekšējās kājas, lai tie neaizietu par tālu, mēs paši nolikāmies gulēt kādā zemnieka mājā zem nojumes uz gara bluķa un atpūtāmies tur līdz gaismai.

26., kad no rīta uzcēlos, kā arī vācietis, muižas ierēdnis, kas man iepriekšējā vakarā pastāstīja, ka viņš esot dzimis Špeierē (Speyr), tomēr arī šai zemē esot daudzus gadus dzīvojis, kalpojis arī kā karavīrs; man viņš tomēr rādījās paklīdis (einem nassen bruder gleich) esam, un, kad mēs izgājām meklēt mūsu zirgus, mēs ilgi nevarējām atrast ne vienu, nedz otru, beidzot vācietis atrada savu zirgu mežā, bet otru, ar kuru es biju šurpu atjājis, es vairs nevarēju rokā

18. att. Tadaiki. «Teddeicken, des Hertzogen zu Churlandt Ambthoff, lieget zwo meilen von Grubin.» (Pēc Pictura itineris.)

dabūt. Vai nu zemnieks, kam tas piederēja, to naktī bija aizvedis, vai tas kur citur palicis, to es nevaru zināt, jo es viņu pēc tam vairs neesmu redzējis.

No turienes man bija vēl piecas jūdzes ceļa līdz Rēvelei, bet lietas (?) vairs negribēja iet uz priekšu tādā veidā kā agrāk, jo neviens no zemniekiem vairs negribēja ļauties pierunāties. Beidzot es tomēr dabūju vienu zirgu par naudu, un arī pieminētais ierēdnis vēl jāja no turienes vairāk nekā divas jūdzes manā virzienā. Pa ceļam mēs satikām ķēniņa komisārus, jo bija nolikta sanāksme Maskavietim un zviedru ķēniņam, lai spriestu par mieru, šī sanāksme bija nolikta pusstundas atstatumā no Narvas, klajā laukā: katra puse sacēļ savas teltis, jo viņi viens otram pārāk neuzticas. Minētie komisāru kungi mūs uzrunāja, mūs izprasīja, no kurienes mēs nākot. Ja nu es atkal toreiz būtu jājis uz zirga, kādi man bija bijuši iepriekšējie, par kuriem es nekā nebiju maksājis, un ja nu zemnieks būtu skrējis pakaļ, tad es būtu dabūjis īstu pirti (recht in das badt kommen). Iekams mēs viens no otra šķīrāmies, mēs iegriezāmies (krogā), kur es daudzpieminētajam muižas ierēdnim izmaksāju brokastis, jo citu atli-dzību viņš nevēlējās saņemt.»

Mazāk konkrēts, bet toties citādā ziņā vērtīgs ir apraksts par kardināla Radzivila inspekcijas braucienu Livonijā 1584. g. rudenī⁵⁰.

«Tādēļ ka manam kungam, kardinālam, bija jāvizitē šī province, ne tik daudz, lai to novērotu, bet gan lai labotu politiskos un garīgos apstākļus, viņš izbrauca no Rīgas pagājušā augusta pēdējā dienā ar prāvu pavadonību; viņš paņēma sev līdzī bez citiem garīdzniekiem, saviem apakšniekiem, arī cienījamo Lonardu Rūbenu, Rīgas kolēģijas rektoru. Pirmais ceļa gabals bija līdz

Pērnavai, pilsētai, kas atrodas Baltijas jūras krastā; tā ir diezgan pazīstama, bet pašreiz pa lielākai daļai nopostīta un cilvēku atstāta, lai gan V. Majestātei tur ir prāvs garnizons, jo šī pilsēta atrodas tuvu Zviedrijas ķēniņa robežām. Tur ir viena baznīca, diezgan laba, lai gan veca, bet pilnīgi tukša (non acconcia affatto), garīdznieks saucas Fabiāns Kvadrantīns, mācīts vīrs, kas prot vācu un poļu valodu, arī nedaudz igauņu valodu; šī pēdējā ir zemnieku valoda, kas pilnīgi atšķiras no latviešu valodas, kuru lieto Rīgā un apkārtējos novados. Viņš ir ļoti cienījams vīrs ne vien savu zināšanu un savas priekšzīmīgās dzīves dēļ, bet arī visiem mīļš savas peticības dēļ.

No turienes mēs nonācām Vilandē, kur pilsēta ir izpostīta līdz ar baznīcu, pēdējā, cik var spriest pēc tās drupām, ir bijusi skaista un liela. Pils ir varena un dod labu liecību par Vācu ordeņa bruņinieku spēku. Pili atradām vienu diezgan lielu kapelu garnizona priekšnieka telpās, kas ir labs katolis, lai gan garīdznieks ir ķeceris; tur tika iesvētīts altāris un noturēta mesa, kas jau tur nebija notikusi daudzus gadus, jo šī vieta bija viena no pirmām, kas nonāca maskaviešu rokās. Iedzīvotāji ir tik lielā mērā dievbijīgi, ka par to tiešām jābrīnās, un, kad viņiem prasīja, pie kādas ticības viņi pieder, tie atbild, ka pie vecās, un izrāda tādu godbijību pret garīdzniekiem, ka vienmēr izrāda vēlēšanos viņiem krist pie kājām. Kardināls lika kristīt daudzus bērņus, daudzus konfirmēja, pat vecus vīrus un lielu skaitu sieviešu. Tas, ko viņš ir darījis, ir bijis vienmēr par lielāko apmierināšanu šim nabaga dvēselēm. Cienījamais rektors Rūbens ir arī turējis sprediķus, kur to varējis, vācu valodā un, kur to nav varējis vācu valodas dēļ, ir noturējis dievkalpojumu ar tulka palīdzību; tādā kārtā kardināls ir apmeklējis provinci ne vien kā provinces pārvaldnieks, bet arī kā bīskaps, nepalaizdams garām nevienu lietu nepadarītu, kas varētu kādus augļus dot. Vēlāk Tērbatā tika darīti tie paši labie darbi, vēl jo sevišķi pateicoties tur dzīvojošiem garīdzniekiem, kas jau tik lielā mērā ir piesavinājušies igauņu valodu, ka tajā izsniedz visus sakramentus un tur publiskus sprediķus lieliem ļaužu pulkiem, kas par to ir ļoti izbrīnījušies, jo zina, ka šie garīdznieki ir ārzemnieki, bet liekas it kā pašu zemē dzimuši. Baznīcas ir skaistas, un to ir daudz pilsētas lieluma dēļ; divas no tām pieder katoļiem, viena no tām pieder jezuītiem, kur savā laikā bija mūķeņu klosteris, otra pāvestam vai draudzes mācītājam, kas ir skaistākā. Šis garīdznieks ir polis, viņu še ielicis kardināls, cilvēks viņš ir drusku atturīgs un, kas ļaunākais, — drusku spītīgs...

Baznīca, savā laikā katedrāle, bijusi tik skaista, ka labāku nevarēja vēlēties; tagad tā visa ir sapostīta, tikai mūri un kolonnas ir veselas; Maskavietis tur

nodarījis lielu postu, un man šķiet, ka būs vajadzīgi lieli izdevumi, kad baznīcu vajadzēs atjaunot...

Devušies projām no Vrangeļa muižas (Wrangel Moiza), apmeklējām divus cietokšņus pie maskaviešu robežām, viens saucās «Novogrodeck», kas nav tālāk no Maskavieša zemes, kā var ar roku sniegt (d'un tiro do mano). Šie ļaudis, dabūjuši zināt par kardināla nākšanu [jo bez parastās pavadoņības, kas sastāvēja no daudziem viņa garīdzniekiem (cocchi suoi) un dažiem virsniekiem, kas to apsargāja, viņam bija līdzī arī krietna nodaļa apbruņotu jātnieku, ar kuriem tam bija izjājis pretim komisārs], vai nu skaudības vai baiļu dēļ bija atkāpušies ar visām savām mājas mantām 3 jūdzes maskaviešu zemē un bija aizveduši no klostera, kas atrodas 2 jūdzes no Pečoras, kādu ļoti vērtīgu Dievmātes tēlu uz Pleskavu, kas atrodas vēl 5 jūdzes tālāk. No tā mēs sapratām, ka viņi ir baiļu pilni un sagaida karu. Novogrodekas pils ir maza, bet ļoti nocietināta, tai vajadzētu būt vēl vairāk nocietinātai, jo tā atrodas it kā paša ienaidnieka acī. Šai novadā atrodas daži maskavieši ar savām precēm, bet pārējie iedzīvotāji vairāk līdzinās rutēņiem vai maskaviešiem nekā livoņiem. Pili mēs atradām vienu kapelu, kurā noturēja mesu visi tie garīdznieki, kas tur atradās, jo bija svētdiena. Tur tiek uzglabāta viena ballista kā relikvija, par kuru tiek teikts, ka šīs vietas komandieris tai laikā, kad Maskavietis viņam uzbruka, neredzēdams nekādu citu cerību kā vienīgi Dieva palīdzību, šai kapelā lūdzis Dievu un tur uzturējies ļoti ilgi, līdz dabūjis no savējiem ziņu, ka lietas ejot vāji, tad viņš piecēlies it kā no dziļa miega, ieraudzījis sev priekšā minēto ballistu, kuru agrāk nekad nebija redzējis, un to pielādējis, kā pienākas, viņš pats to sagriezis pret ienaidnieka karaspēku un izšāvis. Un Dieva griba bijusi tāda, ka viņš trāpījis ienaidnieka karavadonim, kas uz vietas bijis beigts, pie kam tā nāve sajaukusi visus ienaidnieka karapulku, ka šī pils no šī brīža tikusi brīva. Otrā pils tuvumā ir Alūksne (Marienburg), kuras priekšnieks ir minētais komisārs. Tur mēs vērojām strīdu starp muižniecību un minēto komisāru. Muižniecības vadonis bija iesniedzis kardinālam visu vārdā lūgumu vai rakstu, kurā bija vairākas viņu sūdzības un asi uzbrukumi pret komisāru. Skaitot viņam par grēku, ka viņš ar savu varu zināmos šīs provinces novados atņēmis mantu dažām atraitnēm, bāriņiem un līdzīgām personām, paskaidrojot, ka viņi to negribot atzīt par komisāru un saukt to tādā vārdā. Par to ļoti noskaities komisārs... (sk. 19. att. pielikumā).

Devušies projām no Alūksnes, mēs nonācām Gaujienas (Adzel) pilī, kuru ir uzcēlušī maskavieši pa lielākai daļai no koka. Šis pils dēļ visai provincei ir nācis liels posts, un es ceru, ka V. Majestāte to liks nodedzināt, kā ir nopostītas jau dažas citas, kas nav stipras diezgan un var būt par patvērumu ienaidniekam

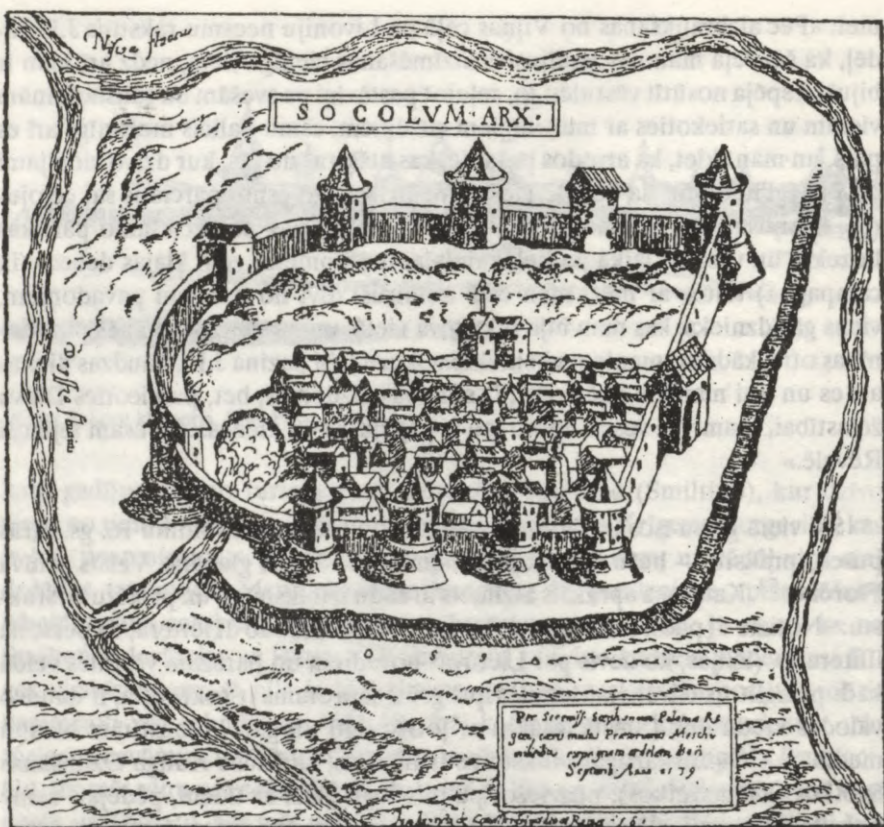
19. att. Pečoru klosteris. (Pēc Pictura itineris.)

kara gadījumus. No turienes mēs nonācām Smiltenē (Smiltino), kur dzīvo viens no tiem Varmijas garīdzniekiem, vārdā Andrejs Krīgers (Kurgerio), kas ir ļoti neapmierināts, jo viņam nav pienācīga ienākuma, un tādēļ viņš cieš dažādus trūkumus. Mans slavenais kungs ar šā garīdznieka apmeklēšanu izbeidza savu ceļojumu, kādēļ man arī vairāk nav ko teikt, ja ne to, ka no Smiltenes devāmies uz Raunas (Romburgo) pili, kas kādreiz piederējusi Rīgas virsbīskapam; šī pils ir ļoti skaista un nav maskaviešu postīta; pilī ir uzgleznoti visi arhibīskapi tādā kārtībā, kādā es jums dodu sarakstu⁵¹. No turienes devāmies uz Cēsīm (Wenda), satikām cienījamo Kampānu Provinciālu, un mēs viņu novedām Cēsīs, kur viņš palika pa nakti. Nākamā dienā viņš devās uz Tērbatu, bet mēs nonācām Rīgā šī mēneša 26. dienā, pavadījuši šais ceļojumos pusotra mēneša. Atstājot malā ceļojumu, es nāku pie tā, kāds slēdziens no tā jātaisa, un saku, ka tik lielā provincē, kas tik bagāta pilīm, vajadzētu būt lielākam garīdznieku skaitam un labākai rīcībai viņus uzturēt, jo es redzu, ka katrā novadā ir atrodams luterāņu mācītājs un dažreiz pat divi, bet nav redzami katoļu garīdznieki, un nupat jau ir trešais gads, kā šī province atrodas zem pašreizējās svētīgās valdīšanas...»

16. gs. vienīgais pāvesta nuncijs, kas pats savām acīm redzējis Livoniju, neapolitānietis, resp., kapuānietis Hannibals (Annibale di Capua)⁵², ir gaužām maz sajūsmināts par ceļa iespaidiem. Tur sava vaina arī tam apstāklim, ka viņa politiskā misija bija ļoti vāriņa, kas prasīja lielu steigu ceļošanā (Polijas ķēniņa Sigismunda Augusta III bēgšanas plāns no Rēveles), un sakarā ar isāko ceļu meklēšanu, nepieturoties pie galvenākiem satiksmes centriem. Viņš savā 1589. g. vēstulē no Rēveles tā apraksta savu traukšanos cauri tagadējai Vidze-

mei: «Pēc aizbraukšanas no Viļņas ceļā pa Livoniju neesmu rakstījis J.E. tādēļ, ka šai ceļā man nav gadījusies atzīmēšanas cienīga lieta, nedz arī man ir bijusi iespēja nosūtīt vēstules, jo, ceļojot pastāvīgi pa svešām un tuksnešainām vietām un satiekoties ar mežonīgiem cilvēkiem, esmu palicis mežonīgs arī es pats, un man šķiet, ka atrodos pasaulē, kas atšķiras no tās, kur dzīvo cienījami cilvēki (gl'huomini da bene). Tiešām neērtības, ko esmu pārcietis šai ceļojumā, ir bijušas neskaitāmas, jo tur (t.i., Livonijā) nav nepieciešamo pārtikas līdzekļu un vasaras laikā pa lielākai daļai ir jāapmetas zem klajas debess (in campagna) teltīs; ar mēri man ceļā nomiruši divi no maniem pavadoņiem, viens garīdznieks, kas man bija biktstēva vietā, un no manas tuvākās pavadoņības otrs, kāds no maniem virsniekiem, kuru labi pazina J.E., daudzas dienas arī es un visi manējie bijām šīs (?) slimības aizdomās, bet, pateicoties Dieva žēlastībai, esam visi veseli un nu jau ir pagājušas 40 dienas... kā esam iejājuši Rēvelē.»

Šai vietā gribu īsos izvilkumos sniegt kādu Lietuvas anonīmu 16. gs. otrās puses aprakstu — būtu žēl to atstāt neminētu —, kas glabājas Valsts arhīvā Florencē⁵³. Katalogā apraksts atzīmēts ar šādu izteiksmīgu un precīzu virsrakstu: «Notizie di paesi e costumi di Lituania, date a modo di lettera, da persona illiterata» (Ziņas, ko devis par Lietuvas novadiem un paražām vēstules veidā kāds neizglītots cilvēks). Manuskripts grūti saprotams ir rokraksta, ir daudzo valodas kļūdu dēļ. (Stāsts iesākas ar ļoti pilgti un gari aprakstītām bizonu medībām.)⁵⁴ «...ārkārtīgais aukstums ir tik liels, ka Mūsu Kunga Dzimšanas Svētkos (Ziemsvētkos), nosviežot pa pils logu glāzi ar ūdeni, pēdējais zemē nokrita jau sasalis. Diezgan daudz nabaga cilvēku tur ir atrodami bez deguņiem, kas tiem nokrituši aukstuma dēļ. Visi viņu ēdieni ir pagatavoti ar specijām un vīnu, bet šais novados nekūr vīnstādu nav⁵⁵, gan daudz ābolu, bumbieru, bet tie ir pa lielākai daļai skābi... Ķiršu⁵⁶ šai novadā ir liels daudzums, un tie ir visskaistākie pasaulē, par pusi lielāki nekā... (?) un tumšāki, un ar labāku garšu; es saku Jūsu Cienībai (adresāts nav zināms), ka ķiršu te var atrast veselas birzis, izaugušas vairāk nekā par tūkstoš pēdu no pirmās vietas. Plūmes ... (?)⁵⁷ ir labākas par mūsējām, garākas un resnākas. (Tālāk vēl stāsta par medībām, apraksta arī ķēniņa skaisto zvēru dārzu.) Jūsu Cienībai jāzina, ka šai novadā ir maz upju, bet ka tās ir platas... V.Ķ. Majestāte sūta lielu daudzumu preču pa šo upi (Vislu?), pa kuru brauc prāvi kuģi; vislielākā manta ir vaski, ko rod Herkīnijas mežā, kas stiepjas tūkstoš pieci simti (...?) garumā. Tā garums ... (?) stiepjas tai virzienā, kad dodas no Polijas uz Lietuvu; tur atrod maz pilsētu un mūrētu māju... (?), tās ir no koka, jo tur neatrod materiālu

20. att. Sokolas pils 1579. gadā. Bez šā zīmējuma tas pats meistars un tai pašā gadā izgatavojis vēl piecus citus zīmējumus, ieskaitot Polocku, kas par jaunu reproducēti un apercēti B. Brežgo grāmatā Zamki Vecebsčini, Viļņa, 1933. g.

mūrēšanai, izņemot krāsnis, kas ir no mūra, taisītas galda šķīvju veidā (?) (fatto ala fogia di piatti da tauola). Ļaudis ir ļoti patīkami, bet ne tik daudz kā poļu utt.»

Noslēdzot savu daudzu desmitu lapas pušu garo tēlojumu rindu, beigās gribu dod dažus paviršākus vai sīkākus seno poļu, leišu un krievu cietokšņu un māju aprakstus. Saistot šos tekstus fantāzijā, piemēram, ar Lanuā novērojumiem, mēs ne vien gūsim iespaidus par šo seno celtni veidu un konsistenci, bet arīrdzan, kā lingvisti no radniecisku dialektu formām, iespēsim zināmā mērā iedomāties rekonstruējam mūsu senās latviešu pilsis, protams, ar lielāku

vai mazāku tuvinājumu. Iesāksim no austrumiem. Iepriekš minētais un citētais abats Rudžero tā stāsta par Maskaviju: «(Maskavijas lielkņazam neesot stipru pilsētu un piļu, bet gan) pašā Maskavā tam ir mūrēts cietoksnis, kuru nupat pagājušos gados uzcēla daži itāliešu būvmeistari (Architetti), viņam toties ir daži mazi cietokšņi no koka uz robežām pret Lietuvu.»

Kāds Barberīni bibliotēkas manuskripts zina tā stāstīt⁵⁸: «Gņezna (viņš grib teikt Krosna), kā gandrīz visas ziemeļu pilis, ir taisīta no lielu baļķu savienojumiem (friate?); baļķus nostrādā līdzieni, piemēro un saliek kopā tādā veidā, ka tie rada gludas sienas vienību (burtiski: ķermenī) un aizsargu valni, kā Itālijā un citās zemēs to taisa no ķieģeļiem, bet, tā kā koks pats par sevi nav pilnīgi pietiekošs, lai radītu vajadzīgo pretestību, viņi (t.i., turienes ļaudis) mēdz ar baļķu krustojumiem iztaisīt aizsargvaļņus, kas (visu) nostiprina un satur kopā daudz stingrāk; tādā veidā cietoksnis ir ļoti drošs un neiekarojams, ja tikai ne... (turpinājuma nav).» Kāda Relatione del Reg-o di Pollonia 1572. g.⁵⁹ par Lietuvas cietokšņiem stāsta šādi: «Lietuvā cietokšņi ir stiprāki (nekā Polijā), jo tur tiem vienmēr rok apkārt grāvjus, ko piepilda ar ūdeni, un tiem pretīm zemes vaļņus — no iekšpuses. Bet ledus padara veltīgus šos nocietinājumus, vismaz tas jāsaka par grāvi, tādēļ ka ūdens tur tādā mērā sasilst un ir tik ciets, ka tam var iet pa virsu, it kā tur būtu līdzena zeme. Tagad tur ir sākuši celt nocietinājumus (baluardi) no zemes pēc Itālijas parauga, ja ne pilnīgi, tad vismaz pa daļai. Šai zemē, kas ir zema un purvainā, nevar iebrukt, vienīgi tikai ziemā, kad viss kas tur sasalis ledū.» Šai pašā gadījumā citēšu arī kādu citu Polijas nunciatūras tekstu, kur ir runa par citiem jauninājumiem Lietuvā⁶⁰: «No šīs provinces ķēniņam bija nedaudz vairāk par 100 000 dālderiem ienākumu, bet tagad izcirsti daudzi meži un iemērītas zemes pēc tam, kad tauta pieaugusi skaitā, bet pārtikas vielas nemaksā vairāk un arī ķēniņš nesaņem gadā daudz vairāk nekā 100 000 dālderu. Lietuva dod 70 000 jātnieku (Polija līdz 100 000), bet ar maziem zirgiem un vāji apbruņotus un maz noderīgus.»

Kāds Neapoles rokraksts zina aprakstīt austrumu Eiropas dzīvojamās mājas⁶¹: «Šeit (Smolenskā) ir dažas koka mājas diezgan skaistas, bet citas ir vienkāršas, kurās, ņemot vērā lielos aukstumus, nelieto tādas lielas krāsnis, kādas tās lieto Polijā un Lietuvā, bet gan kā maiznieki Florencē (?)⁶²; kad tās no rīta sakarsē, jāiet no minētām istabām laukā, vismaz līdz tam laikam, kamēr izbeidz degt malka, vai jāapmetas un jāsēd uz klona dūmu dēļ, jo nav iespējams stāvēt kājās. Citās, labākās mājās, par kurām nupat teicām, lieto krāsnis pēc poļu parauga; šais un arī parastajās mājās var redzēt mazus lodziņus, tik lielus, ka tikko var izbāzt galvu; tāpat mazas viņi taisa krāšņu durvis, un to var redzēt

visā Polijā un Maskavijā. ...Polijā, Lietuvā un galu galā visā Maskavijā neredz gultas, tādēļ vajadzīgs, lai ceļotāji ņem sev līdzi matračus vai ko citu, uz kā gulēt, citādi tiem vajadzēs gulēt uz cietiem salmiem, kurus parasti dod naktsmāju vietās.» (Sk. pielikuma 22. att.)

Visu nupat izstāstīto labi un plaši papildina pazīstamā pāvesta nuncijs Boloņeti (Bolognetti), pareizāk sakot, viņa sekretāra stāsts par nuncijs (viņa nozīme Livonijas konfesionālajās lietās ir vispār pazīstama) ceļojumu grūtībām un neērtībām, kas šim dienvidniekam bija jāizcieš Lietuvā un Polijā.⁶³ «...Tādēļ, ka šī valsts ir ļoti liela, un tādēļ, ka, ķēniņam Stefanam, parasti ceļojot no vienas provinces uz otru, pienācās arī kardinālam Boloņeti būt vienmēr gatavam līdz ar visu savu pavadonību ceļošanai, lai bez izņēmuma vietas un laika ziņā dotos visur tur, kurp devās ķēniņš (...tiek minēta Varšava, Krakova, Viļņa un citas vietas) ... Tas viņam bija sevišķi neērti, jo šo zemju smagie klimatiskie apstākļi (asperezza) bija ļoti neveselīgi viņa vājam un delikātai kompleksijai. ...Viņš slikti varēja piemēroties šo zemju nemīļgajiem (dura) dzīves apstākļiem ēdienu atšķirības, dzīvokļu neērtības, gaisa aukstuma un nesamērīgo aukstumu nežēlības dēļ. Ēdieni tur parasti ļoti asi garšvielu dēļ (conditi con gran copia di spetie) un tādēļ ļoti stipri (calidissime); viņu tur atrod reti, un tas garā ceļa dēļ pilnīgi samaitājies un vēderam kaitīgs; tur toties ir citi, diezgan stipri dzērieni... (ben gagliardi... geresogie, lipiez?) un medus; tos skaita par sliktiem, un tiem ir parasti nepatīkama garša, tie arī ļoti kaitīgi tādiem cilvēkiem, kam pretīgi sapīparotie ēdieni (cibi aromatici), kā parasti gadās itāliešiem. Tālāk, dzīvojamās mājas, atskaitot Viļņu un Krakovu, ir no koka, neērtas, šauras un, kas visļauņākais, visu ziemas laiku neapdzīvojamas bez krāšņu lietošanas, kas cilvēkiem, no dzimšanas pie tām nepieradušiem, ir augstākā mērā kaitīgas, jo sadzen tvaikus galvā, rada krūtīs žņaudzēju, saviļņo cilvēka ķermeņa sulas, ir par iemeslu ēstgribas trūkumam un grūtsirdībai. Gaisa asums, beidzot, smalkām dabām (alle nature gentili) ir pilnīgi nepanesams lietu, dubļu, vēju, sniegu un ledus dēļ, kas tur, allaž mainoties, valda no septembra līdz maija mēnesim, bet aukstums tur allaž uznāk ar tādu sparū un pastāvīgu (vētras) kaukšanu, ka rada parādības, neticamas stāstīšanai, un par visām lietām tādu iespaidu uz cilvēka ķermeni, ka izsauc visdziļāko līdzjūtību. Pārējie trīs mēneši ir ārkārtīgi karsti ilgās un apnicīgās saules kavēšanās dēļ virs šīs hemisfēras. Kas zīmējas uz aukstuma radīto ļaunumu, tad skaidri jāteic, ka no tā citādi nevar izvairīties, kā vien piemērojoties viņu sakurinātām telpām (hipocausti) un pastāvīgi nēsājot sev līdzi vēselu nastu ādu (kažoku). Īsi sakot, ikkatrs ir spiests vest sev līdzi visu nepieciešamo uzturam un gulēšanai, kā arī citām vajadzībām, jo citādi rodas lielas briesmas dzīvībai: visa šī

zeme taču ir līdzena, purvaina, pilna visbiezākiem mežiem, it sevišķi šķērsām apņemta ar lielo un slavenu Ilčinas mežu (gribējies acīmredzot rakstīt: Herkīnijas), kura vismazākais platums ir deviņas poļu jūdzes...»

PIEZĪMES

- ¹ Sk. manu Alt-Rīga priekšvārdu un ievadu.
- ² Attiecīgo bibliogrāfiju sk. darbā Szymon Szymonowicz i jego czasy, Zamość, 1929 (St. Łempicki, *Medzceusz Polski XVI wieku*). Visplašāk, protams, jautājums būs apskatīts Polijas un Ungārijas akadēmijas gatavojamā izdevumā par ķēniņu Stefanu.
- ³ Sk. manu Rīga 16. gs. latīņu slavinājumu dzejoļu un runu aprakstā. I.M.M. 1926, XI, 393.—398.
- ⁴ Sk. *Quelques nouveaux matériaux* (ievadu) un prof. L. Arbusova polemiku ar šo uzskatu: *Historische Zeitschrift*, Bd. 151, Heft I (1934).
- ⁵ Sk. Alt-Rīga, 118. lpp. utt.
- ⁶ Šai ziņā ļoti interesantus un vērtīgus materiālus dod tā saucamais «Fondo Gesuitico» (Biblioteca Vittorio Emanuele, Romā), sk. it sevišķi Mss. Nr. 241 un 1141—1145.
- ⁷ Sk. Fr. v. Adelung, *Kritisch-literarische Übersicht der Reisenden in Russland, bis 1700, deren Berichte bekannt sind*. St.Petersbourg—Leipzig, I—II, 1846; W. Kordt, *Čužozemni podorožni po Shidnij Evropi do 1700*, Kijev, 1920 (Ukrainas Akadēmijas izdevums).
- ⁸ Nāk prātā slavenais provansiešu trubadūra Peira Vidala dzejolis. Ab alen tir vas me l'aire... (Ar elpu es sevī ievelku strāvas, kuras jūtu nākam no Provansas...).
- ⁹ Šī «etimoloģija» man nav skaidra.
- ¹⁰ Sk. *Quelques nouveaux matériaux*, p. 200.
- ¹¹ Oriģinālteksts atrodams op. cit. p. 200—201.
- ¹² *Recueil de Voyages et de Documents pour servir à l'histoire de la géographie depuis le XIII jusqu'à la fin du XVI siècle*. Tome 22. Le livre de la Description des Pays de Gilles Le Bouvier, dit Berry... Publié pour la première fois... par E.T. Hamy... Paris, 1908.
- ¹³ Sk. manu studiju Viduslaiku vizionāri un Dante (Dantes almanahā, Rīgā, 1929).
- ¹⁴ Guillebert de Lannoy et ses voyages en 1423, 1424 et 1421. Commentés en français et en polonais par Joachim Lelewel (1844, Bruxelles, Poznan); citētas 24., 26., 28., 30., 36., 38., 40., 42. lpp.
- ^{14a} Edmond Buron, *Imagi Mundi de Pierre d'Ailly, Cardinal de Cambrai et Chancelier de l'Université de Paris (1350—1420)*. Texte latin et traduction française de quatre traités cosmographiques de d'Ailly et des notes marginales de Christophe Colomb. Etudes sur les sources de l'auteur. Librairie orientale et américaine Maisonneuve Frères. Paris 1930, p. 755. — Lūk, daži aizrādījumi par tā saucamo «Carte de Nancy», kas pagatavota uz kardināla Guillaume de Filiastre'a rīkojumu, à savoir la carte des pays du Nord dressée par Clavus ou Claudius (apm. 1409—1427)... Les légendes mises par Filiastre à la carte de Claudius... sont instructives. On les trouve, ainsi qu'une reproduction gravée du document lui-même, dans le «Supplément du Mémoire sur deux monuments géographiques conservés à la Bibliothèque publique de Nancy par M. Blau, inséré dans les Mémoires de la société royale des Sciences Lettres et Arts de Nancy», 1835, publiés

à Nancy en 1836, p. 67—105. Le «Mémoire sur deux monuments géographiques conservés à la Bibliothèque publique de Nancy» par le même M. Blau est dans le même recueil des «Mémoires» de la dite Société p. LIII—LXIV. Voici en légende que Filiastre a mise à la 8-e carte d'Europe et qui explique le motif qui l'a déterminé à faire la carte de Claudius (teksts latīņu valodā).

¹⁵ Šie vietu vārdi sniegti parasti ģermanizētā veidā, kas norāda uz tradīciju gultni, pa kuru tie nākuši. Viss attiecīgais teksts iespīests tās pašas sērijas sējumā, no kuras citēju Berry aprakstus (sk. 12. piez.), proti, Appendice IV, 157. lpp. utt.

¹⁶ Sk. iepriekš 1. daļas 1. nodaļu.

¹⁷ Citēts pēc izdevuma Aeneae Sylvii Piccolomini Senensis... opera quae extant omnia... Basiliae, Ex Off. Henricpetrina (1571).

¹⁸ Enea Silvio liecību analizējuši un novērtējuši pēdējos gados daži Lietuvas vēsturnieki.

¹⁹ Par žemaišiem plaši stāsta pazīstamais Boemus, Mores gentium (1. izd. 1540).

²⁰ Šīnī vietā jāpiemin un īsumā jācītē kāda franču ģeogrāfa La Cosmographie avec l'espèce et régime du Soleil et du Nord par Jean Fonteneau dit Alfonse de Saintonge, Capitaine — pilote de François I (izdots tai pašā sērijā kā Berry, sk. 12. piez.): «...Et de la rivière Mamon (t.i., Mēmeles) à la province Levonye qui est province septentrionale, hors de l'Europe, y a six vingtz lieues, et va la coste oblique nordest et surouest, Ceste Levonye est à soixante et deux degrez de la haulteur du polle arctique. Et ces terres sont les provinces de Letvonye et Lituonany et Samosatre (t.i., Žemaitija) et sont de la terre de Tartarie. Et y a aussi la province de Lymonie (?) et cesle de Monstronye (t. i., Maskavija), et sont grandes provinces, et aulcunes vont au dedans du circuit arctique et sont toutes entre les montaignes Ruffées (t.i., Rifeju kalni) et la mer Orcane et la mer Cachepye» utt. tādā pašā garā, pie kam der atcerēties, ka šī kosmogrāfija sarakstīta apm. 1545. gadā, viena no to laiku visizglītotākā valdnieka protekcijā, tā paša, pie kura atrada pajumti un mieru savās vecuma dienās Leonardo da Vinči!

²¹ Sk. manu rakstu krājumā Latvieši, I.

²² Giov. Batt. Ramusio, Navigazioni et Viaggi, II, f. 124 utt.

²³ Šai vietā nebūs nevērtīgi sniegt arī autora attiecīgo maskaviešu, resp., krievu raksturojumu (sal. arī Alt-Riga 181, 209), op. cit. f. 123: «Maskavieši ir diezgan skaisti cilvēki, tāpat sievietes, bet viņi tomēr ir nešķīsti ļaudis (bestial gente). Viņiem ir pāvests, iecelts par viņu kungu pēc viņu kārtības; mūsējo viņi ļoti maz ciena un saka, ka mēs esot pilnīgi pazuduši ļaudis. Viņi ir ļoti lieli dzērāji un ar to ļoti lepmi un nicina tos, kas tā nedara. Vīna viņiem nav nekāda, bet viņi lieto dzērienu no medus, kuru sagatavo ar... (bruscandolo?) lapām; šis dzēriens tiešām nav slikts, it sevišķi, kad tas ir vecs. Bet viņu kungs neļauj, lai katram būtu brīvība to pagatavot, jo tad viņi būtu katru dienu piedzēruši un viens otru nosīstu kā zvēri. Viņu dzīve pastāv iekš tā, ka rītus viņi pavada uz tirgus apm. līdz pusdienai, pēc tam viņi dodas uz tavernām (krogiem), lai ēstu un dzertu. Kad nu šī stunda ir pagājusi, tad no viņiem nevar izdabūt nekādu pakalpojumu (t.i., darbu).»

²⁴ Kontarīni apraksta sniegto daļu ir plaši izmantojis, pēc tā laika paraduma par savu izdodams, kāds cits pazīstams itāliešu ceļotājs: Viaggi fatti da Vinetia alla Tana (t.i., Donu), in Persia, India, et in Costantinopoli... Aldus, In Vinegia, MDXLV.

²⁵ Šīnī sakarībā neatvairāmi nāk prātā kāda moderna, traģiski dzīvi beiguša krievu dzejnieka, Jeseņina, panti:

Olovom svietitsja lužnaja goļ,

Eto ti, moja ruskaja boļ.

²⁶ Sk. lielo bibliogrāfisko retumu Opera breve, la quale demonstra, dechiara, ouero da il modo facile de intendere la charta, ouer delle terre frigidissime di Settentrione: oltre il mare Germanico, doue si contengono le cose mirabilissime di quelli paesi, fin'a quest'hora non cognosciuti, ne da Greci, ne da Latini... Venetia, Nel palazzo patriarchale, nel MDXXXIX.

²⁷ Kartes pilnais virsaraksts ir šāds: Carta marina et descriptio septentrionalium terrarum ac mirabilium rerum els contentarum diligentissime elaborata (Venēcija, 1539. g.). Par Lafrēri kopiju sk. *Quelques nouveaux matériaux*, 213. lpp.

²⁸ Bibl. Nazion. Firenze. Var. Relaz. Cl. XXX, Cod. 155 (Relatione di Polonia).

²⁹ Sk. iepriekš.

³⁰ Bibl. Vatic.; Chigi Nr. III, 57 (Relatione di Moscovia).

³¹ Nevarētu teikt, ka šī vieta būtu pārāk skaidra, bet interesanta diezgan savās fantāzijās — varbūt kādās leģendārās atmiņās.

³² Kopētājs laikam pārrakstījis: «capelli» vietā uzrakstījis - «caualli».

³³ Bibl. Vatic. Bibl. Barberini, Cod. Lat. 5369 (rakstīts no Antverpenes 1565. g.).

³⁴ Sal. Osoliņsku karti, pielikuma 7. att.

³⁵ Sal. Arch. Vatic. Nunz. Polon. 5 A, f. 59.

³⁶ Sk. arī manu rakstu Kāda no lielās politikas epizodēm mūsu dzimtenes vēsturē (Ceļi. Rakstu krājums, III. Prof. J. Kauliņam septiņdesmitajā dzimšanas dienā).

³⁷ Sk. *Alt-Riga*, 134—135.

³⁸ Šīs savā laikā ļoti lasītās un iecienītās relācijas labākus vai sliktākus norakstus var atrast gandrīz visās ievērojamākās Itālijas bibliotēkās (vairākkārt iespiesta Polijā).

³⁹ Arī šī relācija ir ļoti izplatīta (iespiesta poļu vēstures avotos).

⁴⁰ Sal. šā un tam līdzīgu tekstu vēsturiskā apgaismojuma mēģinājumu manā *Influence italienne sur la côte orientale de la Baltique avant et pendant la Renaissance*. L. U. R., 1935.

⁴¹ Sal. manu Ķēniņa Stefana ienākšana Rīgā un ciņas par Doma baznīcu.

⁴² Valsts arhīvs Florencē (*Carte Stroziane*, Serie I, nr. 301).

⁴³ Nunz. Polon. 17 A, f. 93—94.

⁴⁴ Valsts arhīvs Venēcijā (*Relazioni*, Busta 26, *Relazioni del Regno di Polonia*, 1573—1580).

⁴⁵ *Die Reisen des Samuel Kiechel*, hrsg. von K.D. Hassler. Bibl. d. Litter. Vereins in Stuttgart, Bd. LXXXVI (1866).

⁴⁶ Sal. manu rakstu Daži veci tiesu protokoli par zemnieku nemieriem (1586 un 1587). *Izgl. Min. Mēnešr.*, 1932. g., II—III.

⁴⁷ Ticējums cilvēku-burvju pārvēršanās spējām ir viens no dokumentāli visvecākiem pierādāmiem ticējumiem mūsu zemē. Būs vērtīgi šai ziņā sniegt romiešu, gan fantastiskā, bet uz tālākiem gadu simteņiem ietekmes bagātā ģeogrāfa Solīna attiecīgo stāstu par neuriem (C. Julii Solini, *Collectanea rerum memorabilium*, recogn. Th. Mommsen, Berolini, 1864, p. 82); Apud Neuros nascitur Borysthenes flumen, in quo pisces egregii saporis et quibus ossa nulla sunt nec aliud quam cartilagine tenerrimae, verum, Neuri, ut accepimus, statis temporibus im lupos transfigurantur: deinde exacto spatio, quod huic sorti adtributum est, in pristinam faciem reuertuntur. populus istis Deus Mars est: pro simulacris enses coluntur: homines victimas habent. ossibus adolent ignes focorum utt. (par neuru un seno baltu identificēšanu sk. prof. P. Šmita

Hērodota ziņas par senajiem baltiem. — Rīgas Latviešu biedrības Zinātņu komitejas Rakstu krājums. 21. krājums A. Humanitārie raksti, Rīga, 1933).

⁴⁸ To atbilde, no kuriem viss jādabū ar varu, ir diezgan skaidra, sk. tā paša ceļojuma aprakstu citā vietā (112. lpp.): «(Ceļā no Tērbatas uz Pleskavu) mēs šonakt gulējām ezera malā, pie kam viens pēc otra stāvējām sargos, kā mēs bijām pienācīgi pieraduši; katram no mums bija gara bise. Šai tautai nevar vairāk ticēt kā to, ko cilvēks ar acīm redz; nereti viens otrs (no cittautiešiem) pazūd, un neviens nedabū zināt, kur viņš palicis.»

⁴⁹ Bez vairākām citām grāmatas vietās sniegtām liecībām došu šeit Rīgas dzejnieka Bas. Plīnija gaužām «gleznaino» attiecīgo stāstu (Alt-Rīga, p. 45—46):

Apparent serie magalia consita longa,
Agrorum plumae fumida tigna tegunt.
Huc subitis alacres (t.i., iebraucēji kuģinieki-sakši)
per florida prata feruntur
Passibus, et pagi compita lata petunt.
Insonuere canes latratibus, arma ferentes
In nigra, ut cernunt veste venire, viros.
Excitus e tectis, se proruit incola passim,
Ut videt hos intro seque suosque rapit,
Occultasque videt per rimas, perque fenestras
Quo tandem gressum dirigit illa cohors utt.

Tiesām gleznaini diezgan, arī no psiholoģiskā viedokļa vērtējot.

⁵⁰ Nunz. Polon. 21, f. 547 utt. (uz vāka šāds tituls: *Relatione delle cose di Liuania*). Sal. prof. L. Adamovičs, Latvju baznīcas vēsture, Latv. konvers. vārnīcā, 21546. lpp.

⁵¹ Plašos izvilkmus citēti *Relatione delle cose di Liuania*, beigās pievienots Raunas (Ronneburg) pils Livonijas bīskapu portretu saraksts. Tā kā jautājums par minētiem portretiem ir daudz nodarbinājis Livonijas pagātnes pētniekus, sniedzu attiecīgo lapaspusi bez izlaidumiem (sal. iepriekš tulkoto izvilkumu, f. 551: ...andammo à Romburgo, Castello gia dell'Arciu — o Rigen, et molto bello nō guastato da Moscoviti, doue sono dipinti tuti gl'Arciu — i p. ordine dequali le mando il catalogo):

MCIX (ko nozīmē?)

1. S. Meinhardus, 1. Monachus Legebergen. Epus Liu.
2. Bartoldus Abbas Lucanus ord. Cisterciēn.
3. Albertus Canonicus Rigen.
4. Niccolaus Can. Rigen.
5. Albertus i. Archiep. Rigen.
6. Joannes à Lunen.
7. Joannes à Wechten.
8. Joannes Comes Suerini.
9. Icarus, postea Lunden in Dania.
10. Fridericus Liber baro Bohemie.

11. Engelbertus à Dalen.
12. Framboldus à Weffhusen.
13. Siferdus à Blonbergk.
14. Joannes à Sinten.
15. Joannes à Willenfroder.
16. Joanes Halundi.
17. Henricus Scarpenbergk.
18. Siluester.
19. Stephanus Brubenlessen.
20. Michael Hildebrndi Reuelien.
21. Gaspar Lindes.
22. Joannes Blanchifeldt Berlinen. Eps et Reualien.,
et Derpaten. I.V. Doctor.
23. Thomas Schoningk Rigen.
24. Wilhelmus Marchio Branbeburg.

52 Nunz. Polon. 34, f. 496 utt.

53 Carte Stroziane, Serie I, Nr. 301.

54 Sal. līdzīgu aprakstu arī Vatik. arhīvā (Nunz. Polon. 5 B, Relazione del R-o di Pollonia, d. 19. utt.).

55 Šī pretruna paliek uz autora sirdsapziņas.

56 «La ceresa amarascha».

57 «La pruna da masena».

58 Cod. Lat. 849, f. 227.

59 Nunz. Polon. 5 B, f. 74 utt.

60 Vatik. arh. (Fondo Borghese, Ser. I, 141—144), sal. arī 59. piezīmē minēto tekstu.

61 Biblioteca Nazionale, Manuscritti Storici, X, G. 12.

62 Tā kā neesmu īsti drošs par tulkojuma precizitāti, resp. par dažādo krāšņu tipu pareizu aprakstu, sniedzu šē klāt attiecīgo vietu no oriģināla: ...rispetto a i gran freddi, non usano fornace come usano in pollonia, et in Lituania, ma forni come quelli de fornai in firenze..

⁶³ Relazione All-o Ill-mo Reu-mo S. Cardinale Rusticucci segretario di N. S-re Papa Sisto V, Delle cose di Polonia intorno alla Religione et dell'attioni del S. Cardinale Bolognetto, In quattro anni che egli è stato Nuntio in quella Prouincia... (1586. g.)... Msr. Chigi R. I, 29, Vatikāna bibliotēkā. Šo stāstījumu der papildināt ar kādu vēlāku, kas ļoti dzīvi attēlo istabu apkurināšanas veidus Lietuvā un Polijā un sakarā ar to attiecīgo dzīvokļu kultūru: Itinerario di Jacomo Fantucci Da Ravenna nel partire da Polonia l'anno 1652 [Valsts arhīvā Romā: Fondo Santa Oroce, B. 34 — (bez paginācijas)...]: «...In Polonia, Lituania, e Moscouia si cuoprono con buona Pelle d'Orsi, ne mai si uiaggia a Cauallo per non morirsi di freddo.

Prima d'entrare in una stufa calda, hauendo le mani, orecchie, o altra estremità molto agghiacciate le stropicci bene con la neue, altrimenti porta pericolo di perderle.

Nell'entrare in stufa non si scuopra mai la testa c nell'uscire si trattenghi un poco fuori d'essa prima d'esporsi all'aria fredda.

La notte quando si dorme non si tenga la stufa accesa, acciò non sia troppo caldo, non si dorma vicino d'essa, ne a canto alla porta, ne sotto la finestra. Per non patir troppo caldo si dorma basso, et in terra. Così si entra e si stà in Lituania nelle stufe de Villani piene di fumo per esser

senza camini. Si auuerta a non dormire in stufa doue sia humidità per l'antiparistasi cagionata dal caldo, e freddo, per la quale in Olkaz, Città in Polonia uicino a Cracouia, la notte della Vigilia di S. Mattia del 1649 io hebbi a morire meschinamente con sei compagni, e fu gran gratia di Dio il farmi accorger presto della cagione.

Così ancora si guardi di stare a dormire doue si abrugia il carbone prima che sia bene acceso e sfumato affatto, ne prima si faccia metter nella stanza. Per sfuggire ne letti il tormento delle Cimici, se ne leui il materazzo, e si mette o in terra o su la tauola per dormirui sopra. Questo ripiego gioua ancora per li letti di Germania, i quali essendo assai corti, e con le sponde alte di tauola attorno non ui si può dormir disteso. Io per non guastar sempre il letto con disgusto dell'hoste mi distendeuo da un angolo all'altro per trauero.

Per tutta la Polonia, e Lituania, chi non porta seco il suo letto ha di gratia dormire su la paglia, e quando la puo hauere così ancora malamente bene e mangia, chi non porta seco la prouisione massime di Pane. Il medesimo ho sperimentato jo l'hanno 1652 per quasi tutta la Pomerania ancora, e doue è stata longa guerra.

In detti Paesi di Polonia e Lituania si guardi più che si può di viaggiare ne giorni di festa, e nell'ultimi di Carneuale, perche essendo all'hora i Villani sempre ubbriachi, è molto pericoloso, e per la robba, e per la vita lo stare, o passare per doue essi sono.»

II. Militāro un politisko sakarību liecības

1. Livonijas poļu laiku kari un latviešu liktenis

Vairākos rakstos man nācies izteikties¹, ka 16. gs. otrās puses kari Ziemeļaustrumeiropā un sakarā ar šiem kariem lielie starptautiskie sarežģījumi ir jo bieži bijuši pamudinājums un ierosinājums ieraudzīt un izcelt līdz tam, kā redzējām, samērā maz un vāji pazīto novadu, aprakstīt tā īpatnības un raksturot ļaudis, kas to apdzīvo. Ar grūtu sirdi šo «pateicību» izsakot, mēs tomēr būsim vēsturiski korekti, ja iesāksim mūsu tālāko stāstu ar tām liecībām, kas mums atlec no pašu karu aprakstiem. Poļu laiks ir visbagātākais kariem no visiem Livonijas pēdējo 8 gadsimtu vēstures posmiem. Varētu teikt, ka viss šis laikmets ir gandrīz nepārtraukts ārējs vai iekšējs karš, ja skaitām visus Livonijas novadus kopā, jo vismaz kādā no tiem visā 16. gs. otrā pusē ir vienmēr plosījies niknais kara dievs, mūsu zemes pārāk uzticamais draugs. Nav jābrīnās, ka zemes civilās lietas ritēja tādēļ gaužām nemierīgā ritmā, kā slima organisma pulss, nav arī nemaz jābrīnās, ka poļu administrācijas — it sevišķi augstākās — labie nodomi² (mums, piemēram, nav nekādas iespējas un vajadzības noliegt paša ķēniņa Stefana labos nolūkus) sabruka pelnos un ka pirmā vietā izcēlās slikti samaksātais un tā laika kara tikumos audzinātais karavīrs³, kas reizēm savu «pirmā milētāja» lomu spēlēja tik pamatīgi, ka atmiņas par viņu vēl ilgi glabājās tautas fantāzijā (sk. tālāk). Un ne vien poļi un leiši palikuši tādā atmiņā, arī par vāciešiem un vēlāk zviedriem lasām līdzīgas lietas, nerunājot par maskaviešiem un tatāriem, kas tā bija pratuši satraukt Livonijas ļaužu prātus, ka tie vēl vairākas paaudzes pēc viņu aiziešanas, kā savā laikā Rīgas dzejnieks Bazilijs Plīnijs (Plēns), baigi nopūtās⁴:

Admonitu Moschi horresco

(mani pārņem šausmas, dzirdot pieminam maskaviešu vārdu). Gaišs pierādījums tam ir slavenais Manceļa 1647. g. 15./25. janvāra sprediķis⁵ un citi raksti citās valodās⁶.

Kā varēja justies Livonijas zemnieks šādos apstākļos? Vai nevajadzēja tā jau samērā reti apdzīvotajai zemei smagākos brīžos atgādināt tuksnesi? Vai mēs jau nelasījām veselu rindu līdzīgu aprakstu, kur autori svešnieki no grūtu piemeklējumu brīžiem taisa slēdzienus — pirmā iespaida asos vērojumus — par mūsu zemes vispārīgo stāvokli, kas tad, protams, ieslīgst jo drūmos un mežonīgos apvāršņos? Apcerot šo gandrīz nepārtraukto karu saistību ar zemnieku dzīvi — un kuru iedzīvotāju slāni tad karš vēl vairāk un tiešāk putina? — no kultūras vēstures viedokļa (kā ievadā norobežoju savu uzdevumu), mēs varēsim konstatēt dažādus refleksus, no kuriem bieži pavērsies īsāki vai garāki skati mūsu tautas dzīvē un tās rezignāciju un klusas noslēgšanās pilnajā psihē.

Sehr grewliche/erschrockf.

liche / vor vnerhörte / warhafftige Newe Zey-
tung/was für graufame Tyranney der Moscouiter/an
den Gefangenen/ hinwegführten Christen auß Lysland/ beydes an
Mannen vnd Frauen/ Juncffrawen vnhd kleinen Kindern/ Beges
het/ vnd was täglichs schadens er thut in irem Land zűfüger/ Wey-
neben angecygt / in was großer fahr vnd not die Lyslander
stehen. Allen Chyften zur warnung/ vnd Bef-
samy ihres Sündelichen lebens/ auß
Lysland geschriben / vnd in
Druck verfertiget.

zu Nürnberg bey Georg Keydlein. M. D. LXL

21. att. Maskaviešu varas darbi Livonijas kara laikā. (Pēc Nirnbergā 1561. g. izdotās Zeytung, Sk. A. Spekke, Alt-Riga, 184. lpp.)

Nav man šeit iespējas un vajadzības sniegt izvilkumus vai pieminēt virsrakstos visus līdz šim pazīstamos Livonijas poļu laika karu aprakstus, ikvienam, à propos, ir zināms, ka to skaits ir milzīgs. Pietiks maniem nolūkiem, ja šeit pieminēšu, tā teikt, standartsīžetus un citēšu dažu līdz šim mazāk vai pilnīgi nepazīstamu tekstu, lai ar visu to dotu vajadzīgo ierāmējumu tām ainām, kas sekos tālāk, proti, tām, kurās mēs varēsim, jo bieži tikai miglaini un ar pūlēm, saskatīt latviešu un igauņu — tos nereti ir ļoti grūti šķirt — zemnieku apveidus.

Vispirms par krievu (maskaviešu, kā viņus toreiz sauca) kariem, — tāpat par laiku apmēram no 1558. g. līdz 1582. g., līdz ar pēcspēli, kas nereti vēl izskan tikai 17. gs. sākumā. Savā grāmatā *Alt-Riga*⁷ esmu izvilkumos un virsrakstos savācis labu tiesu šo materiālu un sagrupējis tos pēc satura četros nodalījumos: 1. Jāņa Briesmīgā plāni un priekšskara smagā atmosfēra; 2. maskaviešu, tatāru un citu austrumu tautību apraksti; 3. Livonijas krievu karu (allaž drausmīgie) apraksti; 4. epilogs: kā izskatījās Livonija pēc krievu aiziešanas. Šeit gribu sniegt dažus izvilkumus no nupat minēto četru grupu pēdējās, tos papildinot ar jauniem tekstiem, cik man tādu ir. Daru to tadēļ, ka šīs grupas apraksti vistuvāk pienāk mūsu mērķim, proti, senās Livonijas izskata izdibināšanai un tās zemkopju dzīves attēlošanai, kas šo zemi mīlēdami kopj — labos un sliktos laikos — jau gandrīz divus gadu tūkstošus. — Sniedzamo ainu pamattonis var būt, protams, tikai sērīgs un drūms: kūpošas drupas, izmīti un aizlaisti lauki, cilvēki, kas patvērušies mežos; zemei pāri liekas ceļamies satrauktas psiholoģijas rēgi, ērmīgi un baisi, kā cienīgas austrumu varoņdarbu sekas, kā sārtu ugunsgrūdu šaudīgie refleksi saviļņotā ūdens virsmā.

Lai runā aculiecinieki. Dāņu sūtnis Ulfelds⁸, atgriezdamies no Maskavas, saticis pie Tveras lielus Livonijas karagūstekņu pulkus [pēc citu liecību aizrādījumiem (sk. tālāk) tie laikam pa lielākai daļai būs bijuši vācieši]. Gūstekņu izskats ir tik bēdīgs un viss iespajds tik smags, ka izvilina diplomātam smagas stilistiskas nopūtas; epizode beidzas vārdiem: «Tie (t.i., gūstekņi, kuru bijis pāri par 1000) mums rādījās tik netīri, neapģērbti un nodriskāti savas gaitas ejam, ka mēs viņus vērojām ar visdziļāko — varat man ticēt — līdzjūtību.»

Posevīns pats savām acīm redzējis Livonijas drupas (sal. iepriekš Toskānas lielhercoga korespondenta F. Talduči vēstuli)⁹: «Bet Livonijā tās celtnes, ko bija radījuši ar lieliem izdevumiem Rīgas virsbīskaps un Vācu ordeņa mestri, mēs atradām, maskaviešu sagrautas; visur rēgojās drupas, netīrumu pilnas, ar tukšiem logu caurumiem, atdotas debesu (t.i., nokrišņu) dūsmām. Maskavieši, šīs celtnes nicinādami, sev bija uztaisījuši koka būdiņas (tuguriola), tajās

piekvēpušās viņiem labāk patika dzīvot.» (Tālāk seko vēsturiskas atmiņas no gotu iebrukumiem senajā Romā.) Tas pats Posevīns savā slavenajā vēstulē Mantovas hercogienei¹⁰ raida vēl dziļāku skatienu — šoreiz psiholoģiskajā — drupās un saskata tur smagas un baigas ainas¹¹: «Vilki staigājuši pa Pleskavas ceļu, četri skaitā, viens no tiem bijis balts, un tie krituši virsū vienīgi cilvēkiem, tos aprijot lielā skaitā, it sevišķi grūtas sievietes. Vienā gadā apēduši 150 cilvēkus; posts bijis tik liels, ka neviens nedrīkstējis līdz pat šai dienai viens iziet klajumā. Tauta apgalvo, ka tas esot burvju darbs pēc tam, kad maskavieši aizgājuši. Kāda Livonijas cietokšņa apkārtnē (tas saucas Fabīno) esot apēsti līdzīgā kārtā divi simti cilvēku...» (Katoļu garīdznieki esot šo nelaimi novērsuši.) «...Nesen gadījās, ka viens kara virsnieks kalvīnists žēlojās kādam no mūsu priesteriem, ka savā apgabalā (viņš bija kāda Livonijas cietokšņa priekšnieks) nevarot vairs noķert vilkus, jo vilku bedres, kuras šim nolūkam tiek taisītas, esot apbūruši zemnieki; priesteris atbildējis, ka viņam esot līdzī svētais ūdens, ar kuru viņš aplacinot minētās vietas. Kalvīnists iesmējies (kā ķeceris allaž dara) un piebildis: ja es redzēšu, ka šādā veidā var noķert vilkus, es ticēšu, ka svētais ūdens ir tiešām Dieva gara pilns (essere cosa di Dio). — Bija arīdzan kādā no viņa muižām (podere), kuru sauc par Porromoy-sa, kāda māja tuvu pie ezera tādā mērā Ļaunā apsēsta, ka tajā neviens nevarēja dzīvot, un tā bija (pamazām) sabrukusi. Priesteris svētīja tad vilku bedres un ķeramos slazdus (ingegni), un tādēļ tajos tika saķerti vairāki vilki, pēc tam, noturējis mesas minētajā muižā, devās, liela ļaužu pulka pavadīts, procesijā, paņēmis līdzī svētīto ūdeni, lai atsvabinātu šo un kaimiņu vietas no ļauniem gariem, un tur uz augsta kalna lika nostiprināt lielu krustu. Pēc tam visa šī vieta un viss novads tapa no Ļaunā piemeklējumiem brīvs...»

«Kalvīnists virsnieks, neraugoties uz visu notikušo, palika pie savas neķītrās mācības (perfidia), tāpat kā to darija senie (kristīgās) baznīcas vajātāji līdzīgos gadījumos, bet visa viņa ģimene, kuru viņš ar bezgodīgām runām un ar netikumu pārplīnām ķeceru grāmatām centās sabojāt, bija tik lielā mērā aizgrābta un katoļu ticībā nostiprināta, ka Dievs, mūsu Kungs, par to tika slavināts un Ļaunais kaunā mests.»

«Kirumpē ir kāda cits pils no tām, ko Maskavietis atdeva Polijas ķēniņam, kad atstāja Livoniju. Šai pilī maskavieši savā laikā bija nokāvuši daudzus vāciešus, un (pēc tam) cietoksnis, kurā tie bija bijuši, līdz ar visu pili un arīdzan apkārtni bija tik lielā mērā Ļaunā piemeklējumiem apsēsts, ka naktīs atklāti, katram redzot, pie mēness gaismas, Ļaunais, sēdot tā īpašnieka zirgā, kuru bija iepaticies izmeklēt, jāja vislielākā ātrumā pa mūriem (a briglia sciolta pe'l lungo delle mura), nokausejot zirgu tā, ka tas tikko varēja turēties kājās; citu

reizi atkal Ļaunais, ģērbies Maskavieša tērpā, paņēmis gaišā dienā ap pusdienas laiku veselu vezumu labības uz pleciem, visiem redzot to iesvieda ezerā, kas atradās kaimiņos kādai no minētā cietokšņa muižām. Kad turp bija gājis priesteris, izdarījis parastos aizlūgumus pret ļauniem gariem un apslacījumus ar svēto ūdeni, viss ļaunums izbeidzās.»

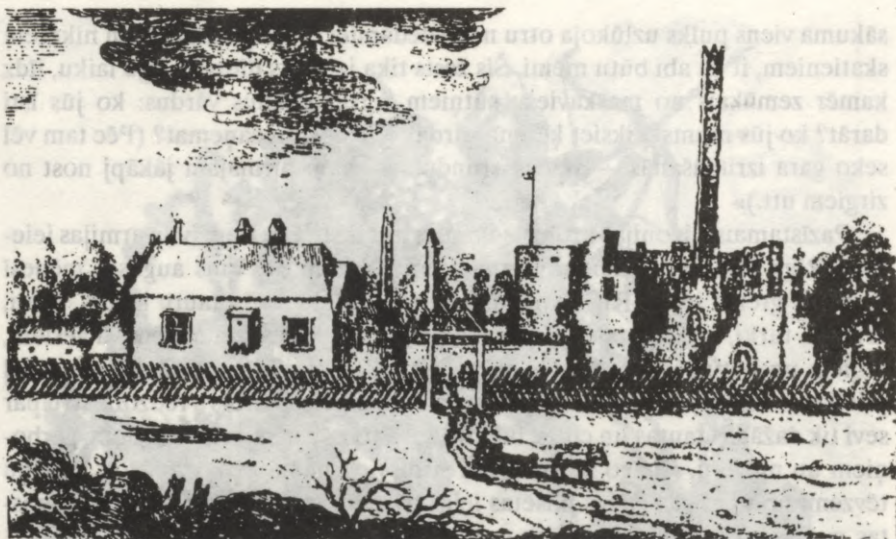
«Ir (tālāk) kāds purvains ezers, desmit jūdzes no Odenpē, kas pieder pie kādas muižas, pierakstītas jaunai Cēsu bīskapijai Livonijā; arī šis ezers bija tik lielā mērā Ļaunā apsēsts, ka, ja ik gadus to neremdēja ar mazu bērnu asinīm, tas bez mēra apdraudēja visu apkārtni, saceļot vētras, jaucot gaisus, radot pērkonus, zibeņus un līdzīgas nelaimes. Sekas bija tās, ka cilvēki zaga citiem bērņus, lai tos mestu šai ezerā vai vismaz atņemtu drusku asinis kādam bērņam, kas tad vēlāk tā izžuva, ka nāve sekoja katru reizi šim ievainojumam.»

Šo Posevīna liecības pareizību spilgti un plaši pierāda citu jezuītu liecības, kas savāktas viņu gadskārtējos ziņojumos un citos rakstos (sk. arī tālāk). Vienu no šiem krājumiem izdevis E. Kurcs (Kurtz)¹². Pērnavas katoļu prāvests D. Fabrīcijs savā Livonijas vēstures kopsavilkumā 17. gs. sākumā arīrdzian dod teiktā sakarā kādu dziļi raksturīgu refleksu¹³: «Tiek par patiesību uzdots, lai gan tas liekas smieklīgi esam — to man stāstījuši daži cilvēki, — ka Vilandes pils saplaisājušās drupās Ļaunais, ikkatru nakti apstaigādams pils mūrus, rīko sargus un pēc paraduma, lai tie būtu nomodā, sauc un klaigā¹⁴. Nav nekāds brīnums, viss taču ir izpostīts un sagrauts tādā mērā, ka cilvēki nevar dzīvot ne pilī, nedz pilsētā — ka šo vietu Ļaunais sev izraudzījis par mitekli, un to, ko cilvēku modrība tik ilgi sargāja no ienaidnieku uzbrukumiem, tagad sargā Viņa modrība, lai ļaudis tur nevarētu vairs atrast dzīvošanai ērtu vietu.» — Beidzot šinī sakarībā jācītē Cēsu katoļu bīskapa Šenkinga vēstule pāvestam 1610. g. 1. janvārī no Rīgas¹⁵. Krāsas gan ir jūtami sabiezinātas, bet iespaids tomēr īsts un stiprs (šai gadījumā jau nu, protams, krievi jāvaino tikai pa daļai): «Livonijas lietu stāvoklis ir tik nožēlojams, ka posta lielums pārspēj visas asaras un rada vērotājos un vēl vairāk vērtētājos bēdīga pārsteiguma izbrīnu. Visas pils un kādreiz plašās muižas (possessiones), tagad izpostītas un bieziem krūmiem apaugušas, ir pārvērtušās meža zvēru mitekļos. No daudzajiem iedzīvotājiem maz palikuši dzīvajos, kas vēl nožēlojamāki par mirušiem, jo pēdējie jau ir atsvabināti no visām bažām un bailēm, dzīvie turpretim pie katras vieglo lapu čabēšanas kā zaķi bēg mežos un trīcēdami vairās no cilvēku parādīšanās, neko citu, baiļu pārņemti, nedz no draugiem, nedz no ienaidniekiem negaidīdami kā tikai savu galu; šos ļaudis ar lielām pūlēm var mīlīgi un laipni no mežiem izvilināt tikai tas, kas klaji parādās bez apbruņojuma un tos draudzīgi uzrunā viņu vietējā valodā. Baznīcas ir node-

dzinātas vai pilnīgi aplaupītas izgreznojumu un svēto piederumu ziņā, piesvaidītas juku jukām ar katoļu un ķeceru liķiem; viss tas rada briesmīgu iespaidu. Ir maz garīdznieku, kas varētu ļaudis mācīt un bērņus kristīt katoļu ticībā un sniegt svētos sakramentus, vienīgi cienījamie Jezuītu ordeņa brāļi ar lielu centību iztur dienu smagumu un grūtumu šai Kristus vīna kalnā...»

Šai un citās vietās (arī citos rakstos)¹⁶ sniegtos stāstus un aprakstus derētu papildināt un ilustrēt ar attiecīgiem zīmējumiem, skatiem u. c., ar dažādiem mūsu rīcībā esošiem ikonogrāfiskiem materiāliem. Tas dotu asu un paliekamu priekšstatu par šiem notikumiem, bet lieta nu tā, ka šādu mantu no Livonijas krievu kariem ir pavisam maz; tādēļ esmu spiests iekaisīt tekstā arī dažas tādas, kas netieši tēlo lielos sarežģījumus mūsu zemē. Iemeslu ikonogrāfisko datu nabadzībai senās Livonijas vēsturē ir daudz, un nebūs ļauni mūsu pagātnes izpratnei par tiem šai vietā parunāt¹⁷. Livonijā, kā jau zemē, kas atrodas tālu no lielajiem Eiropas estētiskās kultūras centriem, varētu attīstīties pienācīga interese, saprašana un tieksme, kuru kronē zināma mākslas tradīcija vai vismaz tās dzīvotspējīgs nozarojums, tikai tad, ja kulturālais līmenis tur būtu bijis ievērojami augsts, ja valdošās aprindas būtu sajutušas imperatīvu gribu gūt «izgreznotas dvēseles» — āmes ornées, kā franči saka. Ja kaut ko minētajam līdzīgu var konstatēt senās Livonijas pilsētās, galvenokārt, protams, Rīgā un Rēvelē, tad uz laukiem, bruņinieku pilīs, visumā šādas smalkākas virsvērtības bija samērā reti sastopamas; bez tam arī daudz kas vēlākajos karos un dumpjos būtu varējis iet zudībā¹⁸. Ja nu tagad piegriežamies no ārienes importētiem zīmējumiem, plāniem, skatiem utt., tad jāsaka, ka Livonijas ikonogrāfijas vēsturei par nelaimi, bet pašai nomocītai zemei, protams, par laimi, otrs lielais poļu-krievu karš noritēja ārpus Livonijas robežām, it sevišķi gar Daugavu, virzienā no Viļņas—Daugavpils uz Polocku. Un tieši šai karagājienā ķēniņš Stefans un viņa lielkanclers Zamoiskis bija ap sevi pulcinājuši vīrus, kas spēja atstāt nākamie laikiem uzmetumus un skices par to laiku pilsētām, ainavām un ļaudīm. Jānožēlo fakts, ka pats ķēniņš Stefans, lielas nevaļas un smagu rūpju spiests, nebija painteresējies¹⁹, cik šobrīd par to zinām, par savas ienākšanas Rīgā ikonogrāfisku pieminēšanu un slavināšanu, kā to 20 gadus vēlāk, 17. gs. pašā sākumā, bija izdarījis viņa lielkanclers, izceldams estētiskā vīzijā savu Livonijas karagājieni pret zviedriem²⁰.

Visu teikto kopā savēlot, apmierināsimies, faute de mieux, ar dažiem krievu koka piļu zīmējumiem, kas mums var netieši būt derīgi latviešu seno piļu izpratnei, un arī ar dažiem tērpu zīmējumiem, kas mums tiks fantāzijā iztēlot ķēniņa Stefana drūmi lepno figūru jājam savu raibo karapulku vidū pa vecās Rīgas šaurajām ielām.

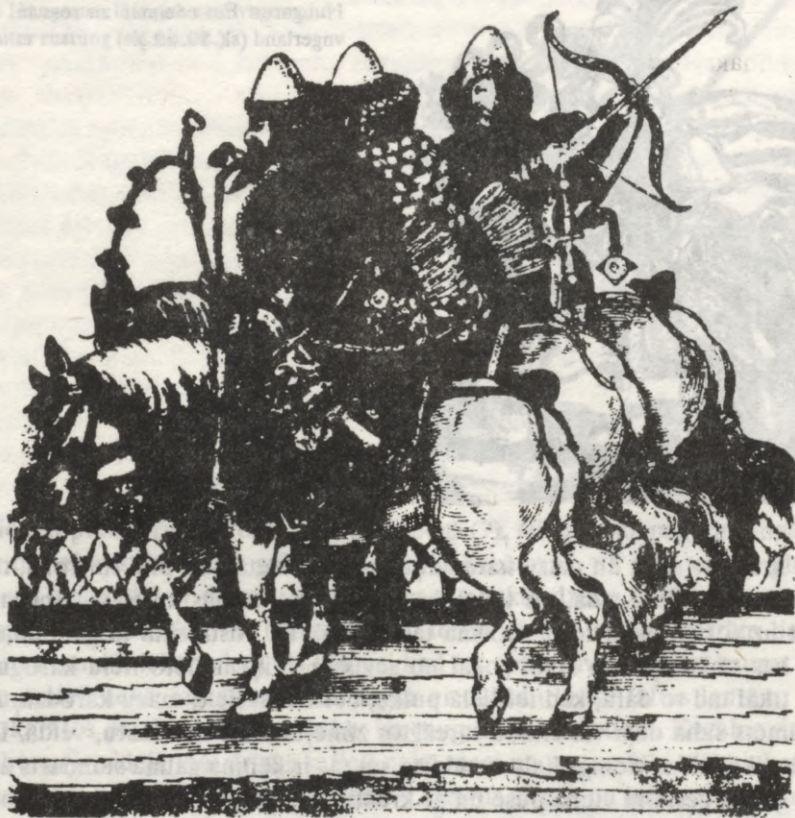
22. att. Kolkas pils 1615. gadā. (P. Johansen, Acht Bilder.)

Dažus citējumus no daudzo un raibo tekstu rindas der iesākt ar kādu itālieša aculiecinieka stāstu par Maskavijas un Lietuvas sūtņu un to pavadoņu svinīgo satikšanos²¹. Glaunais, ar humoru rakstītais stāsts mums paver ilgas kopdzīves un karošanas psiholoģiju, «vecās mīlestības zīmes», kā sacījis Dante. Kaimiņu labo pazišanos zīmīgi apēno Austrumu greznais un augstprātīgais «protokols»²²: «Jūlija 24. dienā (t. i., 1559. gadā) trīs Maskavas lielknaza sūtņi, kas tika sūtīti pie mūsu, Polijas, ķēniņa, iejāja Grodņā ar lepnu, augstprātīgu un barbarisku greznumu. To pavadoņi bija 1400 jātnieku, skaitot visus kopā, starp tiem apmēram 300 lepni ietērpti zelta un sudraba audumos (?) ārējam greznumam, (rokās tiem bija) dārgakmeņiem izrotāti pīķi (?); lielākai daļai bija zīda apģērbi dažādās krāsās; pēdējiem bija raibu krāsu tērpi; visiem bija stopi un bultu makstis, mazākai daļai (?) (framei ?), bet pārējam vairumam — cirvji un vāles (?). Jātniekiem sekoja 870 rati, katrus ratus vilka ik pa divi zirgi. Šiem sūtņiem bija izsūtīti pretim trīs augstmaņi no lietuviešu padomes, lai tie viesus saņemtu un novestu mājvietā; pavadoņu tiem bija apmēram 3000 jātnieku: lepnums bija likts pretim lepnumam, kā ir paradums abās tautās, kas viena otru tik labi pazīst. Kad nu abi pulki sakārtotās rindās sajāja viens pret otru, varu teikt, ka nekad neesmu redzējis jocīgāku un smieklīgāku skatu, it sevišķi tik spīdošas, lielas un nopietnas sūtņu ierašanās gadījumā. No

sākuma viens pulks uzlūkoja otru nekustēdamies, augstprātīgiem un nikniem skatieniem, it kā abi būtu mēmi. Šis žests tika izturēts diezgan ilgu laiku, līdz kamēr zemākais no maskaviešu sūtņiem izgrūda šādus vārdus: ko jūs īsti darāt? ko jūs mums teiksiet ķēniņa vārdā? Kā jūs mūs saņemat? (Pēc tam vēl seko gara izrunāšanās — veselu stundu! — kam pirmajam jākāpj nost no zirgiem utt.)»

Pazīstamais Livonijas hronists Rusovs apraksta Hr. Radzivila armijas ieiešanu Rīgā 1562. g.²³ šādiem gleznainiem vārdiem: «...Viņš augusta mēnesī lepmi un grezni iejāja Rīgā; viņam (sekoja) dažādu svešu tautu ļaudis, proti, armēņi, turki, tatāri, podolieši, krievi un valahi, līdz ar daudziem vāciešiem, poļiem un lietuviešiem; viņš tos veda cauri Rīgas pilsētai, kāda iemesla dēļ pildījās ar izbrīnu daudzi ticīgi ļaudis (burtiski: ticīgas sirdis), redzot katru par sevi tik dažādas tautas un ciltis, ikkatru savā tērpā, ar saviem ieročiem, ģerboņiem un mūziku, (ticīgo Rīgas ļaužu sirdis) pārņēma bēdas, redzot, ka viņu tēvzemi un kristīgās Rīgas pilsētas ielas pārņēma un pārstaigāja tik neparastas, svešas un barbariskas tautas un ciltis.»²⁴

Ne mazāk gleznainu poļu ķēniņa armijas aprakstu dod kāds Vatikāna Barberīni bibliotēkas itāliešu teksts: «Šī ziemeļu zeme (t.i., Polija) ir plaša un visa līdzena; reti tajā ir cietokšņi, un nav tajā līdz šim daudz lietoti kājnieki karavīri (militia pedestre); tomēr ķēniņa karaspēkā pašreiz skaita desmit līdz divpadsmit tūkstoš kājnieku karavīru, poļu, lietuviešu, ungāru un vāciešu, no kuriem lielākā daļa saņem algu no ķēniņa. To ieroči ir arkebūza, kāds ungāru tipa šķēps un rokas cirvītis, kuru tie nes aizbāztu aiz jostas, bet uzmetni (?) uz muguras vai uz krūtīm, kā viņiem ir ērtāk ar to rīkoties; citu ieroču ne uzbrukšanai, ne aizsardzībai viņiem nav. Mazās karavīru fleitas vietā viņiem ir dūdas, lai pavadītu tambūru. Šos ungāru kājniekus mēdz saukt par haidukiem; tie ir karavīri, kuriem pacietībā nav līdzīgu: tiem ir tikai viens apģērbs un soma, kuru tie nēsā virs arkebūzas; pa nakti tā tiem der spilvena vietā, bet dienā tie tajā nes savu maizi. — Jātnieku karavīru ir lielākā daļa, jo muižnieki pēc zemes paraduma iet labprātīgi karā un tā sastāda jātnieku karaspēka lielāko daļu. Tie bruņojas trijos veidos: kā svešnieki, ārzemnieki un vietējie. Viens no veidiem, kādu tur lieto, ir smagāk bruņoti jātnieki nekā citi, un ir skaidrs, ka šis bruņošanās veids ir ieviesies Polijā no Ungārijas. Otrā daļa, kas saucas kazaki, ir vieglāk apbruņoti, bet trešā — tatāri, maz atšķirīgi no pēdējiem, tā ka viegli var redzēt, kas kam ir tuvs. Par kazakiem viņus, šos kareivjus, sauc tādēļ, ka viņi nestāv neviena algā, bet brīvi pārtiek Dņepras krastos no laupīšanas; tie salasās no dažādu tautu ļaudīm, kas paraduši vienmēr klejot, nekad negulēt gultā un paciest visas dzīves neērtības un grūtības. Bet pie tiem

23. att. Maskaviešu karavīri. (Pēc barona Herberšteina relācijas izdevuma. Sk. A. Spekke, Alt-Riga, 91. un 179. lpp.)

pieder arī citi kareivji, kas nedzīvo minētā vietā, nedz arī minētā veidā, bet gan tādēļ, ka bruņojas ar tiem pašiem ieročiem kā Dņepras kazaki. Bet tie, kas ir bruņoti pēc tatāru veida, ir arī īstenībā tatāri, dzimuši Lietuvā, kur tos novietoja lielhercogs Vičauts, dodams tiem savas privilēģijas un piešķirdams īpašumus; viņi brīvi tur piekopi savu muhamedāņu ticību kādā mošejā ārpus Viļņas pilsētas. Ņemot tādā kārtā palīgā kazakus un tatārus, iznāk trīs kareivju jātnieku šķiras, kurus Polijas karaliste mēdz bruņot sava valdnieka vajadzībām. Smagās kavalērijas ieroči ir krūšu un roku bruņas un dzelzs cimdi, bruņu cepure un ļoti garš un resns piķis ar ļoti asu galu; piķis viscaur nokrāsots

24. att. Ungāru bruņinieks. Nobilis Hungarus. Ein edelman zu ross in vngerland (sk. 10. att.).

dažādu krāsu svītrām un mazu karodziņu galā; tai vietā, kur pīķi tur rokā, tā kāts izceļas bumbas veidā, tas tādēļ, ka pīķis ir ļoti smags un to visu nevar noturēt uz rokas, tādēļ to nodrošina tādā kārtā, ka nostiprina tā galu ādas kāpslī, kas nokarājas pa labai rokai no segliem. Viņi nelieto lielu karogu, vienīgi tikai tad to dara, kad iet lielā pulkā, bet citādi lieto mazu karodziņu, kas izzīmēts šaha dēļa vai citādu sarežģītu zīmējumu, it kā rakstu, veidā. Ir redzams tikai viens vienīgs liels standarts, un tas ir ķēniņa galma standarts ar Polijas galma ģerboni vienā pusē un ar krustu otrā pusē un uzrakstu: In hoc signo vīnces (ar šo zīmi tu uzvarēsi). Šiem bruņiniekiem ir taurētāji, lai dotu nepieciešamos signālus; bruņinieku zirgi ir ļoti lieli un ar segām, uz kurām šķērsām uzzīmēti ģerboņi. Pie segliem tiem ir mazas arkebūzas (a ruota), dažiem vāles vai dzelzs āmuri bez parastiem ieročiem; tos viņi lielo, lai būtu veiklāk kaujā. Tiem, kas jāļ pulka priekšgalā, ir vilku vai lāču ādas; līdzīgā kārtā viņi piestiprina pie muguras vienu vai divus ērgļa spārnus, bez tam divus spalvu kušķus, no kuriem viens nokarājas uz acu sargu (vizīra) un otrs kreisajā pusē uz krūtīm; viņi teic, ka šim greznojumam esot galvenais iemesls iebaidīt (pretinieku), jo ātrā jājiēnā spalvu pušķu kustēšanās un to mestā ēna parasti sabaida maskaviešu zirgus, kas ir mazi un bailīgi. Viņi parasti nes arī vairogus, kurus sauc par ...(?). Tagad ir ieviesta bruņu korsāža, kas agrāk netika lietota. Viņi tomēr šos vairogus pa daļai atmetuši, un visā tai karaspēkā, domāju, ka nav redzams vairāk vairogotu bruņinieku par 200. — Kazaki bruņojas šādi.

25. att. Parasts ungāru jātnieks. Vulgaris Hungarus. Die gemeine vngersche reuter rustung (sk. 10. att.).

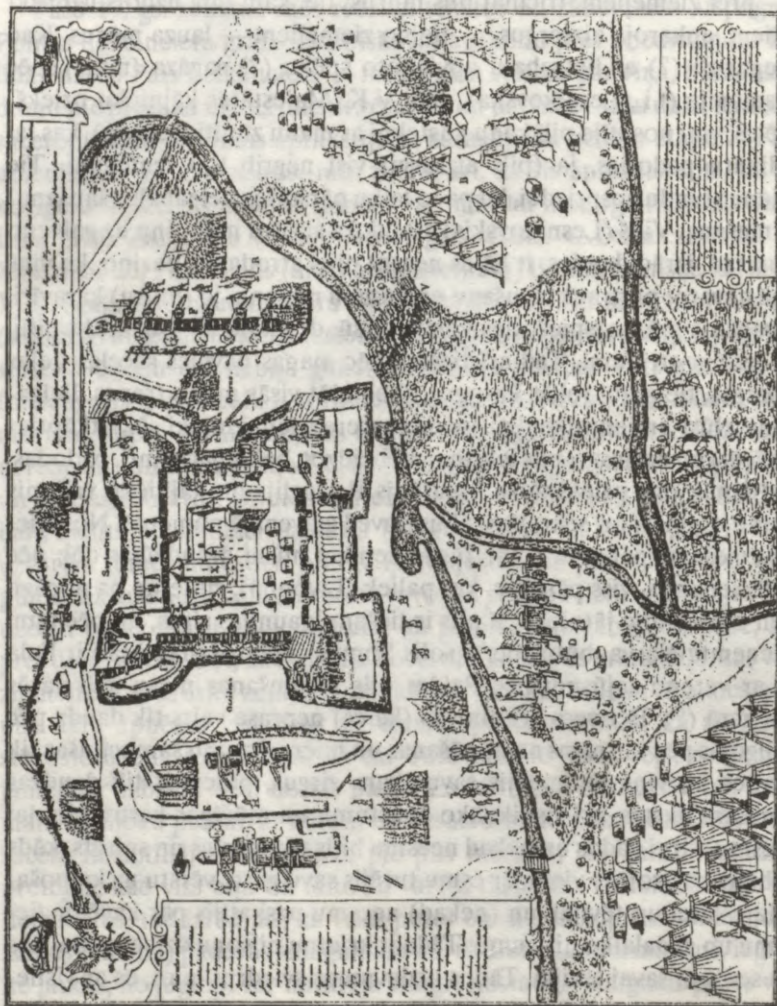
Tiem ir pīķis, bruņu kreklis ... (?) un zobens (?), labajā rokā pagara runga, rupji ar dzelzi apkalta vienā galā; pīķa galā ir karodziņš, tik garš un tik plats, ka vienā acumirkli ar to var stipri piesiet pie rokas dzelzs pīķi, lai, cīnoties vai vajājot ienaidnieku, tas neizkristu; šo ieroci viņi galvenām kārtām lieto, lai durtu ienaidniekam, kad tas bēg vai kad tas cīnās tuvciņā. Virs bruņu krekla tie neliek nekā; izgrezno savus zirgus ar dažādu krāsu taftas lentēm, lai tās nokarātos priekšā no zirga kakla un mugurā no krustiem. Kazaku zirgi pēc labuma ir vidēji, viņi drīzāk ir lieli nekā mazi un nav sevišķi trekni, bet stipri un vingri karā un izturīgi skriešanā. Līdzīgus zirgus un līdzīgus ieročus lieto arī tatāri. Arī tiem ir dzelzs apkalta runga un bruņu cepure. Kazakiem vēl ir tūka virsdrēbe, ar kuru tie apsedz dzelzs bruņu kreklu. Kā vieniem, tā otriem ir bundzīnieks uz zirga, bet nav taurētāja. Kā vieni, tā otri sastāv no jauniem spēcīgiem cilvēkiem, gara auguma, kas pieraduši paciest visāda veida neērtības. Kā vienu, tā otru viņa Majestātei Polijas ķēniņam karaspēkā, ar kuru viņš pats izgāja karā, esot bijis tāds skaits, ka runāja par apmēram 28 000 vīru²⁵. (Ķēniņš) vedis sev līdzī karā 46 un vēl 8 mazus lielgabalus un tieši sev līdzī 10 un 25 kurjerus, no kuriem lielākā daļa bija savākta Turcijā, Itālijā un Spānijā par ļoti lielu maksu.»

Poļu-zviedru cīņas laiks Livonijā samērā nabagāks kara tekstiem. Šim faktam varētu meklēt daudzus iemeslus, bet divi no galvenākiem gan laikam būs minēto cīņu lokālākā nozīme (atkrita taču Eiropai bīstamais lielās Austrumu varas ielaušanās mēģinājums tās likteņos) un, otrkārt, arī tas apstākļis,

ka šie kari, brutāli un nežēlīgi, kā jau parasts tajos laikos, laikam tomēr nebūs bijuši aprakstītāju, iekš- un ārzemnieku, acīs tik aziātiski «īpatnēji» ar savām rafinētām un reizēm bestiālām spīdzināšanas metodēm, kā tos lasām, aprakstītus maskaviešu un īpaši tatāru iebrukumu laikā.

Pašā 17. gs. sākumā mēs redzam tekstos un zīmējumos atspoguļojamies Polijas lielkanclera grāfa Zamoiska karagājienu pret zviedriem no Kokneses līdz Paidei. Pats lielkanclers — mēs zinām stāstus par viņa, humānista, paradumu pie bivuaka uguns rakstīt vēstules un pat labot stilu dažu iesācēju latīņu sacerējumiem — mums aprakstījis šī karagājiena pēdējo etapu²⁶: Paides pils aplenkšanu un ieņemšanu; mēs zinām arī, ka šis apraksts dots, lai pienācīgi koriģētu attiecīgās ainavās minētā varoņdarba ikonogrāfisko slavinājumu²⁷. Lūk, grāfa Zamoiska vēstules attiecīgais teksts: «...Darū...zināmu, ka Dieva žēlastības dēļ Paides pils (arx Vaisheisteinum) tiešām brīnišķā kārtā ir nodota V. Ķ. Majestātes varā oktobra 4-jās kalendās (t.i., 28. septembrī). Vietas daba (sākumā) atņēma jebkuru cerību ieņemt pili, jo pie tās staigno purvu, upju un stāvošo ūdeņu dēļ nebija gandrīz nekādas pieejas. Pati pils bija stipra ar fortiem (propugnaculis), torņiem, augstu un biezu valni, slaidi izbūvētiem mūriem, stipru garnizonu, kas bija ļoti uzticīgs Kārlim (t.i., Sēdermanlandes hercogam) un kuru vadīja Lūcijs Maurīcijs Rangerijs, cietokšņa priekšnieks, un Alfons Kanūtijs, kājnieku priekšnieks, abi modri un veikli. Beidzot lielgabalu skaits un lielums padarīja bažīgus manu un mana karaspēka prātus; uzvarēja tomēr mīlestība pret V.Ķ. Majestāti un pret tēviju. Ar vislielākām pūlēm tika uztaisīti ceļi, lai varētu tuvoties pilij; pa tiem nākamajās dienās tika uzcelti tuvāk mūsu nocietinājumi un piebīdīti lielgabali tai pusē, kas vērsta pret dienvidiem. Bet, kad nu bija novērots, ka tā pils mūra daļa, kas vērsta pret ziemeļiem, ir drusku zemāka, arī valnis ir zemāks laikam tā iemesla dēļ, ka to pils daļu apņēma visgrūtāk pārejamās purva dzelmes, kā arī tuvējo upju stāvošie ūdeņi, un nelikās, ka tur būtu rodams kāds ceļš, es nospriedu, ka jāmēģina uzbrukt tieši no tās puses. Es šeit nekā nestāstīšu par neaprakstāmām kājnieku pūlēm, ar kurām tie nesalaužamā spēkā pārvarēja vietas dabu, sacēla nocietinājumus jo tuvu pie pils mūriem, pie kam ienaidnieks nikni pretojās; kad viss bija tik tālu, ka varēja turp vest vislielākos mūru laužējus lielgabalus, tad izrādījās, ka visas pūles un mokas bijušas veltas, jo purvainā zemes (virsmā) padevās smagumam un, to dienu lietū izmirkusi, iegrima tā, ka ne ļaudis, ne jūglopi tur nevarēja stingri nostāties: staigais purvs visu iesūca sevī un nelaida vaļā. Tad beidzot tika sacirsts milzīgs daudzums lielu un sīku zaru, piepildīta purva mute (terrae hiatus exhausto), pāri pārsviesti un nostiprināti baļķi un pāri tiem klāti tilti; tā nu svārstīgie lielgabali sava svāra un staigno dzelmju dēļ tika beidzot ar vislielākām cilvēku un jūglopu mocībām

pienācīgi nostādīti. Arī ienaidnieki no savas puses nepārstāja raidīt (mūsējiem virsū) lādiņus no lieliem un maziem lielgabaliem, bet V. K. Majestātes karavīru zaudējumi tomēr nebija sevišķi lieli. Kad nu viss bija tādā kārtā sagatavots, tad (mūsējie) sāka no abām pusēm, ir no tās, kas vērsta pret dienvidiem, ir no tās — pret ziemeļiem, tricīnāt pils mūrus; tie, kam bija uzdots uzbrukt no dienvidiem, apkaroja aizsargus, — tie no ziemeļiem — lauza mūrus. Kad pēdējie pieguruši (?) ar lielgabalu apvienoto spēku (?) sagāza (mūri), pēc Matīsa Lesnioviņa (t.i., Lesnikovska), visu V. K. Majestātes kājnieku priekšnieka, pavēles, viņi nosūtīja pili kādu gūstekni ar manu zīmīti (scheda), kas lai tos uzmušinātu padoties, ja (pils aizsargi) visi negrib tikt iznīcināti. Tie pieprasa vienu stundu apspriedei, lai pa to laiku pārstātos lielgabalu (šaušana) un bumbu mešana. Viņš (Lesnikovskis) atbild, ka sūtīšot man ziņu uz galveno nometni, un tad, izrādīdamies, it kā es neesot bijis atrodams, paziņo, ka viņš nekādā ziņā nevarot pārtraukt šaušanu un bumbu mešanu, jo (mūsu) karavīri, redzot sadragātos mūrus, spiežoties viņam virsū, degdami kārē uzbrukt pilij, un esot ar pūlēm atturami. Tad arī tiešām pēc manas pavēles saceļas lielas karavīru klaigas, tie grābj rokās karogus, slien klāt visās malās trepes, lielgabalu šaušana kļūst arvien niknāka (increbrescere), ienaidnieki sāk atkāpties (burtiski: trīcēt) un doties uz pils iekšieni un beidzot, baiļu pārņemti, padodas. No pils tad iznāk pils priekšnieks Maurīcijs Rangelijs un kājnieku vadonis Alfons Kanūtijs, viņš ir arī sekretārs; abus noved galvenajā nometnē. Nospriedu, ka nepieciešams par visu ziņot Jūsu Cienībai mūsu draudzības dēļ; pēc tam, kad pils ieņemta, viss pārējais, kas paliek (Livonijā), rit lejup pa nogāzi, ja tikai man būtu svaigi jātnieki. Šī pils ir tiešām Igaunijas sirds, un pēc tam, kad būtu ieņemta Narva, būtu sperts solis Somijas iekarošanai. Man ir liela cerība, ka ar vareno sajūsmu pēc Paides pils ieņemšanas mūsu soļi varēs virzīties šai garā (?). Bet vecs bruņinieks (kā es) neprasa vairs tik daudz pēc kariem kā ilgojas pēc taisnīgas atvaļināšanas un miera, jo viņu samocijušas tik daudzas kaites un viņš pazaudējis savus kara zirgus, pārcietis tik daudzas slimības un kara likstas, arī visniknāko aukstumu un mūžīgos karus. Un, lai gan es jau esmu stipri gados un nekad neesmu bijis tik spēcīgs un spirts, kāds es būtu gribējis būt, tomēr vienmēr esmu turējis savu garu, vērstu uz kalpošanu V. K. Majestātei un tēvijai, un (nekad) neesmu uzskatījis par kavēkli ziemas bargumu un gadalaiku niknumu. Tāda ir krietnu pilsoņu dzīves gaita, kas dzimuši ne sev, bet savai tēvijai. Tādos uzdevumos sviedrus lejoj, es ar vislielāko sirds prieku labprāt aizietu bojā. Vēlu labu veselību Jūsu Cienībai (vēstule rakstīta nometnē pie Paides pils 1602. gadā 29. septembrī). Jūsu Cienības vispadevīgākais draugs un kalps Jans Zamoiskis, kanclers un karaspēku virspavēlnieks.»

26. att. Paides pils, Varā griezis romietis Dž. Lauro 1603. gadā, Sk. A. Spekke, Quelques nouveaux matériaux, 223. lpp. utt. — Lauro zīmējumi, kuru oriģināli vairs nav atrodami, iespējami grāfa Dzialinskā publikācijā Collectanea vitam resque Joannis Zamoiscii ... illustrantia edidit Adamus Titus Comes de Koscielec Dzialynski, Posnaniae..., 1861.

Nākošā liecība seko hronoloģiski tuvu nupat sniegtajai. Zviedru hercogs Kārlis Sēdermanlandietis, nesamierinājies ar savu ilgi gatavoto plānu neveiksmi Livonijā, rīko paša vadībā jaunu gājienu, šoreiz pret Rīgu, to nopietni apdraudot. Izšķirošā cīņa starp abiem ienaidniekiem norit pazīstamajā Salaspils kaujā, kuras plašākus aprakstus gan esmu atradis poļu vēsturnieku darbos²⁸, bet mūsējos tikai izvilkmumu vai atstāstījumu veidā. Šeit būs pilnīgs itāliešu versijas tulkojums²⁹, kas gleznaini tēlos šo mūsu zemes vēstures svarīgo notikumu.

«Ziņojums, kuru Livonijas prezidents, Zemaitijas gubernators un Lietuvas lielhercogvalsts virspavēlnieks Kārlis Hodkevičs devis visvarenajam un visdižciltīgajam Sigismundam III, Polijas un Zviedrijas ķēniņam, Lietuvas lielhercogam etc., etc., par kauju, kuru viņš vadīja pret Kārli, Sēdermanlandes hercogu, V.Ķ. Majestātes ienaidnieku, un uzvaru, kuru viņš guvis 1605. g. 27. septembrī.

Kad Kārlis bija novedis savu floti pie Daugavgrīvas un izcēlis no galerām Mansfelda kareivjus, kuru tur bija viena reģimente, Livonijas prezidents Hodkevičs, kas tai laikā atradās ar savu karaspēku Tērbatā, izlasījis 2400 jātniekus un 1000 kājniekus, karapulku varen piedzīvojušus, atstājis bagāžas un nometnes mantas, devās ceļā Daugavgrīvas virzienā, lai sniegtu palīdzību aplenktajiem bez jebkādas kavēšanās. Kad viņš ieradās Valmierā, viņam daži ziņneši nesa ziņu, ka Lindersons, Kārļa otrais karavadonis, izgājis no Rēveles ar 5000 vīriem, dodas pretim Mansfeldam, lai ar to savienotu savus pulkus. Tad nu tas, kam bija pirmā doma bijusi vērsties pret Daugavgrīvu, vērs savu ceļu uz Vilandes pusi, lai ar ātrumu, saīsinot ceļu, aizietu Lindersonam priekšā un, ja gadītos izdevība panākt labus rezultātus, uzbruktu pēc iespējas ātri vienai un otrai daļai, nekā abu savienotiem spēkiem vienā vietā. Un šis nodoms tiešām neizrādījās velts. Vidusceļā starp Vilandi un Pērnavu abi karapulki viens otru ieraudzīja un sakārtoja savas rindas kaujai; vieglā izlūkošanas cīņā, kas tika iesākta, lai izmēģinātu spēkus, tika nokauti gandrīz 200 vīru no Lindersona karapulka. Šī skata izbaidīts, pēdējais nevēlējās uzsākt kauju un apmetās nocietinātā nometnē pie Eiheles (?) muižas (Eichelmoiza), pie pils, kas bija nocietināta dabiski. Pa to starpu Hodkevičam pienāca ziņa, ka pats Kārlis, agrāk par to it kā nezinādams, kopā ar Lineburgas hercogu un prāvu apbruņotu vīru skaitu esot ieņēmuši Pērnavas ostu; un tādēļ, ka Hodkevičs, nedz sūtīdams savus jātniekus pavisam tuvu pie Lindersona lēģera, nedz kaitinot pat šī lēģera sargus, nebija spējis izvilkt Lindersonu atklātā lauka kaujā, viņš atgriezās Vilandē. Tur atstājis labu sardzi, viņš devās ar nolūku novest karaspēku tuvāk Rīgai, lai no tuvuma varētu modrākus uzturēt šīs pilsētas sargus

un lai stieptu laiku garumā, līdz kamēr salasīsies palīga spēki no Lietuvas. Viņam nebija domas doties kaujas izšķirošās briesmās, vienīgi tikai ārkārtīgas nepieciešamības gadījumā. Kārlis, savienojis savus ļaudis ar Lindersona pulkiem, iedams cieši gar jūras krastu, bija apstājies kādā ciemā, vārdā Salaca(?) (Saltmoizza), izmeklējis labi piemērotu vietu lēģerim. Dabūjis zināt no spiegiem, kā arī no gūstekņiem ķēniņa karapulku mazo skaitu, viņam radās dūša un pārliecība sākt vajāt Hodkeviču un tam uzbrukt. Dabūjis šo lietu zināt, kā arī to, ka ienaidnieks ir stiprs ar kājniekiem, Hodkevičs, lai nebūtu spiests izlietot savus jātniekus kalnainā un grūti pieejamā vietā, pārcēlās pāri Gaujai (Gauia) netālu no Cēsīm (Venda); nostiprināja savu nometni atklātā vietā, izrokot dziļu grāvi un labas tranšejas. Lai novērotu ienaidnieka kustības un stātos tam pretī gadījumā, ja redzētu to sev sekojam, it sevišķi ar grūtībām pārceļamies pār upi, vai, ja lietas tā ietu, viņš cerībā ar savu prātu ko izgudrot, jo bija savu spēku skaita ziņā daudz vājāks par ienaidnieku un tādēļ viņam bija jāpaļaujas uz veiklību. Bet Kārlis, pārgrozījis pilnīgi savu nodoma virzienu un nojaucis nometni pie Saltmuižas (?), sūta karaspēku Rīgas virzienā, lai, pēc iespējas ātri savienojoties ar Mansfeldu un pārmainot ceļu, bez kādas kavēšanās dotos pretim ķēniņa karaspēkam. Hodkevičs arī virza savējo gar upi Daugavu uz Rīgu un viņpus Iskielo (t.i., Ikšķiles), nedaudzas jūdzes augšup Rīgai, apstājas uz paša krasta. Kad Kārlis bija savācis kopā visus savus ļaudis, to skaits tuvojās 14 000, pa lielākai daļai ārzemnieku, no kuriem lielāko skaitu tas bija savācis, kā parasts, ar dažu vīru veiklību un it sevišķi atbalstīts no Haduno (Godunova), Maskavijas lielfirsta, puses; tas šodien ir jau miris, bet savā laikā bija poļu ienaidnieks, tādēļ ka tie bija ņēmuši savā apsardzībā un ietekmē Dēmetriju, kas šodien ir Maskavijas lielkņazs... (?) Spriedzams, ka vairs nav ko kavēties, 27. septembra dienai austot, izved savus kareivjus pie Salaspils (Hirkelmo), sakārto to pulkus un iepriekš ieņem kājniekiem ērtos pakalniņus; starp abiem ienaidniekiem atrodas plašs lauku līdzenums, labā atstatumā no viņa pulkiem līdz ķēniņa kareivjiem, kas, ieraudzījuši ienaidnieku, ļoti ātri izsūta izlūku pulkus gar upi. Viņi atrodas jau pilnīgā kaujas gatavībā, šie abi ienaidnieki, ir vienā, ir otrā pusē, kad Frīdrihs, Kurzemes hercogs, parādās otrā Daugavas krastā līdz ar 300 bruņiniekiem no Kurzemes muižniekiem, lai dotu tik svarīgā brīdī liecību par uzticību Viņa Majestātei un Polijas valstij. Un, reiz nu upes platums nedeļa viņam nekādas cerības atrast sēkli, tie ar drošu prātu visās briesmās grib doties upei pāri peldus; viņi dzen savus zirgus upē un gadījuma pēc atrod sēkli (to vēlāk skaitīja kā brīnumu), jo pat šo vietu vislabākie pazinēji nebija par to agrāk nemaz zinājuši. Tā viņi pārnāca pāri upei pilnīgi veseli, bez kā jēl viens no viņiem būtu gājis bojā. Pa

27. att. Vilandes apenkšanas skats. Varā griezis romietis Dž. Lauro 1602. gadā (sk. 26. att.).

to starpu daudzi karavīri no viena un no otra pulka bija iznākuši izlūkos un cīnījās izlūku cīņās, pie kam pārākuma laime mainījās svārstīdāmās, bet tomēr ķēniņa ļauzu centība daudzas reizes deva ar saviem panākumiem labu pareģo-

jumu gaidāmai cīņas dienai. Kad saule jau bija pusdienā, Hodkevičs daudzu iemeslu dēļ, par kuriem visiem nav vajadzības stāstīt, nosprieda, ka vilcināšanās nav bez briesmām un ka šīs dienas laikā nepieciešamā kārtā jānotiek kaujai un ienaidnieks jāizvilina no augstākām un pakalnainākām vietām, radot viņā drosmi ar viltotu baiļu izrādīšanu no savas puses. Viņš pavēl saviem vieglajiem jātniekiem pēkšņi atkāpties lielā nekārtībā, it kā tie bēgtu, bet saviem jau iepriekš bija devis ziņu, ka tā esot tikai izlikšanās, lai negaidītais skats viņos neradītu izbili. Un tiešām, notika arī tas, kas bija paredzēts, jo Kārlis iedomājās, ka viss notiek baiļu, nevis viltības dēļ, un viņš tūdaļ nokāpa ar saviem pulkiem no tās vietas tālu nost, kuru iepriekš bija ieņēmis; viņš sakārtoja savus pulkus ielejā, nolīcis tiem priekšā 11 lielgabalus, aiz tiem sekoja falangas, apbruņotas ar pīķiem, kurām apkārt bija arkebūzu šāvēji, parasti saukti par musketieriem. Kavalēriju viņš nolika sānos, lielāko daļu kreisajos, kurai bija dots uzdevums aplenkt ienaidnieku pēc tam, kad kauja būs iesākusies, pats ķēniņš turējās labajā pusē pie upes, pie palīgpulkkiem. No otras puses Hodkeviča pulks bija sadalīts 3 nodaļās, ar vājiem, bet cieši kopā saspiesti palīgpulkkiem atkarībā no savu ļaužu daudzuma. Pašā priekšā viņš novietoja savu gvardijas nodaļu, 300 bruņiniekus ar pīķiem, karavīrus pa lielākaļai daļai ar slavenu un piedzīvojušu varonību — tos viņš pats bija visus izlasījis; tiem viņš pievienoja Kurzemes hercoga Frīdriha palīgspēkus, cerēdams ar to varonības iesākumu pacelt savējo dūšu un nosist to ienaidniekiem. Tā visam arī vajadzēja notikt šīs kaujas dienas beigās. Labais spārnš tika nodots Jana Sapiehas vadībā, ar uzmanīgu aizrādījumu čakli un vērīgi novērot ienaidnieka kavalērijas kustības, kas, atrazdamies kreisajā flangā, stāvēja viņam pretim. Toms Dombrovskis vadīja kreiso spārnu. No jūras nāca sāņus vējš, nekaitēdams sevišķi ne vienai, ne otrai pusei. Pēc visa šā, novērojis savu karavīru sejās lielu drošsirdību cīņai un redzot tos pilnus labu cerību un iedegušos tieksmi un vēlēšanos doties cīņā, viņš tos vēl uzmudina ar uzrunu; lai taču viņi ņemot vērā, ka esot skaitā mazāki, bet lielu gabalu pārāki pēc būtības, ka nupat augstākais un varenaš tiesnesis spriedīšot par katra pienākumiem un godprātību, lai taču viņi aizstāvēt un uzturot ķēniņa taisno lietu pret dumpiniekiem, jo viņus esot dievišķā taisnība izmeklējusi par atriebējiem, un, reiz nu viņi domājot par uzslavu un slavu, viņi, kas esot apņēmti no visām pusēm no ienaidniekiem un ūdeņiem, lai taču viņi atceroties, ka visa glābšanas cerība esot likta Dieva palīdzībā un viņu labo roku stiprumā. Tad viņš dod pavēli artilērijai izšaut. Tad visi atkārtā ar stipriem un jūsmas pilniem kliedzieniem Jēzus vārdu kā debess palīdzības ķīlu. Pirmie dodas cīņā, piespieduši zirgiem piešus, ar visu joni ķēniņa gvardijas pulks ar viņā

vadoni Vincentu Voinu. Tiem palīgā nāk kurzemnieki: ar lielu sparū viņi drāžas ienaidnieku falangās, kas izrāda stipru pretestību un ciešu apņemšanos palikt uz vietas, bet tomēr neilgu laiku līdzēja šī pavēle. Dombrovskis, atvilcies ar saviem pulkiem drusku sānis, lai izmantotu pieaugošā vēja virzienu, pēkšņi apsvieda zirgus un uzbruka atklātajam Kārļa labā spārna pulkam; ar joni, ar kādu viņš to izdarīja, viņš salauza ienaidnieka rindas, cik to bija, izdarīdams lielu apkaušanu un briesmas. Visi pulki nu bija sajaukušies, debess pārklāta mākoņiem, artilērijas šāvieni un karapulku kustības, un bruņu troksnis sajauc visas lietas kopā. Kad Kārļa labā spārna kavalērija, dabūjusi pavēli, sakustējās, lai mestos ķēniņa pulku vidū, Sapieha, kas tos bija uzmanījis, ātri stājās tiem ceļā un atsveda tos atpakaļ, tie metās bēgt, radot lielas bailes citos. Cīņa ilga apmēram četras stundas, pie kam no vienas puses ņēma virsroku varonība, no otras — skaits, tā ka lietas izšķiršana nebija skaidra, lai gan daudzkārt bija par jaunu sakārtotas kaujas rindas. Beidzot ienaidnieka pulki pamazām sāka atkāpties, un tiem beidzot sekoja ne vairs cīņa, bet zināmā mērā apkaušana. Tur tika nokauti apmēram 9000, neskaitot tos, kas noslīka upē vai kurus bēgot nosita zemnieki. Krita cīņā hercogs Frīdrihs no Braunšveigas un Dinaburgas un Andrejs Lindersons, kam bija ģenerāļa tituls. Par Mansfeldu kāds pārbēdzējs stāstīja, vai nu pareizi, vai nepareizi, ka viņš to redzējis Gaujas upē, asinīm notecējušu. Tika ieņemta ienaidnieku nometne, paņemti 11 lielgabali, 60 karogi un gandrīz 500 gūstekņu. Pats Kārlis sajukumā aizbēga ievainots. Uzvarētāju pusē bija 100 kritušu, bet ievainoto skaits bija lielāks, to starpā Teodors Ļahs (Lachj), kas izcēlās ar daudzām kareiviskām varonības zīmēm, bija labprātīgi upurējies ir savu mantu, ir savu dzīvību tēvijai labā un izrādījis lielāku vēlēšanos viņas dēļ mirt nekā dzīvot. Bez tam daudzi bruņinieki, vai nu dzelzs bumbu caururbti, vai piķu caurdurti...»

Šis dramatiskais stāsts jāpapildina savā noslēgumā ar kāda cita avota ziņām³⁰: «Tai vietā, kurā viņi satikās, atrodas liels līdzenums gar Daugavu, otrā pusē ir divi pakalni, mežu apņemti. Hercogs Kārlis apmetās uz šiem pakalniem un to apkārtējos mežos. Poļu ģenerālis gar Daugavas krastu, pie kam līdzenums palika viņu starpā... Grāfs Mansfelds bija nāvīgi ievainots un vēlāk mežos tika atrasts beigts... Arī pats hercogs bija ievainots un tikko bija izglābies laivā... Tie, kas bija paglābušies kopā ar hercogu laivās, bija spiesti visu nākamo dienu palikt ostā, jo vējš tiem bija pretim; turp ģenerālis sūtīja karavīrus tiem uzbrukt, ja tikai rīdniekiem būtu bijušas gatavībā laivas, piemērotas tādām gadījumam, bet tādas atradās tikai 2 vai 3 un pie tam sliktā stāvoklī. Nākamā dienā vējš bija labs, un zviedri pacēla buras.»

Beidzot trešais, lielākais poļu-zviedru cīņu uzplūdums jau norisinās tad, kad poļu zvaigzne jūtami riet. Tatāru trieciēni no aizmugures jau vairākus gadu desmitus atpakaļ padarīja dažbrīd nedrošu visu valsts līdzsvaru, un 17. gs. otrā gadu desmita beigās, kad lietas pieņēma Polijai jo nopietnu virzienu, zviedru lielais ķēniņš un karavadonis ar labi aprēķinātu triecienu, kura realizēšanā viņam tomēr bija jāpurē daudz pūļu un kura dēļ viņš tikko nepazaudēja dzīvību (Rīgas aplenkšanas laikā), panāk savu mērķi un ieņem Daugavgrīvu un Rīgu. Gustavs Ādolfs ar šo karagājienu iesāk pārvērst Baltijas jūru par Zviedrijas iekšējo ezeru, kā lepni skan vēlākā formula. Rīgas aplenkšanas un ieņemšanas apraksts (1622. g. augusts—septembris) ir labi pazīstams kauču no 1622. g. Rīgas rātes izdotā paskaidrojumu, resp., atvainošanās raksta savu agrāko suverēnu priekšā par pilsētas atdošanu ienaidnieka rokās. Šī atvainošanās un līdz ar to sikais cīņu apraksts bija, kā zināms, Lietuvas kanclera Radzivila pārmetumu radīts [R. vēstules rakstītas no viņa toreizējās nometnes Vecmuižā (Neugut)]. Šo mūsu zemē viegli pieejamo tekstu necitēju³¹, bet tikai aizrādu uz tur ievietoto aplenkšanas plānu, lai lasītājs varētu dzīvi iedomāties tā laika kara vešanas, kuģu, apcietinājumu u. tml. skatus. No minētā posma tekstiem citēšu dažas mazāk pazīstamas vai arī pilnīgi jaunas, īsas liecības, proti, Rīgas rātes vēstules (no Radzivilu arhīva, agrāk Nesvižā, tagad Varšavā) par izšķirošās cīņas priekšspēli. Šie apraksti mums lieku reizi rādīs mūsu zemes kara un posta izvagoto seju. Lūk, kā to apraksta dažas Rīgas rātes vēstules (Hr. Radzivilam)³². 1618. g. sestā maija vēstulē atrodam šādu vietu: «...Livonijas lietām ir tāds izskats, kas vistuvāk stāv visbēdīgākām, jo visu ir samaitājušas (burtiski: pārveidojušas) cīņas, ugunsgrēki, postījumi. Ķēniņa kareivji, lai gan to ir maz, tikko atrod sev pārtiku. Zemniekus pārņem izmisums tik daudzu nelaimju un nepārtrauktu mocību dēļ...»³³

Tā paša gada 28. maija vēstules krāsas vēl drūmākas: «...Lielākā provinces daļa pārvērsta briesmīgā tuksnesī un postažā, zemes apstrādāšana jo daudzās vietās ir pārtraukta, zemnieki, galīga izmisuma satriekti, bēg uz visām pusēm, ķēniņa kareivji, notērējuši algu un apģērbus, nezina, no kā pārtikt un ar ko segties, un tādēļ atstājuši savus posteņus (stationibus), kā jātnieki, tā kājnieki, pēc ziņām, tuvojoties mūsu pilsētai un gribot ieņemt visus lielos un mazos ceļus, lai aizkavētu vēl pāri palikušo tirdzniecību...»

Un, beidzot, tā paša gada 27. augusta vēstulē: «...Apkārt Rīgai daudzu jūdžu tālumā redzams tikai plašs tuksnesis un visu lietu gaužām bēdīgs vaigs...» — Līdzīgos toņos «glezno» arī Livonijas vēsturei un humānismam tik labi pazīstamais Jānis Gothards Tīzenhauzens, kura trīs vēstules³⁴ (1621. g. 23. jūnijā, 1. augustā un 13. augustā) vērtīgi un dabiski ievada un apgaismo iepriekš minēto Rīgas aplenkšanas un ieņemšanas aprakstu.

PIEZĪMES

¹ Sal. manu rakstu krājumā *Latvieši, I, manu lekciju Krakovā* (Prace Polskiego Towarzystwa dla badan Europy Wschodniej ...1933) un manu darbu: *Quelques nouveaux matériaux.*

² Sk. II daļas 3. nodaļu.

³ Sal. manu Varšavas 1933. g. vēsturnieku kongresā nolasīto lekciju (tā izvilkomos iespiesta šī kongresa materiālos).

⁴ Sk. *Alt-Riga*, 173. lpp. utt.

⁵ *Lettische Postill* (1699. g. izd. 168. lpp.): «...Aisto tee leeli Kreewi to Widd-Semm nhe ween ghausche isphostija, bett irr tos Łaudis Semneekus Wahzeeschus ja irr Muischneekus und Selltneschus mohzija, pingkeja, dieraja, swillinaja und utt.»

⁶ Lai divi agrākie piemēri mums parāda Vakareiropas bažas, pie reizes paniskas bailes no lielo Austrumeiropas un Āzijas lidzenumu «izvirdumiem». Kāds Parīzes Nacionālās bibliotēkas rokraksts (Fonds Latins 8865, fol. 52, 14. gs.?) dod šādu impozanta stila paraugu: «De adventu gog et magog. Cum ista pax fuit... (?) reserabuntur porte caspie in latibus aquilo... et gentes ille quae sum in gog et magog uenient et concutietur omnis terra pro timore eorum et patiescent omnes homines qui habitant super faciem tocius terre et abscondent se in montibus et speluncas a conspectu eorum. Tales... (?) carnes hominum comedent et serpentes, et iumenta et mulieres et paruulos et non erit aliquis qui poterit expugnare eos. Per septem annos comprehendent ciuitatem iosaphen et tunc immittet dominus unum de principibus suis et percutiet eos cum sulphure et igne in momento uno...» Lielais Leonardo da Vinči tā «pareģo» vienā no saviem fragmentiem: «Nuove delle cose di Levante! Sappi come nel mese di Giugno è apparuto un gigante... Marte temendo della vita, s'era fugito sotto la (sedia) di Giove...» Ne mazāk drausmīgs ir šāds pareģojums (Kurnika bibliotēkā, pie Poznaņas, Nr. 1167, Cim. Qu. 2871): Ein Grausame vnnnd Erschröckliche Propheceyhung, oder Weissagung vber Pollenland vnd Teutschland, Braband vnd Frankreich. Diese Propheceyhung ist gefunden worden in Mastrich bey einem Gottesfürchtigen Mann Wilhelm de Friess, nach seinem Todt, 1577... MDLXXVII: «...kam ein grausamer erschrücklicher grosser Mann zwischen dem Aufgang und Mitternacht... und hat derselbe ein erschrücklich Volck bey ihm, die thaten eben wie Bären, vnd zu wem sie kamen den erwürgten sie... Vnd das Volck zertheilte sich, vnd liessen denselbigen grausamen Mann mitten durch ziehen, vnd er stölt sich vorn an die Spitze, vnd hat einen gulden Kelch in seiner rechten Hand, der vol Bluts war, vnnnd in seiner lincken Hand ein junges Kindlein. Vnd er tranck auss dem Kelch vnnnd darnach ass er ein zeitlang von dem Kinde, das trieb er so lang, bisz er dem Kelch ausz tranck, vnd das Kindlein auff asz, bisz auff den Kopf. Darnach name er den Kelch vnnnd des Kindes Kopff, vnd warffs vnder das Volck, vnd sie zertratten dasselbige mit Füßen. Vnd von stund an liesz sich allgemach ein Blutdig Schwert vom Himel herab, vnd er bekam dasselbige in die Faust vnd rieff mit lautter Stimme und sprach. Wehe euch Teutschland (un citām zemēm)...»

⁷ 175. lpp.

⁸ 185. lpp.

⁹ 186. lpp.

¹⁰ Lettera d'Antonio Possevino, Della Compagnia di Giesù. Alla Sereniss. Sign. Duchessa di Mantoua, et Archiduchessa d'Austria. Sopra le cose pertinenti alla Relig. Cattolica, lequali desideraua intendere, di Liuania, di Suetia, et di Transiluania. Dokumentā La Moscovia d'Ant. Possevino. In Ferrara MDCXII.

- ¹¹ Izvilkumi tulkojumā atrodami Daugava, 1930. g., Nr. 6, 715. lpp. utt.
- ¹² Die Jahresberichte der Gesellschaft Jesu über ihre Wirksamkeit in Riga und Dorpat 1583—1614, von Dr. phil. E. Kurtz. Riga, 1925.
- ¹³ Alt-Riga, 186. lpp.
- ¹⁴ Sal. brīnišķo — savu sociālo un nacionālo refleksu īpatnībā un dziļumā — leģendu par spokiem Piebalgas pīlī (Alt-Riga, 178. lpp. un Ss. rerum livonicarum, II, 471—472), kas gan jau saistās ar Ordeņa morālisko sabrukumu, bet vēl ne ar krievu kariem.
- ¹⁵ Vatikāna arhīvs. Nunz. Polon. 37 A, fol. 251—252.
- ¹⁶ It sevišķi Alt-Riga nodaļas par krievu kariem.
- ¹⁷ Sal. mana Quelques nouveaux matériaux ievadu un L. Arbutova garo pretrastu Zur Würdigung der Kultur Altlivlands im Mittelalter und 16. Jh. (Historische Zeitschrift, Bd. 151, Heft 1, 1934).
- ¹⁸ Zināmu vērtīgu pieturas punktu iepriekš minētai polemikai var dot arī 1599. g. poļu zemes revīzija: Polska XVI wieku, tom XIII Infląty. Cześć I (Warszawa, 1915), kur, sākot ar 55. lpp., dota sīka Kokneses pils inventūra.
- ¹⁹ Sal. manu rakstu Le Roi Etienne Bathory à Riga Krakovas Zinātņu akadēmijas izdodamos sējumos par ķēniņu Stefanu Batoriju. Sal. arī dažas piezīmes manā Quelques nouveaux matériaux, 223. lpp. utt.
- ²⁰ Sal. 19. piezīmē minētos darbus.
- ²¹ Archivio di Stato. Firenze. Mediceo, nr. 4293.
- ²² Sal. bez daudzajiem 16. un 17. gs. (piem., Herberšteina, Meijerberga, Oleārija u.c.) ceļojumu aprakstiem pa Maskaviju arī pirmo Rietumeiropas — varētu teikt, mūsu laiku jēdzienā, gandrīz vai stratosfērisko — ceļojumu uz tatāru galvaspilsētu Karakorumu: Viaggio a Tartari di frate Giovanni da Pian del Carpine (Historia Mongolorum), Milano, 1929.
- ²³ Ss. rerum livonicarum, II (Russow, p. 67).
- ²⁴ Ar šo aprakstu der salīdzināt poļu ķēniņa Indriķa Valuā svinīgās iejāšanas aprakstu Krakovā, kronēšanas gadījumā: De Rebus In Electione, Profectione, Coronatione, Henrici Regis Poloniae in Gallia, et in Polonia Gestis... Romae... MDLXXIII (L'Ordine tenuto nell'intrata del... Re in la città di Cracovia). Šī ļoti retā grāmata (mans eksemplārs no Barb. bibliot. Vatikānā, 5, VII, 15) dod krāšņus apģērbu aprakstus.
- ²⁵ Cod. Lat. 849, fol. 229 utt. (16. gs. otrās puses). Ar šo garo un interesanto aprakstu der savukārt salīdzināt ne vien tekstā sniegtās ilustrācijas, bet arī ķēniņa Stefana armijas aprakstu Rīgā; sal. manu Ķēniņa Stefana ienākšana Rīgā un ciņas par Doma baznīcu, Rīga, 1932.
- ²⁶ Quelques nouveaux matériaux, 227. lpp.
- ²⁷ Turpat, 224. lpp.
- ²⁸ Piem., F. Kudelkas raksts Bitwa pod Kirchholmiem (Ateneum), kur pirmās lapas piezīmē minēti arī galvenie avoti. Ar šo Salaspils kaujas aprakstu sal. arī Rīgas dzejnieka Bas. Plinija poēmu Victoria, quam... Sigismundi III, Regis Poloniae et Sveciae etc. exercitus, Duce... Chotkewicio adversus Carolum Sudermanniae... Stratis... Copijs Rigaque Secunda obsidione soluta... Prope Kerckholmum 17 Septembris Anno 1605 obtinuerunt. Conscripta a Basilio Plinio, M.D. Rigae Livonum Typis Nicolai Mollini.
- ²⁹ Valsts arhīvs Florencē (Fondo Mediceo, Nr. 4294, f. 66 utt.).

³⁰ Sk. 29. piezīmē minēto avotu (f. 71 utt.: Copia di Lettera di Cracovia de 21, Ottobre 1605 — bez paraksta).

³¹ De expugnatione Civitatis Rigensis... Loco Relationis verissimae, Epistulae III... Rigae... MDCXXII.

³² Radzivilu arhīvs Varšavā. Sub.: Kr. II Radziwiłł un sub.: Miasto Riga.

³³ Sal. tālāk citējamo Hylzena (Inflanty I, 338) vietu.

³⁴ Radzivilu arhīvs Varšavā. Sub.: Kr. II Radziwiłł.

2. Latviešu tiešā vai netiešā piedalīšanās karos

Jau visos pagājušā nodaļā pārlasītos tekstos mēs redzējām vai jutām mūsu tautu ierautu to laiku asiņainajos sarežģījumos. Tajos, kurus nupat sniegšu lasītāju uzmanībai, mēs redzēsīm vai nojautīsim latviešus pārejām no pasīvās lomas aktīvajā, vismaz tādā apmērā, kā atļāva laikmeta uztvērumš un kara vešanas veids. Dziļa sakarība ir faktam, ka tieši attiecībā uz latviešiem ir konstatējams lūzums no vecā bruņinieku cīņas veida uz modernāko kājnieku cīņu paņēmieniem, kur var līdzī runāt arī bruņās nekaltais cīnītājs kājnieks. Šo faktu veikli izmantoja, kā redzēsīm tālāk, zviedri, un arī lielais poļu ķēniņš Stefans centās piemēroties jaunāko laiku strāvām, bet tradīciju slogs, kas gulēja uz viņa pleciem, tik bruņnieciski jātnieciskā zemē¹, ja tā var teikt, neļāva jauninājumiem dziļi ieiēt kara vešanas un kara tehnikas veidos, bet par visām lietām ļaužu psiholoģijā. Nerunājot par daudziem citiem iemesliem — un tie bija smagi — arī minētais apstākļis atgrūda latviešus no poļiem un tos dabiski novirzīja uz zviedru pusi. Kā būs redzams no tekstiem, pareizāk sakot, no vairāk vai mazāk miglainiem raibo notikumu refleksiem, latviešu zemnieku loma karos būs allaž subordinēta citu iniciatīvai, tie arvien būs redzami palīgspēku vietā. Spontāni savīļņojumi rodas, kā to esmu centies 1931. g. parādīt savā darbā Livonijas zemnieku kustības un nemieri 16. gs. otrā pusē, tad, kad zemes pārvaldes orgāni smagu karu dēļ liekas gandrīz pilnīgi sairuši un kad katrs cenšas sevi glābt, kā mācēdams; nav brīnums, ka tādos brīžos tautas dvēselē spēj uzliesmot tumšas atriebības liesmas.

Nedaudzie teksti dabiski sargrupējas, pēc karu posmiem, sastrēgumiem bagātājā 16. gs. otrā pusē un 17. gs. sākumā. Vispirms tātad jācītē maskaviešu

kara liecības. Tās ņemu galvenām kārtām no Širena un Bīnemana pazīstamajiem arhīvu izdevumiem². Kā būs lasāms nākamajā nodaļā, Livonijas zemnieki, pateicoties diezgan veiklai krievu taktikai, nebija lāgā piedabūjami cīņai pret iebrucējiem, un tādēļ Livonijas muižnieku, resp., bruņinieku stāvoklis bija jo bīstams iebrucēju nīknā trieciena, no vienas puses, un mazās paļāvības dēļ uz saviem zemniekiem, no otras puses. Lūk, ko ziņo savam ķēniņam Gustavam I zviedrs Bents Stanbijs no Rēveles (Schirren, II, 242—243; 14—V; 1558.): «Daži no ordeņa kungiem ir apmetušies 4 jūdzes, citi 14 jūdzes no krieviem. Kad pēdējie nāk virsū, viņi uz saviem zirgiem bēg, bet kājnieki tiek nonāvēti. Viņi paši staigā apkārt un stāsta par briesmīgajiem postījumiem un par tirāniju, ko tie esot cietuši no krieviem. Taču viņiem nav ne mazākās izturības, lai nodarītu zaudējumus saviem ienaidniekiem. Viņi negrib zemniekiem ļaut krieviem pretoties, jo baidās, ka zemnieki, pārvarējuši krievus, varētu padzīt arī muižniekus un šo Vācu ordeni, kurā nav ne mazākās kārtības³.... Taču runā, ka mestrs gribot sacelt zemniekus sev palīgā, un, kas no tā iznāks, par to mēs vēl dzirdēsīm. Ir skaidri nojaušams, ka Dievs grib sodīt šo ļaužu augstprātību šeit Livonijā. Ar muižnieku sievām un bērniem, ko krievi aizveda, tie apgājās nožēlojamā kārtā, viņus izšķīra citu no cita un pārdeva Tatārijā un citur. Šie livoņi lūdz, lai krievi iegūtu varu arī pār Somiju. Bet šāda nekristīga lūgšana nu smagi gulstas uz viņu pašu kakla, kā Zīrāks māca, etc.⁴ Poļu ķēniņš nedod tiem nekādu palīdzību, kas ir par iemeslu, ka tie gaida briesmas nākam no visām pusēm.» — Zviedru korespondenta bažas ne vienmēr piepildījušās, ko rāda nākamie izraksti (Schirren, I, 270; 1558. g. 19. oktobrī Rēvelē). — M. Frīzners raksta Somijas hercogam Jānim: «Koadjūtora kungs ir iebraucis Tērbatas novadā, ved katru dienu cīņas ar asinssuni (t.i., ar krieviem), viņa karaspēks ir 7000 karakalpu, 10 000 zemnieku un 2000 zirgu (t.i., bruņotu jātnieku) liels; arī krievs ar katru dienu savēl lielākus spēkus, un ik brīdi var gaidīt kauju... Dievs lai palīdz mūsu nabaga kristīgiem ļaudīm.» Dancigas pilsētas bibliotēkas rokraksta Nr. 1218 186. lapā ir kāda Andreja Benika (Benick) 1559. g. 15. februāra vēstule no krievu kara pulku apņemtās Rīgas: «Rīgas pilsoņiem ir 4 karaspēka nodaļas (Venlein), kas sastādītas no pilsoņiem un amatnieku mācekļiem, 1. nodaļa landsknehti, no kuriem lielākā daļa ir strēlnieki (Hackschuzen)...; šie ir visvairāk vajadzīgi, jo tikai viņi var šiem neliešiem krieviem izšaut viņu kaftaniem cauri ar savām bisēm (buchen); bez tam nevācu strādniekiem arī šeit ir savs karogs, tā ka mēs Rīgā esam diezgan stipri.»

Un vēl divas liecības par «mobilizācijas» veidiem (Bienemann, III, 115 utt.). Ordeņa mestra 1559. g. 21. jūlija memoriāls, kas nodots Livonijas kār-

tām Rīgas landtāgā: «Jāpiemin arī zemnieku iesaukšana (karam), t. i., jāizzina, cik daudz viņu varētu ierasties no katra novada (herrschaft) vai mājām un ar kādiem ieročiem viņi varētu ierasties, lai, briesmām tuvojoties, ne brīdi nebūtu vērojams trūkums visās šais lietās nevienā Livonijas kārtā.» (Bienemann, III, 121—122) 1559. g. 25. jūlija Rīgas landtāga sēdes recesa panti par gatavošanos karam: «Ar zemniekiem vajag rīkoties šādā kārtā: katrs novads (herrschaft) un muižnieki ar (?) saviem intendantūras pārziņiem lai ņem sev līdzī katru trešo ieročus nest spējīgo vīru vai nu zirgā, vai kājām; šos ļaudis vajag izlietot aizsardzībai un viņiem ir jādod savs atsevišķs karogs, viņiem jāapmetas atsevišķā nometnē, un viņi jāapgādā ar barību. Katram kungam pienākas saviem zemniekiem piedalīt vienu vai divus landsknehtus, tādus, kas prot šo zemnieku valodu un kas lai pēc kara padomes ieskatiem viņiem būtu par vadoņiem; vajag arī uzmanīt, lai zemniekiem šinī vai arī ienaidnieku zemē netiktu no karavīru puses nekas no provianta vai citām lietām ar varu atņemts.»

Beigās jāaizrāda uz vairākiem karavīru sarakstiem, kuros uzskaitīti ir dižciltīgie, ir zemnieki. Viens šāds saraksts atrodams Širena IV sējumā (297. lpp. utt.), dažus citus var atrast Polijā dažu bibliotēku manuskriptos, piemēram, grāfu Krasīnsku Varšavā (Ms. Nr. 700. Acta Livonica per annos 1556—1571 u.c.).

Ļoti spilgtu, pat baisīgu kultūrvēsturisku ainu uzskicējis Rusovs savā hronikā. Runa ir par partizānu karu pret krieviem, pēc tam kad pirmās briesmas nedaudz mitējušās un kad pārgājis paralizējošais uztraukums. Kāds Bīriņš (Büring), kas uz savu roku sācis spēlēt diezgan redzamu lomu šai cīņā un tādēļ arī ieguvis poļu karavīru un administratoru — neslēptas nepatīkšanas pilnu — uzmanību⁵, ar saviem vācu, poļu un latviešu partizāniem 1577. gada decembrī atņēma krieviem ar viltu Cēsis, tās pašas, kuru garnizona daļa, izrādot tiem laikiem retas reliģiskas varonības veidu (pašnāvību!), bija sevi uzspriecinājusi līdz ar pili, lai nekristu briesmīgā Maskavijas tirāna rokās: «Tad Jānis Bīriņš, rakstvedis un Turaidas pils pārvaldnieks, izdomāja (izdarīt) dažus ātrus uzbrukumus. Kad nu viņš gribēja Maskavietim viltīgi un veikli atņemt Cēsu pilsētu un pili un kad viņam pienāca drošas ziņas, ka minēto cietoksni apsargā tikai neliels garnizons, viņš lika klusu un slepus uztaisīt divas garas trepes; kad tās bija gatavas, viņš devās nakts laikā uz Cēsīm ar 100 vāciešiem un 80 poļiem zirgos un 200 zemniekiem, paņēmis līdzī abas trepes uzbrukumam. Kad nu viņš ar visu savu pulku nonāca Cēsu tuvumā, viņi tur atrada milzumu suņu, kas dzīvoja jau pilnīgi mežonīgi un (plosīja) miroņus, kurus Maskavietis iepriekšējā rudenī bija atstājis suņu, meža zvēru un putnu barībai; un, kad nu visi

minētie suņi iesāka riet, gaudot un smilkstēt (galspern), tad Jānim Biriņam un viņa pavadoņiem sašļuka dūša (entfel... schyr de modt), un viņi sāka šaubīties par sava uzbrukuma izdošanos. Beidzot viņiem tomēr radās dūša, un viņi gribēja pie Cēsīm izmēģināt savu laimi; nokāpa no zirgiem un pieņesa abas trepes pa dziļu sniegu pavisam tuvu klāt mūrī un tad sāka pa tām kāpt uz augšu. Kad nu viņi bija uz mūra augšā, viņi sāka lēkt no turienes uz dažām pie mūra piebūvētām ēkām un no tām zemē; un, kad jau vairāki no viņiem līdz ar taurētāju bija nolēkuši lejā, viņi tūliņ uzbruka pils vārtiem, kas pa nakti vienmēr stāvējuši vaļā, lai krievi varētu pastāvīgi viens pie otra staigāt, un tos ieņēma; tā viņi aizsprostoja krieviem ceļu, līdz kamēr citi pa trepēm viņiem steidzās palīgā. Tad nu drīz Cēsis sacēlās liels troksnis, un krievi traucās no miega augšā, un pēc tam, kad nēdaudzie vācieši bija ieņēmuši pils vārtus, krievi nodomāja glābties pilsētā, jo vācieši jau bija ieņēmuši visu pili, bet krievi pilī no savas puses nedomāja neko citu, kā pilsētā iebrukuši vairāki tūkstoši vāciešu un poļu un jau ieņēmuši visu pilsētu. Tā nu krievi jutās apdraudēti abās pusēs, un tādēļ viņi sāka slēpties, kur tik nu kurais mācēja; tad vāciešiem bija labi atvērt pilsētas vārtus, pie kam viņiem palīdzēja kāds kalējs (Kleinschmidt), latvietis pēc dzimuma, kas bija palicis pie krieviem. Kad nu visi Jāņa Biriņa ļaudis bija ienākuši iekšā, tad viņi izvilka krievus no pagabiem, bēniņiem un ar tiem rīkojās tā, kā tādos gadījumos mēdz notikt...»

28. att. Krievu karavīrs muižnieks (1577. g.).
Nobilis Moscouita habitu atque armis eque-
tribus. Eijn edler Moscouiter in seyner rus-
tung (sk. 10. att.).

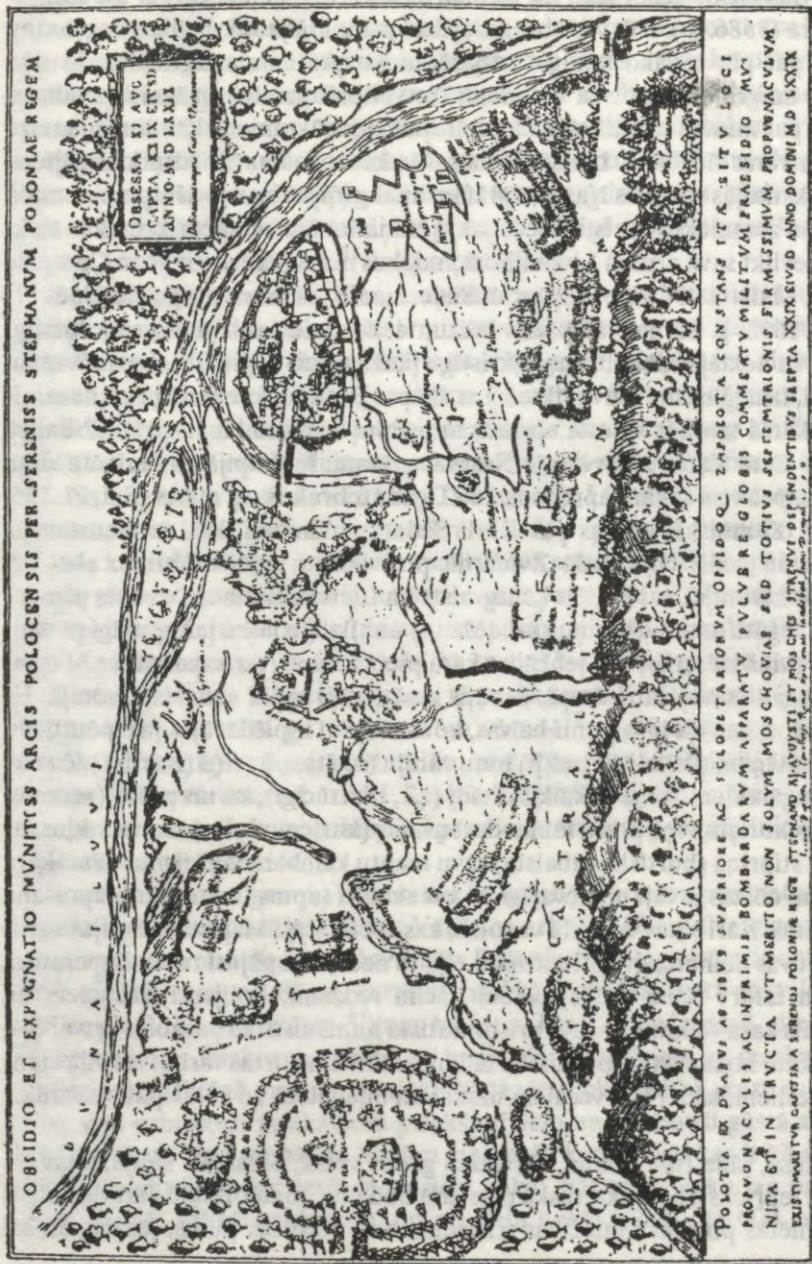
Arī krievu pusē Bīriņa uzņēmība bija atstājusi jūtamu iespaidu. Vismaz kņazs Kurbskis piemin viņu ar zināmu īgnu nicību, bet tai pašā laikā izmanto kā argumentu, lai pierādītu sava bijušā kunga, Jāņa IV, uzpūstās varas sabrukuma sākumu; un jāsaka, kā to zinām no vēlākās Jāņa IV atbildes Kurbskim, ka ļaunā bulta bijusi labi mērķēta (1579. g. rudenī no nupat ieņemtās Polockas)⁶: «...Un, ja nu tu lielies un dižojies pa visām malām, ka tu būtu pārvarējis nolādētos livoņus it kā ar dzīvības radītāja Krusta spēku, tad es gan nezinu un nesaprotu, vai tas nu būtu varējis notikt ar ticības spēku, drīzāk gan ar slepkavu krusta zīmēm. Jo, kad mūsu ķēniņš (t.i., poļu) vēl no savas varas augstumiem nebija kustējies un visa šļahta vēl atradās savās mājās, tad jau šos (tavus) krustus nolauza kāds nieka vīrs (ot ņiejakago žabki) un galvaspilsētā Cēsīs (w Kesi stoļnom grade) — latvieši; un tādēļ tiešām tie nebija Kristus krusti, bet pazudināta noziedznieka...»

Poļu armijas pusē latviešu zemniekus redzam tikai nedaudzos, pa lielākai daļai diezgan neskaidros, tekstos. Lielkanclera grāfa Zamoiska korespondencē mēs tos vispirms redzam kā vezumniekus šķūtniekus; tā viņus daudz izmantoja — ak Dievs, kādās tik šķūtīs mūsu tālākie un tuvākie senči nav braukuši! — krievu evakuācijas laikā no Livonijas pēc Zapoljes miera (1582). Vismaz divās no šīm liecībām pazib notālēm arī latviešu zemnieka siluets, cauri lielajiem militāri politiskajiem aprēķiniem top jūtams viņa domu gājiens [II, 336—337 (J. Zbaraskis Zamoiskim, Jam Zapolski, 1582. g. 22. janvārī)]; (plašu un vispusīgu ziņojumu un rīkojumu vidū atrodam šādu teikumu): «Paļaujos uz Dieva žēlastību, ka nebūs nekādu traucējumu, ja lietas kārtīgi iesāks: ar viņiem (t.i., latviešiem) un ar maskaviešiem jāapietas laipni, visi vezumi jāievēd sarakstā, katram (maskavietim) jānodod savs latvietis, lai katrs savējo sargātu, tad tas varēs visas (mantas) vieglāk izvest, kas ar viņiem prātis apieties...» (tālāk ir runa par 20—24 tūkstošiem latviešu saimnieku — Łothyszów gospodarzów). — Otra liecība ir plašāka [II, 216 (tas pats vaivads Zbaraskis Zamoiskim, Jam Zapolski, 1582. g. 1. janvārī)], (notiek it kā dialogs par evakuācijas lietām starp poļu augsto ierēdni un latviešu šķūtniekiem): «...Par piļu atdošanas dienu mēs gribējām noteikt Dievmātes Pasludināšanas dienu; latviešiem jāpavēl viņus (krievus) izvest un aizvest (līdz robežai?); (latvieši prasīja), lai mēs atmaksātu zaudējumus, ja zviedri viņiem tos nodarītu. Mēs atbildējām, ka tas nevar būt; viņi teica: «Mēs jūsējos līdz jūsu robežai aizvedīsim, bet jūs atvediet mūsējos bez zaudējumiem atpakaļ, (tāpat arī) maizi, pulveri etc.» Par maizi mēs teicām, lai to neved līdzī, jo to (varēs dabūt) no tiem novadiem (pagastiem); viņi atbildēja: «jūs redzēsiet, kā jūs no tiem paņemsiet, ja savas jums nebūs līdzī». Nonācām pie tā, ka viņi mums teica:

«Mēs jūs bez viltus aizvedīsim līdz jūsu robežām, bet, ja mūsu ļaudīm uzbruks zviedri un mēs nebūsim spējīgi viņiem pretim turēties, tad pie nelaimes nebūs mūsu vaina.» Runājot par izvešanu, (ka varbūt) nebūs tik daudz latviešu (šķūtnieku), viņi atbildēja: «Neapsargājiet mūs no zviedriem, bet tikai vediet mūs projām; nodošanas laiks ir Pēteri...» — No konteksta nav iespējams izprast, no kurienes šie zemnieki nāk, var būt, ka daļa to, neraugoties uz noteikto apzīmējumu «latvieši», tomēr ir arī igauņi.

Ļoti interesants, lai gan ne visai pārredzams liecību trūkuma dēļ, ir tālāk jautājums par regulārām latviešu karaspēka daļām Livonijā poļu laikos; vismaz — to varam droši konstatēt — Rīgas rātes rīcībā. Šādas liecības pazīstas divas. Viena no tām — jau citētā Andreja Benika vēstule, kur redzējām, ka «nevācu strādnieku» ļaudīm Rīgā bijis «savs karogs» — t.i., sava karaspēka daļa. Otrās ziņas autors ir Livonijas humānismam tik svarīgais un mīļais Dāniels Hermans, toreiz Dancīgas rātes sūtnis. Aprakstot ķēniņa Stefana ienākšanu Rīgā, viņš starp citu stāsta⁸: «Sākot no pils uz Daugavas ledus tālu izstieptā rindā stāvēja pieci karogi (fenlein) apbruņotu pilsoņu un karakalpu, kas bija sadalīti zināmos atstatumos pa divi vīri. Viens karogs (karakalpu), kuru rīdzinieki vienmēr uztur savā algā, stāvēja sardzē pašā pilsētā uz tirgus laukuma. Un arī trīs karogi nevācu zemnieku, apbruņoti helebardēm un pīķiem, stāvēja visapkārt biežās rindās uz mūriem un bastioniem.»

Pēdējai liecībai der piemetināt mazu komentāru. Izglītotais un rūpīgais Dancīgas rātes diplomāts pie Polijas ķēniņa galma, pievienodams savam svinīgās ķēniņa sagaidīšanas aprakstam Rīgā nedaudz zīmīgos vārdos ietērtu noslēgumu, ka «tas esot V.Ķ. Majestātei labi paticis», — acīmredzot mums atklāj kādu Polijas militāro lietu sakarību un līdz ar to, jādomā, Rīgas rātskunga zināmu pakalpīgu vēlēšanos izpatikt lielajam ķēniņam, no kura taču bija atkarīga tik daudzu svarīgu reformu un jautājumu izšķiršana. Ķēniņš Stefans, proti, bija, kā zināms, centies izvest vienu no sava laika lielākajām reformām savā valstī; redzēdams, ka jauno laiku kara vešanā vairs nepietiek klasiskās poļu bruņniecības — jātnieku pulku, kas bija iznesuši uz saviem pleciem visu pagājušo laiku lielās cīņas ar tatāriem, krieviem, turkiem — visiem, kas nāca no plašajiem austrumu līdzenumiem (sal. impresīvo citātu iepriekš), bija nolēmis radīt un pa daļai arī praksē izveidojis kājnieku karapulkus no zemniekiem, tā saucamo «piechota lanowa». Par tās organizāciju un likteņiem var atrast pienācīgus aizrādījumus pazīstamā poļu vēsturnieka St. Kutšebas grāmatā *Historja ustroju Polski*⁹. Bet visa šī reforma tomēr dziļas saknes nelaida jau varbūt tādēļ vien, ka pats ķēniņš iniciators, tas pats, kas bija iesviedis acīs patmīļīgajai un neorganizētajai poļu šļahtai slaveno teicienu: lai viņa nedomā-

29. att. Polockas aplenkšana 1579. gadā. Zīmējis kara nometnē Paholoveckis, griezis Romā J.B. de Cauallerijs. (Sk. A. Spekke, Quelques nouveaux matériaux, 230.—231. lpp.)

jot, ka viņš būšot dekorācija vai izdoma ķēniņš (regem pictum vel fictum), — drīz mira (1586. g.). Cik vecā bruņniecības psiholoģija vēl dziļi un negrozāmi valdīja pat pār tuvāko ķēniņa līdzstrādnieku prātiem, spilgti pierādīs divi izraksti no grāfa Zamoiska vēstulēm; tur vēl pašapzinīgi un igni izpaudīsies uzskats par minētā sociālā slāņa militārajiem pienākumiem, kas tam bija reizē gods un varas līdzeklis. Lielkanclers savās Livonijas un zviedru karagājiena laikā rakstītajās vēstulēs Nasavas grāfam ar augstprātību un sašutumu noraida klasiskās zemnieku valsts, Zviedrijas, ķēniņa labām sekmēm kronētās tiesmes pievilkt savā armijā Livonijas zemniekus¹⁰. [A Monsieur Jean Conte de Nassau, Maistre di Camp. de Duc di Sudermanie, — rakstīta no Ancze'nes (?) muižas 1602. g. 12. janvārī]. «Es lūdzu, vienosisimies, reiz mēs esam kristīgi cilvēki, ka neklājas neapbruņotu kristīgu ļaužu asinis izliet. Tie, kas mēs esam karavīri, izmēģināsim (savu likteni) ar šķēpu. Bet kādēļ nelaimīgā un nevainīgā vienkāršā tauta ir spiesta aplacīt ar asinīm bruņotu ļaužu strīdus? Paliec sveiks!» Otra Zamoiska vēstule Nasavas grāfam; šai kopijā nav minēta vieta un laiks, pēc visa sakara apmēram 1602. gada februāris vai marts (S. I, Pl. 156, Nr. 72); Zamoiskis sūdzas par Kārli Sēdermanlandieti, kas ne vien taisījis intrigas un vedis cīņu pašā Zviedrijā pret Poliju un tās ķēniņu, «bet arī uzbrucis Livonijai, tai Polijas ķēniņvalsts un Lietuvas lielhercogvalsts provincē, kas iegūta ar daudz asiņu (zaudēšanu) un tik ilgu laiku jau mierīgi pārvaldīta; to (viņš izdarījis) bez jebkādas kara pieteikšanas, no ienaidnieka Maskavieša, tagad (sava) sabiedrotā, dabūjis zināt, kādi spēki atrodas Livonijā. Es nešaubīšos, ka viņš ir saņēmis balvas, ko tas viņam ir piedāvājis, ja izpētītu, no kurienes viņam tik lieli (līdzekļi) būtu varējuši celties, jo viņš (Kārlis) taču nav no visbagātākiem. Viņa apstākļi ir tādi (t. i., tik trūcīgi), ka tos pašus (zemniekus), no kuriem viņš prasa lauku darbus, no (kuriem viņš) ņem nodokļus, ar kuriem stiprina (burtiski: atbalsta) savu mantu kambari, viņš izmanto arī kara darbiem; cik tas ir vāji un nevarīgi, to var skaidri saprast katrs, kam saprašana kara lietās. Kārlis nav tas kara vadonis, kas spētu V.Ķ. Majestāti, Polijas valsti un Lietuvas lielhercogvalsti satriekt... (ja to neesot iespējusi turku imperatora vara un tatāru hana spēks)...» Šeit, acīm redzami, Polijas lielkanclers un galvenais kara vadonis — savā aristokrātiski humanistiskā pasaules uztverē — nebija kaut ko sapratis no jaunāko laiku parādībām, un tas varbūt arī bija viens no iemesliem, kādēļ šim vecajam uzskatam bija jācieš un vēlāk pat jāsabruk.

Ir tiesa, šāda tipa armija, vēl dažus gadus vēlāk, Salaspils kaujā, piemēra dēļ (sk. iepriekš), lielā skaitliskā pārsvarā būdama, tomēr izšķīda no varonīgās un rutinētās poļu bruņniecības trieciena, bet, no otras puses, jāsaka, ka šai

fiziskā un morāliskā spēka koncepcijā bija arī viss Polijas vājums, un mēs tagad, no daudzu gadusimtu pieredzes paaugstinājuma vērojot tautu likteņus, saprotam visu sakaru skaidri un asi, saprotam vecās aristokrātiskās Polijas grūtos piemeklējumus un dziļās traģēdijas, kas tās lielākos mākslas darbus liekas apvilkuši esam ar tumšu kaislību plīvuru; mēs nojaušam arī lielākā Polijas ķēniņa dziļās valsts domas, konstruktīvos paredzējumus. Nav tiešām viņa vaina, ja viņš tos nespēja, kā daudz ko citu (piemēram, plašos reformu plānus Livonijā), pienācīgi realizēt; jau tas, ko viņš savā īsā valdīšanas laikā iespēja, paceļ viņu pāri citiem Polijas ķēniņiem.

Bet Livonijas zemnieks, karu, laupīšanu un posta piemeklētais latviešu un igauņu zemnieks, taisīja no visas minētās sakarības savus slēdzienus, savu dabisku un intuitīvi pareizu secinājumu: viņš, proti, pieķērās ar visām savām simpātijām, tās nereti, kā tūdaļ redzēsim, pārvēršot darbos, tai pusei, kas viņu vairāk ievēroja, kas humānāk pret viņu izturējās, kas deva viņam kauču nelielu iespēju aizstāvēt savu atlikušo nabadzību. To gaiši un nepārprotami apliecina tā laika augstākās poļu autoritātes. Tā slavenais Livonijas kondotjers J. Fārensbahs savā 1600. gada 27. septembra vēstulē¹¹, plaši un gleznaini aprakstījis poļu karaspēka vājos resursus un sabrukušo stāvokli zviedru spēku priekšā, beigās piemin arī zemnieku izturēšanos pret poļu varu: «...Zemnieki gandrīz visi vissirsnīgāk pieķērušies (deditissimi) Kārlim (Sēdermanlandietim), kas viņus apmāj ar (savu) vārdu mākslu, tā ka viņi jau atklāti gatavo sazvērestību pret mūsu galvām.» Tikpat pregnantī to pasaka pats Kr. Radzivils (jaunākais) Polijas ķēniņam 1600. g. 13. decembra vēstulē¹²: «...Nožēlojamā kārtā daži livoņi (Inflatczików) jau (rāda) atklātu nodevību, bet sevišķi visi latvieši, kas ar tādu vēlēšanos tiecas (burtiski: līp) pie Kārļa (Sēdermanlandieša) kā mušas pie medus (...a Lotwy wszistkiey iuz prawie, która ztaką chęcią lnie do Carolusa iako muchy na miód).»

Latviešu (un arī igauņu) zemniekus kā kareivjus zviedru pusē mēs vērojam vairākos poļu nunciatūras tekstos Vatikāna arhīvā. 1582. g. 22. augustā pazīstamais pāvesta nuncijs Polijā kardināls Bolonjeti (Bolognetti) ziņo uz Romu tā¹³: «Šeit ir ziņas no Rīgas, kuras atvedis kāds cilvēks; to kā pastnieku tieši sūtījis pie V.Ķ. Majestātes Viļņas bīskaps. Proti, šī mēneša 8. dienā starp Ivangorodu un Jamburgu ir notikusi kauja starp zviedriem un maskaviešiem; zviedri izgājuši cīņā pret ienaidnieku kāda virsnieka vadībā, kuru sauc Ahismus; viņi uzbrukuši maskaviešu priekšpulkiem un saņēmuši gūstā apmēram trīssimt vīrus. Kad nu par to nonāca ziņa pašā karaspēkā, kas it kā esot bijis 8000 jātnieku liels, tas devās zviedriem pakal, kas pa to laiku jau pagriezuši muguru (t.i., sākuši atkāpties), un no tiem nokāva 2000 un 600, arīdzan 8

latviešus, tās zemes zemniekus. Runā, ka pats Maskavietis (t.i., lielkņazs) nākšot vadīt (savus) karapulkus. Notikušo te skaita par labu ziņu šai valstij (t.i., Polijai), jo ar to kļūst vājāki zviedru spēki.» Kāds cits teksts dod citu skaitli — 808 latviešus¹⁴. — Kr. Radzivils stāsta Viļņas bīskapam Volovičam 1622. g. 12. jūnijā¹⁵: «...Četras rotas zviedru, līdz ar kuriem bija daži simti latviešu un starp tiem arī rīdzinieki un ne mazums Kurzemes muižu ļaužu (?) (y Moizników niemalo Curlanskich), uzbruka manam īpašumam Radzivilišķiem, kur nodedzināja vairākas zemnieku mājas, bet arī tie...» (tālāk izplēsta vieta)... (Viņa muižas kazaki tomēr esot noturējušies utt.)

Beigās sniegšu vēl vienu tekstu, kuru agrākajās rubrikās nevarēja ievietot. Kāds 1583. g. apraksts (Bolognetti ?) tēlo cīņas pret dāņiem (tās esot notikušas pie Žemaitijas robežām; pieminēti Ber'a īpašumi un citēti vietu vārdi: Raudemesses, Moiza Trodt, Ambotum).

«(Iesākas kauja.) Jātņiekus es izvedu no aizžogojumiem; kamēr viņi (t.i., ienaidnieki) cīnījās ar mūsu kājņiekiem, es ievēdu cīņā jātņiekus no labā spārņa; kad nu tie sajauca ienaidņieku rindas, daudzi no tiem, pametuši savas šautenes, steidzās atpakaļ pie (citiem) saviem kājņiekiem un pie latviešiem, bet arī tur ilgi nenoturējās... Tā ar Dieva palīgu un taisnīgās V.Ķ. Majestātes lietas dēļ mēs guvām uzvaru ar gudru... prātu un manu modrību un manām pūlēm. Gūstekņu un (to sabiedroto) latviešu skaits dod saprast, kāds apmēram bijis ienaidņieku skaits: vācu jātņieku — 80, kājņieku strēlnieku — 30, latviešu, no kuriem daļa bija iemācīta rīkoties ar šautenēm (pixidibus), — apmēram 400, lai gan daži apgalvo, ka to skaits bijis lielāks; Hermans no Sachen'as, viņu vadonis, krita bez varonības (virgiliter).» (Tālāk uzskaitīti kritušie muižņieki; kritušo zemnieku bijis apm. 200, no poļu kājņiekām kritis tikai viens.)

PIEZĪMES

¹ Sal. Nunz. Pol. 5 b, ff. 74—76: «Alla guerra de pollachi, non vanno se non pochi altri, che i nobili, è consiste quasi tutta la caualleria, che in Polonia si potrà fare al numero di centomila, et in Lituania al numero di settanta mila, ma non ci sono huomini d'arme, per rispetto de Caualli, che non sono molto grandi, ma però gran parte uenè atta per armare, come fanno alla leggiera... Le soldati si fanno quasi tutti de Nobili... (?) cittadini son pochi, o de Villani nessuno ua alla Guerra forse per questa cagione che essendo i Villani come schiaui, con la disciplina e libertà della guerra non pigliassino animo di deporre il giogo della seruitù, onde si alterasse il gouerno da pollonia, doue la nobiltà domina assolutamente...» (ziņojums rakstīts laikam 1572. g.).

² Schirren, Quellen zur Geschichte des Untergangs livländischer Selbständigkeit. I—XI. Bienemann, Briefe und Urkunden zur Geschichte Livlands in den Jahren 1558—1562, I—V.

³ Šis teikums latīņu valodā: «et hunc teutonium ordinem in quo maxime desideratur ordo» (nepārtulkojama vārdu spēle: ordo — kārtība, ordenis).

- ⁴ Scriptores rerum livonicarum II, 132 utt.
- ⁵ Sk. Archivum Jana Zamoyskiego (izdevēji Sobieski's un Siemiński's) I—III, pēc: spis osób i miejscowości; sal. arī attiecīgo Kelch'a nodaju.
- ⁶ Sk. manu: Alt-Riga, 176. lpp.
- ⁷ Dancigas pilsētas bibliotēka, Mss. 1268, fol. 186.
- ⁸ Dancigas Valsts arhīvs, 300, IX, nr. 32, sub. 14 — III — 1582.
- ⁹ I, 221. lasām: «Rīkojumu par šī kājnieku karaspēka formēšanu izdeva Seims 1578. g.; no ķēniņa pilsētām un miestiem bija jādodas karā kājniekiem atkarībā no lanu (zemes mērs, atbilst arklam Livonijā) daudzuma, tomēr tikai 1590. g. konstitūcija noteica sīkāk, ka vienam izvēlētam karavīram jāiet no katriem 20 laniem («arkliem»), kādēļ šīs kājnieku nodaļas sauca arī par lanu kājniekiem. Izvēlētais karavīrs bija brīvs no visām nastām (nodevām), ko nesa pārējie. Stārstu un arendatoru nelabvēlīgā izturēšanās pret šiem rīkojumiem sabojāja labo pasākumu. Jau 1649. g. tika nolemts, ka varējā no karadienesta atpirkties par zināmu summu...» (Informāciju man laipnā kārtā sniedza prof. J. Kšižanovskis.) Sal. arī A. Švābe, Die älteste schwedische Landrevision Livlands, Rīgā, 1933.
- ¹⁰ Grāfu Zamoisku bibliotēka un arhīvs Varšavā. S. I, Pl. 156, Nr. 38.
- ¹¹ Firstu Radzivilu arhīvs Varšavā. Sub.: K. II Radziwiłł.
- ¹² Radzivilu arhīvs Varšavā. Sub.: K. II Radziwiłł (Dań s pod Zelborku z Wigantowey Moizy, 13 Decembris, 1600).
- ¹³ Vatikāna arhīvs. Nunz. Polonica t. 19., fol. 272.
- ¹⁴ Vatik. Nunz. German. t., 95., fol. 375.
- ¹⁵ Radzivilu arhīvs Varšavā. Sub.: K. II Radziwiłł.
- ¹⁶ Vatik. Nunz. Pol. t. 20., fol. 236. utt. (Uz vāka: Varij auisi mandati del Sre Cancellario; virsraksts: Litterae ad Epum. Vilnen. Albertj (?) Oborski (?).

3. Latviešu attiecības pret sveštautiešiem, to skaitā pret saviem ilggadīgajiem sociālajiem kungiem

Nacionālais jautājums, nacionālisms kā politiska koncepcija ir ļoti jauna parādība, bet nacionālās īpatnības un sevišķi pretišķības un uz to pamata izaugusī intuitīvā — gandrīz, gribētos teikt, instinktīvā — savas tautas apziņa ir, protams, vecāka par daudzām politiskām koncepcijām, kas nākušas un gājušas, laikmetiem mainoties, turpretim tautu īpatnība un no tās izaugošā valodas un rakstura kopības apziņa ir viens no cilvēces kultūras viskonstantākiem un viskonservatīvākiem elementiem. Redzamākie nacionālisma formulējumi saistāmi ar 19. gs. sākumu; tas labi sakrīt ar šī laikmeta jaunajām

prasībām. Vēl pilnīgāk un spilgtāk to izpauda — kā literatūras vēsturē mēdz nereti runāt par 19. gs. sākuma romantismu un 20. gs. sākuma jaunromantis- mu — protams, mūsu pēckara laika viņojumi un strāvojumi, tie, kas prokla- mē ar brīnišķu sparū nacionālismu kā vienu no cilvēces kultūras augstākām — morāliski autarhiskām — vērtībām. Piegriezoties mūsu studiju sakaram, jāat- zīmē nereti aizmirstais vai vismaz pienācīgi neizceltais fakts, ka arī 16. gs., lielām pārmaiņām un jaunām atziņām bagātais humānisma, renesanses un reformācijas laiks, ir ne vien praktiski lielā mērā veicinājis nacionālo īpatnību apgaismojumu, bet arī teorētiski, gan tīri pragmatiskā, pareizāk sakot, intui- tīvi estētiskā garā mēģinājis tās formulēt vai vismaz aprakstīt¹. Tādas impresi- jas vai formulas atrodam daudzos 16. gs. ceļotāju, ģeogrāfu un hronistu dar- bos, atrodam mēs tās arī nereti humānistu rakstos (no Livonijai ģeogrāfiski tuvākiem sal. poļus Klonoviču un Roiziju, vāciešus Hutenu un Melanhtonu u.d.c.; spilgts piemērs šai ziņā ir francūzis Budeuss²). Humānisms, iesākdams savu «karjeru» ar latīņu valodas cildināšanu un tautas valodas nicināšanu, beidza ar to, ka visās malās pamodināja un apaugļoja šo tautisko literatūru jaunai nacionāli apzinātai dzīvei; jauno ģeogrāfisko horizontu plašā aptverša- na lieliski veicināja dažādu Eiropas un pasaules novadu individuālu izpētīšanu un attēlošanu; šī gadu simteņa vēl neuniformēto tautu ārējais izskats deva vielu garai 16. gs. tērpju krājumu rindai utt.; vārdu sakot, apceramais laiks ne vien redzēja minētās īpatnības, kā daudzi citi pirms viņa, bet tās arī patiešām «ieraudzīja», aprakstīja un apcerēja, kā to atļāva viņam nospraustais garīgo apvāršņu loks un cilvēku dziļās redzēšanas prasme.

Kāda nu gan varētu būt to laiku latviešiem savas tautas īpatnības apziņa? Kāda tieksme sevi vismaz atšķirt no citiem? Ko varam mēs tagad zināt par to ļaužu smalki austajiem domu gājieniem, kad viņus pašus mēs varam tik reti un tik pavirši vērot laikmeta liecībās? Un tomēr varam atrast dažus tekstus, kur dažreiz mazos, sīkos vārdiņos — kā Heine teic par savām dziesmiņām — izpaužas dziļi slēptas jušanas: ar ārēju padevību aizmaskota neuzticība, nici- nāšana un naidis pret citiem un sava stāvokļa nožēlošana, pat tumšu kaislību uzplūdi un reizēm tieksme šo savu stāvokli labot varas līdzekļiem.

Latviešu zemnieku stāvoklis aprakstāmā laikā — ja par katru cenu negrib noraidīt daudzu ār- un iekšzemes liecību stāstu (ir bijuši arī tādi gadījumi mūsu historiogrāfijā)³ — ir tiešām bijis ļoti smags un vēl sakarā ar daudzām no ārienes ienākušām nelaimēm — reizēm neapšaubāmi traģisks. Nav tādēļ jābrīnās, ka apspiestie ļaudis meklējuši sev glābiņu, vismaz cerībās, ārienē, proti, no Livonijas iekarotāju, iespējamo pārgrozību nesēju, puses. Lai tādā kārtā nebrīnāmies, ka reizēm tie paši maskavieši, par kuru briesmu darbiem,

nereti arī pret zemniekiem, lasām visizteiksmīgākās ziņas un varmācību skaitļus, ir varējuši atsevišķos gadījumos uzstāties Livonijas zemnieku prātos atpestītāju lomā.

Krievu nākšana rada vispirmā kārtā paniku. Tā ir jūtama ne vien augstākajās aprindās, bet arī zemnieku vidū (sal., piem., Schirren, II, 60, III, 7, XI, 200 u.c.). Par šīm lietām ir jau samērā daudz rakstīts pazīstamajās Livonijas vispārīgās vēstures grāmatās, tādēļ pie tā neuzkavēšos, bet sniegšu dažus izrakstus, no kuriem varēs nojaust dažus krievu politikas novirzienus, cik tos, protams, neaptumšoja tā laika kara vešanas (it īpaši krievu un tatāru) veidi (Schirren, I, 37—38). Divu krievu spiegu nopratināšanas rezultāts (Iejasvācu valodā) 1558. gadā: «(Krievijas lielkņazs esot apņēmies) apgriezt apkārt šo zemi, neatstāt akmeni uz akmens... krievi arīrdzan esot teikuši, ka Dievs viņiem esot devis lielu uzvaru un žēlastību pār jūsu zemi, ka, lai no vāciešiem neviens nevarētu izbēgt, kad viņi būs tiem uzbrukuši, viņi gribot visus vāciešus nožņaut un nosist; tālāk viņi gribot zemniekiem atdot zemi, dabūt šos zemniekus zem sevis, padarīt tos par saviem apakšniekiem, lai tie artu savu zemi un darītu visus darbus tādā pašā kārtā (kā agrāk)...» (Schirren, X, 102). 1559. g. 1. aprīļa Krievijas cara pamiera grāmata Livonijai: «Šais mēnešos mēs esam pavēlējuši neapkarot jūsu zemi, lai tad arī no jūsu puses nenotiek nekāda pārestība mūsējiem Tērbatā un Rakverē, un visās mūsējo ieņemtajās pilsētās, un tāpat nevāciem un arī latviešiem; un šais minētos mēnešos lai nāk jūsu mestrs un krīt pišļos mūsu priekšā savas vainas dēļ...» (Bienemann, IV, 199). Justs Klaudijs 1560. g. 18. decembrī no Rīgas raksta Rēveles rātei un aldermaņiem (krievu karavadonis nekaunīgā kārtā rakstot no Vilandes): «Zemes kungs, mestrs un Tērbatas bīskaps esot padevušies lielkņazam, tāpat vienkāršie zemnieku ļaudis... Tādēļ poļi lai vairs nerūpējoties par Livonijas zemniekiem.» (Schirren, XI, 202.) Hercogs Magnus raksta Dānijas ķēniņam Frīdriham 1561. g. pēc 29. jūlija: (Rakstītājam pienākusi ziņa, ka) «mūsu un arī mūsu kapitula un muižnieku zemnieki esot sadevušies pulkos un visi kopā aizbēguši uz Vilandi, padevušies krievam, viņam zvērējuši un sev paņēmuši no viņa grāmatas (vēstules), ka viņiem vairs neesot saviem kungiem jāklausa; par to zemnieki palikuši tik pārgalvīgi, ka viņus vairs nevar piespiest ne pie kāda darba, un labība laukos, cik tās bija izsēts, paliek nepļauta un nonīkst... Zemnieki negrib dot nekādas nodevas un desmito tiesu» (Bienemann, IV, 210—211). 1560. g. 22. decembrī ordeņa mestrs Gothards Ketlers no Rīgas ziņo Harijas un Vīrijas bruņniecībai un Rēveles pilsētas rātei: «Mums pienāk ziņas, ka daži jauni muižnieki ar varu uzbrūk nabaga zemniekiem, kad tie nāk pilsētā, un viņus nosist; ka viņi pat izlaužas no pilsētas, posta un izlaupa

zemnieku mājas. Mēs tādēļ pavēlam šai lietai piegriezt pienācīgu uzmanību un sodīt vainīgos, lai nabaga zemnieku ļaudis netiktu tieši spiesti labprātīgi padoties krieviem.» Un drusku agrāk, tā paša gada 27. novembrī (Schirren, VI, 169) ordeņa mestrs Gothards raksta ķēniņam Sigismundam Augustam: «...Mēs rakstām stingri un bargi mūsu amata vīriem priekšā, lai viņi vēro zemnieku ļaudis, ka lai tie cietās kalpības (verdzības) dēļ, kādā viņi sevi skaita atrodami (duram servitutum quam praetendunt), no jauna nepārietu ienaidnieka pusē; tā mēs ceram, ka šie ierēdņi (amata vīri) būs pret zemniekiem mērenāki.»

Latviešu zemnieku noskaņojumu otrā lielā vērīena krievu karaspēka iebrukuma laikā raksturo vismaz viens plašāks, bet diezgan konfūzs poļu teksts; tā ir kņaza Aleksandra Polubeņska vēstule Lietuvas muižniecībai, rakstīta Valmierā 1577. g. 8. augustā (Acta Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia tomus XI continet Acta Stephani Regis... Kraków, 1887, 88.—90. lpp.): «...(Livonijas) muižniecība (jau) padodas. ...Četrās pilis nav gatavībā neviena cilvēka aizsardzībai, nav ne graša ķēniņa naudas; šīs pilis jau ir aplenkas: Rauna, Valmiera, Trikāta un Smiltene; tajās nav pārtikas, to atņēmis ienaidnieks, zemnieki atkāpušies, citi, cik vēl viņu pāri palicis, slēpjas mežos, nav šaujamo ieroču, pulvera un cilvēku. Šo iemeslu dēļ it visi, ir mūsējie, ir vācieši, ir zaudējuši cerības aizsargāties un aizstāvēties, par to neviens jau sen (vairs) nedomā. Bet ienaidnieki jau atklāti raksta, ka no (mūsu puses) aizsargāšanās vairs nebūs un ka tās arī sen jau nevar būt ķēniņa Augstības noteiktu vēstuļu un solījumu trūkuma dēļ. Esmu gan agrāk tur (Polijā) bijis un stāstījis par dažādām vajadzībām un šīs zemes briesmām, esam vairākkārt agrāk par to stāstījuši, ziņojuši, Dievu piesaukdami (przysięgi swe dawali), esmu to arī Seimā darījis. Un tagad galu galā mums nav citas palīdzības, kā tikai cerības uz Dievu, nav palīdzējusi mūsu runāšana un lūgšanās un mūsu ziņošanai nav bijis panākumu. (Karavīri) sajāja no dažādām pusēm, bet viņiem netika maksāts un dienests dots; arī kastelāni un muižnieki sajāja Cēsīs, viņiem vajadzēja atrasties ar saviem ļaudīm Cēsīs pie Kurzemes firsta, bet visi izklīda; mūsu aplenkšana bija vāja (?), tur bija tikai 50 vīru. Amatnieki (?) sadumpojušies ar varu un ar nodevību ielauzās pilī, nosita sargus un to ieņēma. Viss teiktais zīmējas (?) tikai uz Valmieru, Raunu, Trikātu un Smilteni, bet ienaidnieks (hercogs) Magnus jau ir pienācis pie robežas ar lieliem maskaviešu pulkiem un lielgabaliem. Glābiņu, palīgu un atbildi neesam sagaidījuši desmit nedēļu laikā. Ilgāk mēs nevaram izturēt ne aizstāvoties, nedz uzbrukumus atsitot, pat ja simt vīru būtu: bada, kā arī ieroču trūkuma dēļ mūs sagūstīs kopā ar vāciešiem un mājas kalpiem, tāpat kā Cēsīs saņems un sagūstīs mūs, jo vecajās

(?) Cēsīs zemnieki ar trepju palīdzību ieņēma pili un tur apmetās, tāpat kā viņi to darīja citās pilīs: Ludzā, Rēzeknē un Viļakā, par ko paši nodevēji rakstījuši, ka (tās) ieņēmuši, jo mēs nevaram paturēt un noturēt to, ko bijām ieguvuši, un tā mēs lūdzam mūsu kungus (t.i., Lietuvas kārtas): palīdziet mums un glābiet mūs, jo, uz ķēniņa solījumiem paļaudamies, iesim nožēlojamā kārtā bojā visu (palīgu) nevērības dēļ!...»

Latviešu zemnieku attiecības pret poļu-leišu administrāciju un karavīriem un līdz ar to nepieciešamā asociācijā arī pret pašām tautām, cik nākas konstatēt, ir visumā negatīvas, nereti pat ļaunas. Iemesli ir galvenām kārtām zemes sajukušie apstākļi daudzu ārējo un iekšējo karu dēļ. Var būt, ka mēs varētu arī dažubrīd iedomāties zināmu psihisku aversiju raksturu dažādības dēļ, kuru apstiprina abu partneru nevienlīdzība sociālā ziņā: iekarotāji un augstprātīgie izmantotāji, pacietīgie un klusumā īgnie nastu nesēji.

Ziņas par poļu-leišu garnizonu vai arī zemei cauri maršējošo kareivju patvarībām un negantībām ir atrodamas visā tā saucamā poļu laikmeta izplatījumā. Mēs tās atrodam Širena un Bīnemana tekstu krājumos⁴, t.i., šī laikmeta sākumā, atrodam dažādos rokkrastos un grāmatās Stefana Batorija laikā, atradīsim, beidzot, poļu varai sabrūkot Livonijā (sk. tālāk). Nemazinot citu tautu karavīru «nopelnus» šai ziņā, jānāk tomēr pie slēdziena, ka poļi un, kā šķiet, it īpaši leiši ir atstājuši sevišķi jūtamu iespaidu, kas laikam labā daļā izskaidrojams arī ar to, ka poļu valsts ekonomisku grūtību dēļ nebija pārāk čakla algas maksātāja saviem kareivjiem⁵. Livonijas zemnieki latvieši arī no savas puses neapmierinājās ar žēlabu izteikšanu vien, arī viņi, kur to varēja nesodīti darīt, centās laupītājiem pienācīgi atmaksāt⁶; ir sava daļa arī šo liecību. Cietējs parasti, protams, bija zemnieks, un tā laika teksti mums ir uzglabājuši raksturīgus viņa noskaņojumus un pat izteicienus šai ziņā. Taisnības labad atkal jāpiemetina, ka poļu-leišu augstākā administrācija, labi redzēdama šādu faktu ļaunās sekas, centās tos novērst ar bargiem, bet bieži diemžēl veltiem priekšrakstiem.

Gribu citēt no 16. gs. otrās puses šī sakara tekstiem vismaz divus; abi tie atrodami plaši pazīstamos izdevumos, bet, neraugoties uz to, palikuši līdz šim bez pienācīga apgaismojuma un novērtējuma. Pirmais rāda Livonijas zemnieku īgnumu pret ienācēju varmācībām (*Sarmatiae Europaeae Descriptio, quae Regnum Poloniae, Lituaniam, Samogitiam, Russiam, Masouiam, Prussiam, Pomeraniam, Liunim et Moschouiae, Tartariaeque partem complectitur. Alexandri Guagnini Veronensis... 1578, f. 6*). Aprakstījis diezgan plaši Livonijas zemnieku paražas, apģērbus, ēdienu u.c., autors tālāk saka: «Un, lai gan šī tauta ir ļoti nabaga, viņa ir tomēr bez mēra viltīga, blēdīga, uzpūtīga, nežēlīga

un ātri gatava izdarīt slepkavības. Viņa vislielākā mērā ienīst poļus, leišus, krievus (Ruthenos) un citus poļu valsts karavīrus ārzemniekus (izņemot vāciešus, zem kuru jūga viņi jau agrāk atradās), sauc tos par savu mantu un savas pārtikšanas laupītājiem un iznīcinātājiem (comestores) un, kur vien var, nobeidz visus tos kareivjus, kas nav uzmanīgi un ļaunas apmānīties. Vienam vai diviem (kareivjiem vai ceļotājiem) ceļošana (šai zemē) ir grūta, it sevišķi, ja viņi pārnakšņo pie zemniekiem: tos, miegā grimušus, viņi pa lielākai daļai nosit vai nožņaudz. Viesnīcas (krogi) šai zemē ir ļoti reti, un tādēļ ceļotāji mēdz doties uz pilīm un muižām, lai tur pavadītu naktis. Arī baznīcas ir ļoti retas, tās atrodamas tikai pilīs⁷.» (Sal. ar šīm ziņām interesanto Kihela aprakstu.)

Poļu augstākā administrācija, arī pats ķēniņš un viņa augstie komisāri, gribēja nopietni labot šīs attiecības un vispār rūpēties par Livonijas zemnieku labklājības pacelšanu; šis jautājums līdzšinējā historiogrāfijā nav vienmēr pienācīgi objektīvi izcelts⁸, un tādēļ nebūs par ļaunu dot dažus citātus — pierādījumus. Tā, piemēram, ķēniņš Stefans, pēc Livonijas galīgās ieņemšanas, 1583. g. izlaiž oficiālu deklarāciju Nouae Gubernationis Livoniae forma, recens a Stephano Rege Poloniae instituta, kur divos nodaļumos ir runa par zemniekiem: viņiem aizliegts nest ieročus, viņiem atļauts pilsētās pārdot savus ražojumus un tālāk: «Tā kā mēs dzirdam, ka Livonijā pagājušos laikos zemnieku ļaudis tikuši apbrīnojamā kārtā apspiesti (miris modis pressam), mēs nospriežam, ka viņus vajag atgriezt ciešamā stāvoklī un apskatīt šīs lietas dažus iemeslus provinces padomē; šai lietai mēs piegriežam savu vērību un pavēlam, lai tā tiktu (apcerēta) pēc tam, kad mūsu spriedums ir paziņots.»

Arī Kelha hronikā atrodam līdzīgus pierādījumus (1695. g. izd., 420.—421. lpp.): «...Drīz pēc tam viņi (bruņinieki un muižnieki) dabūja zināt, ka tai pašā reizē šai vietā tiks noturēts landtāgs (Rīgā), kur tad arī Staņislavs Pekoslavskis (Penkoslavskis), Sandomiras un Alūksnes pavēlnieks, ieradās pie viņiem 20. novembrī un nākamā dienā tiem nodeva priekšlikumu latīņu valodā, kuru vāciski atkārtoja sekretārs Pauls Vernike (Wernicke), un priekšlikuma saturs bija īsumā šāds: vispirms V.Ķ. Majestāte sāpīgi sajūtot to, ka Dieva sods pār Livoniju pieturoties tik ilgi. Bet arī viņi taču tam piekrītot, ka tik ilga sodība starp citiem iemesliem rodoties tādēļ, ka nabaga zemnieku ļaudis viņu kungi tik nožēlojamā kārtā (jämmerlich) apspieduši un aplikuši ar tik briesmīgu kalpību un sodu (grausamer Dienstbarkeit und Straffe), ka līdzīgas lietas nekad nav dzirdētas visā plašā pasaulē, pat ne pagānu un mežoņu (aspiešanā). Viņi (t.i., klausītāji) taču arī nešauboties par to, ka Dievs Kungs taisni tādēļ šo zemi atdevis viņu (t.i., poļu) pārzināšanai, lai reiz tiktu atcelta tā tirānija, kas šeit (valdījusi) tik ilgu laiku...»

Poļu augstāko varas vīru labās gribas nepietika. Livoniju nepārstāja plosīt kari un posts, un neiztrūka arī sekas ļaunas opozīcijas veidā pret svešniekiem ienācējiem. Pārāk grūtos brīžos, jūtot savu nespēku un redzot savu bezcerības stāvokli, no latviešu mutes laužas smagas nopūtas. Šai sakarā citēšu divus tekstus, kas vēl šodien spēj mums iedvest grūtsirdību. Poļu-leišu hronists M. Strijkovskis⁹ mums atstājis šādu latviešu bēru rituāla aprakstu: «Vēl tagad to var sastapt vienā Livonijas zemes galā aiz Solkovas (?) muižas; esmu pats redzējis, ka, apbedot mirušos, viņi (t.i., latvieši) pūš taurēs un dzied: ej, nelaimīgais, no šīs dažādo moku pilnās posta pasaules mūžīgos priekos, kur tev nevarēs (vairs) nekādu pārestību darīt ne augstprātīgais (citos variantos: uzpūtīgais — buczny) vācietis, nedz plēšīgais leitīs (Lejsysz), t.i., polis vai lietuvietis (Litwin), nedz maskavietis.» Šī liecība — tās vientiesīgais tonis liek to augsti vērtēt — stāv acīmredzot kaut kādā sakarā ar pazīstamo vietu Seb. Minstera Kosmogrāfijā («...Ej citā pasaulē, kur tu valdīsi pār vāciešiem, kā viņi tev pavēlējuši šeit...»), bet jauno motīvu ievadījums un reālais apgaismojums ļauj un liek mums tai ticēt. — Vai nu šādā, vai tamlīdzīgā sakarā ir varējis veidoties tāds traģisks samezģlojums latviešu zemnieka apziņā, kādu atzīmē Hilzens¹⁰: latvietis zemnieks lūdzis viņu aprakt dzīvu; lūk, viņa «kapa runa» sev pašam: «...Jau savā mūžā... skaitu daudz gadus, bet nekad vēl neesmu baudījis istu mieru; esmu nosirmojis, panesot neskaitāmas nelaimes un mocības, bet neesmu varējis sagaidīt galu ne nelaimēm, nedz savai dzīvei un tagad vēl redzu: jo tālāk, jo ļaunāk...» Baiga retorika!

Zviedru taktika pret Livonijas zemniekiem ir daudz veiklāka nekā pārējo iekarotāju, un tādēļ arī šeit bija savas sekas. Grūti mums tagad spriest, kur isti meklējami iemesli šai latviešu tieksmei pieķerties zviedriem, bet tās esamība ir pārāk skaidra. Katrā ziņā mēs varam konstatēt ļoti humānu zviedru administrācijas apiešanos ar karā cietušiem zemniekiem (sk. tālāk), mēs varam vērot zviedrus padarām jo mazu plaisu — militāro un psiholoģisko — starp lepno, dzelzīs kalto bruņinieku un mazvērtīgo kājnieku vezumnieku, mēs varam varbūt arī nojaust zināmu radniecību zemnieku psiholoģijā viņ- un šaipus Baltijas jūras: tur viņi bija brīvi un politiski spēcīgi klasiskajā zemnieku valstī, kā sauca Zviedriju, šeit, Livonijā, viņiem bija vairāk dažādu nokrāsu kungu, nekā to cilvēks varēja nest. Inde irae, kā Vergīlijs savā laikā teica. Zviedru administrācijas cirkulārus un tās polemiku ar Igaunijas muižniecību esmu savācis savā daudzkārt minētajā grāmatiņā Livonijas zemnieku kustības etc., tādēļ varu šeit aprobežoties tikai ar dažiem citātiem.

1561. g. 30. maijā Stokholmā ķēniņš Eriks XIV raksta priekšā Klāvam Kristjersonam, Ansim Lorsonam un Hermanam Bruseram: «Tāpat vajadzē-

tu rūpēties, lai zeme, kas šeit apkārt ir nopostīta, ar laiku kļūtu apdzīvota un kopta dažādām vajadzībām. Veikli un ar pilnām tiesībām varētu ar igauņiem un kuršiem apspriesties un novietot tos pa mājām, apsolot viņiem, ja būs uzcītīgi un uzturēs laukus un pļavas kārtībā, tik daudz vajadzīga uztura, ka varētu labi iztikt. Viņiem var atstāt pusi no gada ražas, kā to dabū mūsu somu zemnieki Somijā. Par to tie varēs būt brīvi, tos nemocīs un ar tiem neapiesies slikti, kā tas agrāk ir bijis viņu smagajā verdzībā. Lai viņi labāk varētu iedzīvoties, pirmo gadu varētu atstāt brīvu un ļaut paturēt visu gada ražu. Pēc tam katru gadu turpmāk palikt pie iepriekš minētām nodevām. Ja viņi žēlotos un teiktu, ka nav ar ko iesākt dzīvi, varētu viņus no Somijas apgādāt ar tādu lopu daudzumu, cik varētu dabūt no mūsu kroņa muižām, kas tur atrodas. Vai arī viņus apgādāt ar labību, lai varētu laukus uzturēt kārtībā...» (Schirren, VII, 167). Ja nu šim citātam noliekam blakus tā paša Klāva Kristjersona 1561. g. 31. jūlija ziņojumu ķēniņam Erikam XIV (Schirren, VIII, 8) no Rēveles, tad visa aina ir nepārprotami skaidra: «Reizē ar to, Viszēlīgais Ķēniņ un Kungs, es visā padevībā paziņoju J.Ķ. Majestātei, ka muižnieki šai zemē (t.i., Livonijā) līdz šai dienai ir visai netaisni, tas ir jāsaka, un ļoti nekristīgi izturas pret zemniekiem. Šai ziņā viņiem te nav nekādu likumu, nedz noteikumu, pēc kuriem viņiem būtu jārikojas, bet katrs izturas pret zemniekiem tā, kā tam patīk. Un tā tas notiek arī šodien¹¹. Tā ka nepaiet ne viena diena, kur lielākā vai mazākā mērā nedzirdētu šo nabaga zemnieku kliegšanu un žēlošanos, ka iepriekšminētie kungi ik dienas viņus piekrāpj un aplaupa tik ilgi, kamēr vien tiem ir kāds kumoss maizes vai kaut kas cits, ko ēst. Nožēlojamā kārtā viņi visi, neraugoties uz to, kādā vecumā būtu, tiek mocīti un šausīti, ja viņi dažu dienu nespēj un nevar no saviem pašu laukiem un pļavām iet darbā uz muižām. Šiem kungiem nav ne līdzekļu, ne gribas apgādāt savus zemniekus ar kādu birkavu labības sēklai vai maizei. Bet nabaga ļaudīm jācieš liels bads un vislielākais trūkums; lai visvarenais Dievs apžēlojas par viņiem.»

Nav, protams, ne mazāko šaubu par lielajiem zviedru politiskajiem mērķiem Livonijas piekrastē; šie mērķi gāja pāri lieliem grūtumiem un zaudējumiem, kā redzējam iepriekšējā nodaļā, bet, reiz metode bija pareiza un reiz poļu varu arvien vairāk sāka drupināt tatāri, rezultāti tomēr radās, gan tikai Gustava Ādolda laikā. Šeit divi citāti, viens no tā saucamā poļu laiku sākuma, otrs no to beigām, mums rādīs zviedru iespiešanās tieksmes neatlaidību: «Lai cik reizes Livonijai pāršalca pāri lepnie un varonīgie poļu bruņinieki, — sīkstie zviedri bija tie, kam palika pēdējais vārds¹².» — «Teiktajam vēl nāk klāt tas, ka (livoņi) lūguši palīdzību no Svētās Impērijas (t.i., no vācu ķeizara) jau piecus gadus, bet nekāda palīdzība viņiem līdz šai dienai nav atsūtīta. Pa to

30. att. Lietuvišu bruņinieks. Eques ex Lithuania. Ein Litawer reuter (sk. 10. att.).

laiku Maskavietis ieņēmis gandrīz lielāko provinces (Livonijas) daļu un, palicis uzpūtīgs neseno uzvaru dēļ, neatlaidīgi mācās virsū pārējām daļām. No otras puses, Zviedrijas ķēniņš ar dažādiem slepeniem līdzekļiem (quibusdam clanculariis practicis suis) musina vienkāršos ļaudis (plebem) uz dumpi, t.i., (musina) tautu atkrist (no saviem agrākajiem kungiem); viņš daudz pūlas ar dāvanu (došanu) un ar šo naudu iegūst daudz atbalsta (?) tādā mērā, ka cenšas sev pievilināt ne vien atsevišķus cilvēkus, bet arī galvenos amata vīrus, solot tiem lielas naudas; viņš prasa pilsētu un piļu nodevīgu atdošanu, paskaidrojot (pie tam), ka J.Ķ. Majestātei neesot ne līdzekļu, ne spēku apspiest ienaidnieku rīcību (machinationes), neesot arī nožēlojamā kārtā ieskata par šīs provinces lietām.» — Cēsu kastelāns, mums jau zināmais J.G. Tīzenhauzens, 1621. gada 1. augustā tēlo Kr. Radzivilam zemes uztraukto un nedrošo stāvokli īsi pirms Rīgas aplenkšanas¹³: «...Izlūki, kurus tur dzīvojošie muižnieki (izsūtīja) 29. jūlija dienā, atnesa šādas ziņas: 500 somu kājnieki esot atvesti ar kuģiem uz Pērnavu, un viena nodaļa jātnieku (uexillum) uzturoties Jaunpērnāvā, kā to sauc, tas ir, priekšpilsētā šaipus upes; (bez tam) esot atbraukuši daži kuģi ar pārtikas vielām; Vilandes un Karkusu novada zemnieki skrienot no visām pusēm uz Pērnavu, lai prasītu drošības grāmatas, bet līdz galīgam paskaidrojumam, kuru došot pats Legards, tiekot sūtīti atpakaļ ar pavēli bez bažām palikt savās mājās. Ienaidnieks viltīgi un veikli mums gatavo lamatas.»

Un nu, beidzot, latviešu attiecības pret vāciešiem — Livonijas «abu» vietējo tautu vecie rēķini. Nav man nekādas vajadzības atkārtot manā darbā Livonijas zemnieku kustības teikto, it īpaši par asiņaino igauņu zemnieku

dumpi, kas tik bēdīgi beidzās pie igauņu Lodes. Nav man šai vietā arī jāuzskaita jo daudzās liecības par Livonijas muižniecības izturēšanos pret zemniekiem, to vēlreiz pieminēt ar virsrakstiem un citātiem nozīmētu lauzties vaļējās durvīs. Šeit gribu pieminēt tikai nedaudzus psiholoģiskus refleksus, kas met tik spilgtus gaismas starus uz gadu simteņu ilgo kopdzīvi vienā zemē starp «kultūras nesējiem», «inteliģentajām aprindām», «kungu tautu», no vienas, un vecveco savas dzimtenes kopēju un apstrādātāju tautu, kas pārlaidusi pāri savai galvai tik daudzas vētras, no otras puses; gribot negribot mums jākonstatē ļoti senu rēķinu esamība — rēķinu, kuriem nupat mūsu dienās, it īpaši ar 1918. g. 18. novembri un ar 1934. g. 15. maiju, ir pavilkta apakšā galīgā svītra. Vai no šā piemēra mēs nemācāmieš, cik dažai lielai politiskai akcijai ir senseni pamati?

Reiz tik daudzie agrākie Livonijas vēsturnieki ir tik lielu vērtību devuši tā saucamajai ķēniņa Sigismunda Augusta privilēģijai, nebūs nevērtīgi iesākt ar tās 26. pantu: «Tā kā jau bieži (saepenumero) Livonijā gadījies, ka dažus muižniekus slepeni nogalinājuši viņu pašu zemnieki, tad lai turpmāk viņus atbaidītu no šādiem kauna darbiem, Livonijas muižnieki lūdz, lai ar īpašu žēlastību un svētās karaliskās majestātes tiesas varu viņu muižām tiktu pievienota un piešķirta kriminālās un civilās jurisdikcijas privilēģija, kā to Igaunijas hercogvalsts muižnieki jau agrāk ieguvuši no dāņu karaļiem un patur vēl līdz šai dienai.» — Nākamā liecība¹⁴ nāk no jezuītu avotiem, arī tai, kā daudzām agrākajām, piemīt traģiska noskaņojuma baigums (tā attiecināta uz 1613. gadu): «(Uz nāvi sadedzinot notiesāti daži latvieši no Limbažiem par to, ka, burvji būdami, uzturējuši sakarus ar pašu Ļauno; priekš nāves viņi izsūdz savus grēkus). Vispirms to, ka 1612. gadā burvji (venefici) noturējuši saiešanas sava priekšnieka vadībā Rīgā, galvenajā baznīcā, (kas) kādreiz (bija) arhibīskapa baznīca, bet tagad pārņemta ar ķecerības sērgu. Tur pašā (Kristus) dzimšanas naktī, pēc luterāņu (kalendāra), bija ieradies pats elles valdnieks; viņš bija tērpies pēc v ā c u m o d e s (retinājums mans — *A. Sp.*) melnās zīda drēbēs un sēdēja netālu no altāra, kādreiz paša galvenā, uz augsta sēdekļa; viņu varēja atšķirt viņa deviņu galvu dēļ; uz katras no tām bija smaila melna zīda cepure, bet atsevišķās sejas bija platas un taukas. Ap viņa sēdekli stāvēja kopā ar zēniem sulaiņi, skaitā ap divdesmit, no kuriem katrs bija tērpts melnā zīdā, pēc vācu modes. Pēc tam, kad katrs (no atnākušajiem) par sevi sniedza (norēķinu) par dvēselēm — cilvēku un (mājas) lopu, kuras tie bija nonāvējuši, par postu, kuru bija darījuši druvām un cilvēkiem, viņš, tos uzrunādams, teica latviski šādus vārdus: mani bērni, mani bērni, nav labi, ka šogad neesat devuši tik, cik jums būtu pienācies dot utt. Pie paša viņa sēdekļa stāvēja kāda vecene,

pārējo burvju skolotāja un priekšniece, tā atbildēja par citiem: Viszēlīgais Kungs, ir bada un kara laiks, nespējam tagad tik daudz izdarīt kā agrāk utt. Uz to viņš atbildēja: Nu tad turiet, mani bērni, možu prātu, turpiniet tikai uz priekšu savu darbību šogad, nākošo gadu, aiznākošo utt. Kad šīs (runas) bija nobeigtas, tai pašā baznīcā viņš tiem deva dzērienus, maizi — kā teicu — tik baltu kā jūras putas, no kuras, lai cik mēs viņu ēdām, ne druskas nebijām paēduši; bez tam viņš deva no sudraba krūzēm kausos dažādus vīnus, medu, alu u.c. Beidzot atskanēja dažāda veida mūzikas skaņas (harmoniae), ērģeles un cītaras (psalterij) — izņemot latviešu kokli (cochlea Lothavica), kurai ir piecas stīgas: vientiesīgie ļaudis to sauc par Dieva kokli, (un) tās tur nebija — šai mūzikai atskanot, visi līksmodami dejoja līdz pirmajiem gaiļiem, pēc tam viņi visi pa saviem ceļiem ātri devās mājup...»

Nākamā liecība mūs pārceļ no reliģiski psiholoģiskā sakara politiskajā (P. Einhorn, Historia Lettica)¹⁵: «(Ja latviešus izglītotu, tad viņi nebūtu tik mežonīgi.) Citi, beidzot, to uzskata par nevēlamu lietu, ne tādēļ, ka tie viņiem to negribētu novēlēt vai turētu to par neiespējamu, bet gan tādēļ, ka viņi baidās no lielām briesmām. Jo tie saka: ja latviešiem liktu iet skolās un viņus padarītu par brīviem ļaudīm, un viņi attīstītos tik tālu, ka varētu lasīt un saprastu šīs zemes hronikas un vēsturi, tad viņi no tām dabūtu zināt, ka šī zeme no seniem laikiem piederējusi viņiem un ka viņi bijuši tās kungi, bet ka vācieši viņiem to atņēmuši, nospieduši kalpībā un atkarībā (Knecht und Dienstbarkeit) un ar viņiem apgājušies ļoti nežēlīgi u. tml.; tad viņi ar visu cītību tiektos pēc tā, lai sevi atsvabinātu no šādas kalpības un lai nostādītu savu zemi agrākam līdzīgā stāvoklī. Tad viņi, bez šaubām, slepeni sanāktu visā zemē kopā, sarīkotu sacelšanos un iznīcinātu ar briesmīgu slepkavošanu un kaušanu vāciešus, izdzenot tos no zemes. To viņi Ordeņa valdīšanas laikā jau darījuši, mēģinādami vairākkārt uzbrukt vāciešiem ar lielu viltību un veiklumu, un būtu arī panākuši savu mērķi, ja šis ļaunais pasākums nebūtu atklājies no viņu pašu vidus, kā to var redzēt un dzirdēt šīs zemes hronikās. Kad, piemēram, vēl mūsu laikos, viena cilvēka mūža atmiņā, viens vācietis vairākiem no viņiem lasījis priekšā atsevišķus gabalus no Livonijas hronikas (Indriķa hronikas?) un tos viņu valodā tiem izskaidrojis, proti, ka šī zeme agrāk piederējusi viņiem un ka vācieši viņus noveduši šādā kalpībā un atkarībā, viņi klausījušies ar lielu uzcītību, bet, kad viņi, neprātīgā kārtā domādami, ka neviens neuzmana viņus un viņu norunas, savā starpā apspriedušies, kas šinīs lietās būtu darāms, un pēdīgi nākuši pie lēmuma, ka būtu ieteicams par to ziņot arī citiem viņu brāļiem, lai tie no visas zemes varētu sapulcēties, uzbrukt vāciešiem un izsist tos no zemes laukā. Kad to noklausījies vācietis, kas viņiem

šo hroniku bija priekšā lasījis, tas nobijies un nozvērīnājis viņus atkāpties no saviem nodomiem, citādi tas panākšot pie priekšniecības, lai viņi visi tiktu sodīti ar nāvi. Bez šiem draudiem gan būtu varējis iznākt kas nopietns. Ja nu līdzīgi atgadījumi — saka augšminētā uzskata aizstāvji — novērojami pie zemniekiem, kad tikai nedaudzi no viņiem ir drusku dzirdējuši par savu pagātni, kas tad lai notiek, ja viņi paši pie tā nonāktu un dabūtu pienācīgās ziņas?» (Tāds nav Einhorna uzskats, sk. viņa domas tālāk.)¹⁶

Divas izrakstītās liecības var papildināt ar trešo, kas gan, īsa būdama, tomēr apliecina nepārejamās plaisas esamību un izskaidro ne vienu vien traģēdiju latviešu tautas pietātes vēsturē (Latvieši, I, 291. lpp., prof. L. Bērziņa raksts): «...Pēc Manceļa vārdiem, zemnieki, šādu runātāju (t.i., vācu tautības mācītāju) noklausījušies, sakot: «Kas zinna, ko tas Watczemmes Kagkis sacka!...»

Un beigās divi garāki izraksti no manis tulkotām un publicētām 1586. un 1587. g. tiesu aktīm¹⁷. Rīgas zemes tiesas (Landvogteigericht) protokols (1586. g. 18. novembrī), kurā uzņemti atstāstījumi par notikušo divu cilvēku nosišanu Akmeņsalā (Steinholm) no zemnieku puses, kā arī par zemnieku iepriekšējo aplaupīšanu no muižnieku vai to kalpu puses (367.—369. lpp.): «1586. g. 18. novembrī paziņojis Bernharts Overhauzens, Indriķa fon Ungerna sulainis, ka 17. novembrī vienu vai divas stundas pirms vakara viņš kopā ar Ansi Bēnfeltu, arī ar Ansi Viferlingu un Jēkabu, balbieri, devies laukā no pilsētas, tādēļ ka gribējis likt apkalt sava kunga zirgu. Kad nu viņi šķīrušies (no kalēja?) un (nosprieduši) uzmeklēt naksmājas Salaspils burgrāfa Nikolaja Ekas kunga muižā, Bēnfelts esot dabūjis dzirdēt, ka viņa kungs Kristaps Taube nesen aizmirsis pie Akmeņsalas vecākā kādu sudraba karoti, kuru nodomājis paņemt līdzī. Kad nu viņi iegājuši pie Akmeņsalas (pagasta) vecākā, viņi atraduši (tā mājā) tikai kādu vecu sievu. Ansis Bēnfelts prasījis tai par sava kunga aizmirsto karoti, un sieva viņam arī pateikusi, ka karote esot atradusies; pēc tam pieminētais Bēnfelts esot lūdzis dot viņam par naudu kādu mēru (stöffsel?) auzu zirgu barībai. Sieviete esot atvainojusies, ka viņai neesot auzu, bet gan drusku griķu, no tiem viņa tam gribot dot, cik pati varētu pieciest; viņi savā starpā sadalījuši un pabēruši zirgiem. Kad nu viņi tādā kārtā pa to laiku, kamēr zirgi ēduši, staigājuši pa pagalmu un sarunājušies, viņš sācis ievērot, ka sētai (hoffe) tuvojas diezgan liels zemnieku bars, par ko viņam radušās zināmas aizdomas. Šī iemesla dēļ viņš gājis istabā pie vecākā, kuru bija atradis kopā ar veco sievu kalpu būdiņā (katen), un tam prasījis, ko tas nozīmē, ka zemnieki šādā kārtā lasoties kopā; viņš taču gribot cerēt, ka tiem pret viņiem neesot nekādu (ļaunu) nodomu. Uz to vecākais atbildējis, lai viņi nomierino-

ties, tie esot (viņa) labi draugi. Neilgi pēc tam zemnieki sākuši spiesties pagalmā iekšā, bultēt ciet vārtus un saukt, ka visus vāciešus vajagot sist nost (retinājums mans — *A. Sp.*). Šī iemesla dēļ viņš kopā ar Ansi Bēnfeltu skrējuši pēc savām bisēm, paķēruši tās, bet tādēļ, ka redzējuši zemnieku lielo skaitu, sprieduši, ka būs labāk izmēģināt (savu laimi) ar labiem vārdiem, nekā šaut pūli. Tā nu viņi lūguši zemniekus nedarīt nekādus varas darbus, jo viņi taču tiem nekā ļauna neesot darījuši. Tas neesot līdzējis, un viens no zemniekiem esot viņam, Overhauzenam, sitis ar hellebardi tai laikā, kad tas lēcis zirgam mugurā, un ievainojis to mugurā. Kāds cits zemnieks cirtis Bēnfeltam un arī to, kā tas ir redzams, ievainojis; tādēļ tad pieminētais Bēnfelts ķeries pie bises un vienreiz izšāvis; vai viņš kādam trāpījis vai ne, to viņš nevarot zināt, un tā viņi abi, Overhauzens un Bēnfelts, esot aizbēguši. Bet, kādā kārtā tikuši nosisti Viferlings un Jēkabs, Kristapa Taubes balbieris, to viņš isti nevarot pateikt, vienīgi gan to, ka viņš aizbēgot redzējis, ka zemnieki uz ledus bijuši kādu sagrābuši; to vilkuši ar varu un situši; viņš nevarot arī pateikt, vai viņi to pabāzuši zem ledus vai ne, jo viņš kopā ar Bēnfeltu steidzies bēgt. Viņš izteica arī to, ka viņiem bijuši līdzī četri zemnieki ar dažiem (darba?) rīkiem; kur palikuši šie rīki līdz ar visiem zemniekiem, to viņš nevarot zināt.

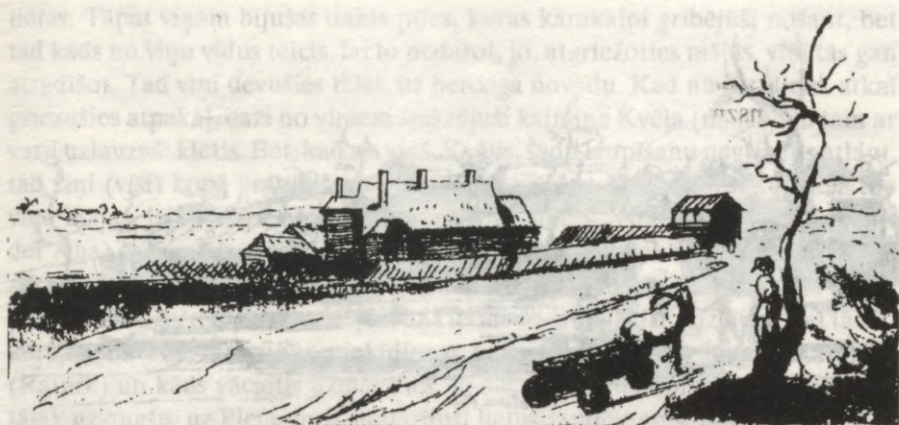
Bēnfelts (no savas puses) apliecinājis visas šīs ziņas par pareizām, un tad birģermeistara kungs uzņēmies par šo lietu ziņot rātei. Pa to starpu ienācis kāds rātes zemnieks, vārdā Pakuls (Packul). Šis Pakuls pasaka Indriķim fon Ungernam tieši acīs, ka pagājušo sestdienu tas (Ungerns) kopā ar Bernartu Overhauzenu viņam uzbrucis un nolaupījis četrus pūrus auzu, sešus pūrus iesala, piecus biškokus, vienu govī un vairākas cūkas, arīdzan četras zosis kopā ar vairākām cūkām, paņēmis arī viņa logus (fenstern) un citu viņa nabadzību.

Dāvids Rotkalis (Rotkal) arī pasaka Bernhartam Overhauzenam acīs, ka tas viņam tai pašā dienā atņēmis četras aitas un sešpadsmit zosis kopā ar labību; un tā abi zemnieki ļoti žēlojās par viņu nabadzības atņemšanu. Abi Ungerni līdz ar dažiem citiem muižniekiem lūdza viņiem atļaut paņemt un paglabāt nosistā Viferlinga un arī balbiera līķus, lai tie būtu kur atrodami. Birģermeistara kungs viņiem deva norādījumu, ka papriekš līķus vajagot pienācīgi izmeklēt (apskatīt); tikai pēc tam, kad tas būs noticis, viņi (t.i., Ungerni) dabūšot likumīgo atbildi.»

Otrs protokols nav mazāk daiļrunīgs; arī tas pierāda, ka latviešu zemnieku potenciālais naidis spēj pāriet darbībā pēc Vecās derības pamācības «aci pret aci». Tas ir zemes tiesas protokols (1586. g. 24. un 26. nov.), kurā fiksēta izmeklēšana par pilsētas zemnieku aplaupīšanu no muižnieku karakalpu

(Hofleute)¹⁸ puses un viena muižnieka, vārdā Anša Viferlinga, nosišanu no zemnieku puses. (377.—382. lpp., 1586. g. 24. novembrī.) «Toma Sunsmāizes (Thoms Sunszmaysen) puika apliecināja, ka viņa saimnieks Sunsmāize (sein saimnieks Sunszmaise) paņēmis to sienu, kas tagad atrasts netālu no pilsētas, Anša Vācieša mājas tuvumā (iegen Hans Deutschen), proti, no pļavas, kuru sauc par gāršu (Gartsche). Tādēļ, ka viņam esot ticis atņemts siens, viņš esot atkal ķēries pie tā, un tas siens, kuru viņš sasējis grīztīs (gristen) un pārdevis, esot tas pats pieminētais siens.

Uz tiesas jautājumu, taisnībai par godu, kā īsti noticis pagājušā 10. novembrī nelaiimes gadījums viņpus Skadiņiem (Schadding) starp muižnieku karakalpiem un zemniekiem, izteikušies un ar patiesiem vārdiem atzinuši cienījamie, mācītie un godprātīgie Bernhards Herbers, Melhior Hince un Georgs Brozijs, katrs par sevi un kopā, ka naktī no pagājušās piektdienas uz sestdienu vai piektdienas vakarā viņi kopā ar Hermanu Finkena kungu nonākuši Skadiņu mājās, kur nav atraduši nedz uguni, nedz dūmus, nedz arī kādu cilvēku, kas tiem varētu pakalpot. Bet tādēļ, ka bijis jau vēls vakara laiks, viņi uztaisījuši uguni ar saviem bises kramiem un turpat arī tai ērberģī nolikuši savas mantas. Bet uguns (apkalpotāja) zēna neuzmanības dēļ izdzisusi; šis zēns gribējis kamīnā (krāsni) iekraut malku. Tad nu gājis kučieris Juris (Jorge der fuhrman) uz kaimiņu mājām un dabūjis uguni, kuru viņam tur labprāt devuši; tā nu viņi aizkurinājuši krāsni. Kamēr viņi savā starpā sarunājušies, muižā iejājuši vairāki karakalpi, laikam septiņi, kas, kā pirmais no viņiem...¹⁹, uzdevušies par Melhiora fon Hēfelena (Höfelen) ļaudīm. Kad liecinieki to izdzirduši, viņi gājuši tiem pretī; karakalpi prasījuši Jelgavas ceļu, bet liecinieki atbildējuši, ka tie esot uz pareizā Jelgavas ceļa, bet tiem būšot grūti sasniegt Jelgavu, jo tagad jau esot vēls nakts laiks; viņi esot tos lūguši kāpt no zirgiem zemē, palikt pa nakti pie viņiem un ņemt par labu (šo mājvietu). Uz to karakalpi atbildējuši, ka viņiem jājādot tālāk, un tūdaļ īsi noprasījuši, vai tur tālāk uz Jelgavas pusi arī esot zemnieki, uz ko liecinieki atbildējuši, ka viņi tur tālāk gan redzējuši (paceļamies) dūmus, bet vai tur dzīvojot ļaudis, vai ne, to nevarot zināt, un vēlreiz lūguši (karakalpus) palikt tepat un nenonievāt šīs naktsmājas. Tie tomēr esot aizjājuši. Pēc īsa laika, pēc tāda, kā tiem bija licies, kāds apmēram bijis vajadzīgs, līdz kamēr algotņi būtu varējuši nonākt līdz nākamajām mājām aiz Skadiņu ciema, liecinieki izdzirduši dažus šāvienus un arīdzan vairāku cūku kviekšanu (etliche schweine ruffend). Pa to starpu ieskrējis pie lieciniekiem maršals Kristaps Bistrumba kungs līdz ar saviem puisiem un izteicis bažas, ka viņa priekšējam pulkam, tādēļ ka viņš to aizsūtījis uz priekšu, varbūt ir uzbrukuši zemnieki; viņš prasījis lieciniekiem, vai tie nav

31. att. Bārta. [Pēc Pictura itineris.] Oberbartau, des Hertzogen zu Churlandt ander Amthshoff, eine halbe meile von der Oberbartauschen bach vnd vier meilen von Rudtfari.

redzējuši viņa puišus (jungen, kareivjus), uz ko tie atbildējuši, sacīdami — nē, un tālāk stāstījuši, ka īsi pirms tam te bijuši daži karakalpi un teikuši, ka gribot jāt uz Jelgavu. Pa to starpu, kamēr viņi tā sarunājušies, kājām skriešus iemeties pie viņiem bez cepures, tikai tūbas mēteli apņēmis, kāda igauņu zemnieka pavadīts, kas gan drīz pēc tam pazudis, viens no tiem karakalpiem, kas neilgi atpakaļ bija prasījuši pēc ceļa un teikušies piederam pie Hēfelena nodaļas; viņš teica: es arī tur biju. Kad nu liecinieki prasījuši, no kurienes viņš tādā izskatā nākot, viņš esot bailīgi un drebēdams atbildējis, ka viņam un viņa biedriem uzbrukuši zemnieki, pastrādājuši vardarbību un aplaupījuši, viņam gan esot tikko izdevies izbēgt, un tagad viņš lūdzot to paglābt. Kamēr viņi tā runājuši, maršals Bistrumbs aizrādījis lieciniekiem paturēt prātā šīs lietas, kā tās īsti norisinājušās. Jo drīz pēc tam ieradušies pie viņiem arī zemnieki lielā skaitā, viņi veduši sev līdzī divas kamanas, pilnas ar cūkām un kazām, kuras karakalpi bija nošāvuši; viņi šīs kamanas iebrukuši sētā un tur ieveduši arī dažus zirgus, kurus uztrauktie zemnieki atņēmuši karakalpiem, kas, pēc viņu izteicieniem, tiem bija nodarījuši zaudējumus. Turpat tad nu zemnieki izteikušies maršalam (kas, kā būtu bijis noprotams, viņus labi pazinis) savas sūdžibas, proti, ka nupat nakts laikā klejojošie karakalpi viņiem neģēlīgi uzbrukuši un, kā tas esot redzams, naidīgā kārtā nošāvuši viņu lopus. Kamēr zemnieki tā sūdzējušies, kāds no zemniekiem, kas arī bija cietis, ieraudzījis to karakalpu, kas nupat bija ieskrējis pie lieciniekiem un viņu pavadoņiem bez

32. att. Platone. [Pēc Pictura itineris.] «Platon, des Hertzogen zu Churlandt Ambthoff, worneben eine überfuhr vnd der flusz nach dem Hoffe genennet wird, lieget zwo meilen von Grünhoff.»

cepures, tikai mētelī satinies, un devis tādu sitienu pa galvu, to ievainodams, ka tas nogāzies zemē. Tad maršals Bistrumbs, tāpat arī liecinieki un pavadoņi sākuši bažīties, ka zemnieki varētu arī viņiem tādu negodu padarīt, un tādēļ viņš uz zemnieku sūdzību devis tiem tādu atbildi formas pēc — lai tikai tiktu no viņiem vaļā, ka viņi varot paturēt savā zināšanā karakalpiem atņemtos zirgus, kamēr viņiem nav atlīdzināti zaudējumi. Zemnieki ar to bijuši mierā, un maršals Bistrumbs devies tālāk uz Jelgavu. Viņu klātbūtnē sasistais karakalps pa to laiku kļuvis možāks, un Melhiorš Hince paņēmis viņu sev līdzi, un tā viņi visi nakts laikā braukuši uz pilsētu (Rīgu). Kad nu viņi viņpus Daugavas piebraukuši pilsētai klāt, tas minētais karakalps no viņiem atvadījies un devies uz savu nometni...»

Beidzot, trešā liecību grupa, visbagātākā kultūras vēsturei svarīgiem faktiem un sīkumiem, ir pārāk gara, lai to varētu šeit atkārtot. Tas lasītājs, kam rūp latvju tautas pagātne, atradīs visu tekstu attiecīgajos Izglītības Ministrijas Mēnešraksta numuros (1932. g. Nr. 2 un 3). Tikai vienu īsu izrakstu gribu dot, lai būtu zināms, par ko minētie garie protokoli stāsta: «...Andrejs Ķīsis (Kise), otrs, saka: kad karakalpi aizpagājušo ceturtdienu, kad nelaime notikusi, esot bijuši pie viņa mājās, tad viņš tiem esot labprātīgi iedevis maizi. Pa to starpu viņam esot uzkritis virsū kāds polis, kas bijis tai pulkā, un viņu apdraudējis ar cirvi, lai atdodot tos cimdus, kas viņam bijuši pie jostas, ko viņš arī darījis. Tāpat toreiz tie viņam paņēmuši jaunus iemauktus (zoehm) un dažas zirga

lietas. Tāpat viņam bijušas dažas pīles, kuras karakalpi gribējuši nošaut, bet tad kāds no viņu vidus teicis, lai to nedarot, jo, atgriežoties mājās, viņi tās gan atradīšot. Tad viņi devušies tālāk uz hercoga novadu. Kad nu sestdienā atkal griezušies atpakaļ, daži no viņiem ieskrējuši kaimiņa Kvēļa (mājās) un tam ar varu uzlauzuši klētis. Bet, kad nu viņš, Kvēlis, šādu laupīšanu negribējis atļaut, tad viņi (visi) kopā braukuši uz viņa, Ķīša, mājām. Kad piebraukuši lejā pie viņa mājas, izjūguši zirgus un piekrautos vezumus atstājuši uz Lielupes (uff der Aha), un (mājās) ieveduši tikai zirgus; kad bijuši apkopuši zirgus, tie visi sākuši skraidīt apkārt un meklēt, vai nevarētu ko atrast. Kad nu nekā viegli paņemama neatraduši, tie skrējuši uz klētīm un gribējuši tās uzlauzt. Bet tādēļ, ka Ķīsi un viņa kaimiņus piektdienas vakarā brīdinājuši Jēkabs Ratnieks (Ratnik) un kāds vācietis uzmanīties, jo šie paši karakalpi esot Žagaram un tālāk uz augšu, uz Pleču pusi, nodarījuši lielus zaudējumus, tad Ķīsis kopā ar saviem kaimiņiem bijis spiests (verursacht) aizstāvēties ar varu, savilkt kopā palīgus, lai būtu stiprāks. Kad nu, kā teikts, sestdienas rītā ieradušies karakalpi un Kvēlim, tāpat arī viņam, Ķīsim, darījuši visādus varas darbus, uzlaužot viņu klētis, un, kad neesot līdzējušas nekādas lūgšanas atturēties no šādiem varas darbiem, tad nabaga ļaudis jutušies spiesti rīkot pretimtūrēšanos, lai pasargātu savu nabadzību. Kad viens no karakalpiem nospiedis savai bisei (gailī, tēmēdams) uz zemniekiem, bet šāviens nav sprādzis, tad viņi vairs nevarējuši nepretoties un metušies uz tiem ar rungām, pie kam vairāki apbruņoti vīri (reisigs volcks), kas nākuši no pilsētas (Rīgas) vai devušies uz to, nākuši viņiem palīgā, un tā viņi astoņus no karakalpiem nosituši, bet četri no tiem esot aizbēguši. Sešus no nosistajiem viņi pabāzuši zem ledus, pārējos divus atstājuši mežā guļam. Iekams viņi nākuši līdz sadursmei (zum schlagen), pilsētas zemnieki prasījuši, kāpēc viņi neposta hercoga zemniekus un vai viņiem pret šiem kā pilsētas zemniekiem esot lielāks naidis nekā pret pirmajiem, uz ko karakalpi atbildējuši, ka viņiem esot dota pavēle šos (t.i., pilsētas zemniekus) postīt.

Ansis Ģiģis (Gigge?) saka, ka ceturtdien pirms nosišanas šie paši karakalpi viņam paņēmuši trīs cirvjus, vienas kamanas un vienu pāri zirga lietu. Tā kā viņi bijuši brīdināti uzmanīties pa karakalpu atgriešanās laiku, jo arī viņi tad nepalikšot bez zaudējumiem, un tā kā šie karakalpi, turp iedami, draudējuši viņus atgriežoties apmeklēt, tad viņi savilkuši spēkus, un, kā nupat Ķīsis stāstījis, lieta nonākusi līdz kautiņam (handthatt), jo tie uzbrukuši Ķīsim un Kvēlim. Mantas, kas bijušas nosistajiem un arī citiem, esot paņēmuši ceļotāji zemnieki (die reisende pauwren)...»

PIEZĪMES

- ¹ Sal. manu Vecākie latvju tautas apģērba zīmējumi (Rīgā, 1934), 9. lpp. utt.
- ² Sal. Hutena un Melanhtona epigrammas, Klonoviča Roxolania; sal. piemēra dēļ arī Budeusa asprātīgos definējumus viņa slavenajā traktātā *De asse* u.c.
- ³ Sal. kauču jaunāko L. Arbuzova tieksmi apšaubīt Seb. Minstera un Soļikovska asās liecības par senās Livonijas apstākļiem: *Historische Zeitschrift*, Bd. 151, Heft I (1934. g.).
- ⁴ Bienemann, IV, 66—67, 122—123; V, 11—12, 151, 275 u.c.; Schirren III, 277; V, 35, 140—143, 150; VI, 158, 197 u.c.
- ⁵ Šai ziņā vērtīgus aizrādījumus dod A. Sliviņska grāmata Jan Karol Chodkiewicz, Hetman Wielki Litewski. Warszawa, 1922.
- ⁶ Sal. Schirren VI, 264—267.
- ⁷ Šai sakarībā jācītē īsos izvilkumos kāds garš Varšavas Bibl. Narodowa manuskripts (Raznoj. F. IV. 69), kur izpaužas līdzīgas noskaņas. Kāds Joannes Burmisch's ziņo 1578. g. 8. aprīlī no Turaidas pils (Datae raptim Toreiden) ķēniņam Stefanam par apstākļiem attiecīgajā novadā: «...Quis autem interim Status hujus miserimae ex omnino derelictae Provinciae sit, nimis longa narratione indigerat... Oedificia a Moscho sana relicta in propugnaculis et Arcibus recuperatis omnino devastantur, Rustici profligantur, abducuntur, atque omni substantia residua ab amicis ad extremum usque exuuntur, quo nonnulli ad desperationem coacti, ultro se submergant, alij variis modis periant, ita ut nulla mihi spes conservandae hujus Provinciae relinquatur, nisi arcano et mirabili quodam Decreto Divino id fiat... Taceam injurias intollerabiles hactenus cum meis a militibus polonicis hic perpressos, et quod miserrimi omnium illorum a me possessorum arcium rustici... ita depopulati sint, Ut vix respirare queant...»
- ⁸ Sal. manu Livonijas zemnieku kustības un nemieri 16. gs. otrā pusē, 32. lpp. un tās piezīmes. Sal. arī Varšavas univ. bibl. Mss. F. IV, N 144 — Xięga o Inflanciech, fol. 43: «...Bez tam jāgādā, lai uzglabātu šai provincē (Livonijā) ticības un Dieva kalpošanas (pienācīgu) stāvokli, kā arī istās dogmas izplatīšanu, lai mācītus vīrus... ielaistu un izaudzētu Livonijā; lai tiktu pašā sākumā dibināta un iekārtota kāda cienijama mācības iestāde (Collegium), kurā lai ar labām stipendijām tiktu apgādāti doktori un profesori, no kuriem vēlāk varētu izveidot un izmeklēt dažādu amatu garīdzniekus (superintendentus, consistorialus), vizitatorus, sprediķotājus, skolu priekšniekus un zinību pasniedzējus; lai viņi šim mērķim izglītojas un attīstās, gan tad viņi valstij atnesīs labumu. Jādibina arī daudz skolas un baznīcas un ar stipendijām jāizpušķo un jāatbalsta vienkārtšie lauku ļaudis (pro rustica plebe); tāpat arī šķīsto jaunavu klosteri» etc. (Retinājums mans — *A. Sp.*)
- ⁹ Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i Wszystkiej Rusi... Warszawa, 1846, I, 149—150; izdevējs M. Malinowskis.
- ¹⁰ *Inflanty...*, 338. lpp. sub 1621.
- ¹¹ Sal. pazīstamā Viļņas reformatora Volāna runu Rīgā 1599. g. 12. sept. Tās tulkojums — izvilkums atrodams manā rakstā Poļu laiku Livonijas apstākļi dažu jaunu avotu gaismā (Daugava, 1930. g., Nr. 6, 709. lpp.): «Paraža un ilgais pieradums to bija panācis, ka kungi bija pār tiem (t.i., zemniekiem) ieguvuši dzīves un nāves varu un, neatbalstoties ne uz kāda likumīgā taisnīguma pamata, bet izlietojot prāta vietā vienīgi savas iegribas, vērsi tās pret tiem, nereti dodami vaļu savām lielām dusmām un trakumam, un atņēm tiem dzīvību. Zemniekam netiek dota nekāda iespēja griezties (ar sūdzībām) pie augstākas tiesas (maģistrāta), un savas dzīvības glābšanai un savu īpašumu sargāšanai viņiem nav citas aizsardzības kā tikai tā, ja viņiem laimējas dabūt sev kādu

želīgu un labvēlīgu kungu, kas mīl taisnību un godprātību. Bet, ja gadās kāds nežēlīgs, mantkārīgs un sīksts, tad katrs no tiem (t.i., zemniekiem) ir tik lielā mērā nedrošībā par savu dzīvību un mantu, ka tam vienmēr jābaidās par nelaimi un savu dzīvību, ne mazāk kā arī visa viņa iztikšana ir neganta kunga, it kā satrakotas vētras, varā.»

¹² N. Radzivila vec. 1561. g. 8. sept. ziņojums poļu ķēniņam no Rīgas, Dancīgas Valsts arhīvs, 300, 53, Nr. 35. Ir arī izdots.

¹³ Radzivilu arhīvā, Varšavā, sub: Tyzenhaus.

¹⁴ Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga. Rokraksts Nr. 1169, b: L. Napiersky, Rīgas jezuītu kolēģijas gada pārskats, 1614—1618; noraksts.

¹⁵ Scriptores Rerum Livonicarum, II, 602—603.

¹⁶ Sal. arī Einhorna liecību par to (Ss. Rer. Liv., II, 595), ka latvieši runājot par saviem kungiem ar lielu nicināšanu un ļaunumu: «können sich (lai gan esot pēc dabas ļoti neganti) für Augen lieblich, freundlich und demütig bezeugen, ist aber eitel Betrug und schamlose Falschheit. Denn so bald als sie den Rücken wenden, wissen sie sonderlich die Teutschen auff's ärgste zu beschimpfen, zu verachten und so spöttisch von jhnen zu reden, dasz es zu verwundern...»

¹⁷ Sk. manu rakstu Daži veci tiesu protokoli par zemnieku nemieriem (1586. un 1587. g.). Izgl. Min. Mēnešr., 1932. g. februāra un marta burtnīcās.

¹⁸ Ss. Rer. Liv., II, 166 ir dots šāds attiecīgā termina izskaidrojums: «sind Kriegsleute, die sich auf ihre eigene Faust zusammengethan, und aus den Bewohnern der Landhöfe zusammengesetzt waren, daher auch (oder vorzugsweise?) adelige Personen sich unter ihnen befanden. Sie waren beritten. Es gab auch ausländische.»

¹⁹ Manuskriptā bojāta vieta.

III. Latviešu izskats, paražas un ticējumi

Mana darba divas pirmās daļas nepieciešamā kārtā bija prasījušas ilgu un bieži nepateicīgu meklēšanas darbu dažādos Eiropas arhīvos, kas, īsti runājot, vēl tikai pienācīgi iesākts un kas, jācer, vēl dos ne mazumu interesantu un vērtīgu dokumentu latvju tautas pagātnes objektīvai apgaismošanai. Citādi tas ir, ja neskaita dažus atsevišķus nozarojumus, kā, piem., tērpu vēsturē u.c. (sk. tālāk), ar šīs daļas tekstiem un materiāliem; te pētnieks atrod priekšā jau pa lielākai daļai iespiestus dokumentus, sākot ar samērā plašiem datiem 16. gs. daudzajos un raibajos izdevumos. No vienas puses, šāds stāvoklis ļoti atviegļina tālāko darbu, bet, no otras, uzliek pētniekam lielus un reizēm bīstamus metodoloģiskus pienākumus, piemēram, tik sarežģītajā jautājumā par senlatviešu ticējumiem un it īpaši par senā latviešu Olimpa īsto, kritiski izsijāto un noskaidroto konsistenci un dažādu dievību pareizo nozīmi un lomu. Kā jau vairākās vietās (priekšvārdos, ievadā u.c.) esmu aizrādījis, ir gandrīz fiziski neiespējami vienam cilvēkam aptvert visos sīkumos visu plašo problēmu loku, kurā ietilpst mūsu tautas garīgās kultūras veidi vienā no mums pieejamiem viņas senākiem posmiem. Tādēļ vēlreiz esmu spiests nospraust zināmus morāliskus ierobežojumus, deklarējot atklāti un godprātīgi savas iespēšanas apvāršņus un minot man nesasniedzamo problēmu grupas un apakšgrupas. Sevišķi tas zīmējas, kā teicu, uz mitoloģijas jautājumiem, kuros līdzī spriest man nav nedz pienācīgās kvalifikācijas, nedz arī, protams, vēlēšanās. Bet, ja nu tomēr šiem jautājumiem, visa plašākā sakara spiests, pieskaros, tad daru to no cita viedokļa, nekā tas darīts līdz šim. Mana pieeja, bez šaubām, būs daudz elementārāka nekā daudziem citiem pētniekiem ar mūsu ļoti cienījamo prof. P. Šmitu priekšgalā, un tās attaisnojums būs saskatāms gribā izcelt lasītāju priekšā pat samērā garus tekstus to oriģinālfaktūrā, cik tādu iespēj dot uzmanīgi izdarītais tulkojums (vienmēr tieši no oriģināla), un līdz ar to atraisīt mūsu senatnes interesentu skatienam plašākas kultūr-

vēsturiskas ainas *ἐν κινήσει* (kustībā), kā grieķi teic, par mūsu senās civilizācijas pārpalikām līdz samērā tik vēlām, raugoties no Vakareiropas viedokļa, laikam, kāds ir apceramais 16. gs. Tālāk sniedzamās liecības netiks citētas bez kritiskas avotu novērtēšanas, cik tas, protams, katrā atsevišķā gadījumā iespējams, un metodiskais smagums sevišķi tiks piešķirts aculiecinieku nostāstiem, cik nu tie savukārt var būt objektīvi tai laikmetā, kad literārā, daudzu vēsturnieku acīs tik mazvērtīgā humanistiskā tradīcija bija augstākā mode un vecāku, it īpaši labi renomēto, autoru citēšana, arī vārdu nepieminot, labākās izglītības pazīme. Lai nu šā vai tā, tomēr jākonstatē, ka sniedzamo aculiecinieku nostāstu vidū būs labs skaits tādu, kam neticēt nebūs nekādas vajadzības, nevēloties iepīties neauglīgas un nepamatotas hiperkritikas valgos, vēl jo vairāk tādēļ, ka daudzi autori, kuru starpā nav nekādas iespējas konstatēt sakarus, stāsta gandrīz pilnīgi vai apmēram vienu un to pašu; nebūs vajadzības arī apšaubīt oficiālu relāciju, iesniegumu, revīziju u. tml. dokumentu datus, kas savukārt jo bieži sakrītīs savos rezultātos ar mazāk «objektīvu» vēstures avotu datiem. Šeit tomēr nospraužams vismaz viens, tā teikt, statistiskas dabas ierobežojums. Ja, piemēram, jezuītu paters, quasi misionārs, atradis vēl pilnos ziedos senos pagānu kultus Rēzeknes, Ludzas un Daugavpils novados, ja, piemēram, kāds vācu ceļotājs aprakstīs paša acīm redzēto dvēseļu mielastu *Ḳoniņu* ciemā, ja, piemēram, Seb. Minsters un līdz ar viņu Kurzemes hercoga 1570. g. vizitācija (tātad daudzi vai daži fakti nemaz nav tik apšaubāmi, kā tas citiem šķiet) pieminēs vēl seno līgavu zagšanas faktu veco latviešu starpā, — tad tomēr lasītājs un vērotājs darītu nepareizi, ja viņš iedomātos attiecināt pilnā mērā sniegtos novērojumus uz visu toreizējās Latvijas teritoriju. Nav jāaizmirst, ka 16. gs. ceļotāji un vērotāji jau bija sākuši izcelt un nereti arī izpušķot kādas jaunredzētas zemes atsevišķās, īpatnējās, mēs tagad teiktu modernā vārdā, — eksotiskās pazīmes,¹ slīdot pāri lietām un faktiem, kas viņiem pazīstami no citiem, it īpaši savu māju apstākļiem. Nav šaubu, ka, piemēram, ticējumu ziņā toreizējās Latvijas teritorija sadalāma gan vairāk nojaušamās nekā konstatējamās joslās, pie kam «tumšākajos», no centriem attālākajos kaktos seno pagānu kulta pārpaliku, kā, piemēram, arī Prūsijas Sudavijā, būs vairāk nekā tur, kur pilsētu vai lielo tirdzniecības un satiksmes ceļu ietekme būs vairāk «apgaismojusi» «spītīgos pagānus». Bet tomēr arī šis ierobežojums nespēj pārāk daudz mazināt un apšaubīt seno kultu, parasti paslepus kopto, eksistenci latviešu starpā mūsu apceramajā laikmetā; par to plaši un daiļrunīgi stāsta milzīgais skaits laikmeta veco foliantu un arhivālo materiālu, to varbūt vēl daiļrunīgāk pierāda šo kultu sīkstā pastāvēšana vēlākos gadu simteņos no Einhorna līdz Kola (Kohl) rakstiem. Nianses, kā vienmēr, nav pamatkrāsas noliegums, bet gan pierādījums.

Atklātu atstāju jautājumu, kā teicu, par latviešu senā Olimpa konsistenci un tā dievību individuālo lomu un svaru. Šie pētījumi, kas jāizdara ar plašu salīdzināmās mitoloģijas un lingvistikas vērienu, paliek ārpus manas iespēšanas robežām, un tur, ja izprotu stāvokli, vēl stāv priekšā daudz interesanta darba tieši no šī plašākā salīdzināmā viedokļa. Grūtības te bijušas un būs vēl lielas, jo, zīmējoties tieši uz latviešu senajām dievībām, jākonstatē ne vien atstātās rakstiskās tradīcijas interpretēšanas grūtības (īpašvārdu bojātā rakstība, daudzo avotu nereti pretrunīgās, it sevišķi niansēs, liecības par daudzu dievību funkcijām, visas tradīcijas fluktuējošais stāvoklis, kas zināmā mērā izskaidrojams ar senās kosmogonijas dekadenci utt.), bet arī tas apstāklis, ka vairāku iemeslu dēļ senlatviešu dievības ir pārcietušas vairākas spēcīgas ietekmes no savu asinsbrāļu, senprūšu un senlietuviešu, puses, — vismaz tajos rakstos un relācijās, kas par mūsu dievībām stāsta un kas nereti ir vienīgais avots attiecīgām problēmām. Lasītājs, pāršķirstot šīs grāmatas lapas puses, jau laikam vienu otru reizi būs izjutis it kā neziņu, it kā īgnumu, kādēļ gan daudzu interesantu liecību informācija apsīkst pie senās Livonijas robežām, kā piekusšie vasaras vēji (pārfrāzējot dzejnieka vārdus) pie dārza sētas. Kādēļ? Jā, tiešām, kādēļ, piemēram, par seno Lietuvu un tās seno tautu ir relatīvi daudz vairāk kultūrvēsturisku avotu un datu mūsu laikmetam Vatikāna arhīvā un bibliotēkā u.c. nekā par Livoniju? Vai tādēļ vien, ka Livonija, kā atkritēja no katoļu ticības, mazāk interesēja katoļu pasaules centru? Vai tādēļ, ka Lietuva, senus laikus saistīta ar Poliju, tā teikt, automātiski nāca līdzīti attiecīgajiem Polijas aprakstiem un pieminējumiem? Negribu še iet uz tik bīstamas un visādi interpretējamas «statistikas» glumā ledus un skaitļos salīdzināt rezultātus, literāros refleksus, kādus devusi Vācija Livonijai un Polija Lietuvai, vēl jo vairāk tādēļ, ka 16. gs. beigās Livonijas humānistiskā kustība, piemēram, nebūt nestāv iepakaļ Viļņas garīgās kultūras izpaušmei, bet laicīgajā žanrā to noteikti pārspēj. Tomēr kā latvju kultūras pētītājs esmu spiests konstatēt faktu — ne jau nepārbaudāmu pārlicību, — ka plašākās, sīkākās un nereti interesantākās ziņas par seno latviešu dzīves apstākļiem, raksturu, ticējumiem izpaužas un izplešas sakarā ar pretreformācijas iespēšanos Livonijā un sakarā ar Dienvidu forsēto ietekmi tur. Citādi tas ir Prūsijā, kur galvenās ziņas par senprūšiem, vai nu lietojamas, vai ne, nāk no vācu avotiem. Vai minētā Livonijas historiogrāfijas īpatnība pa daļai neizskaidros lietuviešu līdz ar prūšu «mirstošo» dievību kombinētu literāro iespēšanos mūsu senajā, dziļas dekadences pārņemtajā Olimpā?

Un beigās vēl divi īsi metodoloģiskas dabas aizrādījumi. Sniegt iespējami lielāku skaitu uz mitoloģiju attiecināmu tekstu, pēc visa teiktā, nav ne mans

uzdevums, ne pienākums; var būt runa tikai par zināmu izlasi, par kuras lietderību un metodisko vērtību man, protams, jāuzņemas atbildība. Izlasīti tiks tādā garāki teksti, kuros konstatējama darbība un kultūrvēsturiskas ainas radīšana; šie teksti bez tam gandrīz visi balstīsies uz aculiecinieku pēc iespējas autoritatīva redzējuma. Otrs aizrādījums zīmējas uz materiāla sadalīšanu nodaļās. Šī sadalīšana nereti būs ļoti grūti realizējama, jo viena otra avota ziņas kaprīzi sviedīsies pāri nosprausto nodalījumu robežām, no otras puses, nav vēlami atstāt vienkopus tik lielu lapaspušu skaitu, jo ar to stipri mazinās pārredzamība, un bez tam jāatstāj zināmas tiesības arī literārajam viedoklim, kas noteikti pretojas veco tekstu, to dažkārt vientiesīgi piemīlīgo vai satraukto plūdumu, pārāk mehāniskai saskaldīšanai.

1. Latviešu ārējais izskats un kostīmi

Par tautu, kura apceramos senos laikos nespēlēja karos redzamu, teiksim, oriģinālu lomu, kura vēl nespīdēja ar savu valdnieku vai augstmaņu galmiem, kuras bruņniecības ideāli bija klusi atkāpušies brīnumsiltās ģimenes tradīcijās² vai nereaļi blāvoja lirisku vīziju veidā³, par tautu, kura uz laiku bija zaudējusi savas politiskās neatkarības un līdz ar to sabiedriskās pilngadības purpura togu, mums grūti būs cerēt atrast plašus aprakstus, kuros mūsu acu priekšā lai slīdētu seno laiku silueti. Pasaule mīl efektus un atzīst tikai rezultātus, motīvu un līdzekļu pētīšana ir lielā tiesā vēsturnieku daļa. Deskriptīvu un ikonogrāfisku materiālu meklēšana un vākšana par šo mūsu sakaram faktiski pirmo latvju kultūras vēstures posmu tomēr nav bijusi bez augļiem, gan ar pūlēm savākti un sīkiem skaitā. Man nebūtu daudz ko piebilst pie manas 1934. gadā iznākušās grāmatiņas *Vecākie latvju tautas apģērba zīmējumi*. Vispirms jāsniedz prof. K. Strauberga izceltais un atzīmētais⁴ zīmējums: «Shematisks, bet pievilcīgi vienkāršs ir kāds 16.—17. gs. zīmējums ar itāliešu... un latīņu... uzrakstiem Doma muzejā.» — Tad kāda negatīvas dabas piezīme. Savas grāmatas 41. lpp. saku: «Dr. Doeges rakstā vēl minētajos krājumos — 1. *Trachten- oder Stammbuch* (St. Gallen, Georg Staub, 1600) un 2. *Jean de Glen, Des habits, moeurs etc. du monde* (Liège, 1601) neesmu guvis iespēju ieskatīties.» Un tomēr. Kad citam nolūkam pārmeklēju savus daudzu gadu krātos materiālus, izrādījās, ka abus šos tērpu krājumus esmu gan redzējis,

tikai tajos nekā sev vērtīga neesmu atradis un tādēļ tos aizmirsis⁵. Kas zīmējas uz tīri deskriptīvo pusi, tad pilnības labad atļaujtos šeit atkārtot manā grāmatīnā sniegtos tekstus, latviešu apģērba aprakstus.

No nunciija Džirolamo Lipomani relācijas Venēcijas Republikas Senātam par savu misiju Polijā (1574)⁶: «...Vienkāršā tauta ir nabadzīga un nelaimīga, jo viņai nav citu līdzekļu pasargāties no aukstuma kā kurpes no koku mizām un dzīvnieku ādām, kas rupji sašūtas; sievietes ģērbjas kā čigānietes, un viņas tur tādā cieņā, kādā ir pie mums zelts un pērles, varš un dzintars, kas atrodami tai jūrā utt.»

Šo «čigāniešu motīvu», liekas, aizguvis nākamais vērotājs A. Gvaņini (Gua-gnini, Sarmatiae Europae descriptio, quae Regnum Poloniae, Lituaniam, Samogitiam, Russiam, Massouiam, Prussiam, Pomeraniam, Liunioniam et Moschouiae, Tartariaeque partem complectitur... 1578., ...Livoniae descriptio, fol. 6):⁷ «...Pati Livonijas vienkāršā tauta valkā prastas, pa lielākai daļai pelēkas (pelnu krāsas) drēbes, kas atgādina vāciešu drēbes; apavus tā taisa pēc lietuviešu un rutēņu (krievu) parauga no liepu lūkiem vai arī no zvēru ādām, kas nodirātas ar visu spalvu. Lauku sievietes ģērbjas pēc apkārtklejojošas čigānu... cilts paraduma. Viņas izrotā savu apģērbu ar daudzām svina, vara vai dzintara karulīšiem. Villaini (?) ap kaklu it sevišķi izgrezno riņķiem (gredzeniem) un dažādākiem ieaudumiem. Ir vecākās sievas, ir jaunavas, visas viņas bez izšķirības staigā ar vaļā atlaistiem matiem. Uz galvas viņas nēsā rotu, kas brīnišķā kārtā iztaisīta no daudzām zilēm, kas līdzinās daudzkrāsainām pērlēm. Gandrīz visas viņas ir ļoti veiclas burves un zilnieces, pārāk lielā mērā nodevušās maģijas mākslām...»

Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau, hrsg. v. W. Sahn, Königsberg i. Pr. 1922 (Mitteilungen aus der Stadtbibliothek zu Königsberg i. Pr. IV, 53—54)⁸. Autors kā aculiecinieks atstāsta nelaimīgo Rīgas rātes sekretāra Tastija bēgšanas mēģinājumu Kalendāru dumpja laikā 1586. gadā: «...Un tā viņi atveda to atpakaļ sardzes istabā 18. jūnija rītā tais pašās zemnieku drēbēs un latviešu cepurītē ar sarkanu spalvu un važiņām (? mit einer roten Paufeder mit Flitter), lai tur viņu ikkatrs varētu izzobot un izsmiet; tur saskrēja jauni un veci, kalpones un strādnieki, lai redzētu tik augstas kārtas vecu kungu, apģērbtu kurzemnieku pelēkajos svārkos...»

Laurentius Müller, Septentrionalische Historien ... 1595, p. 33—34⁹: «...(Nevācu, t.i., latviešu tautas) sievietēm arī asā ziemā ir tikai viens gabals zilās vai sarkanās drēbes, ko tās apņem sev apkārt: tas ir viņu apģērbs. Lielu rotas lietu vietā viņas bagātīgi apkaras gliemežu vākiem un misiņa riņķiem, bet pie prievītēm piestiprina lielu skaitu mazu pulkstenīšu, tā ka var pa gabalu dzirdēt viņas nākam; kurpes viņas pin no lūkiem.»

Dionīsijs Fabrīcijs, *Vilandes prāvests, Livoniae Historiae Compendiosa Series* (17. gs. sākumā), *Scriptores Rerum Livonicarum*, II, 441—442:¹⁰ «... Viņu apģērbs vienkāršs un prasts, taisīts no vilnas drēbes un līnu audekla, ko viņi paši gatavo. Apavus viņi veikli māc sev iztaisīt no liepu un vītolu mizām. Ziemā viņi gatavo sev apavus tai pašā izskatā no liellopu ādām, šos apavus viņi mēdz saukt par pastalām. Viņu sievietes un sievas ļauj matiem gariem augt, tos nekad nesukājot, ļauj tiem krist uz muguras un pār vaigiem, par nepatīkšanu tiem, kas viņu paražas nepazīst. Galvu viņas apsedz ar līnu lakatiņiem (burtiski: lentēm), kas izausti daudzkrāsainiem pavedieniem un ar adatu izšūti. Kalpones un neprecētas sievietes nēsā vainadziņus no daudzkrāsainiem zirgu sariem, šos sarus viņi paši prot dažādi krāsot; vainadziņi ir ļoti mākslīgi iztaisīti (izausti), tie ir nevainības zīme. Lībju novados un šaipus Daugavas jaunavas nēsā kroņus, kas taisīti no bronzas (?) plāksnītēm, varbūt tādēļ, ka lībji cēlušies no karaliskas cilts.»

Kas, beidzot, zīmējas uz plaši populārā Večellio tērupu krājuma vairākiem tekstiem, kurus pieminu kuriozitātes pēc, tad jāsaka, ka tie gan visi būs rakstīti «no galvas», t.i., pēc zīmējuma, izskaidrojot, sacīsim pareizāk, prozā pārfrāzējot to, izejot no itāliešu priekšstatiem par drēbju kvalitāti, rotaslietu materiālu u. tml. Sniegt visus tekstus būtu mūsu sakarā vairāk vai mazāk veltīgs laika tēriņš. Tādēļ aprobežosim ar vienu piemēru, tekstu pie Donzella di Livellandia o Gothlandia figūras, kur varam pārliecināties par attiecīgā tērupu apraksta veidu¹¹: «...Šo salu jaunavas nēsā uzspauptu apģērbu ar šaurām piedurknēm; viņas apjožas ar zeltā austu vai arī zīda jostu, no kuras nokarājas skaisti naži un četrstūraini maciņš; priekšā tām ir izšūts priekšauts, kā tas redzams klātpieliktā zīmējumā. Viņas nēsā bereti ar spalvu pušķi un daudziem izgreznojumiem. Citas nēsā zināmus mēteļu veidus, kurus priekšā kopā satur sudraba saktas, apakšējais apģērbs no vilnas, smalka auduma, plāna audekla, pat zīda, nav garš. Šais zemēs ir gadā sešu mēnešu laikā diena bez nakts un otru sešu mēnešu laikā nakts bez dienas. Šīs zemes robežojas ar Dāniju un ar ziemeļu zemēm, proti, maskaviešiem, lietuviešiem, livoņiem.»

PIEZĪMES

¹ Sal. manis šai sakarībā izteiktos novērojumus attiecībā uz Livoniju: Alt-Riga, 9—12, 21 u.c.; Vecākie latvju tautas tērpa zīmējumi, 9. utt.

² Pietiek pieminēt vienu piemēru neskaitāmo vietā: brāļa un māsas attiecības senajā latviešu ģimenē, attiecības, kas sasildītas brīnumjaukas simpātijas un dziļas uzticības stariem. Cik raksturīgi un ipatnēji šis ģimenes siltums atšķiras no daudzu citu tautu ģimenes locekļu garīgās

satiksmes veida, kauču, piemēram, no bruņinieku tautas, par excellence, spāniešu tradīcijām, kas literatūrā, it sevišķi drāmā, raksturojamas kā vecākā brāļa, pater familias vietnieka, neaprobežotā vara un noteikšana par māsas likteni un simpātijām.

³ Šai sakarībā gribu atgādināt mūsu tautas dziesmās neatlaidīgi atkārtojamos epitetus «zelta» un «sudraba» (iemaukti, kurpes etc., etc.), kas taču, cik varam spriest, ir pēc būtības tam laikam literāri un nereāli, it kā zināmas eksaltētas estētiskas jūsmas radīti, lai pārklātu īstenības pelēkākās kontūras ar «dienvidnieciskās fantāzijas» (Merķeļa vārdi par latviešiem) plūdumu.

⁴ Sk. Latvieši, I, 333. lpp. (arī 354. lpp., 37. piez.). Uzraksti ir šādi: «A molini et a donne sempre manca qualche cosa»; šīs asprātības fineses man nav pilnīgi skaidras; es uzrakstu — man pieejams tikai fotogrāfisks attēls, resp., tā otro vārdu, lasu citādi nekā prof. K. Straubergs: nevis *mulieri*, bet *molini*; saturs tad iznāktu apmēram šāds: «sudmalām un sievietēm vienmēr kaut kā trūkst», bet, tā kā jēdziņā «sudmalas» slēpjas kāda pārnesta nozīme, tad šeit mums, jādomā, ir darīšana ar kādu sentenci, vērstu pret sievietēm, kādu tais laikos nav bijis mazums. Tālāk seko uzraksts: *virgo Churland* (jaunava no Kurzemes); tad — *Ne quemquam luceat formae praesentis imago Curetum hoc habitu rustica virgo nitet* (lai nevienu nepārsteigtu (?) šās figūras attēls; tādā apģērbā rotājas kurzemnieku lauku jaunava). Beigās: *Aus dem Stammbuch von Hieronymus Rörscheidt — von 1595 bis 1605*. Kurl. Prov. Mus. Nr. 1, 90005. Pašreiz atrodas Doma muzejā Rīgā.

⁵ Vispār jāsaka, ka šiem tērpu krājumiem, zināmā mērā ar epigonisma pazīmēm, ir diezgan viduvēja vērtība.

⁶ Op. cit. 25.—26. lpp.

⁷ Op. cit. 26.—27. lpp.

⁸ Op. cit. 27.—28. lpp.

⁹ Op. cit. 28. lpp.

¹⁰ Op. cit. 28.—30. lpp.

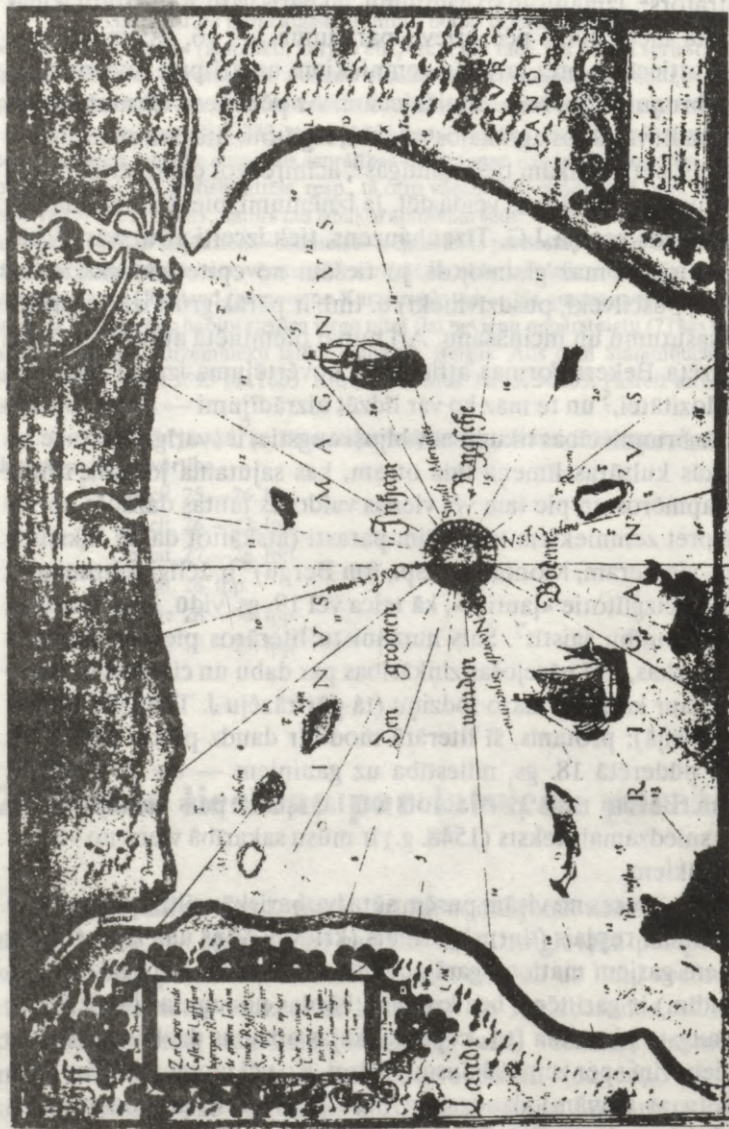
¹¹ Op. cit. 18.—19. lpp.

2. Dažas liecības par latviešu paražām

Kā trešās daļas ievadā teikts, arī šai nodalījumā tiks sniegti daži raksturīgi teksti, kuros būs saskatāmas gaišākā vai aizmiglotākā perspektīvā dažas no seno latviešu paražām. To veids parasti norāda uz lielu vecumu, un tādēļ ir divkārt interesanti redzēt vai konstatēt to saglabāšanos, vairāk vai mazāk deģenerētā veidā, līdz lielā renesanses laika vēlākiem posmiem, Livonijā, mūsu sakarībā, līdz 16. gs. vidum un otrai pusei. Nedaudzo tekstu rindu gribu iesākt hronoloģiskā kārtojumā ar pirmā Livonijas humānista Pistorija (Beke-
ra) tekstu no epicēdija (nāves, resp., piemiņas dzejoļa) mūsu zemes apmēros slavenajam Rīgas superintendentam Jēkabam Batam,¹ holandietim pēc dzi-

muma, kas savu labām humānistiskām tradīcijām bagāto dzīves gājumu Spānijā, Francijā, Holandē un Vācijā noslēdzis Rīgā kā reformētās baznīcas augsts administrators². Izmantoju šo gadījumu, lai pāris vārdos ilustrētu Rīgas «inteliģences», kā mēdz teikt pēc krievu paraduma, — 16. gs. runāja par humānistiem — attiecības pret latviešu zemniekiem un arī pret saviem ciltsbrāļiem — vācu bruņniecību, resp., muižniecību. Ar pēdējiem, kā man nācies konstatēt un pierādīt vairākos agrākajos rakstos, izglīto to literātu attiecības ir bieži ne vien stīvas, bet palaikam tieši naidīgas³, acīmredzot caurmērā brutālā un neizglītotā bruņniecības dzīves veida dēļ. Ja izņēmumi, piemēram, vēlākais grāfa Zamoiska labais paziņa J.G. Tīzenhauzens, tiek izcelti ar uzsvaru⁴, pārējo apzīmējumi ir ļoti maz glaimojoši, jo tiešām no epitetiem «kiklopi», «kentauri» (resp., puscilvēki, pusdzīvnieki) u. tml. ir pārāk grūti izinterpretēt citu ko kā vien sašutumu un nicināšanu. Arī nupat pieminētā autora mācītāja Pistorija (latinizēta Bekera forma) attiecīgais novērtējums izrāda tendenci tuvoties skandalozitātei,⁵ un te maz ko var līdzēt aizrādījumi — attaisnojumi, ka arī citās zemēs bruņniecības tikumi nav bijuši augstie; ir svarīga distance no viena sabiedriskās kultūras līmeņa līdz otram, kas sajūtama jo asāk toreiz «mazās» Rīgas apmēros un pie tam vēl vienas valdošās tautas dažādās aprindās. Attiecības pret zemniekiem turpretim parasti (atskaitot dažus raksturīgus izņēmumus, piemēram, Montānu, resp., fon Bergu)⁶ ir žēlīgi sentimentālas, cik vispār šie neizglītotie «ļautiņi», kā teica vēl 19. gs. vidū, iespēja augsti mācīto kungu uzmanību saistīt⁷. Šais humānistu literāros pieminējumos ir kaut kas no eksotiskas, ātri pārejošas ziņkārības par dabu un cilvēkiem, cik to varēja ieraudzīt caur karietes mazo lodziņu (tā pārfrāzēju J. Tēna vārdus par veco režīmu Francijā); protams, šī literārā mode ir daudz pilnasinīgāka un robustāka nekā pūderētā 18. gs. mīlestība uz ganiņiem — tas tā pieklājās 16. gs. cilvēkiem. Bet lai runā pats autors un lai spriež pats lasītājs, vēl jo vairāk tādēļ, ka sniedzamais teksts (1548. g.) ir mūsu sakarībā viens no visplašākiem un pilnīgākiem.

«...Šurp dažādas preces no visām pusēm sūta barbariskās ciltis, pirmo vietu pēc nopelniem ieņēma rupjais (durus) sarmāts (krievs). Viņš nāk šurp (t.i., uz Rīgu) nesukātiem gariem matiņiem, garš augumā — tu teiksi viņu līdzīgu kokiem; šiem (ļaudīm) ir gari tērpi bez krokām, bārda noaugušas līdz krūtīm, bet galvu sedz augsta piramīda (t.i., cepure); kājas apautas dzelžiem kaltiem (apaviem), ar tiem viņi sper zemi kā dusmīgi zirgi. Ko vēl lai stāstu? Viņi dara bagātu šo pilsētu ar (savām) daudzajām precēm: viņi še pārdod atvestās mantas un pērk (citas vietā). Brīnišķīgi stāstīt, kā viņi ar saviem garenajiem kuģiem pārkļāj it kā ar tiltu visu Daugavu. Tās krasti tad atskan no skaļiem

33. att. Holandiešu kartogrāfa Vāģenera Baltijas jūras līču karte 1584. gadā (sk. A. Spekke, *Alt-Riga*, 236. lpp., un *Quelques nouveaux matériaux...*, 214. un 253. lpp.). *Waghenaeer Lucas zanz* — pazīstams holandiešu pirmo jūras atlantu sastādītājs. Šī karte ir no atlanta *«De Spiegel der Zeevaerdt»*. Latvijas piekrastes līnija zīmēta diezgan vispārīgi, norādītas šādas apdzīvotas vietas: *Salas* (*Salacgrīva*), *Lemsel* (*Limbaži*), *Donemande* (*Daugavgrīva*), *Rūghe* (*Rīga*), *Upzul* (*Iksķīle*), *Salen* (*Salaspils*), *Tucken* (*Tukums*); *Livonis pars*, *Curlandi*.

saucieniem un visa piekraste tad šalc (burtiski: gaudo) sarmātu dziesmās. Šurp ved visu to, ko dod viņu lauki, arī livoņi, igauņi un citi zemnieki: medu, linus, vaskus, pelnus un piķi (resp., darvu), labību un visu, ko gatavo zemnieku pulks. Ja tu esi no izglītotajiem, tu viņus tikko sauksi par cilvēkiem: miesa tiem novājināta badā un sīka, ļoti nomocīta pastāvīgā darbā, locekļiem trūkst pienācīgā samēra. To dzēriens ir ūdens, (ēdiens) — maize, no pelavām cepta, to galva mīksto spalvu vietā spiež zemi. Arī pienācīgs apģērbs pievienojas (šim aprakstam): apavi (tiem ir) lubas (t.i., vīzes), pārējo miesu klāj vilnas (apģērbs), kas tomēr ir pašūts bez lielas mākslas un pieguļ pie miesas līdzīgi aitu vai vēršu ādām. Jāj tie nelielus, vāja spēka zirgus, vienādā veidā ir sievietes, ir vīrieši...»⁹

Pašu pēdējo piezīmi neder atstāt bez ilustrējuma: tā rādīs, cik daudz kas ir konservatīvs mūsu zemē. Atskaņu hronikas 346.—348. panti tā stāsta par zemgaļu sievietēm: «Viņu sievietēm ir brīnumains izskats (sint wunderlich gestalt) un tām savādi apģērbi (selzene cleit); viņas jā, kā jā viņu tēvi.» Saliekot blakus šo viduslaiku liecību ar mūsu humānista tekstu (1548. g.) un pievienojot tiem 18. gs. Kurzemes kartes kreiso apakšstūri, kur redzam latviešu mājas interjeru, zemnieku pāri un, mums pašreiz vissvarīgāko, sievietes figūru zirgā, mēs pieskaramies kādai mūsu zemes un tautas vēstures raksturīgai īpatnībai¹⁰.

Humānistiskās tradīcijas gultnē jāievieto arī tos laikus un vēlāk plaši pazīstamais vācu ģeogrāfa Sebastiāna Minstera darbs *Cosmographia. Beschreibung aller Lender...* (izmantoju abus raksturīgākos izdevumus — Bāzelē 1544. un 1550. g.)¹¹. Darba milzīgo popularitāti pierāda tas, ka līdz 1650. g. iznākuši 46 izdevumi 6 valodās. Šī popularitāte ir arī iemesls tam, ka Minstera sniegtās ziņas ir pārgājušas daudzos citos vēstures un ģeogrāfijas foliantos, ar kuriem ir tik brīnišķīgi bagāts 16. gs. Attiecībā uz Livonijas aprakstu jākonstatē, pēc paša autora atzišanās, vismaz divi ziņu sniedzēji; pirmo identificējis prof. L. Arbusovs¹², tas ir Nikolajs Glosēns (Nicolaus Glossenus), otro sauc vārdā pats Minsters, tas ir J. Hāzentēters (Hasentödter)¹³. Abi labi pazinuši Livonijas apstākļus, bet, kā daži vēsturnieki domā¹⁴, personīgu konfliktu dēļ ar vietējām varām sabiezinājuši tumšas krāsas. Mums ir svarīgi ievietot Minstera informāciju mūsu sniedzamo liecību sakarībā un neapšaubāmi akceptēt to no viņa stāsta, ko apliecina citi avoti; pārējā — tās īstenībā paliks gauži maz — interpretācijā, protams, neatvairāmi sadursies dažādie viedokļi, ar kuriem fatālā kārtā tik bagāta mūsu vēsture¹⁵.

Pirmajā, 1544. g., izdevumā mēs atrodam šādu samērā garu stāstu par mūsu senču paražām (p. D I-501, sub Lyfland oder Eifland): «(Sākumā par

34. att. Kurzemes zemnieku apģērbi, mājas iekšskats, Kuldīgas rumba (?) u.c. (Pēc arhitekta Barnikela zīmētās Kurzemes hercogvalsts 1747. g. kartes. Citādā zīmēšanas tehnikā, līdz ar zemnieku attēliem, šī karte sastopama jau 17. gadsimtā.) Par šo 18. gs. vidus unikālo dokumentu ir īss konkrēts teksts un pašas kartes kvalitatīva kopija E. Dunsdorfa grāmatā *Kurzemes kartes 17. un 18. gadsimtā* (Melburna, 1984, 138.—149. lpp.). Tikai E. Dunsdorfa darbā ir tas šīs kartes izdevums, kurā nav ilustrējošā zīmējuma. Šajā grāmatā ievietotajā zīmējumā attēloti vairāki cilvēki, to skaitā sieviete tautastērpā, atsevišķas celtnes (kas acīmredzot bijušas Kuldīgā) un ūdenskritums pie Kuldīgas. Zemnieku mājas iekšskatā rūpīgi izzīmēta mājas konstrukcija, attēlota arī sievietes figūra pie šūpuļa.

Livonijas atrašanās vietu, galvenām pilsētām u.c.) Livonijiem daudz uzbrūk tatāri un ved ar tiem karus, jo viņi atrodas kristīgās pasaules galā. Mūsu dienās evaņģēliju Livonijā māca brīvi un atklāti, it sevišķi šādās pilsētās: Rīgā, Rēvelē, Tērbatā, Narvā, Vilandē un Cēsīs, kur dzīvo Vācu (ordena) mestrs, viņš (visur) liek evaņģēliju (brīvi) sludināt. Vienkāršās tautas vidū ir daudz tādu, kuriem nav nekādas ziņas par vācu valodu, un tādēļ tiem nav arī kristīgu ganu, tie pielūdz sauli, mēnesi, zvaigznes, kokus un putnus. Viņiem ir kristiešu vārds, bet viņi nezina nekā teikt par Kristu. Viņi liek savus bērnus kristīt tuvākajās pilsētās, un, kad nu viņi aiziet (dzīvot) citā vietā, kur viņus nepazīst, liek viņi savus bērnus iedzīves dēļ (gewinds halb?) vēlreiz kristīt. Viņi dzīvo un

mirst bez Dieva atziņas, līdzīgi zvēriem. Un pie tā labā daļā vainīgi biskapi, kā arī komturi un citi zemes fogti, kas šos nabaga ļaudis spīdzina līdz pēdējam. Livonijā ir piecas bīskapijas, proti, Rīgā, Tērbatā, Rēvelē, Sāmsalā un Kurzemē. Zeme ir tik liela, ka tā ir apmēram 100 jūdzes gara un sešdesmit jūdzes plata. Zeme ir laba, augļu tajā diezgan, daudz mežu, lauku, zivīm bagātu ūdeņu un daudz lielu ezeru. Iedzīvotāji nodarbojas daudz ar tirdzniecību: ar krieviem, lietuviešiem, zviedriem, dāņiem, pomerāņiem, lībekiešiem un citu apkārtējo zemju (iedzīvotājiem). Viņi ēd, dzer un ģērbjas, arī pieturas pie tādām paražām kā kaimiņi — vācieši. Pie viņiem (t.i., Livonijā) lielā cieņā vienīgi ir tirgoņi un bagātie, bet mācītie ne drusku. Ko viņu tirgoņi no zemes izved, tā ir labība, linu audekls, vaski, dažādas dārgas ādas, bet ievēd viņi apstrādātas ādas (leder), sālītas un žāvētas zivis. Cik tur ir augstmaņu un cienījamās kārtas pilsoņu, tie ceļas no Vācijas. Pilsētās viņiem ir trejādas kārtas vai pakāpes. Pirmā skaitās rātskungi un (augstmaņu) dzimta (die Rāth und Geschlechter); otrā — vācu amatnieki un trešā — visa nabadzīgā tauta, kas ienākusi no Lietuvas, Zviedrijas un Dānijas un tur apmetusies. Ceturtā (grupā?) skaitāmi augstdzimušie un tirgotāji, kas ir brīvi no laulības (neprecējušies) un atrodas zemē savu veikalu dēļ. Un visi minētie ir pakļauti priekšniecībai, un likumi tur ir tāda veida un tāda rakstura kā Lībekā. Šo stāstu man sniedzis kāds no Livonijas sūtīts predikants, kas 1541. Kristus gadā ir izceļojis no zemes, (dodoties) uz Vormsas koncilu (disputatz zu Wormsz).»

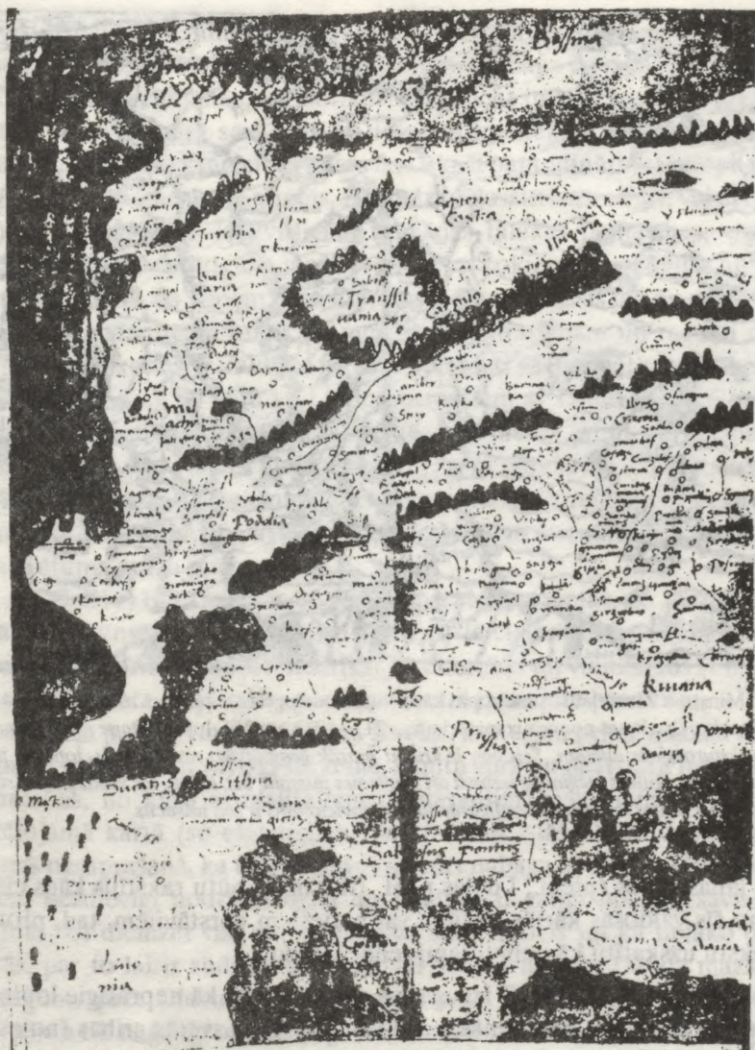
Daudz plašāk par seno livoņu paražām stāsta tas pats Seb. Minsters savā 1550. g. (vācu) izdevumā pēc Hāzentētera informācijas: «... Vienkāršā zemnieku tauta šai zemē (t.i., Livonijā) ir gandrīz vergu kārtā (fast ein leib eigen volck, latīņu tekstā: servi), to ļoti rupji un cieti tur tās kungi, it sevišķi daži muižnieki un ordeņa kungu ierēdņi un karavīri. Viņi ir pret tiem tik nežēlīgi, ka, pamanījuši, kas no zemniekiem izaudzējis labu zirgu, vērsi vai govi vai vispār ir izticis, viņi meklē iemeslu, kā to tam atņemt un nolaupīt. Ja kāds zemnieks (lapas malā: Gros tyranei) aizbēg, kā to tie badā, mocībās un postā spiesti darīt, un, ja (šo zemnieku) vēlāk atkal noķer, tie viņam nocērt vienu kāju, lai viņš vairs neaizbēgtu. Šie zemnieki ir visnožēlojamākie un nospiestākie ļaudis, kam līdzīgus nevar zem saules atrast. Viņi ēd rupju maizi un tādu ēdienu, ko pie mums cūkas labprāt negrib ēst; viņiem kājās kurpes, pītas no lūkiem, kuras var pirkt par trīs feniņiem. Ordeņa kungi neliekas par zemniekiem daudz zināt, bet atļauj saviem muižkungiem un ierēdņiem (landknecht vnnnd amptleut) ar tiem rīkoties, kā patīk. Nabaga ļaudis tiek turēti kā lopiņi bez jebkādas Dieva atziņas. Kad viņi dzied, tad kauc tik žēlīgi kā vilki un pastāvīgi atkārtoti, izkliegdami vārdu «Jehu»; kad viņiem prasa, ko šis «Jehu»

nozīmē, viņi atbild, ka nezinot: tā esot dziedājuši viņu senči, tā dziedot arī viņi.»¹⁶

«Par savādām paražām, kas sastopamas Livonijā. Kā jau agrāk ziņots, pirms trīssimt gadiem livoņi (Lyfflender) bijuši pagāni un elku pielūdzejī; tādēļ vēl šodien ir daudz tādu viņu vidū, kas neko nezina teikt par Dievu un Viņa svētajiem. Viens pielūdž sauli, otrs mēnesi, viens izvēlas pielūgšanai skaistu koku, otrs — akmeni vai ko citu, kas tam tīk. Kad viņi grib apglabāt savus mirušos, viņi sasēžas mironim apkārt, iesāk dzert, dod no dzēriena arī mirušajam, lejot kādu daļu tam virsū. Kad viņi to liek kapā, viņi dod tam līdzī koka cirvi, ēdienu, dzērienu un drusku tēriņa naudas un teic, lai tas ar visu to dodoties uz citu pasauli, kur pār vāciešiem būšot kungs un pavēlnieks, tāpat kā viņi pār tiem bijuši (valdnieki) šai pasaulē.»

«Precībās viņi turas pie šādiem ieradumiem. Ja kādam zemniekam ir dēls, kas jau diezgan liels, lai ņemtu sev sievu, (dēls) izraugās sev kādu no kalpoņēm, kas viņam patīk, dodas turp ar saviem draugiem, kurus sev sadabūjis, apslēpjas kaut kur mājas tuvumā, kur atrodas jaunava, un, uzmanījuši brīdi, kad tā iznāk laukā, to ar varu sagrābj, iesviež minētam nolūkam sagatavotās kamanās un steigšus dodas mājup. Kad nu līgavas tuvinieki izdzird kliegzienus, viņi metas laukā, apbruņojušies pīķiem un šķēpiem, lai atņemtu līgavu uzbrucējiem. Kad viņi tos panāk, abu pulku starpā norisinās nikns kautiņš, un kas tad izrādās par stiprāku, tas patur līgavu; ja līgavas tuvinieki nespēj atņemt līgavu, tad otra puse to aizved sev līdzī, ieslēdz līgavaini un līgavu vienā istabā, atstāj tos naktī kopā, un, ja tie šai naktī savā starpā izlīgst, tad tie arī uz priekšu var palikt kopā. Šādas un tamlīdzīgas pagānu paražas zemnieki, kas dzīvo tuvu pie pilsētām un kas mācīti Dieva vārdā, jau pilnīgi atstājuši un atmetuši, un tie tādas (paražas) vairs nepieļauj. Šai zemē ir arī daudz burvju un raganu, un tie, kā nopratināšanā bieži atzinušies, ticot, ka varot pārvērsties par vilkiem, skraidīt apkārt un darīt ļaunu visiem pretimnācējiem, un pēc tam atkal pārvērsties par cilvēkiem; tos sauc par vilkačiem (warwölff). Šai zemē nakts laikā bieži rādās pa gaisu lidojam ugunīgas čūskas un citādi ļaunā gara (radīti) spoki.»¹⁷

Jo daudzas nupat sniegtā avota ziņas (par pagānu kultiem, līgavu zagšanu utt.) apstiprina kāds, jādāmā, «neapšaubāmi objektīvs» avots, proti, pazīstamā Kirchen Reformation des Fürstenthumbs Churlandt vnd Semigallien in Liefllandt (Anno Domini 1570). Šī avota nupat sniedzamie izraksti dod ne vien objektīvus datus, bet šo datu apgaisojumu (starp citu daudz nesaudzīgāku nekā Seb. Minsters), resp., bargus pārmetumus Kurzemes valdošai kārtai par bezgala nolaidīgo un grēcīgo rīcību pret saviem zemniekiem. Ja pa daļai

35. att. Sebastiāna Minstera Eiropas kartes uzmetums (kā redzams, vēl gandrīz pilnīgi Ptolemaja tradīcijas garā). Sk. Seb. Münster, Kollegienbuch, 1515. Rokraksts (Sign.: lat. 10691) atrodas Bavārijas Valsts bibliotēkā Minhenē; aprakstīts W. Ruge's rakstā *Älteres kartographisches Material* (Nachrichten v.d. K. Gesell. der Wissensch. zu Göttingen, 1911, 42. lpp.). Šai kartei raksturīga dienvidu, nevis pareizā ziemeļu orientācija, bet dažus nosaukumus, kas liecina par mūsu zemes pazīšanu, var atrast lapas lejasdaļā. Te ir šādi nosaukumi: Rīga, Marienburg (Alūksne), Rubon (Daugava). Starp citu, Daugava ir iezīmēta ļoti nosacītī. Kartē neredzam ne Rīgas līci, ne Kurzemes pussali; arī Rīga iezīmēta tālu no Daugavas ietekas.

36. att. S. Minstera Ziemeļaustrumeiropas karte viņa Kosmogrāfijas pirmajā izdevumā 1544. gadā. (Sk. A. Spekke, Quelques nouveaux matériaux..., 211.—213. un 251. lpp.) Šī karte ir pilnīgs pretstats iepriekš raksturotajam attēlam. Šeit gan ir krietni mazāk ģeogrāfisko nosaukumu, toties ir pareiza Z—D orientācija. Autors mēģinājis iezīmēt arī Kurzemes pussalu, bet, liekas, tas veikts pēc stāstījuma. Arī Daugavas, Gaujas un Ventas konfigurācijas un novietojums ir ļoti nosacīts.

citētās lapas puses (piem., I daļas p. H, III v u. c.) būtu rakstijis kāds cits, ne viens no šīs valdošās kārtas tiešiem vai netiešiem pārstāvjiem, tad, protams, viņa tekstu uzskatītu kā nelietojami tendenciozu.

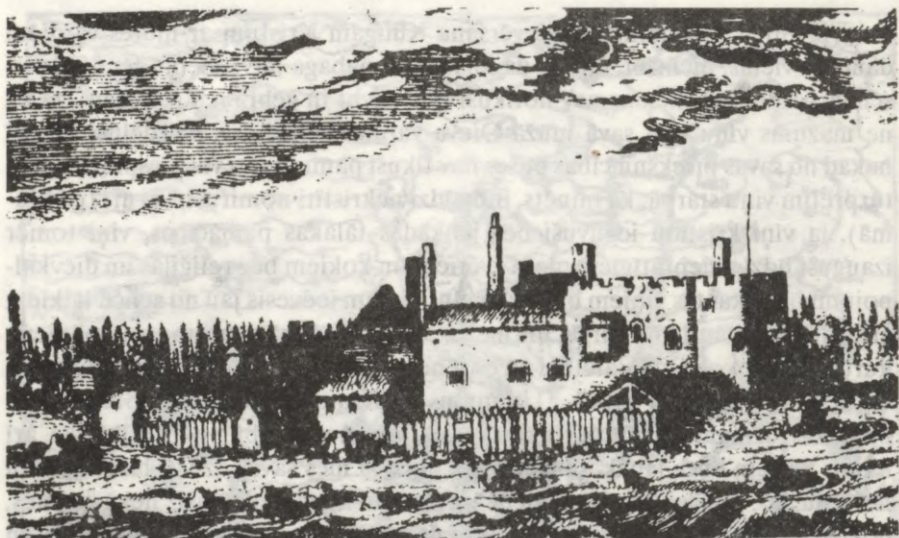
«(p. A., III v.) (zemnieki) izaug savā pagānu dabā kā neprātīgie lopiņi bez Visuvarenā izpratnes un atziņas, bez Dieva un Viņa svētās gribas (nojautas), pat bez kristībām un sakramentiem, un tā viņi arī nomirst par vislielākām briesmām savām dvēselēm. Tas liek iedegties un uzliesmot Dievišķīgās taisnības stiprām dūsmām un īgnumam pret mums, nabagiem, par tādu lielu un tīšu nolaidību (wegen solcher grossen mutwilligen verseumnus), kas nāk klāt (mūsu) daudzkārtējiem un smagiem grēkiem un negribai tos izsūdzēt (Vnbusfertigkeit) ...» (Liela daļa vainas esot meklējama Livoniju piemeklējušos karos, slimībās, postā u.c.)

«(p. Bfr.) Šī (zemnieku) pievēršana Kungam Kristum ar mutes vārdiem daudzās vietās, diemžēl, un pie daudziem no nabaga latviešiem (der Vndeutschen Armut) vēl nemaz nav notikusi (gar nicht in gebrauch gewesen), tā ka ne mazums viņu visā savā mūžā Dieva vārdus nekad nav dzirdējuši un arī nekad no savas priekšniecības puses nav tikuši pamudināti vai piespiesti uz to; turpretim viņu starpā, kā minēts, ir daudzi nekristīti nomiruši, vai arī (gadījumā), ja viņi kristību ieguvuši bez jebkādas tālākas pamācības, viņi tomēr izauguši līdzīgi neprātīgiem meža zvēriem un kokiem bez reliģijas un dievkalpojumiem; tikai tas viņiem bijis, ko velns viņiem iedvesis jau no senču laikiem attiecībā uz māņticību birzīs un mežos un uz burvībām un raganu māņiem, kurus viņi piekopoši. (Valdībai nu esot nolūks ar saviem tālākiem rīkojumiem darīt šim nebūšanām galu.)... Un mums pašiem ar Dieva Svētā Gara palīgu pienākas uzmanīties un čakli raudzīties, un mums jābūt pārliecībā, ka arī mums pašiem būtu labāk un izdevīgāk bijis, ja mēs savas dzīves laikā nebūtu nevienu no (mūsu) apakšniekiem un zemniekiem redzējuši, nekā ja mēs, nokavējot viņu dvēseļu glābšanu, tiktu uz laikiem atstumti no Dieva vaiga un viņa svētuma mūžu mūžos.»¹⁸

«(p. C, III r) Bet kapi, kas ir svētā Dieva atdusas vietas, sk. Jezaija 26 un 56, ir jāiežogo un jāatšķir no visiem (citiem) laicīgiem un pasaulīgiem laukumiem; tos uz priekšu nevāci nedrīkst turēt mežos un vienkāršos (t.i., neiesvētītos) laukos, bet tie jāierīko pēc vecajām un jaunajām baznīcām...»¹⁹

«(II daļa p. B. II v utt.). Un būtu jāvēlas, ka augstā priekšniecība un arī citi kaimiņu valdnieki, it sevišķi šai zemē, ņemtu vērā un neatstātu nabaga nevācu zemniekus, no kuru asinssūrajiem (blutssauren) sviedriem tie barojas, tik nožēlojamā kārtā (so elendiglich) pareizās un īstās Dieva dabas un gribas atziņas nesaprašanā, ka tie (neļautu) nomirt nabaga bērniņiem bez kristībām, citiem bezdievīgi nodzīvot dzīvi un izsalkt vai galīgi noslāpt savu dvēseļu ganībās, kā diemžēl visā šai zemē (līdz šim) noticis un kā lielāko daļu tais vietās, par to lai ir sūdzēts Dievam, vēl šodien notiek. Daudz mazāks būtu noziegums pret Dievu un katru taisnību, ja domkapitulu garīgie īpašumi [ne?]tiktu tik nežēlīgi un nederīgi (so schendlichen vnd vnnützlichen) izmantoti un apgānīti, ko Dievs, taisnīgais soģis, pēc sava pasludinātā vārda, neatstās nesodītu.»

«(II daļa, p. K., II v). Vēl mazāk uz priekšu ciešama šīs zemes lielā pagāniskā elku dievība, kuru viņi (t.i., zemnieki) parasti savās mājās (Gesinden) piekopj no Miķeļiem līdz Visu svēto (omnium Sanctorum) dienai nekristīgā, māņticīgā un pagāniskā kārtā, (pateicoties) saviem bezdievīgiem māņiem par «Dwessel Meley» (t.i., dvēseļu mielastiem) un vēl lai kādi būtu viņu liekulīgi

37. att. Tolsburgas pils 1615. gadā. P. Johansens (Acht Bilder aus Estland, 15. lpp.) par šo zīmējumu izskaidro šādi: «Auf dem Wege kamen die Gesandten durch einen sehr grossen Wald, allwo wir sehr viele Schädel und Gerippe hier und dort umherliegen sahen, und es ward uns gesagt, dass es die Gebeine solcher seien, die dort in einer Schlacht zwischen der Kriegsmannschaft Sr. Majestät des Königs von Schweden und den Polen gefallen wären. [...] Dieses Bild, das uns Schloss Tolsburg noch völlig intakt zeigt, ist von bedeutendem historischen Werte. Wir sehen eine altlivländische Ordensburg vor uns, noch so, wie sie im Mittelalter aussah, während wir sonst fast nur Bilder von zerstörter Burgen kennen. Tolsburg wurde 1471 vom Ordensmeister Johann Wolthus v. Herse erbaut und erhielt seinen Namen nach dem benachbarten Stranddorfe Toolse. Im Vordergrund des Bildes ist der Meeresstrand zu sehen mit den Granitblöcken, den Kennzeichen der estländischen Küste. In der Mitte ist das Hauptgebäude der Burg sichtbar mit zwei Türmen an den Flanken. Gegen die See hin ist ein Pallissadenzaun vorgebaut, während auf der dem Lande zugekehrten Seite eine steinerne Vormauer errichtet ist, die noch durch Korbgeflechte und eine hölzerne, erkerartige Pechnase geschützt wird. Der im Hintergrunde zwischen den Bäumen kenntliche lange Schornstein gehört vermutlich zur vorgelagerten Hoflage, die dem landwirtschaftlichen Betriebe diente.»

uzskati. Viņi sniedz ik pirdienās saviem mirušiem senčiem, draugiem un radiem vārītu, kautu (upuru lopu) gaļu līdz ar saviem dzērieniem, bet Visu svēto dienā tīra, šķīsta un mazgā dvēseli...»

«Baznīcas kalpiem pilnīgi jāpārtrauc un jāaizliedz dažādākā vasku, sveču (der Lichte vnd Kertzen?), vilnas, vistu, olu, sviesta — un kas vēl lai piederētu pie šīm blēņu (Narrenwercks) mantām — upurēšana, kas šeit agrāk pēc papistu (t.i., katoļu) paraduma bija parasta; (šiem baznīcas kalpiem) nav vairs

brīv (šādas mantas) ņemt pretim, bet, tieši otrādi, Dieva vārdā jānosoda šī māņticīgā, nekrietnā, pagāniskā un nekristīgā nebūšana...»

«(II daļa, p. L., I r). Vienkāršā tauta jāsoda bez pārstājas un nopietni jāpamāca, ka līgavu zagšana (der Violentus raptus) ir liela un varmācīga patvarība. Zemniekiem nav pieļaujams, ka kāds viņu (tuviniekus) atņem, bērnus vai kalpus (resp., kalpones) aizved no viņu aizsardzības vai viņiem ceļā atrodoties, lai ar varu tās (meitas) apprecētu un nekristīgā un pagāniskā kārtā piegulētu. Vēl mazāk ir atļauta nevāciem vai citiem kopdzīve bez laulības — tas ir jāiznīcina un vizitācijās ar augstāko sodu (piedraudēšanu) pienācīgi jādara zināms un skaidrs.»

«(p. Z, II r). Par zemnieku un nevācu (ļaužu) laulības dzīvi. Tā kā nabaga zemnieki, bez šaubām, nezināšanas dēļ, kā arī tādēļ, ka nav tikuši pamācīti Dieva gribā par laulības dzīvi, līdz šim piekopusi (vēl) daudzās vietās ļaunu, velnišķu un pagānisku paradumu, proti, tādu, ka viņi tās meitas un sievietes, kas iepatikušās, ar varu sagrābuši, nolaupījuši no vecāku mājām, arī no lauka vai klajiem ceļiem un tās piegulējuši (beschlaffen); pie reizes, kad tās viņiem vairs nav patikušās, atkal atstūmuši un padzinuši. To (darīt) uz priekšu viņiem nekādā ziņā vairs nav atļauts, bet aizliegts ar kakla soda (piedraudējumu); vainīgie jāsaķer un bez žēlastības jāsoda. Bez kavēšanās jāskatās (arī) uz to, lai tās sievietes, kuras viņi tur pie sevis nepielaulātas vai nepiederīgas (nicht verehlicht oder vertrauet), tiktu tūdaļ pielaulātas un pieprecinātas. Tie no kungu vai muižnieku zemniekiem, kas šai nopietnai kristīgai pavēlei sešu nedēļu laikā pēc tās pasludināšanas, kā tas vizitācijās notiek, negribētu paklausīt un dzīvot tālāk (kā parasts), tie jāsoda ar kakla sodu...»

Par A. Gvaņini (Guagnini) plašā Austrumeiropas apraksta un vēstures Sarmatiae Europae descriptio...²⁰ izcelšanos un vērtību būtu daudz ko teikt, vēl jo vairāk, ka ar šo savā laikā tik populāro darbu (tā bijusi, starp citu, viena no ķēniņa Stefana mīļajām grāmatām) saistās maz patīkama polemika divu autoru starpā, kuri katrs to uzdod par savu, Gvaņini un Strijkovska²¹. Mūs šie jautājumi pašreiz interesē maz, mums ir svarīgi zināt, cik vērtības un nozīmes piešķirt sniegtajiem aprakstiem. Atbilde ir samērā vienkārša. Kā viens, tā otrs autors — un tā vien rādās, ka taisnība būtu Strijkovska pusē, — ir neapšaubāmi Lietuvas, Krievijas un Polijas apstākļu pazinēji. To apliecina viņu biogrāfijas, to pierāda arī daudzu toreizējās dzīves apstākļu aprakstīšanas veids: vairāku sīkumu asi lokālais kolorīts jo bieži «atbrūņo» aizdomas par literāru ietekmējumu. Pēdējā esamība arī, protams, konstatējama plašajā darbā stiprā mērā (kā tas citādi lai būtu varējis būt?), bet mēs, cik necik pazīstot galvenos autorus un tekstus, kas varētu šai ziņā būt Gvaņini—Strijkovska darbam

priekšteči un paraugi un ir arī tādi bijuši (piemēram, Herberšteins, Seb. Minsters, vairāki autori par senās Prūsijas lietām u.c.), bez sevišķām grūtībām izlobīsim vai vismaz nojautīsim reāli apraktāmās dzīves neviltotos apstākļus. Par nožēlošanu jāpiebilst, ka tieši mūsu Livonija ir viena no tām folianta daļām, kur autoram sāk aprūkt personīgās pieredzes un kur tās vietā sāk asnus un stīgas dzīt stipri neauglīga un bāla agrāko autoru kopēšana un pārfrāzēšana. Lūk, daži izraksti lasītāja paša spriedumam un izgaršošanai:

«(No Lietuvas apraksta. *Lithuaniae descriptio*). (Žemaitijas zemniekus smagi apspiež viņu kungi, zemnieki) lieto melnu un ļoti prastu maizi no rudziem, samaltiem kopā ar vārpām; viņiem ir vienkāršas rokas dzirnavas (molendinas siue pistrinas) sādžās un pilsētiņās, katrā mājā pa trim vai pa piecām, tās viņi lieto, lai samaltu graudus, un tai laikā, kamēr griež ar rokām šīs dzirnavas, viņi pēc senču paraduma mēdz dziedāt savas zemnieku dziesmas (agrestem quendam concentum), sacīdami: es maļu, un atkārtodami jo bieži šo vārdu dziesmai līdzīgi; tas viņiem, gan vīriem, gan sievietēm, ir īpatnējs, ka viņi dzied savas zemnieku dziesmas (cantilenas agrestes) par to, ko viņi strādā (de illa re quam tunc in opere habent). Viņiem ir arī garas koka taures, kas pūšot rada kādu brīnumainu un neharmonisku (dissonum) skaņu, reizēm viens pats (pūtējs) reizē pūš divas taures kādā īpatnējā saskaņā.

Gandrīz visi lietuvieši, žemaiši un livoņi parasti nēsā prastas pelnu krāsas drēbes, tā ka (vērotājs), skatot ļaužu pulkus tirgū, neredzēs nevienu, kas nebūtu ģērbies (šais) pelnu krāsas drēbēs. Apavus (coturnos) viņi pagatavo no liepu lūkiem vai no liellopu ādām, kas nedīrātas ar visām spalvām (burtiski: sariem). (Savus) vieglos ratus viņi taisa pilnīgi bez dzelzs daļām (ministerio) un visu sastiprina kopā ar koku, dzelzs vietu viņi aizpilda ar koka salaidumiem (ligna coacta). Pienācīgi apaļus riteņus viņi izliec no viena koka gabala. Viņi nekad (kļūda: vnq) nesmērē ratus ne ar taukiem, nedz ar darvu, un tādēļ tai reizē, kad daudzi brauc kopā, tālu dzirdama kāda žēlīga asu čīkstēšana (concentus)...»

(No Prūsijas apraksta). «(Pēc tam, kad senā Prūsija bija iekarota ar poļu un teitoņu ieročiem), barbaru pārpalikas vēl atrodamas pie Kurzemes ezera (t.i., pie kuršu mares); tie (t.i., prūši) ir līdzīgi valodā, paražās un tērpā ar kaimiņiem livoņiem un leišiem.»

(No Livonijas apraksta; atsevišķas daļas citētas jau citur, sk. norādītās lpp.) «Livonijas viekārsā tauta runā trīs valodās, kas daudz neatšķiras viena no otras un pa lielākai daļai atgādina lietuviešu runu; (šī livoņu vienkāršā tauta) izceļas (rigent) ar savu mežonību un necivilizētām paražām un ir ļoti līdzīga visās lietās lietuviešiem un žemaišiem tuvo kaimiņu (sakarū) dēļ. Viņa valkā pras-

tas... drēbes... (sk. iepriekš). Lieto visprastāko un melnāko maizi un visvienkāršākos ēdienus. Iekams viņi izsit (no vārpām) un izkuļ dažādu labību graudus, viņi, tāpat kā lietuvieši, tos iepriekš izžāvē dūmos šim nolūkam sagatavotās, ļoti sakurinātās mājās, un pēc tam izkuļ atklāti būvētā rijā. Ēdienu viņi nevāra, ne ciemos, ne arī pilsētās, podnieka taisītos podos, bet gan tikai vara traukos, un nebūs iespējams kaut kur pa visu Livoniju atrast māla trauku. Šie ļaudis lieto (barībai) labības pelavas (paleis), pa lielākai daļai sajauktas ar rudzu miltiem. Un, lai gan šie ļaudis ir ļoti nožēlojami... (sk. iepriekš), Livonija ir bagāta rudziem un kviešiem tādā mērā, ka pat svešas aizjūras tautas Lībekā, Amsterdamā, Holandē, Dānijā un Zviedrijā sajūt šo bagātību, jo uz tām tiek aizvests liels daudzums labības no Livonijas. Pašā Livonijā tiek ievesti rudzi un līdziņu mantu daudzums no Krievijas un Lietuvas novadiem pa Daugavas un Narvas upēm. (Zeme) ir bagāta arī ar visāda veida sīk- un liellopiem, zivju bagātiem ezeriem un upēm, medībām izdevīgiem mežiem, kuros dzīvo lāči, aļņi, lapsas, lūši, čaunas, bebri un visādi (citi) zvēri.»

Bet būtu nepareizi šķirties no kultūras vēsturei tik vērtīgā Gvaņini—Strijkovska darba, necitējot tūlīt sekojošo izrakstu. Ja tas arī ģeogrāfiski attiecināts tikai uz mūsu kaimiņiem dienvidos, dienvidrietumos un dienvidaustrumos, tas tomēr dod reti dzīvu ainu par seno zemkopju kultūras cīņu ar neaptveramajiem mežu apvāršņiem šai Eiropas daļā. Daudz kas, šķiet, mums radīs mūsu fantāzijā priekšstatus par seno baltu cilšu laušanas uz ziemeļiem cauri mežu biežokņiem, it sevišķi, ja vēl sauksim atmiņā mūsu senāko vēstures avotu sīkās un izkaisītās ziņas par mūsu senču cīņu ar mežu, piemērošanas tam darbā, sevis aizsargāšanā un psihikā²², par fatālo saistību ar mūsu zemes senām īpatnībām.

«Aršanas un sēšanas veids Baltkrievijā, Maskavijas daļā un Lietuvas lielhercogistē (Lietuvas aprakstā). Vispirms viņi (zemnieki) laukus sagatavo šādā kārtā: izcērt vasarā ap Svētā Pētera un Pāvila svētkiem līdz Marijas Debesbraukšanas dienai birzis (mežus) un krūmājus; šo krūmāju izciršanu viņi parasti sauc par Lada, par cirtumu; ja mežs bijis biezs, no virsas apklāj ar (salmu) segumu un tā ļauj tam palikt cauru ziemu. Kad nu atnāk pavasaris, pēc Lieldienu svētkiem, kad vairāk dienas notāj saule žāvējusi (visu), tad viņi aizdedzina minēto krūmāju cirtumu, kam bija pārklāta (salmu) sega, un to sadedzina pelnos. Tur, kur neizdegtu arī zemes (virskārta), gandrīz nekas neaugtu, tādēļ viņi savāc nesadegušos stumbrus un, salikuši tos sārtā, no jauna aizdedzina, tādā kārtā izdeg arī neiekoptā līduma daļa, tad viņi savāc pāri palikušās ogles un pelnus un vispirms sēj kviešus (triticum) un virsū citu sēju (sementum), pie kam (plēsumu) ar un ecē, iejūguši vienu zirgu arklā, proti,

Krievijā. Lietuvieši parasti ar ar vēršiem, kas arklu velk ar rāgiem (t.i., kam jūgs piestiprināts pie rāgiem). Auglība tur ir tieši neticama, tā ka varētu apgalvot, ka Cerera dzimusi tais novados. Tādā pašā kārtā tiek sēti, pļauti un ievākti mieži (*hordeum*); tikai treknākas birzis tiek izcirstas miežiem, jo smagāku zemi prasa arī kvieši. Šāda veida laukos viņi mēdz sēt sešu līdz astoņu gadu laikā, neliekot tiem virsū ne mēslus, nedz atkritumus.»

«Ja tai mežā, kurā viņi sāk rīkot sēju, atradušies pārāk gari un resni koki, kā, piemēram, priedes, oši (*fraxini*), ozoli un citi tiem līdzīgi, viņi tos nelaiž nost, bet tikai apcērt tiem lielākos un mazākos zarus, lai (tie) neatņem laukam sauli. Viens pats zemnieks, uzkāpis vienā kokā, tai pašā laikā apcērt (zarus) arī citiem, nenokāpdams zemē; viņš šim nolūkam uztaisījis rīku, it kā sēdekli, līdzīgu kāpslim, piemērotu (attiecīgā) cilvēka lielumam, tajā pie gara striķa viņš karājas pie koka; tā viņu sēdošu kāds zēns ar striķa palīdzību viegli pārceļ no koka uz koku, (zemniekam) bez tam ir pie sāniem piesiets līks koka rīks, sevišķi šim nolūkam pagatavots, ar kuru, tuvojies kokam, pie tā stipri pieturas un tam apcērt zarus no galotnes līdz saknēm; šos zarus iepriekš minētā kārtā nākamajā vasarā sadedzina un sēj (labību).»²³

«Ziemas rudzus viņi sēj šādā kārtā sagatavotā līdumā (*noualia*) pēc tam, kad novākti kvieši vai mieži; rudziem viņi ir spiesti (zemi) art divas reizes, tos viņi iesāk sēt ap Marijas Debesbraukšanas dienu, 15. augustā. Ja kāds slinks zemnieks nenobeidz sēšanu no šīs Marijas dzimšanas dienas četrus nedēļu laikā līdz 8. septembrim (?), viņš zaudē parastos ražas augļus. Šo sēju viņi sauc par ziemas rudzu sēju, nākamā pavasarī viņi sēj citu, ko sauc par vasaras (sēju).»

«Bez tam ir vēl kāds cits, nesen atklāts sēšanas veids bez iepriekš minētās mežu lišanas un dedzināšanas, proti, šāds: piejauc divām daļām miežu trešo (resp., vienu) daļu rudzu, šo mistru (*commixtionem*) izsēj, pavasarim iestājoties, parastajā laikā; vasarā nopļauj vienīgi miežus, bet rudzus, kas zem miežiem palēnām aug kā biezs maurs (*ad modum graminis... densissime*), atstāj cauru ziemu; šie rudzi izaug nākamā vasarā tik ražīgi un biezi, ka to biežotnei tikko var tikt cauri ar zirgu, un no viena grauda mēdz izaugt trīsdesmit un vairāk vārpas tik garos (*salmos*), ka jātnieks, zirgā sēdēdams, tikko tajos redzams. Visus savus laukus krievi (*Ruteni*) mēdz uzplēst, iejūguši vienu zirgu arklā, jo zeme savā (sastāvā) ir ļoti viegla (resp., mīksta).»

«Šāda labības sēšanas kārtība novērojama gandrīz visā Sarmātijā: vispirms pēc Lieldienu svētkiem sēj kviešus, pēc tam tā sauktos vasaras rudzus, kas sēšanas dēļ vasaras (laikā) tautā tiek saukti Jarzicza atšķirībā no ziemas rudziem, kurus, kā teicām, sēj nākamai ziemai ap Marijas Debesbraukšanas dienu, kādēļ tos tautā sauc Ozimina. Ja šos (rudzus) sētu vasarā, tiešām nekas

neizaugtu, un atkal pretēji, ja vasaras rudzus sētu ziemai ziemas (rudzu) vietā — lai gan pēc graudu izskata tie ir līdzīgi un liktos vienas dabas esam —, nebūtu nekāda iznākuma, jo tie izaugtu nevajadzīgā zelmenī.»

«Vasaras sēju sēj ap Lieldienu svētkiem atkarībā no lauka iespējamībām un sagatavošanas. Poļi, lietuvieši un melnkrievi (Ruteni nigri)²⁴ līdz ar mazonītiem un prūšiem, saules labdarības un klimata mīlīguma dēļ, ar pirmo sēju iet lielu laiku papriekš baltkrieviem un maskaviešiem, kas dzīvo ziemeļos un kas laika nemīlīguma dēļ ir spiesti sēt pēc visiem pārējiem, bet viņi tomēr vienā laikā nopļauj savus laukus. Ir tiešām brīnišķīgi, ka to (apgabalu zemnieki), kas izsēj vasaras rudzus, kad jau pēc Lieldienu svētkiem pagājušas vairākas nedēļas, tai pašā vasarā tos, kā pieklājas, nopļauj nogatavojušos apmēram astoņu nedēļu laikā, tos novāc un ievēd (šķūņos).»

«Zirņus (Pisam) viņi sēj ap Sv. Adalberta svētkiem, tautā tos sauc Groch; tos sakaltētus viņi paglabā ilgām laikiem. Auzas un miežus sēj pēc Vasaras svētkiem, tauta auzas sauc Owies, bet miežus leczmien. Griķus (Cicer) sēj pēc vienpadsmit pagājušām nedēļām pēc Lieldienām, priekš Sv. Pētera svētkiem. Poliski tos sauc Tatarka, krieviski un lietuviski Grecicha. Bietes (rapae?) sēj ap Sv. Jāņa Kristītāja svētkiem. Viss, kas šai vasarā sēts, tiek savākts un izkults

38. att. Līdums, kura vidū atstāti lielākie koki ar apcirstiem apakšzariem. (Pēc Olava Magna, *Historia de Gentium Septentrionalium...* Kokgriezums ņemts no hronikas itāliešu tulkojuma, Venēcijā, 1565. g.)

(triturantur), izkultā (labība) paglabāta mājās tā, ka graudi, izņemti no klētīm (penu), pēc desmit, dažreiz pēc astoņām nedēļām atkarībā no saules labvēlības atgriežas klētīs, no kurām bija izgājuši, ienesdami savam zemkopim simtkārtīgus augļus.»

«Visi poļi, melnkrievi (to galvaspilsēta ir Ļvova-Leopolis), mazoviti, silezieši, prūši un arīdzan lietuvieši savāc (savās) rijās un krātuvēs (in horea et aceruos) lielus labības krājumus, un dažreiz var atrast laba namatēva (saimniecībā) paceļamies četrsimt vai sešsimt stirpas (aceruos), it kā četrstūrainus tornišus, pilnus ar piecpadsmit vai vairāk gadus savākto labību.»

«Bet baltkrievi, visi maskavieši un lietuvieši ar cirpēm nopļauto (defalcata) un izkulto labību tūdaļ no lauka saved (mājās) un paglabā (savās) krātuvēs, īpatnējās apakšzemes alās, kas šim nolūkam izraktas mežu biežumos un no iekšas labi izklātas koku mizām. Tur viņi mēdz glabāt labību, bez tam visādas ēdamās vielas, sālītu cūkas gaļu, dažādas ēdamas saknes, drēbes un galvenos mājas rīkus. (To viņi dara) it sevišķi kara laikā, lai šie nabaga zemnieki būtu droši no biežajiem ienaidnieku iebrukumiem un savu kareivju laupīšanām.»

Sniegtais garais izraksts no Gvaņini—Strijkovska darba jauki papildināms ar kāda cita Eiropas ziemeļu pazinēja aprakstu, kurā arī redzam dziļās un gudrās zemkopja saistības ar savu iekarojamo apkārtni, ar uzvaramo dabu. Šo pazinēju esam jau vairākkārt satikuši mūsu gaitās pa mūsu dzimtenes vēstures aizbirusiem ceļiem, viņš saucas Olavs Magns un, lai gan savā aprakstā galvenām kārtām domā par savu dzimteni — Zviedriju, bet ar sava gara stariem netieši apgaismo arī mūsu senatni (citēju pēc 1567. g. Bāzeles latīņu izdevuma).

«Par lauku mēslošanu. (Liber XIII, Cap. I) — Eiropā vai varbūt visā pasaulē būs grūti atrast citus ļaudis, kas čaklāk un uzcītīgāk uzmanītu lauku kopšanu kā ziemeļnieki. Tie ievēro un pazīst visizdevīgākos veidus, kādā laikā un ar kādiem rīkiem, izmantojot un atšķirot ikkatra atsevišķās īpašības, ir ne vien jāar un jākārtoto zeme, bet arī jāmēslo. Tas tiem jādara vēl vairāk un vēl uzmanīgāk tādēļ, ka visos plašajos ziemeļu novados lielā aukstuma dēļ neviens vīna stāds nevar dot augļus. Tādēļ arī šo zemju iedzīvotājiem ir nepieciešami gandrīz visās vietās gūt dzērienu no tās pašas sēklas, no kuras tie dabū maizi. Ja Itālijas ļaudis tiktu apspiesti ar šo pašu grūtumu, viņiem tiešām trūktu bagāts laimes avots. Tā nu (ziemeļu zemnieki), vēlēdamies bagātīgi apmēsлот savus plašos laukus, noteiktā dienā ap saulgriežu laiku (circa geminum aequinoctium) sasauc (talkā) daudzus kaimiņus, (kas ierodas) līdz ar vēršiem, zirgiem un ziemas braucamiem rīkiem, kā tas redzams šai zīmējumā (sk. 40. attēlu), lai izvadātu trekno mēslu kaudzes. Tās viņi sakrauj vezumos

(plaustris) un izvadā (no kūtīm) uz sniegu klātajiem vai slidenā māla laukiem, lai tos tur izkaisītu. Jo biezāks sniegs bija gulējis uz laukiem, jo auglīgākas un pricīgākas pacelsies vasarā raženās druvas. Pēc lietpratīgu zemkopju piedzīvojumiem notiek, ka tie, kas pasteidz apmēslo, sagatavot un apsēt laukus pirms gaidāmo lietus (laiku) iestāšanās, drošā cerībā sagaidīs bagātāku ražu: tur nepļaus un nesavāks trūcumā, kur uzmanībā sēts.»

«Par mēslošanas veidiem. (Cap. II) — Zemkopji arī labi zina, kādi mēsli piemērotāki smilšainai, akmeņainai vai augstākai vietai; tāpat citi mēsli, pēc viņu pareizā sadalījuma, lietojami kviešiem un rudziem, citi miežiem un auzām, citi zirņiem un pupām, citi liniem un kaņepēm un ļoti labajām bietēm (excellentissimis rapis); tad pienācīgi slaidos stiebrus un vārpās, izņemot linus un kaņepes (?), paceļas ikkatra sēkla. Ziemeļu novados nav citu sēklu (resp., kultūru) kā uzskaitītās, jo tur neaug ne... (spelta ?, surgum ?, milium ?, panicum ?), nedz griķi (ciceres), nedz pupiņas, nedz lielie gurķi (cucumeres), nedz melones, nedz... (cardi ?) un artišoki; visi šie augi var būt ieteicami barībai vājākām māgām (debilioribus stomachis). Viņi tomēr, par nākotni domādami, labprātāk mēslo laukus rudens, bet ne pavasara saulgriežos, lai, veikli izkaisot sniegā sēklu (fruges?) tai laikā, kad postaža pārņem dabu (resp.,

39. att. Pirmā aršana, ecēšana utt. (Kokgriezumam malā piezīme: uarij instrumenti, secundo diuersi campi. Sal. 38. att.).

ziema), ar pavasara siltuma celšanos ir sējumos, ir augļos celtos arī sēklas (dīgli). Pēc tam, kad lauki apmēsloti, viņi par dienas darbu neprasa citu, un cits viņiem arī netiek dots kā priecīga un bagātīga maltīte, kas atjauno piekusušos locekļus. Tāds paradums ir uzglabājies no senās milīgās saskaņas: zemnieki viens otru mierina, pārmaiņus nesot viens otra darba nastu. Tas pats notiek, arī citus darbus veicot, proti, siena un labības plauju, vai labību no laukiem pajumtē ievācot.»

«Par lauku sagatavošanu. (Cap. III) — Kādus darbarīkus lieto ziemeļu zemnieki, pa daļai rāda klātpieliktais attēls, lai gan, tik plašus apgabalus (pārskatot), nav viegli sniegt visu (rīku) attēlus; ar dažādiem arkliem un kapļiem (uomeribus et ligonibus) tiek sagatavoti sēklai akmeņainie, mālainie, purvainie un mīkstie lauki, pie kam, skatoties arī pēc laika, tiek mainīti rīki. Sēklas izsēšanai vecākie zemnieki ievēro zināmas debess zīmes, kā, piemēram, sakrokotos un retākos mākoņus, kas liekas it kā ar arklu uzarti. Tāpat viņi (zīlē) pēc cūkām²⁵, pēc lapu plaukšanas vai dzeltēšanas (casuris), kā zvaigžņu pratēji (astronomi) ar lielākiem panākumiem pēc zvaigžņu vērošanas: (kādam laikam) uzticēt sēšanu, lai vienā vietā vēlāk vai citā agrāk uzdīgtu sēja. Tās ir žēlīgās dabas visdrošākās zīmes — tā neko nav gribējusi atstāt aplēptu —, kuras tā sevī satur, lai mudinātu (ļaudis) tiekties uz viņu un uz zemi, apsolut (balvas); (zeme) no sevis vēsti, ar kādu trekna mēslojuma kārtu pret aukstumu būs aplāt sējumus, it sevišķi ņemot vērā palikušā sniega biezumu; zeme mudina pasteigties. Ziemas rudzus viņi sēj uz vasaras beigām (circa occasum Caniculae) un tos nogatavojušos bagātīgā ražā ievāc gandrīz pēc gada notecēšanas. Pavasara laikā vasaras rudzus viņi sēj, Vērša zvaigznājam rietot, un ievāc tos Lauvas zvaigznāja apogejā (in corde Leonis). Tas pats zīmējas arī uz kviešiem, miežiem un auzām, līdzīgā kārtā uz iepriekš minētiem stādiem, kurus (stāda) laukos. Cits spēks ir līdumiem (noualibus), kad izcirsti krūmāji un meži un arī sadedzināti, — tur paceļas bagātīga raža. (Līdumus) pasargā pret postītājiem meža zvēriem ar garu kāršu sētām (sepibusque oblongis); zemnieku pulku, allaž slinku, pamudina arī brīnišķa kāre iegūt (dārgās) meža zvēru ādas.»²⁶

Arī Lasicka (Lasicki) vērtīgās kultūrvēsturiskās ziņas attiecas galvenām kārtām uz Lietuvu, tikai retāki stari slīd pāri mūsu robežai. Par Lasicka grāmatiņas De Diis Samagitarum (Par žemaišu dieviem — pirmo reizi iespiesta tikai 1615. g. Bāzelē, bet sarakstīta daudz agrāk, laikam jau ap 1580. g.) vērtību ļoti uzmanīgais un rūpīgais Manharts (W. Mannhardt, Denkmäler lettopreussischer Götterlehre)²⁷ izsakās atzinīgi,²⁸ un mums Lasicka apraksti spēj tieši vai netieši apstiprināt dažu sīkāku un nesakarīgāku informāciju

40. att. Lauku mēslošana. (Sk. 38. att.)

datu (piemēram, par senajām dūmu istabām, sk. arī iepriekš par kāzu paražām u.c.). Arī kultūras vēsturniekam, tāpat kā lingvistam, nereti jācenšas rekonstruēt vecas valodas formas no paralēlu dialektu senākām vai jaunākām formām; šīs rekonstrukcijas darbs jā dara metodiski ļoti uzmanīgi, bet katrā ziņā daudz vairāk latviešu senatnes atklāšanai var panākt ar šādu paralēlu tekstu pienācīgu izmantošanu, nekā «apmaldoties» sterilo un trūcīgo, literāri sakropļoto liecību «trijās priedēs».

«Zemaitijas zeme ir auglīga, bet tās kopēji slinki un, to arot, zināmas māņticības dēļ nelieto citus arkļus kā koka.²⁹ Šī iemesla dēļ cieš no maizes trūkuma un tādēļ parasti pārtiek no ceptiem kāļiem (rapis tostis), kurus tie sev sagādā ar mazākām pūlēm un kuri izaug cilvēka galvas lielumā. Kad tie apēsti, viņi no jauna ķeras pie maizes ēšanas. Viņi ir bagāti ar gaišu medu, pienu, sviestu un sīklopiem; ganības tiem jaukas (pascuis felices). Netrūkst arī zivis. Dzēriens — medus (hydromel) un alus. To ievieto no mizām taisītos traukos starp nokaitētiem akmeņiem un pagatavo no ūdens, kviešiem, lēcām (lupulo), vāra (karsē?) vienu nakti, tad pieliek raugu; nākamā dienā to dzer: (šis alus) gaužām noderīgs vēdera tīrīšanai (alvi purgandae). Augstākie viņu stārpā lieto kausu vietā izgreznotus sūbru ragus — par sūbriem sauc meža vēršus, ļoti niknus. Stiprus dzērājus viņi labprāt apdāvina ar medus krūzi,

drēbēm (indusio), dvieli, piedurkņu izrotājumiem (manicis?), sviedru autu vai ar kādu citu mājās pagatavotu mantu. Tie, kam nav alus, dzer ūdeni. Ļaudis viņi ir stalti, vingri, varoņīgi un spēcīgi ieroču lietošanā. Parasti dzīvo līdz simt gadiem.»

«Tik lielā mērā viņi piekopj lopu (audzināšanu), ka, piemēram, dažam zemniekam ir sešdesmit, citām divreiz vairāk, vēl citam drusku mazāk ragulopu, neskaitot aitas un kazas. Viņu zirgi ir mazi, man šķiet lielā sala dēļ, bet tomēr spēcīgi... Sievietes kopj lopus, vīri cenšas apstrādāt laukus. Viņi kopā pa desmit vai divdesmit, drusku vairāk vai mazāk, (kopā) vienā būdā (tugurio) kārš linus, vilnu, kaņepes — šuj, auž un pagatavo drēbes. Kas viņiem paliek pāri, to viņi par nelielu cenu (pretio tolerabili) pārdod uz Rīgu vai Karaļaučiem un no turienes uz Holandi. Vislielākā daļā tie audzina savos laukos linus un kaņepes. Viņi kopj laukus, kas (parasti) izkaisīti mežos. Pilsētas (tur) retas, arī sādžu nav pārāk daudz un nevienas apcietinātas pils. (Māju?) logi vērsti pret dienvidiem... Rijas (mapalia), tā viņi sauc (kādus) tornišus, kas uz augšu saiet smaili kopā, lai tur varētu iziet laukā dūmi un smaka, viņi taisa atklātas no baļķiem, kārtīm, (salmu) segas un (koku) mizām. Tur dzīvo ļaudis kopā ar visiem lopiem³⁰ uz dēļu grīdas. Tā namatēvs pārredz visu savējo un attur no mājlopiem kaitīgos meža zvērus un aukstumu, pats viņš guļ pie ieejas, novēlējis mājas elkam (deastro foci) aizsardzību, lai uguns mājai nedarītu postu un lai nakti neizdzistu gailējošās ogles. Tā nu bieži gadās, ka cūka vai suns izrauj no katla virs pavarda gaļu vai arī noplaucē purnu vārošā ūdenī. Tiem, kas dzīvo sādžās, ir no kurinātām telpām (aestuariis) atsevišķas kūtis (aizgaldi). Kā vieni, tā otri taisa spilvenus no sagrieztām spalvām, lai tās durtos un padarītu modrus gulētājus. Namatēvs, nokāvis rudenī mājas putnus un tos sīk- un liellopus, kurus viņš necer iespēt izbarot ziemas laikā, patērē līdz ar savējiem upuru mielastā (genio cum suis indulget), bet to, kas paliek pāri, ielicis (iesālījis) mucās, pārdod jūrniekiem. Izgājis ārā (no mājas), viņš medī ar šauteni (bombarda), pīķi, ballistu un stopu alni, meža kuili, briedi un vāveri (sciurum). (Visi) tie (ļaudis) ir ievērojami šķēpu metēji un bultu šāvēji. Viņu ratos it ne kaut kas nav atrodams no dzelzs. Viss no koka, riteņi izliekti no koku saknēm; (ratus) dzird nākam no tālienes, jo asis, tādēļ ka viņi tās nesmērē, čīkst.»

«Jaunava neprecas ātrāk, kamēr sasniedz trīsdesmit gadus vai vismazāk divdesmit četrus. Viņa pati ar savām rokām pagatavo vairākus grozus drēbju, kurus izdala visiem tiem, kas nāk līdzī viņas (nākamam) vīram. Tā viņa ikkatram dāvā vai nu apģērbu, vai segu, vai dvieli, vai adījumu no (?) vilnas vai cimdus (vel indusiam, vel mappam, vel mantile, vel texta e lana tibia, vel

41. att. Vecsērene. «Seeren, des Hertzogen zu Churlandt ambthoff, vier meilen von Altwallhoff, lieget südlich an einem grossen vnd tieffen strom, die Düne genandt.» [Pēc Pictura itineris.]

chirothecas). Viņa ātrāk neiet uz lauka, iekāms nav pakalpojusi vecākiem un visās lietās izpatikusi (morem gerat). Tāpat dara arī dēls. Tie, kas izsūtīti papriekš, lai viņu bildinātu, vispirms novēro, vai viņa ir padevīga (morigera) vecākiem un vai rūpējas par ģimenes pienākumiem. Gan vīrieši, gan sievietes ir ļoti piemīļīgi un godīgi cilvēki (amantissimi, honesti). Gaužām retas ir pie tiem slepkavības, zādzības, noziegumi, nešķīstība. Jaunava vajā ar atvāztu nazi to, kas viņu pamudina uz netiklību. Viņa staigā (apkārt) ar diviem pie jostas piekārtiem zvārguļiem, priekšā un pakaļā, bet naktī pastāvīgi ar lāpu. Tā vecāki vienmēr zina, kur ir meita un ko tā dara. Tēvs, meklējot dēlam sievu, neskatās ne uz skaistumu, nedz pūru, ja jaunava ir prātīga (morata), (dzīvības) sulu pilna un neprecēta, tad viņa tiek ar lielu prieku ievesta vīratēva mājās.»

«...Kad Laskovskis³¹ viņiem pavēlēja nocirst kokus, viņi to darija ar lielu nepatīkšanu un ne agrāk, kamēr viņš pats nebija iesācis (cirst). Viņiem, proti, ir pārliecība, ka bīrziņš mājā dievi. Pārliecībai seko notikumi. Viņu mežos, proti, rādās dažādas briesmīgas parādības un spoki vērotāju ausīm un acīm. Tad viens no viņiem prasīja, vai brīv nomizot kokus; kad prefekts deva atļauju, tas ar lielu saņemšanos (magno nisu) nomizoja koku, atkārtodams šādus (vārdus): jūs man nolaupījāt manas zosis, gaiļus un vistas, tādēļ arī jūs padarū kailus. Šis neprātīgais taču domāja, ka starp koka stumbru un mizu dzīvo viņa mājas laimei kaitīgie dievi.» (Tālāk žemaišu dievu uzskaitījums.)

«...Nekur nav baltāka medus ar mazāk vaskiem. No turienes daudz vasku tiek kuģos aizvests uz Beļģiju (Belgium), Franciju, Spāniju...»

«Tais pašos svētkos (t.i., rudenī) viņi aicina mirušos no kapiem uz pirti un pie dzirēm. Viņi noliek tieši tik daudz sēdekļu, dvieļu, segu (indusium), cik būs

ielūdzamo dūmu istabā (tugurio), kas tam nolūkam sagatavota, bet galdu apkrauj ar ēdienu un dzērieni. Pēc tam, atgriezušies savās rijās (mapalia), trīs reizes uzdzer. Kad tas izdarīts, viņi visu pārējo, izlējuši dzērienu, atstāj kapos un tad pasaka ardievas veļiem (manibus). Pa to starpu tie, kas mežos dedzina kokus pelnu dēļ, kurus nevar pieciest aizjūras drēbju valces (fullo-nos), un gatavo kārtis (asserēs), lai sūtītu uz okeānu kuģu materiālus, aiznes (atstātos ēdienus).»

«...Arī livoņi šai laikā, cietās vācu verdzības spiesti, noliek uz mirušo kapiem (monumentis) ēdienu, dzērienu, cirvi un drusku naudas un (dzied) šādu bērū dziesmu: ej, viņi teic, tu nelaimīgais, no šīs (pasaules) apstākļiem labākā mūžā, kur tev vācieši vairs nepavēlēs, bet tu viņiem; tev ir ieroči, ēdiens, ceļa nauda.»

Un vēl, beidzot, daudzos punktos tik oriģinālais un ar saviem norādījumiem vērtīgais Dion. Fabrīcija teksts³²: «...Kad zemnieks grib jāt zirgā, viņš tajā kāpj no labās puses un lieto tikai vienu piesi. Kad viņš jāļ pa mežu, viņš mēdz drīzāk žēli vilkt (ejulare) nekā dziedāt: «Jeru Jeru masculu Jehu Jehu.» Ja viņam pretim gadās kāds vācietis, viņš steidz nolēkt no zirga un (stāvēt kājās), kamēr tas nav pagājis garām. Viņiem nav atļauts nest nekādus ieročus, nedz turēt zeltu. Lielākā daļa no viņiem pārtiek no rudzu maizes un no cūkas gaļas vairāk nekā no vērša gaļas; gavēņus viņi ievēro stingri, un proti, viņi gavē pēc senču paraduma katru ceturto dienu (feriis quartis?). Lielajā gavēnī (in quadragesima) viņi ēd gandrīz vienīgi kāpostus (caules) un rutkus (raphanum). Alu viņi parasti dara jo stipru (?) no miežu iesala ar nokaitētu akmeņu palīdzību (hordaceo brasio, lapidibus braxare sveverunt). Viņi pagatavo miežu miltus (polentae), tos iejauc aukstā ūdenī, tad iekaisa (pinsunt) krāsni; kad (miltu maisījums) tur labi sagrauzdēts, viņi lej tam pāri karsti verdošu ūdeni un tā tam izvilina garšu un saldumu, pēc kam prot darīt tiešām garšīgu alu. Laulības viņi noslēdz, līgavas nolaupot. Viņu kāzās galdi ir klāti dienu un nakti, jo ēdieniem nekad nav brīv pietrūkt: tā dzīvošana un ēšana, viena otru nomainīdama, ilgst trīs dienas. Šādās kāzās vai citās dzīrēs vīri un sievas guļ raibā rindā uz tām pašām lažām (strato). Viņi dzied un dejo, lecot reizē abām kājām. Viņu dziesmas parasti ietvertas distihos, kas saskan ar balsienu vienādu skaitu; lielākā daļa ir asprātīgas un izteic domu divās rindiņās. Visas dziedamas tai pašā tonī un melodijā. Viņu valoda ir ļoti nabadzīga (sterilis), jo vislabāko, ko tu gribētu izteikt, tu nevarētu: tu neiespēj atrast viņu valodā pienācīgus vārdus (vārdus jēdzieniem) — godprātība (virtutem), godīgums (probitatem), padevība (devotionem) un daudziem citiem ļoti vajadzīgiem³³. Šiem ļaudīm bijuši arī kādreiz savi ķēniņi (regulos), no kuriem vienu

sauca par Lībijas, otru par Kursas (Curoniae) ķēniņu. Ir viens, ir otrs atstājis savus pēcnākamos. Tas, kurš valdīja pār Lībiju un Latviju (Libiae et Lothaviae dominabatur), bija savu mitekli cēlis (suam fixerat sedem) starp Salaspili (Kirchholm) un Ikšķili, netālu no Rīgas; tur vēl tagad atrodami pārpalicēji no šīs ģimenes, kas saucas ķēniņa vārdā. (Turpretim) tas (ķēniņš), kas valdīja pār Kursu, dzīvoja Grobiņas apkārtnē, kur vēl tagad ir vesels ciems ar viņa pēcnācējiem, kam dota visu pārējo starpā šī brīvība: viņi hercogam nemaksā citas nodevas kā vien (uzņemas) pienākumu izbarot dažus kara zirgus, kad tas nepieciešams karagājienu gadījumā.»

PIEZĪMES

¹ Sk. manu Rīgas humānista S. Franceļa poēma Par īsto dižciltību un zinību cieņu. Fil. biedr. raksti, V (1925), 34.—35., 56.—59. lpp. u.c.; sal. arī Alt-Rīga, 8.—9. lpp.

² Op. cit 56. lpp. uti.

³ Op. cit. passim, it sevišķi 5. lpp. un attiecīgos komentārus.

⁴ Bez nupat citējamās Franceļa poēmas jāpiemin no daudziem citiem tekstiem slavenā Solīkovska citā vietā jau citētā Paraenesis ad Livones, kur atrodam pieminētus pozitīvā vai negatīvā nozīmē daudzus Livonijas muižnieku vārdus.

⁵ It īpaši dzīru apraksti Bekera-Pistorija poēmā Elegia de nobilium origine vera et vitlosis eorundem moribus (Alt-Rīga, 9. lpp.).

⁶ Alt-Rīga, 9.—10., 131.—132. lpp.

⁷ Alt-Rīga, 129. lpp. utt.

⁸ Citi Rīgas humānisti parasti apcer vai piemin latviešu zemnieku senos ticējumus un kultus, bet mazāk runā par šo ļaužu «physique». Ziņas un isie aizrādījumi savākti manā Alt-Rīga pie attiecīgajiem Bas. Plīnija pantiem.

⁹ Latīņu oriģinālu sk. minētā darbā 58. lpp. 1. piezīmē (daļu par krieviem pašā oriģināl-izdevumā).

¹⁰ Sk. Quelques nouveaux matériaux, 239., 240. un 264. lpp.

¹¹ Sk. Sebastian Münster, Leben, Werk, wissenschaftliche Bedeutung von Victor Hantzsch (XVIII sējums: Abhandlungen d. philol.-hist. Classe d. Königl. Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften. Leipzig, Teubner, 1898), p. 27—28; (1. izdevums 1544. g. vācu un latīņu valodā) «Die deutschen Ausgaben von 1545, 1546 u. 1548 sind wenig veränderte Nachdrucke der Editio princeps. Die beiden Ausgaben von 1550 dagegen zeigen eine Fülle von Berichtigungen und Ergänzungen und wurden 1552 fast unverändert reproducirt. Di Zusätze der folgenden Auflagen rühren nicht mehr von Münster her» (viņš miris 1552. g.). Šo 1544. un 1550. g. izdevumu sevišķā izcelšana ļoti labi apgaismo arī Livonijas aprakstus tajos: kā varam redzēt no attiecīgajiem tekstiem, jau sirmais Minsters vēl arvien centies gūt jaunu informāciju un tādēļ viņa ziņām, cik varam saprast no viņa paša vārdiem, ir vismaz divi informatori (sk. tālāk). Cik nopietni un ar kādu interesi Minsters skatījies uz savu izdevumu, starp citu, pierāda tas, ka 1550. g. izdevumā viņš ievietojis — kāda eksotisma milestība! — Tēvareizi latviešu valodā.

¹² Zur Würdigung der Kultur Altlivlands im Mittelalter und 16. Jh. (Historische Zeitschrift, Bd. 151, Heft 1, 1934, g.) 44. lpp. utt.

¹³ T. Zeiferts, Latviešu rakstniecības vēsture, I, 237—238 (pēc 1. izdev.). Sal. Hans Hasentödter, Ein preussischer Dichter des 16. Jh. von O. Günther (Zeitschr. d. Westpreussischen Geschichtsvereins. Heft 55, Danzig, 1913).

¹⁴ Sk. 12. piezīmē minētā raksta 45. lpp.

¹⁵ Seb. Minstera Gewährsmann gan nav nebūt vienīgais, kas no ārzemniekiem vāciešiem Livonijā nav varējis «noturēties». Nav brīnums, ka viņi neskopojas ar «komplimentiem» par Livonijas kungiem. Domāju, ka nebūs taisnīgi vainu meklēt vienā pusē vien, vēl jo vairāk, ka dažu Livonijas aprindu tikumi mums labi pazīstami no citiem avotiem. Piemēra dēļ nosaucu divus labi redzamus vārdus no pavisam dažādiem interešu laukiem: humānistu Cigleru (sk. Alt-Riga) un vēlāko Jāņa IV opričņiku Štādenu. Sal. Max Bär, Eine bisher unbekannte Beschreibung Russlands durch H. von Staden (Histor. Zeitschr. 3. Folge, Bd. 29, S. 229).

¹⁶ Par šo «Jehu» sk. arī Scriptores rer. livon. II, 525, kur ievietots hronoloģiski pirmās rakstos reģistrētās latviešu tautas dziesmas teksts līdz ar attiecīgo melodiju; sk. arī tālāk citātu no Dion. Fabričija hronikas.

¹⁷ Daudzas sīkākas attiecīga sakara liecības sakrātas manā rakstā Dažas 16. gs. liecības par Livonijas zemnieku stāvokli, paražām un kultiem. Burtnieks, 1927, Nr. 5. un 6.

¹⁸ Arī nedraugam būtu grūti argumentēt «smagāk!»

¹⁹ Te jācītē kāds no retajiem Livonijas viduslaiku vēstures juridiskiem tekstiem, kur minētas latviešu paražas, piemēram, Statula provincialia concilii Rigensis (1428). (Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch, VII n. 690):

Cap. 19. De sepulturis.

...Antiquum gentilitatis morem, a nonnullis neophitis sive rusticis hujus patriae hucusque abusive continuatum, quo sacra cimiteria contempnendo preeligunt se in campis silvestribus cum feris sepeliri ac etiam in quibusdam locis prophanis, ubi ipsorum parentes et amici sue gentilitatis temporibus sunt sepulti, et etiam plerumque in ecclesiis et cimiteriis consecratis convivia preparant, defunctis eorum parentibus et amicis cibum et potum exhibentes, credentes hoc in eorum cedere consolacionem, aliasque diversas sue gentilitatis perfidias ibidem exercentes, desiderabiliter abolere cupientes, precipimus...

Cap. 27. De reliquiis et veneracione sanctorum.

Etsi sacti canones inhibeant corpora fidelium mortuorum, etiam si per eos miracula facta comprobentur, absque Romane ecclesie auctoritate publice venerari, nonnulli tamen rustici et incole in provincia nostra Lyvonie non reliquias fidelium defunctorum venerando, sed, quod detestabilis est, in gravissiman Dei offensam adeo inherent supersticiose ydolatrie ex demonum subtilitate adjuvante, quod, fiducia creatoris et sanctorum suffragiis penitus derelictis, a naturalibus effectibus et viioribus creaturis, scilicet a tonitruo, quod deum suum' appellant, a serpentibus, vermibus et arboribus, in quibus confidunt, incrementum rerum suarum temporalium ac infelicem suam expectant felicitatem, propter quod non immerito ira Dei descendens in filios diffidencie eandem provinciam continuis quasi pestilenciis, dampnosis gwerris et intollerabili caristia a multis annis actenus graviter afflixit. Et quia particeps censetur ydolatrie, qui, cum prohibere potest, permittit, ydolis ymolari, desiderantes de opportune provisionis remedio providere, omnibus prelatiis et sacerdotibus, curam animarum gerentibus, universis quoque secularibus, cujuscunque status vel condicionis aut ordinis fuerint, in eosdem ydolatras dominium pretendentibus vel

jurisdictionem, in virtute sancte obediencie et sub interminacione malediccionis eterne firmiter injungimus, quatenus ad extirpacionem hujus abhominabilis et supersticiosi cultus, quem divina vindicta nunquam dimittit inultum, totis suis conatibus, eciam, si opus fuerit, invocando auxilium brachii secularis, exactissima diligencia sint intenti, sicut Deo in strictissimo ejus judicio sue villicacionis debitam desiderant reddere racionem. (Sk. arī Cap. 42. De sortilegiis). — Šai vietā der lieku reizi pieminēt mūsu senatnei tik vērtīgās rindiņas pāvesta Innocenta III 1199. g. bullā (sk. manu Latvju kultūras vēsture, Latv. konv. vārdnīcā, XI sēj.).

²⁰ Pilns virsraksts: Sarmatiae Europaea descriptio, quae Regnum Poloniae Lituaniam, Samogitiam, Russiam, Masouiam, Prussiam, Pomeraniam, Liuoniam, et Moschouiae, Tartariae-que partem complectitur. — Alexandri Gwagnini Veronensis, Equitis Aurati, peditumque profecti, diligentia conscriptae (citēju pēc pirmā, 1578. g. izdevuma).

²¹ Sk. Kronika Polska, Litewska, Żmodzka i Wszystkiej Rusi Macieja Strijkowskiego... przez. M. Malinowskiego... Warszawa... 1846, I, 22.—25. lpp.

²² Sk. manu Latvju kultūras vēsture, Latv. konv. vārdnīcā, XI sēj., 21629. lpp. utt. (sk. arī III daļas 3. nodaļas beigās).

²³ Nupat tālāk citējamais zviedru augstais garīdznieks un vēsturnieks arī izsakās par līdumu lišanas un druvu kopšanas tehniku; lūk, attiecīgā vietā viņa lielajā hronikā: (Liber XIII, Cap. V) «De cinericijs, et siluestribus agris. — Vetusto tempore unicuique in funiculo distributionis ager proprius diuisus, et deputatus erat, censuque descriptus, ut possessio sua nulli habetur incerta, quam pro tributorum susceperat quantitate soluendam. Attamen oborto per occasionem latiore terrarum spatio, et fertiliori, nulli uiolentiam faciens, quisque contendit pre ingenio et uiribus aliquid superaddere solo, quesito. Et hinc est, quod uirgulta noxia importunitate in uicinioribus syluis nascentia euulsis cespitibus pro fertiliore agro formando igne supposito conatur auferre, ne radicum quidem capilli, et syluestre asperitates paulatim surgentes, agrorum uisceribus inserantur, et more uiperino prolem sibi foecunditate contraria nutriat, unde se propago uentura corrumpat. Cineribus itaque ex cespitum, uirgarumque et sarmentorum combustione super faciem terrae relictis mira foecunditas exurgit, ut siligine presertim, rapisque, et papauera, lino et canapo seminatis, multiplicatus enascitur fructus. Cauent tamen, ne sic solutus ignis, obuvas populetur incendio syluas: et hoc circa rupes, et aquas: quarum obiectu, ne amplius coalescat, metas impermeabiles ponunt. Alioquin euenit, ut uiritim singuli domos exeant a toto territorio, pro restinguendis flammis, ueluti contra hostes, omnia incendijs et rapinis crudeliter deuantantes.» (Sal. arī cap. VI De fertilitate talium agrorum).

Šai vietā jāsniedz arī vienīgā man zināmā 16. gs. liecība par latviešu zemnieku mežu lišanas darbiem (sal. Alt-Riga, 53, 151—152). Livonijas humānists Bas. Plīnijs savā Rīgas slavinājuma dzejolī raksta šādi (panti 501—509):

Quid? Si commemorem quis credat, vomere nullo

Terra quod haec fruges saucia facta ferat?

Incola subiectis siluas crepitantibus vrit

Flammis, radices stirpitibus interimens,

Commixto leuiter rastris crepitantibus atro

Concredet cineri semina, lucra petens.

Nec spes frustratur, magno cum foenore, spicis

Fluctuat inflexis multiplicata seges.

Vera cano...

(Un kā? Kas gan man ticēs, ja teikšu, ka (šī) zeme, arkla neievainota (neuzplēsta), nesīs augļus? Zemnieks dedzina mežus, tiem pakūris apakšā uguni un iznīcinot tos ar sākņēm. Tad, kapļiem skanot, viegli iejauc sēklu tumšajos pelnos, tā gaidīdams sev peļņu. Un cerība to neviļ, jo bagātīgi atmaksā (reiz) viņos daudzkārt vairota sēkla uz leju noliektām (smagām) vārpām. Es stāstu patiesību...)

Jācītē vismaz pāris teikumu arī no vēlākā Einhorna (Ss. rer. livonic. II, 593): Dieses Mittel (t.i., zemkopība) haben sich die Letten in diesem Lande, als des allerersten und natürlichen gebraucht, und sich von Altersher vom Ackerbau erhalten. Weil aber hie im Lande eitel Holtzunge und grawsahme grosse Wälder gewesen (retinājums mans — *A. Sp.*), hat ein jeglicher unter ihnen sich bemühet dieselben mit grosser Mühe und Arbeit zuverhawn, abzuröden und gleich zu machen, damit er pflügen und säen könnte, und jhme Aecker zuwege bringen möchte...

²⁴ Resp., tā saucamās «Červonnaja Rus» iedzīvotāji, kurus apceramajā laikmetā tik gleznaini aprakstījis poļu dzejnieks humānists Klonovičs (Klonowicz) savā poēmā Roxolania.

²⁵ Sal. pazīstamos laika pareģojumus Vergīlija Georgikas I grāmatā (attiecībā uz teksta vietu sk. I, 399—400).

²⁶ Sal. arī tās pašas grāmatas cap. VII (De trituratione per hyemem), cap. VIII (De diuersitate messium colligendarum) u.c.

²⁷ Darbs iespiests tiktāl, ka sasniedzis Einhornu, tātad 17. gs. pirmo pusi. Citēts jau prof. K. Strauberga «Latvju mitoloģijā» (Latv. konv. vārdnīcā, XI sēj.). Iespējās loksnes man tika izsniegtas (no izdevniecības W.F. Häcker) ar darba īpašnieces, resp., Latviešu literāriskās biedrības priekšniecības, resp., priekšnieka Dr. Zēversa atļauju. Atļaujot par to šeit izteikt savu sirsnīgu pateicību.

²⁸ Sk. attiecīgo nodaļu 341. lpp. utt.

²⁹ Šinī vietā būs pienācīgi un vērtīgi citēt bar. Herberšteina pieminēto «arklu revolūciju» Žemaitijā (Rer. Moscovitarum Comm. 1. izd., 1549. g.): «Terram non ferro, sed ligno proscindunt; quod eo magis mirandum, cum terra eorum tenax et non arenosa sit, quaque pinus nunquam crescit. Araturi ligna complura secum portare solent, sci icet, ut uno fraco, aliud atque aliud, ne quid in mora sit, in promptu habeant. Quidam ex prouincie prefectis, quo provinciales graviore labore levaret, multos ferreos vomeres adferri fecerat. Cum autem eo sequentibusque aliquot annis segetes aliqua coeli intemperie expectationi agricolarum non responderent, vulgusque agrorum suorum sterilitatem ferreo vomeri adscriberet nec aliud quicquam in cause esse putaret. Praefectus veritus seditionem, amoto ferro suo eos more colere permisit.»

³⁰ Lietuvas dūmu istabas ir bijušas slavenajam juristam Roizijam (spānietim pēc dzimuma) par burleskas poēmas objektu tā saucamā makaroniskā stilā (poļu valoda jaukta ar latīņu valodu): In Lituanicam Peregrinationem (tekstu sk. Alt-Riga, 134.—135. lpp.).

³¹ Laskovskis, faktiskais Lasicka-Lascija informators, par viņa lomu daudz stāsta Manharts, Op. cit. 349. lpp. utt.

³² Ss. rer. livon. II 442. Citāta sākumu sk. nodaļā par ticējumiem un nodaļā par latviešu ārējo izskatu.

³³ Arī šobrīd, kad mēs, latvieši, jau nu būtu cik necik «civilizējušies», pat mūsu visbargāko soģu acīs, ar minēto terminu tulkošanu iet grūti. Še manās acīs ir lieks pierādījums tam, cik lielā mērā bijuši inkongruenti mūsu un ienācēju jēdzieni, resp., to nianses par probitas un devotio, piemēra dēļ. Lai nu ko var iedomāties atņemt senajiem latviešiem, bet šīs divas īpašības kā tādas gan ne. Še, kā saku, mums atkal reiz ir darīšana ar mūsu sevī iemītošo īpatnību, kā mūsu mitoloģijā, metrikā, tautas dziesmu liriskajā koncepcijā u.c.

3. Dažas liecības par latviešu ticējumiem un kultiem

Arī šīs nodaļas teksti ir izmeklēti un sakārtoti pēc principiem, uz kuriem norādīts grāmatas trešās daļas ievadā. Uzsvars izdarīts, atlasot tekstus, kas konstatējamā kārtā sarakstīti ar aculiecinieku roku vai pēc to diktāta un atstāstījuma, ar nolūku meklēti pēc iespējas spilgti un izteismīgi nostāsti, izteismīgi arī tai ziņā, lai spētu atraisīt mūsu fantāzijā dzīvas darbības, reālas norises gaitu. Neesmu centies sniegt lielu daudzumu liecību, vēl jo vairāk tādēļ, ka vākšanas un pētīšanas darbs mūsu seno ticējumu un to izpaušumu liecībās ik dienas paplašinās un padziļinās un sāk jau izrādīt noteiktu tieksmi iziet laukā no priekšdarbu un pirmo sintētisko kopsavilkumu fāzes: ja dzirdam minētus profesoru P. Šmita¹, A. Švābes², K. Strauberga³ u.d.c. vārdus, godam minot arī vecākās paaudzes pētnieka Manharta⁴ darbu, kura izdošanu daudzi gaida ar nepacietību, tad jau varam pienācīgi novērtēt tos sasniegumus šai laukā, uz kuriem varētu bāzēties tālāko pētnieku analīzes. Kā jaunākais mēģinājums ir bibliogrāfiski, ir metodoloģiski nospraust latviešu senās mitoloģijas apmērus un saturu pienācīgi apsveicams prof. K. Strauberga raksts *Latvju mitoloģija Latviešu konversācijas vārdnīcas XI sēj.*, 21708.—21752. lpp.

Lai tiktu pie savu lietu izpratnes, mums atkal jātaisa garāki izlocīti aplinkus gājieni, atkal jāgriežas pie autoriem, kas aprakstījuši galvenām kārtām abu mūsu asinsradnieču tautu paražas, ticējumus un kultus. Tur nekas nav grozāms: katrai lietu situācijai savs izskaidrojums, jācenšas tikai panākt, cik to var iespēt, lai būtu izeja no visādām situācijām. Iesāksu ar savā laikā labi zināmo un arī tagad jau pienācīgi novērtēto Maļecka (alias Maletija⁵, Menetija) grāmatiņu *Libellus de Sacrificiis et Idolatria Veterum Borussorum, Liuonum, aliarumque uicinarum gentium...* (grāmatiņa par veco prūšu, livoņu un citu kaimiņu cilšu upuriem un elku dievību, I izd. Karaļaučos 1551. gadā). Nepieciešamā kārtā še klāt piespraužama atvainošānās no manas puses, ka tālāk sniedzamais citāts arī savukārt nopietni «apdraud» grāmatas trešās daļas nodalījuma shēmu. Mazajai Maļecka grāmatiņai ir augsta literāra radniecība. Ar Karaļauču universitātes pirmā rektora G. Sabīna starpniecību⁶ tā ieguvusi it kā laikmeta estētiskā diktatora, kardināla Bembo iespaيدا pavēni un līdz ar to «ziemeļu barbaru» iztrauktie un vajātie dievi nonākuši, it kā no senas pagātnes pīšļiem izcēlušies, renesanses kultūras spožuma priekšā. Baltijas jūras smilšaino un mežaino krastu gadu tūkstošu vecās kosmogoniskās vīzijas

un itāliešu renesanses pilis! Kāds anahronistisks sinhronisms! Kam ērmīgs, kam traģisks. Kādā savā agrākā darbā esmu centies pierādīt un iedomājos to zināmā mērā izdarījis esam, ka tieši pa šo pašu ceļu, t.i., no kardināla Bembo uz viņa mīļo skolēnu G. Sabīnu un no pēdējā uz dažiem Livonijas, resp., Rīgas humānistiem «dodas» uz mūsu vēsajiem krastiem «atjaunotie», «atdzimušie» klasiskās senatnes dievi savā jaunās literatūras modes ornātā: upju dievi ar savu nimfu kortežu. «Daugavas tēvs» (Duna pater), pēc augstiem un lepniem paraugiem, nodarbojas ar pareģojumiem, resp., slavinājumiem. Tiešām, vēsturē, tāpat kā cilvēku psiholoģijā, kur neizdibināmā bezdibeņiem cenšas liekties pāri smalkie prāta tilti, spēj reizēm sastapties visbrīnumainākie laikmetu kontrasti; to vienkārši un dziļi pateicis kāds no modernās pasaules vēsturnieku ģints vispirmajiem — Fistels de Kulanžs⁷: «Quel souvenir peutil nous rester de ces générations qui ne nous ont pas laissé un seul texte écrit? Heureusement le passé ne meurt jamais complètement pour l'homme. L'homme peut bien l'oublier, mais il le garde toujours en lui. Car tel qu'il est lui-même à chaque époque, il est le produit et le résumé de toutes les époques antérieures. S'il descend en son âme, il peut y retrouver et distinguer ces différentes époques d'après ce que chacune d'elles a laissé en lui.»

Maļeckca ziņas un tēlojumi neizceļas ar sevišķu precizitāti: nav viegli tos droši saistīt ar noteiktām vietām vai pat ciltīm, bet konkrēti šie tēlojumi ir diezgan, un arī iemesli skaidri, kādēļ tie tādi; Jānis Maļeckis saka: «To, ko stāstīju par šo ļaužu māņu pilniem rituāliem un ceremonijām, pa daļai redzēju savām acīm, pa daļai dzirdēju no ļaudīm, kam var ticēt.» Jāņa dēls Hieronīms Maļeckis otrā izdevumā piemetina no sevis: «Mans tēvs ir bijis pie dažiem no aprakstītajiem elku kalpotājiem un atradies klāt pie viņu rituālu un upuru (izpildīšanas).»⁸ Nupat sniedzamais izvilcums zināmā mērā pierādīs izteiktos apgalvojumus.⁹

«Tiktāl par upuriem,¹⁰ tagad stāstīšu par kāzu, bērnu paražām, ne mazāk smieklīgām un māņu pilnām lietām. Sudaviešu, kuršu, žemaišu un lietuviešu (tautās) jaunavas precību gados daudzos novados nēsā zvārgulīti, kas, piesiets ar auklu pie jostas, nokarājas līdz ceļiem; jaunavas netiek izprecētas (kā citur), bet tiek nolaupītas pēc veco spartiešu parauga, kuru bija ievēdis Likurģs. Viņas nolaupa nevis pats līgavainis, bet divi līgavaiņa radnieki (cognatis). Pēc tam, kad tās ir nolaupītas, tikai tad tiek prasīta vecāku piekrišana un noslēgtas laulības. Kad svin kāzas, līgavu ved trīs reizes apkārt pavidam, pēc tam to turpat nosēdina krēslā, tā sēdot, tiek mazgātas viņai kājas. Ar to ūdeni, ar kuru tika mazgātas līgavas kājas, tiek apslacīta laulības gulta un visi mājas trauki. Tiek apslacīti arī viesi, kas ielūgti kāzās. Pēc tam līgavas muti notriepj ar

medu, bet acis aizklāj ar plīvuru; tā ar aizklātām acīm viņa tiek vesta pie visu ēku durvīm, kurām viņai jāpieskaras un jāpiesit ar labo kāju. Pie katrām durvīm viņai kaisa virsū kviešus, rudzus, auzas, miežus, zirņus, pupas un magones. Tam, kas seko līgavai, ir maiss pilns ar dažāda veida zemes augļiem: kad viņš tos kaisa līgavai virsū, viņš saka, ka viņai no visa tā nekā netrūks, ja godprātīgi pieturēsies ticībai un rūpēsies par mājas lietām ar pienācīgo čaklumu. Kad tas izdarīts, līgavai noņem plīvuru, un tad svin dzīres. Vakarā, kad līgava jāved uz laulības gultu, deju laikā viņai nogriež matus; kad tie nogriezti, citas sievas viņai uzliek sniegbalta lina galvassegu, kas sievām jāvalkā, līdz kamēr tās dzemdē dēlu. Tik ilgi sievas vēl var skaitīties kā jaunavas. Beidzot viņu ievēd guļamā kambarī, kur, dabūjusi sitienu un žagarus, tiek iesviesta gultā un nodota vīram. Tad viņai atnes uzēdām (pro bellarijs) āža vai lāča dzimumdziedzerus, jo pastāv ticējums, ka jaunās sievaš kļūst auglīgas, ja viņas pašā kāzu dienā tos ēd, un šī paša iemesla dēļ kāzām netiek kauts neviens kastrēts lops.»¹¹

«Bērēs zemnieki izpilda šādus rituālus. Viņi uzģērbj mirušo līķiem drēbes un apavus un tos taisni nosēdina uz sēdekļa; aizgājēja tuvinieki sēd tam apkārt, uzder un dzīro (helluantur). Kad alus izdzerts, tad iesākas bērū gaudas, kas krievu valodā skan tā: Ha lele y procz ty umar! Azatu niemel krasnonue zony? Tas ir: vai man, kādēļ tu miri? Vai tev trūka ēdienu un dzērienu? — Tā vaidēdami, viņi pēc kārtas skaita visas tā laicīgās mantas, kura nāvi viņi apraud, proti, sievu, bērņus, aitas, govīs, zirgus, zosis, vistas u.c. Katru no šīm lietām uzskaitīdami, dzied šo bērū refrēnu (naeniam): kādēļ gan tu miri, tu, kam viss tas piederēja?»

«Pēc bērū gaudām viņi līķim dod dāvanas, proti, sievietei diegus un adatu, vīram autu (linteolum), kuru apsien mirušajam ap kaklu. Kad līķi ved uz kapiem, daudzi zirgos jāģ bērīniekiem pa priekšu vai blakus līķa ratiem un ar kailiem zobeniem cērt gaisu, saukdami: geygeythe begoythe peckelle! — t.i., bēdziet projām jūs, dēmoni! Tie, kas rīko bēres, met kapā naudas gabalus, it kā apgādādami mirušo ar ceļa naudu, bet, kad mironis ir ielaists kapā, noliek arī pie tā galvas maizi un pilnu krūzi alus, lai dvēsele neciestu slāpes un badu. Atraitne rītos un vakaros, saulei lecot un noejot, sēģ vai guļ uz mirušā vīra kapa un vaimanā trīsdesmit dienas no vietas. Tuvinieki sarīko bērū dzīres trešā, devītā un četrdesmitā dienā, skaitot no bērēm. Uz šām dzīrēm viņi ielūdz aizgājēja dvēseli, to saukdami ārpus durvīm. Šais dzīrēs, kurās viņi ziedo senču gariem, visi sēģ galdam riņķī kā mēmi un nelieto arī nažus. Pie galda apkalpo divas sievas, kas viesiem pasniedz ēdienu bez nažu lietošanas. Ikkatrs no viesiem no katra ēdiena nosvieģ drusku zem galda, ar ko viņi iedomāģas

barojam aizgājušā dvēseli, tāpat izlej drusku no dzēriena. Gadījumā, ja kaut kas nokrīt no galda zemē, to viņi augšā neceļ, bet atdod ēšanai atstātajām dvēselēm, kā viņi paši mēdz teikt: tām taču neesot neviena dzīva tuvinieka vai drauga, kas tās varētu pacienāt. Maltītei beidzoties, viņu svētnieks (sacrificulus) pieceļas no galda, izslauka ar slotu istabu un izmet mirušo dvēseles līdz ar saslaukām kā blusas, pie tam viņi skaita lūgšanas, lai dvēseles atstātu māju. «Jeļi, piļi, duscice, nu uuen, nu uuen», t.i., «Mīļās dvēseles, jūs ēdāt un dzērāt, (tagad) ejiet laukā, ejiet laukā!» Pēc tam viesi sāk sarunas savā starpā un sacenšas kausu (tukšošanā). Sievas uzdzēr vīriem, vīri savukārt sievietēm un tad savā starpā saskūpstās.»

«To, ko es stāstīju par šo cilšu māņu pilniem rituāliem un ceremonijām, pa daļai redzēju pats savām acīm, pa daļai dzirdēju no uzticības cienīgiem cilvēkiem. Bet Tu, viscienījamais Sabīn, kas parasti atrodi prieku dažādu lietu izzināšanā, tās gudrības dēļ, ar kuru tu esi slavens, tu, lūdzams, labvēlīgi uzņem visu to, ko rakstījis cilvēks, kas tevi ļoti mīl.»

Un, taisot vēl lielāku likumu, jo, Dantes vārdiem runājot, la diritta via era smarrita, ielasīsimies ar uzmanību un mīlestību kādā 16. gs. vācu hronikā, kas daudz stāsta par seno prūšu, it īpaši par «pasaules aizmirstā» Sudāvijas stūra ticējumiem. Stāsts, kuram arī Manharts dāvā pilnīgu uzticību¹², ir ne vien spilgts un reljefs; tas savā vientiesīgajā valodā pat prot radīt savādas un, ja grib, baigas vīzijas¹³, tas, beidzot, ar savā vienkāršuma spēku rāda fatālo, senā baltu Olimpa Götterdämmerung: sic transit!

Lūkass Dāvids savā Preussische Chronik, kas izdota 1812.—1817. g., bet sarakstīta 16. gs. otrā pusē, saka (p. 116 utt.): «...Te nu man jāstāsta kāds brīnumains stāsts par upuru (nešanu), kuru izdarījuši Sudāvijas jūras krastā dzīvojošie zemnieki 1520. g. savas drošības dēļ. To man atklāja kāds drošs (glaubwürdiger) un patiesā ticībā pie Dieva atgriezts prūsis uz manu un citu labu draugu daudzkārtēju lūgumu. Viņš tika lūgts (stāstīt) par prūšu senajiem upuriem un paražām, kas viņam deva vairākkārtēju izdevību darīt zināmu mana prāta uztverei to, ko viņš par šīm lietām zināja. Viņa atbilde bija šāda. Kā darījuši senie (prūši), par to laikam būšot rakstos rakstīts un (uzzināts) no ļaudīm, kas par to zinājuši, viņš no tā visa nezinot nekā un tādēļ nevarot arī nekā stāstīt, bet par to gan, kas noticis viņa laikos, viņa pieredzē, viņš gribot uz manu lūgumu visu izteikt pēc iespējas skaidri, nekā neizdomājot (erdichten), tikai patiesi attēlojot notikušo. Visu izteikto vajadzības gadījumā viņš prātīšot pierādīt ar drošu, vēl dzīvu cilvēku liecībām. 1520. gadā varenais un augstdzimušais firsts un kungs Albrehts, Brandenburgas vecākais markgrāfs un hercogs, tai laikā vēl Mūsu Mīļās Jeruzālemes Dievmātes Vācu ordeņa

Prūsijā virsmestrs, bija nonācis naidā un atklātā karā ar vareno un augstdzi-
mušo firstu un kungu, kungu Sigismundu, Polijas ķēniņu etc., un poļi šī
iemesla dēļ bija iebrukuši vispirms prūšu zemes Pomerānijas, vēlāk arī Natan-
gijas un Bārtas novados, kas vēl piederēja minētajam ordenim, un gāja pāri
visai zemei ar lielu kareivju pulku, to putināja un postīja ar laupīšanu, dedzi-
nāšanu un slepkavībām, ieņēma arī vairākas pilsētas. Tad nu tie ļaudis, kas
dzīvoja Sudavu zemē, ik dienas, bet sevišķi naktīs, varēja redzēt (ugunsgrēka)
blāzmas (atspoguļojamies) virs (saviem) ūdeņiem, viņi zināja arī, ka augšmi-
nētais virsmestra kungs, viņu valdnieks, tai brīdī nav sagatavojies karam un ka
viņa (karavīru) pulciņš zemes apsardzībai ir niecīgs, tādēļ viņi baidījās, nere-
dzēdami nekādu palīgu un glābiņu, ka ienaidnieki, kuru kuģus viņi jau bija
redzējuši pa daļai jūrā, pa daļai marē (aufm Habe), ka tie, tāpat kā citus, ja viņi
nemaz nepiesargāsies, viņus apkaros un samaitās. Viņiem tādēļ bija lielas
rūpes un bieža padomu prasīšana un došana, kā izvairīties no gaidāmās nelai-
mes. Kad nu ikkatrs no viņiem bija lielās bailēs, lika kāds brīvnieks (ein Freie),
vārdā Valtin Supplitt, kas bija pazīstams viņu svētnieks (Waideler), darīt
zināmu, ka viņam gan esot padoms, kā atturēt ienaidniekus no šīs zemes. Ja
viņam būtu priekšniecības atļauja un savu kaimiņu piekrišana un palīdzība,
tad (viņš tā izdarītu), ka neviens no kuģiem, kas tikuši redzēti, tai vietā
nepiestātu pie krasta. Pamatojoties uz šiem mierinājumu vārdiem, divi vīri no
Sudavijas jājuši uz Karaļaučiem ar nolūku dot viņu virsmestra kungam. Vai
vīri par savu uzdevumu runājuši un ar ko un kā, tas (stāstītājam) neesot
zināms, bet viņi neesot ilgi palikuši projām un likuši darīt zināmu, ka virsmes-
tra kungs, viņu žēlīgais valdnieks, esot šai briesmu brīdī bijis ar mieru, ja tikai
kāds atrastos, kam būtu bijis labs padoms un palīdzība, kas zemei būtu pienā-
cīgs un nāktu par labu. Ar šādu atbildi devušies abi jūrmalas zemnieki, kopā
ar citiem, pie minētā burvja Valtīna un viņam paziņojuši firsta žēlīgo atbildi
un labvēlīgo atļauju, un lūguši, lai viņš uz šo lūgumu darītu visu to, ko varētu
labu darīt, cik ātri (varēdams), lai nenotiktu nelaime. Uz to minētais Valtīns
Suplīts (Valtin Supplitt) atbildējis, ka viņš gribot ar dievu palīdzību izpildīt,
ko solījis. Lai to izdarītu, viņam vajagot dabūt pilnīgi melnu bulli, t.i., vērsi
(Bollen, das ist Stier oder Farren), kuru viņš gribot upurēt jūras malā visu
klātbūtnē, pēc veca paraduma un viņu tēvu paražas, — tāpat (viņam vajagot)
divas mucas laba alus; to visu jūrmalas ļaudīm pēc izdarītās upurēšanas va-
jagot jūras krastā apēst un izdzert. Tā kā zemnieki vēl no seniem laikiem
pieturējās pie elku dievības un dzīvošanas, tie uzklausa šādas Suplīta runas
ar prieku un patikšanu, tie nevilcinājās, piegādāja jo drīz prasīto: melno
vērsi vai bulli un arī divas mucas laba alus. Kad nu (svētniekam) abas lietas

bija piegādātas, viņš tās lika nogādāt jūras malā netālu no «Rontau» (?), kurp pavēlēja zemniekiem viņam nākt līdz. Līdzī skrējuši arī daudzi jaunie zemnieku dēli, lai redzētu upura (mielastu). Kad nu visi bija nonākuši vietā, kuru svētnieks bija izraudzījis darbībai, viņš pats nokāva un nodrāja vērsi vai bulli, izņēma iekšas un pēc tam, kad bija vērsi vai bulli sacirtis gabalos, sadedzināja iekšas līdz ar kauliem, bet gaļu ielika ūdens katlā, izvārija un iemeta sāli ēšanai. Visu tā rīkojot, viņš esot darījis visādas burvības un ērmīgas kustības (viell gauckelwercks vnd seltzame geberde) ar rokām un kājām un pie tam skaitījis savas savādās prūšu lūgšanas dieviem. Kad nu gaļa bija izvārijusies mīksta, viņš jūras malā sagatavojis maltīti, un tad nu visi, cik vīriešu tur bijis, — sievietēm nebijis brīv tur klāt būt — ēduši gaļu un dzēruši alu, un daļa no gaļas un alus palikusi pāri. Bet, kādus rituālus (Cereemonien) un kādas kustības izdarījis šis svētnieks, rīkojot (upuru) dzīras un pēc tam dzerot (upuru kausus), to es (t.i., autors) nevarēju dabūt zināt. Nedaudzas dienas pēc izdarītā upura parādījās (jūrā) atkal vairāki kuģi, bet tie nepiestāja nevienā krasta vietā, arī to laivas ne. Bet, kādēļ tie nepiestāja, to izskaidroja vēlāk daži (jūrnieceki), kas atradās uz šiem Dancigas kuģiem, tad, kad pēc kara beigām tie nonāca Sudavijā. Neesot bijis iespējams pietikt krastam, — lai gan viņi no Dancigas izbraukuši ar nolūku aplaupīt un izputināt sudaviešus, kas vēl nebija aizmīti, — tā iemesla dēļ, ka viņus atturējušas brīnumainas parādības (wunderliche Uerblendungen): Sudavijas jūras krasts viņu acīs guvis dīvainu un ērmīgu izskatu; viņiem licies, ka nekad mūžā nebūtu redzējuši briesmīgāku un baigāku vietu par šo; viņu acīm rādījušies ļoti augsti un lieli smilšu kalni, apauguši bieziem mežiem tā, ka cilvēkam neesot bijis iespējams tur izkāpt; krastu viņi nekādi nevarējuši sasniegt, tādēļ arī jūrnieceki, kas šīs vietas labi pazinuši, sākuši domāt, ka te notiekot kas nelabs, un tādēļ, lai izvairītos no lielām briesmām, viņi, nekā napanākuši, atkal devušies Dancigas virzienā. Kad nu sudavieši dzirdējuši šo jūrnieceku stāstu, viņi piedomājuši pie sava svētnieka upuriem un lūgšanām (rede) un bijuši pārliecināti, ka tas ar savu mākslu panācis minēto un tādā mērā apžilbinājis jūrniecekiem acis, ka tie, nekā neizdarījuši, bijuši spiesti aizbraukt; viņi pēc tam svētnieku turējuši lielā godā un cieņā.»

«Bet pēc izdarītā upura radusies jauna nelaime, un jūrmalas zemniekiem notikusi tāda klizma, ka viņi no vērsa nokaušanas laikiem sešu vai septiņu gadu laikā nav varējuši sazvejot nekādas zivis. Šie jūrmalas zemnieki centušies tai laikā izdarīt visdažādākos mēģinājumus, lai dabūtu tikpat daudz zivju, kā tas bijis agrāk, bet viss tas bijis veltīgi un veltīgas arī pūles, kas visiem bijušas, atskaitot tos, kas uzdrošinājušies jūrā braukt tālāk nekā parasts, proti, 5—6

jūdzes, ar lielām briesmām savām dzīvībām. Tie, kas tā uzdrošinājušies darīt, tomēr kaut ko saķēruši, bet, cik tas bijis grūti un briesmām saistīts, var saprast ikkatrs, jo daudzi no tiem, kas ar savām mazām laiviņām devušies tik tālos ceļos nepastāvīgajos ūdeņos, aizgājuši bojā un noslikuši, par ko sudaviešu zemnieki viens otram sūdzējuši bieži lielos grūtumus un briesmas. Tā nu viņus ļoti mocīja dienišķā uztura trūkums un vēl vairāk lielās briesmas viņu dzīvībām, kas ik dienas apdraudēja uz jūras smagajā un rūgtajā barības meklēšanas (darbā). Tā nu viņi sāka spriest, kādēļ gan mīlais dievs vai, kā viņi saka, dievi tik ļauni sadusmojies, ka ne vien atņēmis barības svētību, bet arī nožēlojamā kārtā apdraudējis un mocījis viņu miesu un viņu dzīvību. Beidzot šo nabaga ļaužu žēlabas nonāca pie minētā priestera Valtīna Suplīta, kas tad atklāti atzinies, ka posts un nelaime nākot viņa pārskatīšanās dēļ, jo toreiz, kad viņš esot nokāvis vērsi un dieviem nesis upurus jūras krastā, tad viņš esot no jūras aizbaidījis visu (dzīvo radību), tā ka ne vien ienaidnieki, bet arī zivis, kuras viņš tai laikā bez apdoma neesot (no savām lūgšanām) izslēdzis, esot no krasta aizraidītas un ar dievu gādību atturētas. Bet šai lietā viņš tomēr zinot padomu, kā varot zvejā panākt veco laimi, ja šo padomu no viņa prasītu. Kad nu šos sava priestera vārdus dabūja zināt jūrmalas zemnieki, tie atkal bijuši iepriecināti un visi lūguši, lai viņš taču vēlreiz parādot savu mākslu un labvēlību un lai palīdzot. Ja viņš atkal gādāšot zivis, lai tās varētu ķert kā agrāk, viņi būšot pateicīgi dieviem un viņam un nekad neaizmirsīšot tik lielu labdarību. Daudzkārtīgo lūgumu un zemnieku biežo apmeklējumu spiests, bet it sevišķi viņu bojā ejas pamudināts, kas viņam kā kaimiņam taču esot zināma, tad nu minētais Valtīns Suplīts — priesteris — licies pierunāties un apsolijs vēlreiz līdzēt. Tagad vajadzējis nopirkt melnu cūku, to uzbārot treknu un viņam vienam (atdot). Zemnieki to labprāt uzklausījuši un ar labu gribu izdarījuši pēc kopēja sprieduma no kopējas naudas, ko sametuši; nopirkuši turklāt vēl pēc priestera aizrādījumiem divas mucas alus. Un, kad nu cūka bijusi labi nobarota un palikusi trekna, priesteris licis to novest līdz ar alu, kā pirmo reizi vērsi vai bulli, jūras krastā pie «Rontau», kur viņš minēto melno, labi baroto un trekno cūku ar ērmīgām kustībām (sunderlichen geberden) nokāvis, noplucinājis, notīrījis un smalki sagatavojis. Pēc tam viņš nogriezis cūkai pupus — ir dīvaini to atzīmēt —, pie tam teicis un murminājis dažādus vārdus un pupus beidzot iesviedis jūrā; viņš bez tam vēl lietojis daudzus citus vārdus un kustības savos rituālos, iekams cūkas gaļu ielicis diezgan lielā katlā, piemētis ēšanai sāli un vārījis uz lielas uguns. Kad nu gaļa pienācīgi izvārījies, visi, kas bijuši klāt, bijis no tās jāēd un arī jāizdzer alus, uz ko viņi nebijuši sevišķi jāspiež, jo (viņu) dievi mīl padevīgus kalpus, un šī viņu kalpošana ir tāda, ka

viņiem ir liels kārums uz gaļu un asinīm. Tur nu varam redzēt: kādi ir dievi, tādi ir viņu upuri un kalpošana; tiem vajag būt tiešām vareniem dieviem, kam var kalpot ar dzeršanu un rīšanu, ja grib pielabināt viņu prātu.»¹⁴

Homēra upuru dzīres¹⁵ 16. gs. sākumā! 2000 gadus vecs anahronisms! Senseņas civilizācijas tālos vecos krastos un mežos uzglabājies atblāzmojums! Žēl, ka to savā laikā nav iespējis saredzēt slavenais La cité antique autors. Kādi brīnišķīgi vērojumi un slēdzieni tad apgaismotu mūsu citā virzienā nospiestos un apmātos prātus! Nekas te nav jāpārspilē un jāizpušķo, fakti ir tik vienkārši un skaidri savā naivā apgaismojumā, ka mūsu zināmā virzienā audzinātie un nereti kropļotie vēsturiskie ieskati un vērtējumi sāk sajust nepieciešamību pāraudzināt sevi, lai ar pienācīgo cienību un godbijību apcerētu senās baltu civilizācijas īsto nozīmi un liktenīgo vietu citu starpā.

Virzoties tuvāk senās Livonijas robežām, «pa ceļam» uz īsu brīdi apstāsimies pie jau minētā Strijkovska, citējot šoreiz neapstrīdami viņa rokas rakstīto darbu Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i Wszystkiej Rusi (1582)¹⁶. Tur mēs atrodam vienu no plašākajiem un hronoloģiski vecākajiem dvēseļu mielasta aprakstiem. Ja autors sakās redzējis līdzīgu mielošanos arī Livonijā, neturēsim viņu pārāk cieši pie vārda: no visa hronikas satura un sakara, no viņa biogrāfijas un ceļotāja gaitām redzams¹⁷, ka viņa informācijas plašums un precizitāte, kas, à propos sakot, nav pārāk liela, sveras galvenām kārtām uz Lietuvas un tās austrumu un rietumu kaimiņiem. Lai gan Strijkovskis apmeklējis arī Livoniju,¹⁸ tomēr tās aprakstos parasti saskatāma atspoguļota gaisma un sajūtams tālu un tuvu aizgūtu iespaidu bālums, it kā daudzu rokām turēto un pārturēto augu vītuma smarža.

Lūk, attiecīgā vietā¹⁹: «...Arī es saku, ko esmu redzējis un dzirdējis savām acīm Kurzemē, Livonijā un Sudavijas daļā, kuru sauc par Sambiju (w Sambijskiej ziemi), kā arī dažos piejūras novados Žemaitijā un...(?) (za Mirumskami) un Insterburgas daļā, ka (turienes ļaudis) pielūdz divreiz gadā noteiktās svināmās dienās minēto velnu Pušaitu (Puschayt), par kuru viņi tic, ka tas dzīvo pīlādžu kokā. (Viņi pielūdz) arī parstukus (chwaļa Parstuki rūķišus?), viņa palīgus un eņģeļišus (izsūtāmos), tur tos godā un zināmos svētku laikos pacienā ar ēdieniem. Parasti ļaudis noliek galdu rijā (gumno), aplkāj to, uzliek četras maizes, vārītu un ceptu gaļu, sieru un sviestu; naktī izsauc (garus) uz godināšanu vai uz vakariņām pēc parastām pagānu ceremonijām vai burvībām. Pēc tam rijas durvis aiztaisa ciet, paši aiziet, bet parstuki, pusnaktī atnākuši, ēdienus apēd. Nākamajā rītā saimnieki skatās, no kura ēdiena vairāk apēsts: ja vairāk maizes, tad viņi tic, ka dieviņi viņiem pavairo labību, ja gaļas, tad nojauš, ka laime būs uz lopiem utt. No tā ēdiena, kas (gariem) vairāk

garšojis, viņi liek otros svētkos vairāk nekā bijis pirmajos, lūgdami garus, lai tie vairotu labību. Stāsta arī, ka minētie parstuki naktīs zogot no rijām labību tiem, kurus tie pazīst kā nepateicīgus saimniekus, un atnesot tiem, kas viņus vairāk ciena. Arī Prūsijas Augšzemē ap «Chojnice, Kamienia, Szempelbor-ku», aiz Tornas un arī citur turienes iedzīvotāji pēc senas pagānu paražas (zakaļ) uzskata pīlādžu koku līdz mūsu laikiem par ļoti svētu, ticēdami, ka zem šiem pīlādžu kokiem dzīvo kādi dīvaini gari vai spoki, kurus tie sauc par «skaistajiem (krasny) cilvēciņiem (pundurīšiem)»; viņi tic, ka pēdējie bieži redzami naktīs, kad spīd mēness, it sevišķi tos redzot slimnieki. Par šo (garu) augumu stāsta, ka tas neesot lielāks par olekti.»

«Galvenie svētki šiem pagāniem bija tie, kurus arī vēl šodien svēti dažās vietās Lietuvā, Žemaitijā, Livonijā, Kurzemē un dažos krievu apgabalos, proti, oktobra beigās, kad nopļauta visa labība, savākta un savesta rijās, tad ļaudis rīko vakariņas, (kuru rīkošanai) visi, dažreiz no trim vai četrām sādžām, samet kopā (dāvanas) un sanāk vienā mājā līdz ar sievām, bērniem un kalpiem. Galdū viņi aplāj ar sienu, bet citās vietās ar galdautu, noliek uz tā dažas maizes un četras lielas krūzes ar alu četros galda stūros. Tad viņi atved vienu vērsi un vienu govī, vienu aunu un vienu aitu, āzi un kazu, kuili un cūku, gaili un vistu, zostēviņu un zosi, un citus ēdamus lopus un mājputnus, ik pa vienam tēviņam un māītei. Tos visus viņi šai rituālā nokauj savam dievam Ziemeņnik'am par upuri. Iesāk papriekš viņu pareģis vai pagānu priesteris, vienkāršs zemnieks, katru zvēru sist ar rungu, pēc tam kad viņš noskaitījis lūgšanas pēc viņu parastās māņticības. Pēc tam šit visi apkārtstāvošie katru zvēru pa galvu, pa vēderu, pa muguru, pa kaklu, pa kājām, pie kam viņi teic: «To mēs upurējam tev, mūsu dievs Ziemeņnik, un izsakām tev pateicību, ka tu mūs pagājušo gadu esi uzturējis pie labas veselības, mums pasargājis visus mūsu īpašumus, labību un mantu un žēlīgi paglābis no uguns, šķēpa, mēra un mūsu ienaidniekiem.» Kad tas ir noticis, tad viņi vāra, cep un sutīna upurim nokautā lopa vai putna gaļu, sēžas pie galda un ēd. Bet iepriekš viņu pareģis vai burvis nogriež no katra ēdiena vai no katra putna gabaliņu, nosviež pagaldē, krāsns priekšā, zem sola un katrā mājas kaktā un teic: «Tas tev, Ziemeņnik, mūsu dievam, pieņem mūsu upuri un ēd žēlīgi šos ēdienus.» Pie tam viņi ēd un dzer līdz pārpilnībai, pie katra ēdiena un dzēriena iepriekš piesaucot Ziemeņnik'u, un sievas un vīri pūš garās taurēs un dzied, pie kam ikkatrs pleš muti vaļā pret kaimiņu (burtiski: otru). Šais dzīrēs un svinībās esmu bijis bieži klāt Livonijā, Kurzemē un Lietuvā, pilsētiņu Suwiek'u, Abely, Sobotnik'u, Bassenbork'u apkārtņē, kā arī aiz Sokolwa's un Moisa's un citur²⁰, kur es novēroju šos brīnumainos pagāniskos, māņticīgos paradu-

mus. Jo tur, tajos novados, ļaudis arī vēl tagad, tā teikt, līdz šai stundai, zina ļoti maz par (isto) Dievu.»

«Prūsijas novadā, ko vācieši sauc par Sudaviju un Sambiju, tas ir, ap Instērburgu un Ragnetiem, un arī Kurzemē zemnieki, kas visi ir žemaiši un runā žemaišu valodu līdz pat Karaļaučiem, kā to pats esmu dzirdējis un redzējis, svin savus pavasara svētkus, kurus sauc par Pergrubii. Kad nokūsis sniegs un kad jau ir laiks art, un kad parādās jau zāle, tad ļaudis no vairākām sādžām samet dāvanas ceturtdaļai vai veselai mucai iesala, pēc tam sanāk vienā lielā mājā, kur viņu upurētājs vai, pareizāk sakot, burvis (Wurschajt) ņem mēru alus un, pacēlis to gaisā, lūdz dievu Pergrūbiju (Pergrubiusa), kas dod zāli un vasaru, sacīdams: «O Wespocie, Dewe musu Pergrubius! etc.», t.i., «Ai, visuvarenais Dievs, mūsu Pergrūbij, tu dzen projām nepatīkamo ziemu un radi visā zemē augus, puķes un zāli, mēs tevi tagad lūdzam, lai tu mums dotu labu (labības) ražu no tā, kas ir jau iesēts, un no tā, ko vēl sēsīm; labība lai izaug ar lielām vārpām, bet visas nezāles nomīdi.» Pēc tam (priesteris) noliek krūzīti, paņem to zobos un izdzer alu, bet izdzēris met krūzi pāri galvai, nepieskardamies rokām; aiz viņa stāv pagasta vecākais (cziwon wołoszi), tas paķer krūzīti, ātri piepilda to ar alu un noliek minētā burvja priekšā. Pēdējais, paņēmis krūzi, lūdz otru dievu — Pērkūnu vai Pērkonu, lai tas savaldītu pērkonus, krusas, zibeņus, lietus negaisus un kaitīgos mākoņus; viņš izdzer alu, krūzi zobos turēdams, un tikai tad pēc viņa dzer citi. Trešo reizi viņš pielūdz Gaismas dievu (Svaitiku), lai tas labvēlīgi un gaiši apgaismotu viņu labību, pļavas, puķes un kustoņus. Un tad lūdz ceturto dievu (Pilvitu), lai tas ļautu visu labību skaisti nopļaut un rijās savest. Visiem dieviem, kuru ir 15, izdzer par godu krūzi alus bez roku pieskaršanās, krūzi zobos turēdams, un pēc tam viņi dzied, it kā gaudotu vilki, dziesmu dieviem par godu. Bet, ja pagājušā gadā bijusi slikta labības raža, tad viņi izsūdz savus nōziegumus un atzīstas, ka grēku dēļ pelnījuši (sodu), tad viņi lūdz slimo un nespēcīgo dievu (radījumu) Aušlāvu, lai tas izlūgtos no citiem dieviem, Pergrūbija, Perkūna, Svaistika un Pilvita, lai tie nākamā gadā būtu labvēlīgāki. Arī agrāk minētās Prūsijas lejasgala zemēs, kuras sauc par Sudaviju un Zāmlandi, žemaišu zemnieki no leišu tautas vienreiz gadā upurē vērsi vai āzi. Viņi sanāk kopā četri vai seši ciemi, saved naudu, maizi un citas dāvanas; pārdevuši pārdodamo, viņi, ja ir daudz naudas, nopērk tūlīt vērsi un āzi, sanāk vienā mājā, kur iekur lielu ugunsgrūdi; tur viņu sievas saber kopā savus kviešu un griķu miltus, no kuriem pagatavo plāceņus. Tad viņu priesteris (Wurschajtas-Pop) pēc pagānu paražas liek galvā vainagu, uzliek roku āzim vai vērsim, lūdz visus dievus un katru atsevišķi, kurus agrāk minēju, lai tie pieņemtū no viņiem šo svētku

42. att. Leišu robežas sādza. «Heilig Aa, ein Samogitisches dorff in Lithauen, dem König in Pohlen zugehörig, lieget zwo meilen von Palangen.» [Pēc Pictura itineris.]

43. att. Leišu robežupe. «Dieser flusz wird genandt die Heilige Aa, ein pistolen schus weit vom dorff, ist eine grenztscheidung alda Churlandsich anfängt vnd Lithauen endiget. Allhie musz man sich übersetzen laszen; so bald wir übern strom gekommen, haben vns des Hertzogen in Churland Commissaj mit drey karretenn gar höfflich empfangen.» [Pēc Pictura itineris.]

svinēšanu un upurus. Tad viņš ved vērsi vai āzi aiz ragiem rijā, visi zemnieki paceļ to gaisā, bet priesteris (xiodz Wurschajt), apsējies ar dvieli, atkal piesauc visus dievus, sacīdams: «Tas ir cildens goda upuris un mūsu tēvu piemiņa, lai mēs novērstu dievu dusmas!»; pēc tam priesteris čukstēdams apiet vērsim trīs reizes apkārt, zemnieki to nokauj un asinis neizlej vis zemē, bet pilda traukā; šīs asinis priesteris smeļ ar kausu, aplsaka ar tām cilvēkus, bet ar palikušām katrs no tiem savās mājās aplsaka lopus, kā pie mums ir paradums to darīt ar svētīto ūdeni. Sacirtuši vērsi gabalos, to vāra katlos, bet

vīrieši sēž pie ugunskura; sievietes viņiem atnes neceptus plāceņus, un viņi, paņēmuši katrs pa vienam, sviež cits citam rokās cauri ugunij, tik ilgi tos ķerdami, kamēr tie izcep, pēc tam ēd un dzer, dziedādami un pūzdami savās taurēs visu nakti, bet no rīta iet uz krustceļiem, nesdami kviešu plāceņus un to, kas palicis pāri no vakariņām, saliek visu vienā vietā un apber ar zemi uzkalniņā, cītīgi sargādami, lai zvēri vai suņi to nevarētu atrakt. Visu to izdarijuši, paļaujās dieva rokās un iet uz savām mājām. Un, kad kāds jūt nāvi tuvojamies, tad pēc iespējas sasauc draugus un visus, kas dzīvo tai sādžā, uz vienu vai divām mucām alus. Viņš atvainojas visu priekšā un no tiem atsveicinājas. Mirušu viņu pirtī tīri nomazgā un apģērbj baltā garā kreklā, kā tas pieņemts, un, nosēdinājuši uz soliņa, tie dzer uz viņa veselību, skumjā un žēlīgā balsī sacīdami bēdīgus un vaimanu pilnus vārdus: «Es dzeru uz tavu veselību, mīļais draugs, kāpēc gan tu miri? Tev taču ir mīļa laulāta draudzene, bērni un lopi, un visa kā diezgan.» Pēc tam dzer otro reizi, lai aizgājējam būtu laba nakts, un tad lūdz pasveicināt viņpasaulē draugus, tēvus, mātes, brāļus u.c. un lūdz arī, lai ar tiem apietos laipni kā kaimiņš vēl šīs dzīves laikā. Pēc tam mirušo apģērbj viņa drēbēs, ja vīrietis, tad piesien šķēpu vai cirvi, arī divieli apsien ap kaklu, kurā pēc iespējas iesien dažus grašus pārtikai, kapā ieliek maizi ar sāli un kannu alus. Ja apbedī sievieti, tad dod līdzī diegus un adatu, lai viņa varētu sašūt, ja kas saplīst viņpasaulē. Kad aizgājēju ved uz kapiem, tad visi iet gājienā, vicinādami gaisā nažus, skaļā balsī saukdami: «Gejgej, begejte Pokkole!», t.i., «bēdziet, bēdziet projām no šīs miesas, jūs velni!»»

«Vēl šodien kādā Livonijas apgabalā, aiz Solkovas muižas (?), kā pats redzēju, miroņus apbedījot, pūš taurēs un dzied: «Ej, nabadziņ, no šīs būdu un visādu apspiešanu pilnās pasaules uz mūžīgiem priekiem, kur tev nevarēs pāri darīt nedz lepnais vācietis, nedz plēsīgais leitis, tas ir, polis vai leitis, nedz krievs...»»

«Kurzemē, Sudavijā un Prūsijā, kad piemin mirušos, tad no baznīcas iet taisni uz krogu vai uz kādu māju, kur samet (naudu) alum. Sievas tur kurvišos atnes ceptas un vārītas aukstas zivis; ēd bez nažiem, un sievas apkalpo vīrus. Katrs no radniekiem mirušajam ko novēlē, no katra ēdiena met gabaliņu zem galda un izlej krūzi alus...»

Beidzot, «pārnākuši mājās», ļausim sava skatienu priekšā risināties pēc iespējas autentiskām ainām no mūsu dzimtenes dažādo novadu pietātes vēstures, kā nu toreizējie latvieši to centās vislabāk saprast un veidot; pēc lielās

pasaules ieskatiem — piekopjot vistumšākos māņus un nosodāmu apgrēcību, pēc objektīva vērotāja izpratnes — jo cieši turoties pie savu senču arvien vairāk deģenerējošiem ticējumiem un kultiem. Sāksim ar kāda ceļotāja, ārzemnieka vācieša, stāstu par dvēseļu mielastu Lejas Kurzemē:

«Es (t.i., Reinholds Lubenaus)²¹... nonācu (1586. g. 20. decembrī autors bija izbraucis no Karaļaučiem) līdz Klaipēdai, tālāk caur Kurzemi pie kuršu koniņiem, kur mēs noskatījāmies viņu pagāniskā māņticībā, jo, tā kā bija Ziemsvētku diena, viņi devās medībās savā svētajā mežā, kurā citādi visu gadu nenogalina nevienu dzīvnieku, nedz arī cērt kādu nūju; samedītām stirnām, briežiem un zaķiem novilkta ādu, gaļu izcepa un novietoja uz gara galda un ap galdu salīpināja daudz vaska svečīšu par savu vecāku, senču un bērnu, un radnieku dvēselēm un pēc tam, stāvēdami un uz priekšu un atpakaļ iedami, ēda un dzēra un piedāvāja arī mums; vēlāk atnesa tukšu alus mucu un sita pa to ar divām rungām, un sievas un vīri dejoja ap galdu, tāpat arī bērni; tas ilga visu nakti. Kad nu visi gāja gulēt, viņi lūdza mūs ēst un ņemt arī līdzi, kas tūk; jo viņi atlikušo neēda, bet suņi to aprija; viņi arī neņēma no mums nekādu maksu par apēsto.»

Trīs gadus vēlāk (1589) Kurzemes hercoga uzticības vīrs, Sal. Hennings²², šādi stāsta par kurzemnieku ticējumiem: «...Lai zemē ne vien vāciem būtu pastāvīgi dievkalpojumi un viņi tos apmeklētu, bet nabaga nevāci (par tiem Jūsu Hercoga Žēlastība galvenām kārtām grib rūpēties) jāpiegriež un jāpieved no viņu māņiem, raganu mākslām, elku dievības un burvībām pie Dieva būtības un gribas patiesas izpratnes. Jo agrāk šī nevācu tauta, kā arī vēl tagad pa daļai paslepus, pieķērusies lielai elku dievībai un pielūgusi sauli, zvaigznes, mēnesi, uguni, ūdeni, straumes un gandrīz vai visu radību, čūskas un ļaunus rupučus skaitījusi par saviem dieviem, kas (t.i., rupučī), kā es pats pa daļai esmu redzējis, bija ļoti resni un ūzpūtušies, un, kad nu tos sviežot pārsita pušu, no viņu miesas iztecēja liels daudzums piena. Par to vecajai burvei (Breckin) bija liels uztraukums un īgnums, un viņa kļiedza: «Man pene Math, Man pene Math! — Ach mein Milch Mutter, mein Milch Mutter!» Bez ko viņi savos daudzos svētajos mežos un arī savu aizgājēju apbedīšanā piekopusi elku dievības un visādas blēņošanās, par to būtu šeit pārāk gari stāstīt. Bieži un daudzkārt viņi, pārvērtušies vilku izskatā, skrējuši (apkārt) kā vilkači, kā viņus sauca. Precībās viņiem bija paraža, kā savus laikus notika pie spartiešiem, paņemt ligavu ar varu ar savu draugu vai Pannacknix'u, vāciski Brautführer (līgavas vedēju), palīdzību un bieži aizvest pret viņas un viņas vecāku gribu, un pēc tam vispirmā kārtā nosvinēt un noturēt kāzas pēc viņu ieraduma.»

Lai parādītu, ka ir arī citas metodes atgriezt «nabaga nevācus» no seno elku kultiem un pagāniskām paražām, citēšu isu izvilkumu no kāda maz pazīstama Krakovas Universitātes bibliotēkas rokraksta (Nr. 5, nodaļa Status Livoniae in spiritualibus, p. 323 utt.). Tur norādītā pieceja pie vienkāršās tautas sirds un garīgajām prasībām krasi un fatāli atšķirsies no tām metodēm, kuras nereti lietoja tiešie vai netiešie zobenbrāļu garīgie vai fiziskie pēcteči.

«...Latvieši savus bērnus nesūta skolās, viņiem to arī nav brīv (savu) kungu dēļ. ... (Lai taču Dievs dodot Livonijai uzlabot apstākļus)... nabaga latvieši, lībji, igauņi — ļaudis, kas tik lielā mērā tiecas uz ikkatru godprātības (aktu) un kas ir tik viegli pieejami labajam kā reti kāda cilts, — ar asarām apsūdz savus kungus; nav neviena, kas par viņiem rūpējas, un, ja arī kāds gribētu (to darīt), nav no kurienes ņemt uzturu garīdzniekiem.»

Latgales apstākļus plaši un gleznaini apraksta jezuītu pātera Strilbinga relācija, kas ietilpst tā saucamajos Rīgas Jezuītu kolēģijas annāļos²³. Vēl nav pienācis laiks vispusīgi un definitīvi noskaidrot šo jezuītu materiālu lielās nozīmes apmērus kauču tā vienkāršā iemesla dēļ, ka visi tie, jezuītu arhīvu raibo likteņu dēļ, vēl nav pienācīgi pazīstami, un tādēļ attiecīgo aprakstu konfrontācija un kritiski ģenētiskā izvērtēšana neiespējama²⁴. Par sniedzamo relācijas reālo nozīmi nevar būt divu domu, nesmu tādēļ konstatējies nekādas šaubas tās līdzšinējos izmantotājos (p. 14, sub. 1606).

«...Kāds mūsu garīdznieks gavēņa laikā bija aizceļojis gandrīz līdz Maskavijas robežām, proti, Rēzeknē un Ludzā, kur latvieši (Lothavi) nelaimīgā kārtā vēl līdz šim bez Dieva atziņas, pēc veco pagānu paražas, aiziet nāvē (ad inferos descendunt). Viņi, proti, ir elku kalpi, pielūdz kokus, un viņiem ir birzis, kurās zināmos laikos, proti, ap Lieldienām un ap Sv. Miķeļa dienu, viņi ziedo dažāda veida upurus.»

«Daudzu dienu laikā ne bez pūļiem un darba tika vestas runas ar kādu tās vietas priesteri (popo), deviņdesmit gadu vecu vīru, lai viņš izsūdzētu grēkus, ko viņš arī beidzot izdarīja. Visi (pārējie grēku sūdzēšanā) uzvēla vainu elku pielūgšanā viņam, sacīdami, ka tā tie mācījušies no saviem senčiem un ka viņam ticējuši, kā jau sirmgalvim. Viņš līdz ar diviem citiem sirmgalvjiem izdarījis visas ceremonijas un nesis kokiem upurus. Kad beidzot pēc grēku sūdzēšanas viņam tika stādīti jautājumi, kādus upuru rituālus viņš veicot un kādas dāvanas ziedojojis birzij un ar kādu nolūku, viņš atbildēja šādā garā: «Mēs, nabagi, kam nav Dieva vārda (atveldzējuma) un nav garīdznieku, lai gan tikām dzirdējuši, ka citās vietās ticīgiem tie bijuši (?), bijām spiesti meklēt mūsu (garīgās) vajadzībās palīdzību, — un, kad zinājām, ka mūsu senči pielūguši dažus kokus un pēc tam, kad nesuši dāvanas, dabūjuši palīdzību,

tikuši atsvabināti no slimībām un apdāvināti visādām mantām, arī mēs bijām spiesti tāpat darīt, ja negribējām palikt bez nekā.» Kad viņu tālāk iztaujāja, cik dievu viņam ir, sirmgalvis atbildēja, ka dievi ir dažādi, atkarībā no vietas, cilvēku un vajadzību dažādības. Mums ir dievs, viņš teica, kas apdzīvo debess pili (curam coeli — sic!), mums ir arī dievs, kas valda pār zemi. Tādēļ, ka šis dievs ir varenākais uz zemes, viņam ir dažādi mazāki dievi. Mums ir dievs, kas mums dod zivis, mums ir dievs, kas mums dod mežā zvērus, mums ir labības, lauku, dārzu, sīklopu, arī zirgu, govju un dažādu (citu) lopu dievi. Upuri, kurus tiem nes, ir dažādi, citiem dieviem lielāki, citiem mazāki, atkarībā no dievu vērtības. Un visas šīs dāvanas ziedo kokiem zināmās birzīs un sauc šos kokus par svētiem. Vienam (ziedo) lielu maizes (klaipu, izceptu) čūskas izskatā, ar atvērtu muti un garu asti, — citam mazāku (klaipu) suņa vai čūskas izskatā utt. Citiem (dieviem) ir divi īpatnēji koki, viens no tiem ir ozols, otrs — liepa. Ozolu sauc par vīrieti, pie kura (stumbra) noliek zināmos laikos divas olas; liepu sauc par sievieti, tai ziedo sviestu, pienu, sieru un taukus savējo un bērnu veselības un drošības dēļ. Un, ja kāds no (ģimenes) paliek slims, tūdaļ sūta garīdznieku (popum) pie kokiem, kas lai tiem prasa, kādēļ tie viņiem atļaujot slimot, reiz viņi tiem devuši visu pienācīgo. Ja slimnieki tūdaļ neatveseļojas, garīdznieks nes kokiem minēto ziedu divkāršu (devumu), tad viņi tiek (no slimības) atsvabināti. Zirgu dievam, kuru tie sauc Dewing Uschinge, viņi ikkatrs ziedo divus naudas gabalus (2 solidos) un divas maizes, un gabalu speķa (frustum pinguedinis), kuru iemet ugunī. Dievam Moschel, kas ir govju

44. att. Auce. «Autzen, des Hertzogen zu Churlandt amthsoff, zwo meilen von Schwarthen krug, worneben ein stehender see ist, nach dem amthsoffe Autzen genandt.» [Pēc Pictura itineris.]

dievs, viņi ziedo sviestu, pienu, sieru u.c., un, kad saslimst kāda gov, tūdaļ viņi (dodas) pie kokiem, nes tiem ziedus un atsvabinājas (no ļaunuma). Lauku un labību dievam, kuru sauc Dewing Cereklicing, viņi zināmos laikos ziedo mežos melnu vērsi, melnu vistu, melnu sivēnu u.c., arī dažas mucas alus, lai dievs Cerekling viņiem līdzētu lielākā vai mazākā mērā. Šos ziedus šādā veidā viņi ziedo kokiem. Vecais priesteris līdz ar citiem sirmgalviem, murminot noteiktus vārdus (cceptio verbis), noliek dāvanas un tās ziedo, pēc tam turp steigšus dodas citi (ļaudis) un uzceļ steķos alus mucu (et tonnam cerevisiae elevant in altum). Priesteris pirms dzeršanas savāc no liepas (šulu? rasu?) un ar to apslaka apkārt stāvošos. Pēc tam sakur uguņus daudzās vietās un daļu no ziediem, proti, speķi, iemet ugunskuros. Viņi, proti, tic, ka dievi viņus nekad neuzklausīs bez alus. Kad nu viņi labi dzēruši, sāk rindās dejojot (choreas ducere) ap kokiem un dziedāt. Kāds cits (zemnieks) man stāstīja, ka viņš reiz devies uz šīm vietām kopā ar savu radnieku, lai pirktu zivis, — šī vieta atrodas 14 jūdzes no viņa mājām, bet, tā kā šejienieši pirmā un otrā reizē (zvejā) nekā nebija noķēruši, priesteris viņus pierunāja, lai nes upurus ūdens dievam, jo viņi taču redzot, ka dievs jūtoties pret viņiem apvainots. Viņi prasa, ko priesteris gribot. Priesteris atbild: trīs mucas alus, kuras svešais zemnieks atvedis no mājām, lai, tās viņiem pārdevis, pirktu zivis. Tad nu viņi, atstājuši ezerā tīklus (in stagno), skrīen uz mājām un sauc savus ģimenes (locekļus), lai tie palīdzētu nomierināt dievu. Kad pēdējie bija sakūruši daudzus ugunskurus un izdzēruši alu, viņi atgriezās pie zvejas un saķēra tādu daudzumu dažādu zivju, ka piepildīja daudzus ratus (carpenta). Svešais zemnieks, piepildījis savus trīs ratus, aizbrauca bez to ziņas, — viņam gan vajadzēja tiem vairāk maksāt; viņam drīz pēc tam sekoja kāds sirmgalvis, zemnieks, no minētiem elku pielūdžējiem, ielika aizbraucēja druvā divas olas un nolādēja to. Tā viņš šai vasarā pilnīgi iznīcināja visu svešā zemnieka labību. Šie ļaudis ir sadūcēju cilts, kas netic augšāmcelšanai; kad par to mūsu garīdznieks tiem turēja sprediķi, kāds skalji ievaicājās: Manu tēvu saplosīja vilki, kā viņš kļūs atkal dzīvs?»

«Ja kāds zemnieks otram grib nodarīt ļaunu, viņš sasauc (pie sevis) divus vai trīs kaimiņus, kam atklāj savas sirds noslēpumus. Tad viņš noliek galdā trauku ar alu, tam apkārt — 20 mazas vaska sveces un pēc tam, paķēris dūrē izkopts trinamo nazi (arrepto pugillo foeni cultro), iegriež ar to galdā (zīmi), pēc tam to nosviež zem galda, sacīdams: «Lai tā tu sev salauztu roku, kāju vai tava sieva, vai meita, vai zirgs, vai gov utt.!» Ja kādam ir ienaidnieks, kas to atklāti apsūdzējis kungam, tūdaļ (apsūdzētais) skrīen pie koka — dieva un noņem divas olas, kuras iepriekš tam bija atnesis, sacīdams: lūk, es tev noteik-

tos laikos esmu nesis pienācīgas dāvanas, un nu tu mani atstāj. Šīs olas es tev neatdošu tik ilgi, līdz kamēr tu nepadarīsi manam ienaidniekam, ko es gribēšu. Lai viņam nomirst bērns vai (nosprāgst) govys vai zirgs utt.!»

«Tāpat viņi lej alu arī ugunī, it kā (to veltīdami) savam dievam. Tāpat, kad viņi cep maizi (panes pinsunt), pirmo doniņu, iekams ēduši, viņi iemet ugunī. Tāpat viņi uzslaka alu uz istabas sienām (in parietes hypocausti), lūgdamies, lai uguns nedarītu ļaunu ne laukā, nedz istabā. Ja kādam saslimst bērns vai zirgs etc., tūdaļ tas skrien pie priestera un vaicā, ko... (tekstā izlaists), tas atbild, ka dievs vēlas melnu vistu, āzi, olas, maizi, mucu alus. Un tā viņi tiek atsavināti (no ļaunuma).»

«Bērēs viņi piekopj šādus rituālus. Vispirms viņi sadedzina nomirusā drēbes un gultu, kurā tas miris. 2. Viņi noliek kapā pie aizgājēja galvas maizes klaipu (unum panem), domādami, ka tas būs mirušajam nepieciešams tik tālā ceļā. 3. Labā rokā viņi tam iedod vēl otru maizes klaipu, lai tas to varētu pamest Cerberam (ūt det Cerbero), kas piesiets pie paradīzes (vārtiem), lai atļautu tam bez kaites ieiet. 4. Kreisā rokā viņi dod divus naudas gabalus, (ko maksāt) pārcēlējam pār (apakšzemes) upi. 5. Ziemas laikā viņi nokrauj uz kapa vezumu malkas, lai dvēsele varētu sasildīties.»

«Dvēseļu dienā viņi sauc uz pirmo sagatavoto mielastu (prandiō) savu aizgājēju dvēseles, ikkatru savā vārdā; tad viņi sāk izteikt savas prasības (expostulare) un apsūdzēt dvēseles par to, ka nav paglābušas un pasargājušas viņu zirgus un aitas no vilkiem un slimībām, lai gan viņi tām (dvēselēm) ik gadus ir snieguši pienācīgo; (viņi runā) šādi: jūs atļaujāt nobeigties mūsu aitām, peles aprij mums mūsu labību, zibens laukos dara postu utt. Beidzot viņi lūdz dvēseles — tās pēc viņu uzskatiem pa daļai pārvēršoties vilkos, lāčos, pa daļai dievos — šādā veidā: Jāni (Iwan) vai mana mīļā māte, atceries savus bērnus, ēd no šī trauka un dzer, cik tev patīk, tikai atceries mūs. Pa to laiku viņi noliek galdā vienu maizi, kuru vēlāk iesviež ugunī, tāpat alu, kuru arīdžan izlej vai zemē, vai uguns sārtā. Beidzot, viņi izslauka istabu un izdzen dvēseles no tās, kāds cits paķer cirvi un cērt ar to istabas četros kaktos, izdzenot dvēseles, lai tās neaizķertos kādā vietā.»

«Kad visi šie (stāsti) bija noklausīti, viņiem (t.i., latviešiem) tika izskaidrots katehisms, turēti sprediķi par kristīgās ticības patiesību un absolīts, ka nākamā gada ziemā es ar Dieva palīgu pie viņiem atgriezīšos, ko viņi uzklauzīja ar vislabāko prātu.»

«... (p. 44). Rēzeknes priesteris (Popus Rositensis), par kuru pagājušā gadā (t.i., 1606.) daudz ziņoju, esot, kā viņš ziņoja, pieņēmis līdz ar sievu Sv. Vakarīņu un savus bērnus pierunājis saņemt kristīgās laulības svētību. Kad viņam

prasīju, vai viņš izdarījis agrākos māņu rituālus, viņš atbildeja, to noliegdams; arī es pa šo laiku tais vietās atradu nedaudzus, kas būtu pie tiem pieturējušies...»

«(p. 47, sub. 1608). Šai gadā tika (atkal) izdarīts ceļojums un divi mūsu garīdznieki (apmeklēja) plaši mežainās un tuksnešainās Rēzeknes un Ludzas vietas, kur ļoti biezu mežu un purvu vidū dzīvojošie latvieši līdz šim brīdim no paša Livonijas atgriešanās sākuma nekad nebija atmetuši savas pagāniskās māņticības, bija ziedojuši dēmoniem ar zināmiem upuriem pie kokiem, kurus tie sauc par svētiem, visdažādākās vietās upuru dzīvniekus (victimas); šie barbariskie ļaudis visur ļoti nodevušies ļaunu garu kultam un pieraduši pie mežiem (veneficiis passim dediti, homines barbari, nemoribus assueti)...»

Izmantotajam garajam izvilkumam, kas sastāda tikai mazu relācijas daļu, gribu vēl pievienot kādu īsāku pieminējumu, arī jezuītu rokas rakstītu, kas attiecas uz Vidzemes augstieni, uz Cēsu novadu²⁵, tātad vietu, kurā atradās ļoti tuvu paša ordeņa mestra rezidencei un kuru tādēļ nebūs viegli apzīmēt par «pasaules aizmirstu» nostūri. Līdz ar to būsīm redzējuši mūsu senču seno ticējumu gaišākus vai jau satumsušus atblāzmojumus mūsu tagadējās Latvijas trijos (agrākos) nodalījumos — Kurzemē, Latgalē un Vidzemē.

«It sevišķi šai gadā tika iegūti tādi (misijas) augļi. Ar svēto biktī tika atpestīti 12 050, ar svēto sanāksmi (synaxi) stiprināti 11 924. Vispārīgo biktī par visu savu dzīvi nodeva 161; tie agrāk bija savas pagājušās dzīves noziegumus slēpuši, bet tagad, atmetuši kaunu, pilnīgi atklāja savu sirdsapziņu. Tādu, kas visā savā mūžā nekad nebija gājuši pie bikts, bija 180. No ķecerības tika atgriezti Baznīcas klēpī 34, no shismatiķiem (ortodoksiem) 29; kristīti 418, laulībā savienoto pāru skaits bija 173. Slimniekiem visur tika izrādīta līdzjūtīga palīdzība... no neskaitāmiem burvību un velna mākslu apsēstiem tika aizdzītas šīs mocības. Bet īpaši šai gadā (t.i., 1618) tika izdarīti biežāki (misijas) ceļojumi uz Daugavpils, Rēzeknes, Rušānu un Ludzas novadiem pie barbariskiem ļaudīm, kas uzturas biežos mežos un purvos netālu no maskaviešu robežām. (Šie ļaudis) nodevušies burvju mākslām un visādiem pagānu māņiem, un, lai gan viņi (saņēmuši) kristību, no (visa) pārējā viņiem nav nekā, kas būtu kristīgā vārda cienīgs. Gaužām retie tur dzīvo kopdzīvē pēc laulības kārtas (iestādījumiem). Lielākā daļa ap Daugavpili, Rušāniem un Rēzekni maina ik gadus sievas. Rets kāds met krusta zīmi, (skaitot) Kuņa lūgšanu un eņģeļu svētīšanu (orationem dominicam et salutationem angelicam). Lielākā daļa dzīvo (arī) bez kristības sakramenta... Viņi pielūdz kā svētus zināmus akmeņus, kuriem nes ziedus virtuvē, rijās vai klētīs (in culīna, in horreis aut in granariis), šīs vietas viņi savā valodā sauc Atmeschenes Wete, (t.i.,) it kā vietas,

kur (kaut ko) aizmet (quasi loca projectiva). Pie viņiem skaitās liels grēks apgānīt šādas vietas vai ļaut kādam citam tām pieskarties, izņemot to, kam Augstākais (Superiore) devis atļauju. Uz tādiem akmeņiem viņi izlej visu to dzīvnieku asinis, kurus nokauj (upurē), un noliek turpat mazu daļiņu no ikkatra ēdiena. Rēzeknes ceļā mūsu garīdznieks šāda veida akmeņus atņēmis, bet tie atrodami gandrīz visur; ar pūlēm var dabūt ziņas par tiem un vēl daudz grūtāk tos iznīcināt. Viņi tur arī dzīvo godā kā svētus (zināmus) kokus, kuriem ziedo savas dāvanas: vīrieši ziedo ozolam gaili, sievietes — liepai vistu. Viņi pielūdz (vēl) kādu dievu, kuru sauc Ceroklis, tam viņi ziedo no visiem ēdieniem pirmo kumosu (bolum), no visiem dzērieniem — pirmo malku. Viņi ir tik spītīgi (pertinaces), ka šai reizē neviens negribēja nākt pie grēku sūdzēšanas, neviens arī pie baznīcas svētības (viņu) laulībām. Panākumus aizkavēja bailes no maskaviešiem, kas iebrūkdami šīs vietas postīja, kā arī vietējo barbaru savvērestība pret mūsu garīdznieku, kas bija izpletusies pa visu Livoniju, proti, nokaut (garīdznieku) līdz ar pavadoni. Kad nu tie nonāca pie Daugavpils, akmens pilī (castrum) uz Daugavas krasta, katoļi viņus saņēma ar lielu prieku: katrs no tiem nesa ko varēja no nepieciešamā ēdiena (un barības) mūsējiem un (to) zirgiem, lai paturētu ilgāk (pie sevis garīdzniekus), (pēc tam pieņem sakramentus un ar asarām tos izvada)... Šais barbariskajās vietās tika izdarīti pamudinājumi (exhortationes), no kuriem pamazām gaidāmi labi augļi. (Tā, piemēram), kāds (zemnieks), sešdesmit gadu vecs, kopā ar sievu, ozola pielūdzēji, kas ik gadus tādām dievam ziedo divas olas (un) vienu treknu āpsi (grossum unum ac omnis generis adipem), tika abi piegriezti veselīgākam saprātam un, ceļos nometušies, atklāti lūdz garīdzniekam sakramentus un (solīja) tūdaļ pēc atgūtas veselības nocirst (savu) koku un to atdot ugunij...»

Un nu jādod vārds kādam diezgan pļāpīgam un izklaidīgam Livonijas vēsturniekam Dionīsijam Fabrīcijam. Viņš, protams, nevar sacensties ne stāstījuma, nedz ģeogrāfiskas identifikācijas ziņā ar daudziem agrāk citētajiem, bet neaizmirsīsim, ka viņš ir tas autors (kā jau redzējām iepriekš), kas mums saglabājis vairākus nekur citur neatrodamus sīkumus un par visām lietām dažas jaukas un izteiksmīgas leģendas, kas zīmīgi apgaismo dažas mūsu vēstures sakarības²⁶.

«Šie ļaudis no sākuma bija barbariski un pilnīgi bez smalkuma un kultūras (expertem vrbanitatis civilitatisque), tas jau skaidri pierādāms ar to, ka viņi turēja sauli, mēnesi un pērkonu dievu vietā. Līdzīgā kārtā tika pielūgtas čūska, kuras tie baroja (savās) mājās; tās bija tik drošas un rāmas, nevienam nedarīja ļaunu viņu mājās, ne cilvēkiem, ne lopiem, — viņu bērni pat ar tām

spēlējās. Šāda paraža pie ļoti daudziem pastāv līdz šai dienai: tie gultās un uz paklājiem guļ kopā ar tām. Lielākā šīs cilts daļa vēl tagad nododas pūš-ļošanai, burvībām un dažādiem māņiem; citi audzina savās mājās pūkus (dracones), kas zog labību un to atnes saviem (kungiem); citi baro milzīga lieluma čūskas, kas zog pienu (mulctram) kaimiņu sīklopiem un to atnes mājnikiem. Citi māc apburt sāli: savus ienaidniekus viņi ar to saindē kā ar indi. Citi ir tik veikli šajās maģiskajās mākslās, ka pat vasaras vidū, kad mēdz pastāvēt visniknākie karstumi, viņi spēj radīt salnu, aukstumu, sniegu. Un vēl ko vairāk: viņi piespiež ar savām burvībām jau iesēto un no zemes līdz pēdas locītavai izaugušo labību ieaugt izliektu ar (asna) augšējo galu atpakaļ zemē un visu lauku sapin kā pinumā (et tanquam tricae in agris intricentur), lai zemkopim nebūtu no (labības) nekādu augļu. Daži pielūdz lielus ozolus un citus tumšus un milzīgus kokus, no kuriem agrāk tie saņēma (savu) dēmonu atbildes. Citi pielūdz birzis, kuras tie kopj ap (saviem) ciemiem un mājām; šie koki ir tik svēti, ka ir grēks tiem nocirst pat zariņu, — pēc viņu ieskatiem tam tūdaļ notiks nelaime, kas izdarīs pārkāpumu, līdzīgu svētuma gānīšanai. Līdz šai dienai viņi vēl saglabā šādu paradumu: kad zemē ir liels sausums lietus trūkuma dēļ, viņi pakalnos, biezu mežu vidū, mēdz pielūgt pārkonu un tam upurēt melnu teli, melnu āzi un melnu gaili; kad tie nokauti pēc rituāla (ritu suo), no kaimiņiem sanāk jo daudzi, tur dzīvo un dzer, piesaucot Perkūnu (Percuum), t. i., pērkona dievu, izlejot (tam par godu) pirmo no visiem alus kausiem, to viņi nes trīs reizes apkārt sārtam, kas tur sakurts, un tad beidzot ieļej ugunī, lūdzot Perkūnu, lai tas slacītu (zemi) ar lieliem un maziem lietiņiem. Agrākos laikos viņi mirušo liķus likuši uz sārziem un sadedzinājuši. Ik gadus viņi svin savu senču un priekšteču piemiņu, katru par sevi tos izsaucot pa vienam istos vārdos, tas (notiek) novembra mēnesī ap visu mīļo aizgājušo pieminēšanas (dienu). Šai gadījumā viņi pieturas pie šādām paražām: sakur pirtis, izslauka ar slotām, noliek savējo dvēselēm ēdienu un dzērienu, pie tam domādami, ka (dvēselēm) vajadzīga šī stiprināšanās ar ēdienu un dzērienu, kā tas notiek šai rituālā. Bet, kad līdz vakaram barība paliek neaiztikta, viņi uzrunā dvēseles šādiem vārdiem: «Vismīļās dvēseles, lūk, mēs jūs mīlojam pēc mūsu iespēšanas, turiet uz mums labu prātu un pasargiet mūs šo gadu, līdz kamēr atnāks nākošā gada (piemiņas) diena; tad mēs jūs pacienāsim ar līdzīgu devumu.» To pateikuši, viņi dvēselēm sniegto ēdienu un dzērienu aiznes savās mājās un tur paši apēd. Citi izdara tādus pašus rituālus, noliekot uz savējo kapiem un pieminekļiem (monumentis) ēdienu un dzērienu. Bērēs viņi paraduši apraudāt savu grūto verdzību un kungu nekrietno jūgu, izsakot laimes vēlējumus

mirušiem, kas nu izvairījušies no šīs verdzības, ar kuru ļaunie vāci tos bija apspieduši.»²⁷

D. Fabrīcija teksta papildināšanai sniegšu arī Latvijā laikam maz pazīstamās kardināla Valenti relācijas izvilkumu (f. 58 utt.), kas runā par mūsu apceramo tematu²⁸. «... (Livonijas) tautas pa lielākai daļai pieder pie luterānisma, atskaitot elku ticīgos un māņticīgos, kuru skaits bija reiz liels Tērbatas, Paides un Pērnavas apkārtnē, bet tagad daudzi ir piegriezušies kristīgajai ticībai, kā stāsta, ar jezuītu pāteru pūlēm [kuriem Tērbatā bija kolēģija, pirms šī pilsēta krita Kārļa (Sēdermanlandieša) rokās, kas minētos pāterus aizveda gūstā uz Zviedriju], vairāki no viņiem miruši nesenaajos karos un tādēļ palikuši dzīvajos nedaudzi. Daži (no Livonijas iedzīvotājiem) zināmos zemes novados netic, tā vismaz stāsta uzticības cienīgas personas, ka kristība spētu citu ko darīt, kā tikai dot vārdu. Viņi pielūdz kokus un nes tiem upurus. Sauc velnu par zemes dievu, dodot tam vārdu Coracle; viņi tic kādam visaugstākam dievam, saucot to debesu dieva (Debo Deves) vārdā, un vasarā ap Jāņiem nes tam upurus, ziedodami tam āzi, lielu gaili, vistu un vairākus traukus alus, lai tas padarītu auglīgus viņu laukus. Katrai ģimenei ir savs koks, kam viņi nes upurus divreiz (gadā?) ap Lieldienām. Apbedījot mirušos, viens (no pavadītājiem) iet pa priekšu, ar cirvi cirzdamš gaisu, un viņi saka, ka tas piespiežot aizbēgt ļaunos garus, lai tie nekaitētu tad, kad liķi apbedī; kapā viņi liek maizi un alu. Viņi dara vēl visādas citas neskaitāmas muļķības, par kurām jāsmejas un kuras būtu par garu atstātīt.»

«...Lietuvas zeme, lai gan to vēl pārņem biezas bīzīs un lieli meži, kā arī daudzu dabas un mākslīgi radītu ērtību trūkums — šīs ērtības var atrast dažās Polijas vietās —, tomēr nav tik mežonīga un nepatīkama (aspro), kā daži to iedomājas; tā ir dažās savās daļās patīkami sadalīta pakalniņos, strautiņos, līdzenumos un bīzīs, kas rada prieku skatītājā. Šajos mežos atrodamas brīnumainā daudzumā dabas radītās puķes: neļķes un... (?) (garofoli, ēt li liconvalli), tik skaistas, ar tik īpatnēju smaržu, ka tās Itālijas dārzos prieka dēļ tiek mākslīgi audzētas nelielā daudzumā. Pārpilnībai bija še parasti vieta, tā ka Polijas ļaudīm, kad tie šurp nāca, likās, ka tie ienākuši Lejputrijā (Cocagna) maizes un gaļas, arī meža zvēru bagātības dēļ.»

«...Lietuviešu valodā runā vienīgi zemnieki. Ir savāds, gandrīz smieklīgs gadījums, ja kāds augstdzimušais to prot, jo tā ir rupja un vairāk nekā barbariska. Muižnieku starpā ir paraža nerunāt citu (valodu) kā poļu. Daži (no tiem) prot arī krievu (Ruteno) valodu, vienīgi ar kuras rakstu zīmēm tiek izdarīta sarakstīšanās lielhercogistes kancelejā.»

Ja paskatāmies uz daudzajiem nupat citētajiem tekstiem ar «nožēlojamo nevācu pagānu» acīm, ja cenšamies aptvert un nojaust ar viņu jūtām un dzīves skatījumu apkārtējo dabu un tās parādības, ja gribam rekonstruēt pagātnes ēku bez tendences un naida, tad jāatzīstas, ka mūsu gara skatienu priekšā paveras veselas senas civilizācijas pēdējie akti, brīnišķi un mums tagad jau lielā mērā brīnumaini veidi animēt un apgarot ziemeļu drūmo dabu, plašo mežu vientulīgo klusumu un noslēpumainību, pildīt to ar cilvēka morālisko prasību, ar kosmisko nojautu un iztulkojumu garu, pildīt dabas neapaugļoto tieksmi atslīgt mežonīgā inertībā ar veidotāju un radītāju darbu! Mēs redzam, ja gribam ieraudzīt, senās mistērijas un to godprātīgos kalpotājus pēdējā liktenīgā cīņā ar citas, jaunākās pasaules ideāliem, redzam divu lielu, cilvēku radītu, vīziju pulkus liktenīgā cīņā, kuras iznākums var būt tikai dzīvība vai nāve, bet nekad izlīgums vai pamiers, jo šo lielo cīņu ēnas vienmēr un allaž mēdz klāties, kā ugunsgrēku sārti, virs paaudzēm un tautām. Mēs, vārdu sakot, šais it kā nenozīmīgajos stāstos esam aculiecinieki kādai katastrofai, kam sekos jauni dzīvības un mūžības redzējuma veidi. «Mutat terra vices» (zeme maina savas kārtas) — teicis varenā un asā gara romietis Horācijs, piebildīsim klāt: dabā un cilvēku prātos. Kur un kad veidojusies seno baltu cilšu tik īpatnējā kosmogonija, mēs nezinām un diez vai kādreiz zināsim, bet arī šeit, kā visur un allaž, mēs konstatējam dabas, cilvēku tiešās apkārtnes, imperatīvo tieksmi uzspiest cilvēkam, tā dzīvei un darbam savu neatvairāmo zīmogu, ikkatras vietas «ģēnija», «zemes dēmona» svētību un lāstus, uzspiest ļaužu ciltīm pavēli pielāgoties šī dēmona gribai, tā dotām un priekšā rakstītām

46. att. Zvārdes krogs Kurzemē. Pieder pulkvedim Putkammeram un atrodas divu jūdžu attālumā no Saldus. [Pēc Pictura itineris.]

47. att. Latviešu kapsēta Āgenskalnā 1791. gadā. (Pēc J. Ch. Brotze, Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente, Prospective, Münzen, Wappen etc. Rokraksts Rīgas pilsētas [tagad Latvijas akadēmiskajā] bibliotēkā.)

iespējām ikdienas cīņā un mūžības ilgās. Baltu ciltīm acīmredzot, kā reiz rakstīju, ir «une âme réservée, un penchant à la solitude, comme une réminiscence des forêts immenses, par où les ancêtres durent se frayer la route en suivant le courant des grands fleuves, — avec lesquelles ils durent, en les défrichant, lutter pour s'imposer à la nature.»²⁹

Šis jaunākās psihikas senie pamati mums rādīsies, gan citu acīm skatīti, arī divos apcerējamā laika citātos, kurus šķir vienu no otra gandrīz vesels gadu simtenis. Slavenais diplomāts un Maskavijas apceļotājs barons Herberšteins saka par Žemaitiju zīmīgus vārdus: «Provincia haec nemoribus sylvisque abundat, in guibus horrendae quandoque visiones fieri solent. Sunt etiamnum illic idolatrae complures...» [Šī province ir ļoti bagāta birzīm un mežiem, kuros allaž rādās briesmīgas vīzijas. Iedzīvotāji tur pa lielākajai daļai elku pielūdžēji... (tālāk par čūsku kultu)]. Mūsu Latgales apceļotājs un, ja gribam, misionārs pāters Stribings savukārt dod šo liktenīgo definīciju: «(Šie barbariskie ļaudis) veneficiis passim dediti, homines barbari, nemoribus assueti» (visur ļoti nodevušies burvībām un pieraduši pie mežiem). Abus citātos³⁰, dodot vaļu antīkajam lirismam jaunā iztulkojumā, der ilustrēt un noslēgt ar īsu izrakstu no Olava Magna vēstures (III grāmatas 1. nodaļas). Slavenais zviedru zinātnieks, stāstot par lietuviešu pagānu ticējumiem (norādot uz savu avotu — Kranca hroniku), saka: «Sylvas putabant sacras: omnesque bestias more Aegyptiorum eas incolentes, deos existimabant, poeta referente: Habitarunt dij quoque sylvas.» (Viņi uzskatīja mežus par svētiem un turēja visus dzīvniekus, kas tajos mita, pēc seno ēģiptiešu paraduma, par dieviem, kā teicis dzejnieks: un dievi reiz dzīvoja arī mežos!)

Ja tiešām vēl šodien, piemēram, Nēmi ezera apkārtnē Romas tuvumā (neaizmirsīsim šī ipašvārda izcelšanos: latīņu nemus — birzs, mežs) var radīt pavisam moderni noskaņotā skatītājā senu, skaistu un baigu mistēriju trīsas, likt nojaust aukstās dzīvības un nāves krastu vērotājas, mēness dieves Diānas, skatienu atspulgus viņas spogulī — ezera līmenī un garā celt un tēlot senās pasaules skatījuma un tās mūžīgo spēku pielūgšanas veidus, turpretim mēs, senie balti, esam tik daudziem bijuši tikai barbari un mežoņi, lai cik senas un cēlas ir bijušas arī mūsu sakrālās vīzijas. Jā, tik daudz kas atkarīgs no interpretējuma, no ļaužu nevīžības un ļaunprātības: vae victis (vai uzvarētiem!). Un tomēr mūsu tautas vecais koks nav nolūzis, tas tikai vētru apdrāzts un savus laikus nīkuļojis, nekopts un maitāts. No pāvesta Innocenta III bullas (1199. g.) un Atskaņu hronikas daudz citētiem pantiem līdz Rīgas baznīcas provinces statūtiem (1428. g.)³¹, līdz daudzajām apceramā laikmeta liecībām un, beidzot, līdz tumšākām vai gaišākām ēnām, kas guļ vēl uz mūsdienu ļaužu dvēselēm kā vecs neizdzēšams mantojums, iet cauri «šī tieksme uz vientulību, šī atturīgā dvēsele», šis mūsu sensenais individuālisms un tieksme, varonīga un bīstama — vienam doties cīņā pret dabas un likteņa spēkiem.

Noslēgumam kādu līdz šim maz ievērotu pierādījumu mūsu senču «pierašanai» mežam: kā greizā spogulī mēs vērosim savu seno seju, kā zaudētu kauju rētas kaisīs mūsu miesā. Neiztrūksimies par metodēm, ar kādām mūs «analizēja», nedz arī par viņu asiņaino sliedi. Mēs tomēr neesam no bailīgajiem. Mācītais J.J. Godēlmans tā raksta par vilkačiem mūsu dzimtenē³². «Te viņi mituši jau ļoti sen un nākuši pakaļ baltu ciltīm kā šakāļi karavānai. (Otrās grāmatas trešā nodaļa par raganu un citu cilvēku pārvēršanos vilkos, sikspārņos un citos līdzīgos dzīvniekos, 26 §.) Šādi vilkači (Lycantropi) atrodami arī Livonijā un Prūsijā, tie vilku izskatā klejo apkārt veselos pulkos un nodara šķietamu ļaunumu cilvēkiem un mājlopiem. Kad es 1587. gadā sabiedrisku pienākumu dēļ veselu gadu ceļoju pa Livoniju, es čakli izprasīju (daudzus) Rīgā, Karaļaučos un Varšavā, vai šī cilvēku pārvēršanās vilkos patiesi notiek vai tikai iedomās. Beidzot dabūju ziņas sarunās ar augstmaņiem un pilsoņiem, ka šī pārvēršanās ir tikai iedomāta un ka tā notiek šādā kārtā. Velns iemidzina un padara aklus ārējos jutekļus tiem, kas iedomājas sevi pārvērstus vilkos; tad šis maldinātājs tiem (viņu murgos) rāda dažādas parādības, it kā tie vajātu vai aprītu bērņus, samaitātu lopus, klejotu plaši un tālu; viņš tik spilgti uzspiež satrauktām jūtām un dvēselēm (minētos maldus), ka viņi tiešām tic esam pārvērsti vilkos. Velns uzjautrina sevi ar tādu iedomu un maldu radišanu, moka šos nabaga un Dieva (prātu) nesaprotošos ļaudis un nostiprina tos maldos un māņticībā. Ir taču Livonijas zemnieki visnelaimīgākie un māņticī-

48. att. Vecmuiža. «Newguth, des Hertzogen zu Churlandt ambthausz, woselbst stück gegoszen werden, lieget anderthalb meilen von Sulek (?)» [Pēc Pictura itineris.]

gākie ļaudis, barbariski un pilnīgi savu kungu vergi (mancipia), kas tiek spiesti visās lietās izrādīt paklausību. Jo gadījumā, ja tie atsakās izpildīt pavēles vai arī nevižīgi izpilda uzdoto, tie tiek sodīti ar rīkstēm (virgis) un (vispār) tiek turēti tikpat cieši kā lopi. No teiktā šķiet, ka šāda veida ļaudīm un tautām patīk tāda kārtība (hoc genere Imperii) vai ka vismaz tie to grib pacietīgi panest.» (Tālāk tiek stāstīts, ka Kurzemes zemnieki lūguši hercogu nemainīt klausības kārtību; šo stāstu vecākā variantā pazīstam no ķēniņam Stefanam pierakstītās rīcības. Sk. manu Livonijas zemnieku kustības un nemieri..., 32—34).

(28.§) Georgs Sabīns, lielā Melanhtona znots un D. Peukera tuvinieks, savos komentāros par Ovidija 7. Metamorfozu grāmatas vietu par likantropiem (vilkačiem) raksta šādi: «Vienkāršā tauta ir pārliecināta, ka daži zināmi cilvēki ik gadus (reizi) pārvēršas vilkos un tad atkal no jauna pieņem agrāko izskatu. Par tādiem stāsta Hērodots, minot neurus, Skitijas tautu³³. Arī šie pie prūšiem esot tādi, kā klist baumas, no kuriem viens nupat tika zemnieku sagūstīts un novests pie Prūsijas hercoga; zemnieki bija pārliecināti, ka viņš esot saplosījies to lopus. Tas bija bezveidīgs vīrs, ne pārāk atšķirīgs no zvēra, sejā tam bija rētas, kuras tas esot dabūjis no suņu kodieniem, kad bijis pārvērties vilkā. Viņu izpratrināja daži (kungi), kam valdnieks bija šo pienākumu uzdevis: viņš teica, ka ik gadus parasti divas reizes tā pārvēršoties, pirmo reizi ap Ziemsvētkiem, otro — ap Jāņa Kristītāja svētkiem (Jāņiem), ka tajos brīžos viņš paliekot pilnīgi mežonīgs (efferari) un ka viņu spiežot kāds dabas spēks doties mežos vilku vidū, ka viņu pārņemot vislielākās bailes un ilgās (maximo autem horrore et languore corporis se affici), iekams neizaugot

spalva un miesa nepārvēršoties. Viņa izteikumam tika dāvāta ticība, bet kad nolūkā izpētīt patieso stāvokli viņš ilgi tika turēts cietumā un uzmanīgi no sargu puses novērots, vai kādreiz viņš pārvērstos vilkā, (iznākums bija tāds), ka viņš visu laiku paturēja to izskatu, kāds viņam bija bijis. Tāds bija stāsta iznākums. No tā jāspriež, ka viss tas, ko stāsta par vilkiem-līdziniekiem, nav patiesība un ka nenormāli cilvēki (mente capti) sev rada šādas iedomas.»³⁴

(Lib. III, p. 105—106) «...Sniedzu piemēru, ko pats ar savām acīm redzēju. Kad 1588. gadā ceļoju no Prūsijas uz Livoniju, mani ieaicināja pa ceļam (Livonijā?) kāds ļoti bagāts un pārticis muižnieks savā pilī. Viņš bija notiesājis sārta nāvei uz nākamo dienu kādu raganu (veneficam) milzīgo noziegumu dēļ, ko tā ar savu maģisko un velnišķīgo mākslu bija pastrādājusi. Es viņai vaicāju, vai viņa, kā parasts, tiks iepriekš ūdenī sviesta, lai pārbaudītu, vai viņa tiešām ir vainīga. Kad viņa to noliedza, es viņu pierunāju to izmēģināt, — es, proti, gribēju tādā kārtā izpētīt, vai šī izmēģināšana ar auksta ūdens palīdzību ir patiesa (resp., dod patiesus rezultātus) vai ne. Un, lūk, kad bendē iemeta raganu ar sāsietiem locekļiem ledainajā ūdenī, viņa tūdaļ nogrima. Muižnieks man vēlāk rakstīja, ka viņš to pašu izmēģinājis vēl ar sešām sagūstītām raganām un ka visas esot nogrimušas; vēstules beigās viņš man raksta: «Nu es jums beidzot ticu, ka visas šīs zīmes ir nepareizas, velnišķas un neprātīgas un ka administrācija, neuzmanīga esot, var tikt maldināta...»»

Kā kāvu bari, kā vareni mākoņu pulki aizplūst pretim nebūtības apvārsņiem seno dievu, seno kosmisko vīziju rēgi. Tālajā Eiropas stūrī tie bija uzglabājušies sevišķi, varētu teikt, brīnumaini ilgi, it kā aizmirsti, it kā aizkavējušies tumšo mežu pavēnī, pelēki sirmo viļņu krastā tai laikā, kamēr viņu asinsbrāļi, seno ķeltu³⁵, grieķu un citu veco civilizāciju dievi, jau sen bija nozuduši mirdzošā krusta priekšā, kuru nesa mūki un bruņinieki. Ne vien šie ziemeļos atstatums no lielajiem iespaida centriem bija iemesls, bet arī tas apstāklis, ka iekarojamo un iekarotāju sakušana bija vēla Prūsijā un ka tās gandrīz nemaz nebija Livonijā.

Ģermāņi un slāvi tiecās sadalīt savā starpā veco baltu domēni no Vislas līdz viņpus Gaujai, bet tie, savas varas līnijas krustodami, pirmie gar jūras krastu, otrie perpendikulāri tai ne vien palika neatrisinātu problēmu priekšā (latvieši un lietuvieši), bet neizbēgami sanāca naidos, kurus vēl līdz šim nav izšķīruši un arī neizšķirs tik drīz. Tik vienkāršā formulā var iedomāties satvert treju māsu — labas un cienījamas, bet smagi piemeklētas ģimenes pārstāvju — likteni. Pasaciņā par diviem lielajiem dzirnakmeņiem (ģermāņiem un slā-

viem) un samaļamajiem graudiem (baltu tautām) ir acīmredzot kāds skaistuma trūkums.

Tagad mūsdienu pētniekam, it sevišķi mitologam, nākas rekonstruēt no drupām un gruvešiem veco senbaltu Olimpu un baltu cilšu seno civilizāciju. Tas prasa ne vien lielas un dziļas zināšanas, bet arī lepnu un sintētisku garu, kas prot atrast dziļākas sakarības un likteņa gribas pavedienus, kas prot redzēt gaisu, pilnu fluīdiem, paaudžu paaudžu garīgo celtnu rēģiem un pilīm tur, kur citi redz tikai nesakarīgus faktus un faktiņus vai neredz nekā. Šo drupu un gruvešu nav mazums, daži no tiem vēl tīri svaigi — tradīcijā (piemēram, tautas dziesmas un tērpi), pat mūsu psihikā. Tātad bāze pagātnē iekšā ceļamai celtni ir plaša un materiāliem bagāta, darbs daudz vieglāks un ātrāks nekā, piemēram, jau sen mirušo kultūras tautu mitoloģijai. Vajag tikai iesākt saprast — un nu mēs, cerams, kļūsim brīvi no sveštautiešu nesaprašanas, pārprašanas, noklusēšanas un nicināšanas uztveres, ar kuru viņi allaž pārklājuši mūsu vēsturi, — ko var dot, kādas problēmas atvērt cilvēces gaitu izpratnē baltu civilizācijas «gadījums», ...un tad galvenais būs izdarīts: būs atrasts, kā Vidusamerikā seno maiju vai citu varenu kultūru ar svešas tradīcijas mūžameža liānām apvītas pilsētas un piramīdas, tad radīsies pētnieki un mākslinieki, kas to apraksīs un glorificēs.

Šinī vietā, kā daudzās citās, mēs, vecās baltu rases pēcnācēji, liktenīgi un uz visiem laikiem šķiramies no agrākām vēstures skolām: tām mūsu krišana un dekadence bija progress, mums tas ir pārdzīvotu un pārciestu gadu simteņu svešs diktāts, bet mūsu senatnes izcelšana — varenu un mūžam jaunu iedvesmu avots.

PIEZĪMES

- ¹ Latviešu mitoloģija. Rīgā, 1926.
- ² Ozols un liepa latvju reliģijā. (Raksti par latvju folkloru, Rīgā, 1923.)
- ³ Daudzi raksti Latv. konversācijas vārdnīcā.
- ⁴ Pagaidām iespiests līdz 17. gs. sākumam, bet pieejams tikai ar attiecīgo īpašnieku sevišķu atļauju.
- ⁵ Sk. Manharts, 281. lpp. utt.
- ⁶ Lūk, dažas rindas no mūsu sakarībā visinteresantākās V elēģijas (V Elēģiju grāmata), kas veltīta, kā varam to labi saprast, «ad Cardinalem Petrum Bembum».

.....
(Bembo dzejniekam teikšot):

Quid tibi finitimis Scythiae cum gentibus ? inquis,

Quae rigidi tantum proelia Martis amant:

Quaeque truces siluis horrentibus educat vros

Prussia, mutata cur tibi sede placet?

Huc mea traxerunt me fata...

(Prūsijas hercogs ne vien ar likumiem savaldot prūšu ļaudis, bet dodot tiem gara gaismu, resp., augstāko skolu — universitāti.)

Ignotos adij mutata sede Borussos,

Succina littoribus qui preciosa legunt.

Talis in his etiam Princeps mihi contigit oris,

Qualis in Italia Borsius ante fuit: (t.i., Ferrarā)

Qualis et excellens fuit ille Feretrius heros

Ingenij laudant quem monumenta tui

(resp., Urbino hercogs Gvidobaldi Montefeltro, par kuru Bembo sarakstījis garāku dialogu latīņu valodā).

Namque ferox hominum genus est et agreste sub arcto,

Noticiam nondum quod pietatis habet:

Coeruleos instar sed adorat numinis angues,

Mactatoque litat sacra nefanda capro.

Discat vt ergo pios ad Baltica littora ritus,

Exuat et mores vulgus agreste suos,

Optimum ingenuas Princeps hic excitat artes,

Adductasque Deas ex Helicone fouet.

⁷ La Cité Antique (priekšvārds): «Kādas atmiņas var mums palikt no tām paaudzēm, kas mums nav atstājušas ne viena vienīga rakstīta teksta? Par laimi jāsaprot, ka pagātne cilvēkiem nekad pilnīgi nenomirst. Cilvēks var to aizmirst, bet viņš vienmēr to glabā sevī, jo tāds, kāds viņš sevi ir ikkatrā laikmetā, viņš ir iepriekšējo laikmetu produkts un rezumējums. Ja cilvēks nolaižas savā dvēselē, viņš tur var atrast un izšķirt šos dažādos laikmetus atkarībā no tām pārpalikām, ko ikkatrs no tiem viņā atstājis.»

⁸ Šis apgalvojums, jādodomā, attiecināms uz Maļeckas dzīvesvietu, resp., Austrumprūsiju.

⁹ Scriptorum rer. livon. II, 391 utt.

¹⁰ Iekams ejam tālāk, atļaujos citēt kādu garāku izvilkumu par ticējumiem sakarā ar čūsku, resp., zalkšu kultu, par kuru Maļeckis taču bija pratis ieinteresēt ne vien Karaļauču Universitātes pirmo rektoru Sabinu. Ziņas no Jāņa Bretkes (Johann Brekke) zudušās Historia Rerum Prussicarum, no kuras izvilkumi uzglabājušies Matth. Prātorius'a darbā Preussische Schaubühne (p. 423—424, Manharta atstāstījumā): «Unweit Labiau, in einem Gesträuch, nahm ein Mann namens Dywullis eine grosse Versammlung von Schlangen wahr, die wie tot dalagen, obenauf lag die Kronschlange. Anfangs wagte er nicht nehezutreten, endlich rührte er mit seinem Stabe die Kronschlange an. Da fahren alle Schlangen mit solchem Geräusch auf, dass er erschreckt eilig davonlief und endlich ganz taub und sinnlos wurde. So lag er da bis zum siebenten Tage. Dann ging er wieder an jenen Ort und fand dort wohl seinen Stab, aber nicht die Schlangen. Der Stab

zeigte seitdem wunderbare Kräfte. Er zeigte den Versteck gestohlenen Gutes, den Aufenthalt des Diebes an, heilte krankes Vieh u. dgl. Die Leute brachten dem Dywullis ihr Vieh. Wenn er das mit dem Stabe anrührte, glaubten sie, es sei vor dem Bisse der Schlangen, Bären und Wölfe sicher. An jenem Schlangenorte haben viele Leute aus der Umgegend von Labiau den Schlangen oder dem Teufel geopfert.» Vai neder, godājāmie lasītāji, mums šai sakarībā atcerēties mūsu jaunībā ar baigām trīsām dzirdētos stāstus par čūsku ķēniņiem, par čūsku kamolēm, par čūsku spējām iekost asti zobos un skriet kā ritenim pa ceļu utt.? Mūs taču šķir no citētā teksta laika sprīdis, kas ir apmēram t i k a i trīs un trīsceturtdaļas gadu simteņa garš!

¹¹ Par kāzu paražām Austrumprūsijā vēl vienu interesantu tekstu sameklējis Manharts, 425.—428. lpp.

¹² Sk. 316. lpp. utt.

¹³ Šai sakarībā aizrādu uz pazīstamo Karaļauču izdevumu Ost-Preussen 700 Jahre deutsches Land, kurā citu, nereti stipri polemisku, rakstu vidū atrodam brīnišķo Viherta Kuršu jomas aprakstu.

¹⁴ Vismaz piezīmē gribu aizrādīt vēl uz kādu avotu — Warhafftige beschreybung der Sudawen auff Samlandt sambt ihren Bockheyligen vnnnd Ceremonien (s. l. et. a.). Izdevis Karaļaučos Johans Daubmans (pirms 1547. g.). — Sk. Manhartu 235.—271. lpp. — Ši gaužām vērtīgā, retā un mūsu nolūkiem vēl pārāk maz izmantotā teksta priekšvārdā tā izdevējs Hieronīms Malecijs (Hieronymus Maletius) divas reizes piemin arī livoņus (Eyflender) un kuršus (Kuren), ar to norādīdams uz sakariem, kuru izpratne un sīkāka precizēšana jāveic mūsu pētniekiem: senprūšu Olimpa raksturojums, dažādu kultu un paražu apraksti, beidzot, tas jūtamaīs iespaids, ko minētais teksts atstājis vēlākos, tam līdzīgos — paceļ to pirmās šķiras svarā un vērtībā. Citēt to šeit kā paralēli mūsu tiešajām lietām nozīmētu sašķobīt, apmēra un konstrukcijas ziņā, visu manas grāmatas arhitektoniku.

¹⁵ Šis «homēriskās upuru dzīres» nevarēja, protams, palikt bez sekām. Grēcīgos pagānus no sākuma gribēja bargi sodīt, bet vēlāk bīskaps apmierinājās ar baznīcas sodu (Mannhardt, p. 274): «Mit abgeschnittenen Haaren, mit entblösstem Rücken, die Hände kreuzweise über die Brust gelegt, mussten sie in den Feiertagen in der Kirche zu Pobeten vor dem Altar stehen (to kopā bijuši 73 vīri un priesteris Suplits) und eine scharfe Strafpredigt von dem der preussischen Sprache kundigen Pfarrer von Legitten anhören, hernach Mann für Mann mit einer schwanken wohlgeflochtenen Schulrute den Opferer streichen, der eine mit Säuen bemalte Mitra auf dem Haupte trug. Aus dem ganzen Samländischen Kreise, ja aus Königsberg hatte das Gerücht eine Menge Volkes zu dem Auftritte herbeigezogen, so dass der Bischof noch von zwei anderen Pfarrern im Freien predigen liess. Ein ganzes Jahr lang mussten die Schuldigen jeden Sonntag während der Predigt vor dem Altar zu Pobeten stehen; erst nach Beendigung dieser Zeit empfangen sie die Absolution und wurden in die Kirche aufgenommen.» Te nu būtu iemesls un sižets dzejniekam ar Heines vērienu rakstīt: «Die alten baltischen Götter im Exil.»

¹⁶ Izmantoju 1846. g. Varšavas izdevumu, izdevējs M. Maļinovskis (Malinowski).

¹⁷ Sk. 16. piez. minētā izdevuma ievadā.

¹⁸ Turpat.

¹⁹ I grāmata, 135. lpp. utt. Nodaļa O starodawnych ceremoniach albo raczey szalens-twach, ruskich, polskich, żmódskich, litewskich, liflandskich i pruskich obywatelów bałwochwałów, i rozność ich bogów fałszywych.

²⁰ No īpašvārdu sakropļošanas un saraustīšanas (Sokolwa — Moisa, resp., muiža) redzami autora pavisākie sakari ar šiem, t.i., mums tuviem, novadiem.

²¹ Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau, hrsg. v. W. Sahn. (Mitteilungen aus der Stadtbibliothek zu Königsberg. Pr. IV, 1912).

²² Warhaftiger und bestendiger Bericht... 1589. (Scriptores rer. livon. II, 295 utt.). Šai vietā nebūs lieki citēt arī kādu citu avotu, kas runā par Kurzemi (Sitzungsberichte d. Kurl. Gesellsch. a. d. J. 1896). (Manharts, 417). Brandenburgas markgrāfa Frīdriha sūtītais vizitators ziņo, piem., 1587. g. 20. jūlijā par Liepājas apkārtnes lietām (p. 44 utt.): «...Die vndeutschen, welche zur Libauischen Kirche gewidemet haben und halten Ihr begrebnusz an dem orthe, do vorhin die Kirche gestanden, sagende, Sie wollen do begraben sein, wo Ihre voreltern liegen. Weil sie dan bey solchem Iren Begrebnusz allerley abgotterey gebrauchen, wie Ich solche selbst angesehen... Die Kirche zu Rutzau wirt durch den Pfarhern zur Heyligenaw besungen und wirt in beden kirchen, wie Ichs dan zu Rutzau mit angesehene, allerley abgotterey getrieben. Vnd ob ich wol denen Amtman vor 4 Jaren vermahnet, das er solches abschaffen solte, oder er wurde, do es E. J. g. erfahren sollte, das Fiber krigen, hatt er mir geandtwortet: er hette es so gefunden, wolte es auch also lassen...»

²³ Noraksts Vācu vēstures un senatnes pētītāju biedrībā Rīgā: Annalen des Jesuiten Collegiums in Riga, 1604—1618. — Sal. arī Mitteilungen a. d. livl. Geschichte, XIV, p. 364. utt. n Mitteilungen d. Litauischen Literarischen Gesellschaft, Bd. III, p. 384 utt.

²⁴ Jezuītu arhīvi, kā zināms, nav mazumu cietuši dažādās revolūcijās, daļa pārgājusi valsts īpašumā, daļa tiek vēl rūpīgi glabāta paša ordeņa krātuvēs, kas nav publikai pieejamas. Attiecībā uz tām jezuītu arhīva daļām, kur ir runa par mūsu lietām, cik šos arhīvālos materiālus pazīstu, varu aizrādīt uz šādu zinātnisko literatūru, kur tos redzam lielākā vai mazākā mērā izmantotus un aprādātus: Zaļski, Jesuici w Polsce (it īpaši IV sēj.); Šmurlo, Rossija i Italija; E. Kurtz, Die Jahresberichte der Gesellschaft Jesu über ihre Wirksamkeit in Riga und Dorpat, 1583—1614; sal. arī pazīstamo Rostovska hroniku par Jezuītu ordeņa darbību Lietuvā. — Attiecībā uz pašiem arhīvu materiāliem nebūs, domāju, lieki aizrādīt uz to atrašanās vietu, cik šo jautājumu pārzinu. Bez Rīgā un Stokholmā reģistrētām pārpalikām no jezuītu darbības Livonijā jāmin Frauenburga Austrumprūsijā (tā saucamais Varmijas-Ermelandes bīskapijas arhīvs), kuru sācis pārmeklēt prof. K. Kundziņš (A. Univ. Latv., IX). — Tālāk jāmin lielais arhīvs Krakovā, kuru, cik zinu, latviešu pētnieki vēl nav pārmeklējuši, un, beidzot, jezuītu arhīva daļas Valsts arhīvā Romā (sal. Šmurlo grāmatu) un Romas bibliotēkā Vittorio Emanuele II. — Manharts (431. lpp.) zina stāstīt par plašiem materiāliem bij. Pēterburgas Publiskajā bibliotēkā.

²⁵ Annales Residentiae Vendensis soc-tis Jesu 1618 (Mitteilungen aus der livländischen Geschichte, 494 utt.).

²⁶ Sk., piem., Alt-Riga, 178, 186, 206 u. c.

²⁷ Scriptores rer. livonic. II, 441—442.

²⁸ Kurnikas bibliotēkas (pie Poznaņas) rokraksti: B.K. 311, II, 180. —Relatione Del Regno di Polonia Cominciata l'anno passato et per varie legittime occupationi, non finita se non questo 20 di Luglio del 1604 in Cracovia fatta dall' Eminent-mo Sig-re Cardinal Valenti.

²⁹ «Atturīga dvēsele, tieksme uz vientulību, it kā atmiņas no neizmērojamiem mežiem, kuriem cauri viņu senčiem bija jālauz ceļš, sekojot lielo upju virzienam, no mežiem, ar kuriem tiem bija jācinās, lai, tos pārvēršot lidumos, pārvarētu dabu.» La côte orientale de la Baltique et le peuple Letton. (Le Monde Slave, 1933, Nr. 5.)

³⁰ Aizrādījumi uz abiem citātiem atrodami manā Latvju kultūras vēsturē (Latv. konv. vārdnīca, XI sēj.).

³¹ Pilnu šī interesantā teksta norakstu sk. III daļas 2. nodaļas piezīmē.

³² Joan. Georgii Godelmani JC et PP Tractatus De Magis, Veneficis et Lamiis. Recte Cognoscendis et Puniendis... Lib. II, cap. III. De Lamiarum et aliorum Hominum in Lupos, Feles, aliave ejusmodi animantia transformatione.

³³ Sk. attiecīgos rakstus.

³⁴ Šai tendencē racionalizēt burvju un raganu murgus un attiecīgo fantāzijas aparāturu ap tiem ļoti interesantu veidu atradis viens no pasaules lielākajiem rakstniekiem — Servantess, kas dažās savās novelēs (Divu suņu saruna u.c.) to izmanto ar brīnišķu veiklību, kā inventīvu un literāriski arhitektonisku līdzekli.

³⁵ Šai sakarībā gribu aizrādīt uz diviem darbiem par senajiem ķeltiem, kas mums latviešiem metodiskā ziņā varētu likties ne mazums svarīgi: E. Renan, La Poésie des races celtiques (Essais de Morale et de Critique) un A. Le Droz, La légende de la mort (ievadu).

36

Pēcvārds

Nu esam galā, vismaz pie tā mērķa, kuru pašlaik var saskatīt un sasniegt. Mūsu gājiens bija gaužām nevienāds un likumains: reizēm pa plašiem lielo tautu ceļiem, reizēm pa aizaugušām takām, kur uz priekšu varēja vest tikai nojauta. Visur mēs meklējām mūsu apslēpto vai izkaisīto mantu drupas vai druskas, un nu esam pārnēsuši mājās pirmo ražu. Lai Dievs dotu, ka mūsu tautas vidū rastos jo daudzi, kam rūpētu šis grūtais, pacietības bagātais un bieži rezultātiem nabagais darbs, rastos mūsu satrauktajos laikos, kad tiešām nav viegli prasīt no jaunākajiem zinātniekiem un interesentiem ilgo un garo priekšdarbu smagumu, lai vēlāk rezultātā būtu dažkārt jāapmierinās ar mazu. Bet tāda nu reiz ir mūsu tautas pagātne, un gribētos domāt, ka mūsu elementārais pašlepnums to cels gaisā un gaismā, kauču tā būtu palaikam niecīga un drūma. Ja smagi mums bija izaugt bez purpura¹, ja smagi reizēm tika ievainota mūsu pašcieņa², jo lepnāki mēs šodien varam celt galvu, jo mierīgāk skatīties pasaulē; mūs nekas vairs nevar pārāk baidīt, nedz arī uzkult eksaltētā apbrīnošanā: Fortūnas ritenis nav bezgalīgi izlocīts, tas ir tikai apaļš.

Bet, pārdomājot mūsu vēstures sarežģītās gaitas, gan drūmos, bet bezgala interesantos vēstures gājienus, gājienus, kas ceļ bez žēlastības augšā daudzas lielas vēstures problēmas un rāda to atrisinājumu pagātnē un tagadnē³, vēl un vēl gribas tikt pie sintētiskiem vērojumiem, pie lielāka stila apvēršņu pārredzēšanas, pie dziļāku sakaru nojaušanas. Mūs, kā sava laika bērņus, cieši valdzina ir jaunāko vēsturisko pētījumu sintētiski individuālais vēriens, ir cilvēciskā ģeogrāfija, kas cenšas saskatīt cilvēkā viņa dzimtās zemes pulsu un īpatnējo konstitūciju. Tās ir gaužām pievilcīgas lietas, fatālas savos galaiznākumos un tādēļ divkārt kārdinošas. Līdz galaiznākumiem vēl, protams, tālu, bet jo saistošāks un interesantāks ir «taku meklētāja» darbs. Savas grāmatas ievadā nodaļā centos sniegt dažus mūsu zemes vēstures pārejošo varu novērtējumus, politiski nacionālu kustību likumību, varētu teikt, zināmu ārējo spēku dinamikas zīmējumu — nu būtu vieta pārrunāt par dažām mūsu zemes

īpatnībām, šo īpatnību lokālo spēku, mēģināt saskatīt zemes genius loci⁴, jo katrai zemei taču ir savs «īpatnējais svars», savu iespēju formula, pret kuru nedrīkst grēkot pat tie, kas pārāk braši ķeras Fortūnas riteņa spieķos; lai cik liela ir uz brīdi to vara, pārestību zemes dēmonam tie parasti samaksās ar dārgāko cenu, kāda cilvēkam maksājama. Katras zemes īpatnība — kas par to gan šaubās, bet kas to pratis labi formulēt? — jo dziļi noenkurota klimatiski ģeogrāfiskos apstākļos, kuriem ar laiku, ar labu vai ļaunu, piemērojas to tautu gars un raksturs, kas tajos nokļūst. Šo zemes «smagumu» vajag celt ar gudru ziņu, jo, tikai saprātīgi pacelts, tas spēj būt enerģijas avots; pārāk augstu rauts, tas nepieciešamā kārtā rada traģēdiju — agri vai vēlū; pārāk maz svērts, tas neatvairāmi atslīd dūksnāja drūmumā. Zeme grib, lai to kopj, un gudram prātam, uzņēmīgām tautām tā saka, kā tas darāms.

Ko mēs par savu zemi zinām? Ko mēs iedomājamies no tās gribēt, mēs, tauta, kas sevī apvieno nordische Stärke mit indischer Sanftheit⁵, kā jauki par mums teicis G. Merķelis? Vai zinām, cik mums spēka un cik mums rētu morālē un garā? Vai neesam kā ziemeļu pavasaris, skaists savā krāšņumā, bet allaž vētru un salnu briesmās? Vai neesam dažreiz pārāk plašu tieksmju pilni un aprobežotu apstākļu saistīti, izturīgi ciešanās un pavirši labos brīžos? Cik tālu mēs gribam un varam kāpt, mēs, zaļās ielejas iedzīvotāji, starp diviem lieliem tautu kalniem — ģermāņiem un slāviem? Un kas ir, beidzot, mūsu eksistences līdzsvars, tik brīnumains, no jebkuras statistikas raugoties? Visveicākā un visdziļākā patiesība par mums ir tā, ka esam robežu zeme⁶. Robeža dabā un cilvēku sabiedrības institūcijās, vai tās rādās ekonomikas un politikas, morāles un gara dzīves laukos. Robeža ģeogrāfisko iespēju izpauzumos: tie ceļas mums pāri vai sitas pret mums, nākdami no lielā kontinentālā līdzenuma un no pārmaiņu pilnajiem «ziemeļu Vidusjūras» vējiem. Šo patiesību mēs visi šķietamies zinām, par to mēs visi runājam, bet vai mēs saprotam, cik dziļas un liktenīgas ir šī robežas stāvokļa sekas visās mūsu dzīves parādībās, sākot ar viselementārākām un beidzot ar visabstraktākām. Vai šai patiesībā nav liela mūsu likteņa daļa, ja pareizi to izvēršam un izskaidrojam?

Eiropa taču esot tikai Āzijas pussala, teicis savā laikā Humbolts, bet šis apgalvojums ir tikai sākums tālākai gudrošanai. Šo «pussalu» veido divas iekšējās jūras, viena horizontāla, otra vertikāla; slavenāko no tām sauc — gan diemžēl sugas vārdā — par Vidusjūru, turpretim otro, ar kuru saistīts mūsu liktenis, par Baltijas jūru. Abas šīs iekšējās jūras ir bijušas lielu kulturālu kustību centri⁷, tautu attiecību saistītājas no seniem laikiem ar to izšķirību, ka vēstures mērījumi ir ļoti nevienādi: kur dienvidos var rīkoties ar gadu tūkstošiem, mēs ziemeļos tikai ar lielāku vai mazāku gadu simtu skaitu. Arī iemesli

nav jāmeklē tālu: senā cilvēce varēja daudz vieglāk piemēroties laimīgākiem dabas apstākļiem apakšā, turpretim mūsu platumos seno cilšu cīņa ar dabu bija daudz grūtāka un nesekmīgāka; tagad turpretim, kultūras ieročiem asinoties, spēka svars sāk liktenīgi svērties uz ziemeļiem. Arī vēstures liecinieki mums daudz nelabvēlīgāki; plaša vēriena formulu devis pazīstamais Vīnes mākslas vēsturnieks prof. Stšigovskis (Strzygowski)⁸: «Vidusjūras kultūras celtnes celtas no akmens un marmora, tās ilgāk pretojas laika iznīcībai, no dienvidiem nākušī antropomorfišķā māksla nomākusi ziemeļu ģeometriskos un zvēru ornamentus. Ziemeļu celtnes ir no koka, austrumu celtnes arī no saules ķieģeļiem, kas viss aiziet daudz ātrāk bojā un tādā kārtā daudzkārt radījis iespaidu par estētiskās radīšanas trūkumu vai nabadzību.» — Tiešām, Vidusjūras vēstures pārakmeņotie žesti vēl šodien pulcina apmeklētāju barus un rada to apbrīnu, ziemeļu vēstures varoņu un briesmu darbi apauguši velēnām un mežiem, un tikai zemes virsmas nelīdzenumi vēl dod liecību par seno ļaužu dusmu un spēka izvirdumiem.

Bet tā veidotā pussala, visiedomīgākās rases dzimtene, taču varētu būt — tai īstenībā it kā vajadzētu būt — sava lielā kontinenta pielikumam, atzarojumam «sejā un līdzībā». Eiropai, vārdu sakot, vajadzētu atrasties mūžīgā atkarībā, labvēlības vai dusmu ēnā no vecās Āzijas, no kuras taču nākot visa gaisma? Samērā mazai kolonijai no lielās metropoles žēlastības? Un vai vienā šīs pussalas pakājes daļā, senajā Livonijā, nevajadzēja bez pārstājas valdīt pārliecībai, ka, lielajam rullim veļoties no Priekš- un Aizurāliem, šai pašai Livonijai ar visām tās īpatnībām, kopā ar tuvākiem un tālākiem kaimiņiem, vajadzētu sen atrasties Baltijas jūras vai pat Atlantijas okeāna dibenā? Acīmredzot izrobotās krasta līnijas pussalai, jūras spēku un iespēju gudrai izmantotājai un to sargātai Eiropai bija citi lieli spēki, kas tai deva iespēju ne vien noturēties savās robežās, bet pat pāriet lepnā un nepārtrauktā pretuzbrukumā; ja šis pretuzbrukums tika pārspilēts, tas fatāli sadragājās pret austrumu neizmērojamo dimensiju «smagumu»; par to zina stāstīt piemēra dēļ poļu karotāji, kas īsu laiku valdīja Maskavā, par to varētu teikt ģeniāli neprātīgais Kārlis XII un varenais no vareņākajiem — Napoleons I un citi. Šie Eiropas spēki ir tiešām lieli un brīnišķīgi, par to zina mums vēstīt jau senie grieķi, kas sākumā bija paņēmuši daudz savas pagātnes un ierosmes no austrumiem, pat dievus, kā Marsu un Venēru (drusku piedauzīgo mīlētāju pāri godprātīgajā Olimpā); viņi ir varējuši beigt ar to, ka likuši jūsmot persiešu galmam par Sofokla traģēdijām un raidīt savu — arī ģeniāli neprātīgo — Aleksandru Lielo līdz Indijai. Raksturīgi piemētināt, ka briesmīgie austrumu triecieni Eiropai ir bijuši spiesti atšķelt un atdalīt kādu tās spēka zaru, ungārus, kuri vēlākos

gadu simteņos bijuši, ar lepnumu un pārliecību, pat nereti noasiņodami, Eiropas civilizācijas sargs pret citiem Āzijas tuksnešu izvirzumiem (turkiem); slavenais futūrisma nodibinātājs Marineti taču nosaucis Krievijas klajumus par vulkāniskiem līdzenumiem. Arī mūsu mazās tēvijas piemēri nav mazum raksturīgi: mēs esam, no vēstures tekstiem raugoties, nedaudz mazāk nekā tūkstoš gadu blakus slāviem (pirmā lielā zemgaļu uzvara pār krieviem 1106. g., pēc Nestora hronikas), un no visa šī laika austrumu līdzenumu tautas un varas pār mums politiski valdījušas tikai apmēram 200 gadu (no 1/4 līdz 1/5) un nacionālā ziņā baltu tautām tieši atņēmušas tikai samērā šaurus pierobežu novadus. Fabula docet.

Daži raksturīgie piemēri mūs māca, ka Āzijas tautu lielais okeāns — no Dņestras upes līdz Gobi tuksnesim — gan reizēm pārplūst ar dabas elementu baigo spēku, bet tomēr tā masas smagums ir tik liels, ka samērā drīz tam jāatslīgst dabiskajos krastos, uz kuriem, pēc Platona bilžainā izteiciena, Vakareiropas kolonijas (viņš, protams, runā par saviem grieķiem) sēž rindā kā vārdes. Un, ja nu mani prātojumi lasītāju nepārliecinās, tad to varbūt izdarīs viņa paša acs, ja tā redzēs pazīstamā itāliešu ģeogrāfa akadēmiķa Dainelli attiecīgo grafisko shēmu⁹.

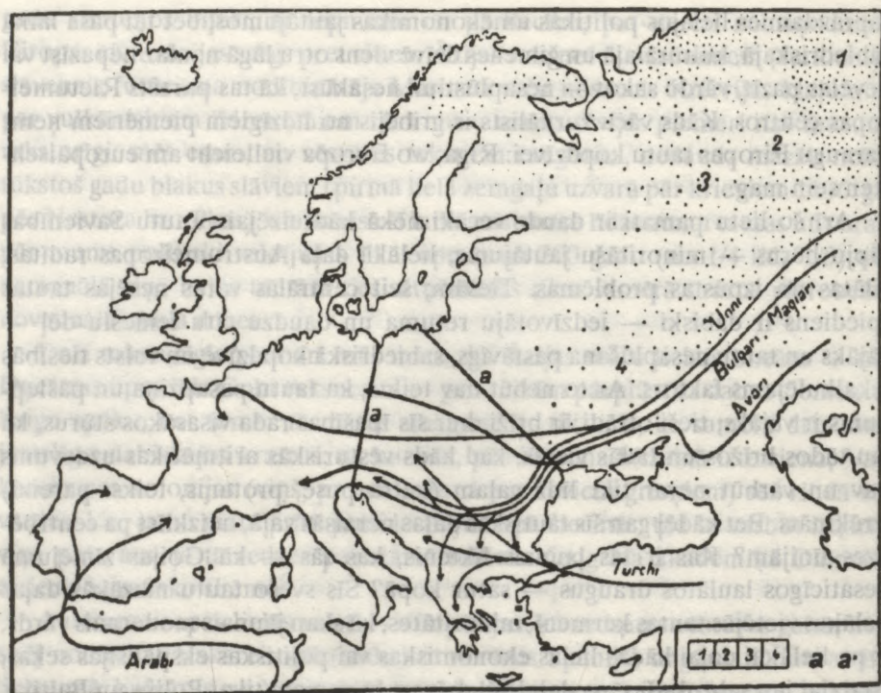
Austrumeiropas lielās valstis — impērijas, kā redzams vēstures gaitā, nespēj nodibināt Vakareiropā (atskaitot maurus Spānijā, ungārus Donavas līdzenumā, bulgārus u.c.) un arī tās priekšposteņu zemēs ilgstošu varu. Arī pēc lielā pasaules kara, pēc jaunās veco veco problēmu fāzes Austrumeiropā, uz senās klimatiskās un etniskās robežas nodibinājās «jauno» valstu rinda — no Somijas līdz Rumānijai, resp., no Baltās līdz Melnajai jūrai. Vēl divas Dainelli shēmas padarīs mums šīs lietas joprojām skaidras un liks saprast, cik veci spēki darbojas jaunajās sakarībās¹⁰.

Bet, ja Eiropas austrumu un rietumu sakari nav vienkārši atrisināmi varas līnijās, kas dziļi iegriežas otras daļas robežās, vai tas lai nozīmētu, ka austrumi nespētu radīt ietekmi, nereti dziļu un smagu, vismaz robežu zemēs, kā savā laikā persiešu ķēniņa roka, sarkani mirdzoša zelta pilna — ja gribam lietot klasisku epitetu — daudzajos karu un konfliktu gadījumos ar senajiem grieķiem. Šeit mēs stāvam otra lielā problēmu cikla priekšā, un šeit mums jāsak sevī jo uzmanīgāk pētīt, sevi vērot sava gara spogulī.

Iesāksim ar kāda sveša vērotāja spriedumu, tie esot objektīvāki, bet par visām lietām tiem vairāk tic. Parīzes Universitātes profesors Leritjē (Lheritier) savā lekcijā Rīgā (dažus gadus atpakaļ) izteicās, ka viņam Rīga atgādinot Konstantinopoli dažādu tautu kopdzīves veidā. Varot izsacīt izbrīnu, ka šie tautas vai to vairāk vai mazāk atskaldītie zari dzīvojo kopā, pat dažreiz labi

saprazdamies lielajos politikas un ekonomikas jautājumos, bet tai pašā laikā sabiedriskajā, kulturālajā un ģimenes dzīvē viens otru lāgā nemaz nepazīst vai nevēlas pazīt, vārdu sakot — nesaplūst un nesakūst, kā tas parasts Rietumeiropas centros. Kāds vācu žurnālists ir gribējis no līdzīgiem piemēriem ņemt paraugu Eiropas tautu kopdzīvei: Riga, wo Europa vielleicht am europäischsten sein mag.

Arī šo lietu pamati ir daudz vecāki nekā kādreizējais Tautu Savienības sāpju bērns — minoritāšu jautājums, lielākā daļā Austrumeiropas radītas, cilātas un izpūstas problēmas. Tiešām, šeit centrālās varas nesējas tautas spiediens ir dabiski — iedzīvotāju retuma un daudzu citu iemeslu dēļ — vājāks un tautu nesaplūšana pastāvīgs, sabiedriskā kopdzīvē un valsts tiesībās iekalkulējams faktors. Ar to nebūt nav teikts, ka tautu pašapziņa un pašlepnums ir vājāks; tieši otrādi, ir brīži, kur šīs īpašības rada visasākos stūrus, kā jau tādos brīžos un tādās vietās, kad kāds vēsturiskās aritmētikas uzdevums nav un varbūt nevar tikt līdz galam (katra puse, protams, teiks: pareizi) izrēķināts. Bet kādēļ gan šīs tautiskās daļas neraisās vaļā, neizkļīst pa centrālās dzes līnijām? Kas ir tas jaunais liktenis, kas tās — kā Goijas zīmējumā nesaticīgos laulātos draugus — satur kopā? Šīs svešo tautu mazākās daļas lielākas vietējās tautas ķermenī, minoritātes, kā skan jaunais modernais vārds, ir pa lielākai daļai kādas lielas ekonomiskas vai politiskas ekspansijas sekas, pa daļai jau sabrukušas, pa daļai vēl dzīvas. Ja ņemam tikai Poliju un Baltijas valstis, atstājot Balkānu kamolu risināt tiem, kas labāk pazīst tā atsevišķos pavedienus¹¹, varam konstatēt, ka šeit viens no vissvarīgākiem faktoriem ir vācu tautu ekspansija Baltijā (ekonomiska un politiska) un Polijā (galvenām kārtām ekonomiska, sal. poļu pilsētu iedzīvotāju sastāvu vēl tālu aiz Krakovas, līdz pat Lvovai). Ģermāņu frontes lielais vēriens no Somijas jūras līča līdz Septiņkalnes dienvidiem jaunākajos gadu simteņos labā daļā sabruka, to neglāba arī pasaules kara radītā vācu okupāciju rinda; visur tagad kupli zaļo vietējā nacionālā flora. Bet ar līdzīgiem piemēriem saistās arī otrs jautājums — atbilde, kā saka: medaļai ir arī otra puse. Kādēļ savā laikā vietējās tautas neprata vai nespēja novērst šādu ekspansiju? Acīmredzot tirdzniecībā un kara mākslās veiklie sakši u.c. prata imponēt ar tādām savām īpašībām, kurās vietējie bija vāji, nav brīnums, ka radās arī pakalpiģi vīri, kas no tā taisīja «nepieciešamo» slēdzienu: maz civilizēti. Baltu tautas (izņemot kuršus) neprata izmantot jūru un tās varenos spēkus, kas tautas dara bagātas, tie bija teicami zemkopji, ar labām rekomendācijām jau no antīkās senatnes autoru laikiem¹²; tāpat poļi — lieli karotāji un stepju jāvēji — nemīlēja nedz tirdzniecību, nedz amatniecību, bruņiniekam nepiemērotas lietas. Vai nav vairāk nekā

49. att. Āzijas elementi Eiropā (R. Accademia d'Italia. Convegno di Scienze Morali e Storiche, 1932, XI. Tema: L'Europa. — Giotto Dainelli, Le ragioni geografiche di una civiltà europea unitaria, p. 70.) Galveno vēsturisko, no Āzijas nākušo iebrukumu ceļi. Punktētās vietas apzīmē dažādā intensitātē (1—4) sastopamos somatiskos Āzijas elementus tagadējos iedzīvotājos. (Pēc I. Čekanovska pētījumiem.)

dabiski, ka uzņēmīgie vācieši prata iespieties šais «spraugās» tādā mērā, ka nopietni apdraudēja poļu pilsētu nacionālo izskatu. Bet vai tas nav lielais Stefans, kas, visu sakaru saprazdams, saka: bruņniecība esot zelta gredzens tautas pirkstā, bet pilsētas — dārgakmens šai gredzenā. Pietiks piemēru, lai mēs neaizietu par tālu no mūsu tiešā uzdevuma. Pietiks vēsturisku pamatu meklēšanas mūsu jautājumiem, prasīsim tagad, vai nav iespējams dažādo tautu viņņošanās un kopdzīvi Austrumeiropas robežās tvert shēmās un skaitļos. This is a thing for ever, kā saka angļu dzejnieks Kītss (Keats) par skaistumu. Piemēram, mūsu zemes vēsturiskā statistika būtu šai ziņā vairāk nekā interesanta. Diemžēl, statistika kā zinātne ir stipri jauna lieta, un tādēļ mums nebūs lemts ieskatīties pārāk dziļi pagātnē, bet maza iespēja tomēr ir, un tā

50. att. Klimatiskais raksturojums (pēc Dainelli, 74). 1. Eiropa ar piejūras klimatu; 2. Eiropa ar kontinentālo klimatu; 3. Ziemas izotermas janvārī zem 20°C ; 4. Gadskārtējā temperatūras kāpiena līnija par 25°C ; 5. Līnija 750 mm lietus kvantuma gadā; 6. A. Vislas—Dņestras līnija; A¹. Oderas—Triestas jūras līča līnija.

51. att. Valodu shēma (pēc Dainelli, 84). Baltā zona uz austrumiem no līnijas A (Visla—Dņestra) — krievu valoda, baltā zona uz rietumiem no līnijas A¹ (Oderas—Triestas jūras līcis) — latīņu un ģermāņu valoda. I. Somu valodas: 1 — igauņu, 2 — somu; II. Baltu valodas: 1 — latviešu, 2 — lietuviešu; III — poļu valoda; IV: 1 — čehu, 2 — slovaku; V — maģāru; VI — rumāņu; VII: 1 — slovēņu, 2—3 — serbu-kroātu; VIII — bulgāru; IX — albāņu; X — grieķu; XI — turku valoda; XII līnija apzīmē pareizticības robežu.

mums dod konstatējumu (izdarot šo novērojumu ar visu iespējamo uzmanību), ka Austrumbaltijas piekrastē pēdējos pusotra gadu simteņos skaitlisko attiecību svārstības vietējo un ienācēju tautu starpā nav visai lielas, bet atsevišķām tautām, vismaz visām, tas nebūt nenozīmēs procentuālo konservēšanos uz mūžu mūžiem¹³. Bet ko gan nozīmē attiecību koeficienta relatīva pastāvība? Vai tautu raksturu īpatnības? Vai zemes iespējas daudzo tautu interešu krustceļos? Vai vēl ko? — Gribu cerēt, ka par šiem jautājumiem reiz rakstīs mūsu nacionālekonomi, ģeo- un demogrāfi u.c., jo no šiem vērojumiem varēs rasties liktenīgas problēmas ne vien mūsu zemes vēsturē.

No šāda veida tautu kopdzīves — plašā lokā no tikai nāvei izšķiramās Lāčplēša un Melnā bruņinieka cīņas līdz lielu politisku līniju saskaņošanai dažādu valdību blokos — no tās laikam stipri konstantā rakstura izaug vesela rinda secinājumu, mūsu dzīves īpatnības: politisku un sabiedrisku kombināciju māksla un veiklība, kritiski vērtējumi par sevi un citiem, dziļi ietekmējama sabiedriskā kultūra, piemēram, izpriecu ritmā, kas neapšaubāmi sveras uz austrumu «mazāk aprobežotiem» veidiem, dziļa sakarība un motīvu štaigāšana literatūrā, tēlotājā mākslā, mūzikā u.d.c. Vārdu sakot, raksturīgas sabiedriskās virskārtas dzīves izpaudumos — lauku ļaudis viss tas skar daudz mazāk.

Tālāk izvirzās jautājums par atsevišķo tautu darbības veidiem, par iespējām, kas tām atveras, ievērojot attiecīgās zemes vērtības un iespējas. Tās, lūk, ir lietas, kur jāparādās tautu radošam garam, to spējām piemēroties apstākļiem vai izlocīt tos pēc iespējas savā labā. Nav vēsturnieka uzdevums nospraust īsākus vai garākus darbības plānus savai valstij un tautai, viņam tikai jācenšas konstruēt pienācīgas pagātnes perspektīvas, ar kurām lai saskanētu šie plāni, jo citādi tiem var draudēt pārkārtošana, un šāda pārkārtošana tautu sadzīvē, neraugoties uz tik daudz izsapņotām miera valstīm, mēdz būt asiņaina. Kāds dziļš pretstats liekas izlokām, ļaunā brīdī izlaužam mūsu gaitas. Mēs jau iepriekš redzējām, cik lielu sakarību un pretenziju vēji pūš pāri mūsu zemei un to laiku pa laikam izrauj no tālās un mazās provinces miega, kurā tai ir tendence dažkārt atslīgt. Tiešām brīnišķīgs ir šis pretstats no lielu krustceļu vietas uz sevī noslēgtu no lielajiem pasaules centriem zemi, par kuras ārējiem likteņiem allaž plašāki izstāsta lielās hronikas, bet par kuras iekšējām lietām tās nedaudz zina tikai tad, kad dziļāki sarežģījumi paceļ šos internos faktus plašā pasaules okeāna virspusē. Šāds pretstats izvirza attiecīgai tautai prasību pēc lielas mēra sajūtas, pēc nosvērta rakstura, it sevišķi vēl tādēļ, ka mūsu tautai — pilnīgi objektīvi vērojot — apdāvinātības netrūkst. Viņas dzīvā fantāzija, dažreiz stipri atraisītais temperaments šo savas lomas izpratni padara vēl grūtāku, jo te jāzina atrast vidusceļš, spēku diagonāle, iedvesmas uzstādīto

prasību un zemes diezgan viduvējo iespēju starpā, te, lūk, ir īstā vieta izpaus- ties tautas sagesse, kas latviešiem jo sevišķi vajadzīga, ņemot vērā viņu izpaus- to vai nojaušamo — pat grūtajos atkarības laikos — tieksmi spēlēt kunga lomu¹⁴. Šo ārējo un iekšējo likteņu pavērto pretstatu jau izprata vientiesīgi pašlepnā tautas dziesmiņa (Cīrulīti, mazputniņi, negul' ceļa maliņā utt.). Šo pretstatu, kas tagad ar jaunās suverenitātes laikiem iegājis mūsos pašos, lai cenšamies atraisīt un mīkstināt ar gudru ziņu, jo tas ir viena no mūsu eksisten- ces nepieciešami uzmināmām mīklām¹⁵.

Naivi, bet diemžēl fatāli skan jautājums vēsturei, kādēļ gan pasaulē ir lielas un mazas tautas? Jau rezonabli un diplomātiski gudri skan jautājumi, kāda loma ir mazajām tautām lielo starpā, — prasīsim vienkārši: kādēļ mazās var pastāvēt lielo vidū?¹⁶ Par to jau esam daudz prātojuši, faciant meliora poten- tes, šinī noslēguma vietā mums vēl un vēl jādomā par savas dzīves un nākotnes iespējām, lai izvairītos no kļūdām, ko jau līdz šim esam taisījuši ne mazumu, lai saprastu, cik augstas var būt mūsu iedomības debesis. Arī ienaidnieki mūsu laikos spēj sakaut, apspiest, mocīt tautas, bet iznīcināt tās vairs nevar — Cēzara Gallijas iekarošanas laiki vai arī seno prūšu pazušanas laiki ir, paldies Dievam, garām. Bet iekšēji ienaidnieki, dzīves prasme, resp., neprasme, rak- sturs, tautas morāle u.c. ir tie, kas tautas eksponē ārējām briesmām¹⁷ lielākā vai mazākā mērā, un tādēļ jo svarīgas varētu būt vēstures pamācības ... ja tikai ļaudīm būtu griba un saprašana sev aizrādījumus smelties.

Vai šā, vai tā, vareni paraugi un grūti piemeklējumi ir tie, kas pacilā vai biedē, pārējais ir ārpus vēsturnieka un reizēm arī visgudrā politiķa iespēju loka. Nav viegla lieta līdzīga zilēšana, it sevišķi mūsu dienās, kad pašreiz vecās Livonijas politiskie mantinieki, latvieši un igauņi, sasnieguši nepieredzētus ziedu laikus, par kuriem būtu spiesta pabrīnīties vecā daudzo kungu Livonija!

Loģikas rokasgrāmatās mēs mācāmies, ka analogija neesot pierādījums. Nešaubīsimies par šo likumu, bet neaizmirsīsim, ka šī pati analogija ir tā, kas daudz ko parāda un atklāj mums mūsu dzīvē un tās apstākļos. Nav Livonija, mūsu senā dzimtene, vienīgā vieta pasaulē, kā sākumā redzējām, kur daudzas svešas varas pāri staigājušas, kur zināmā mērā jauktās asinis tautas dzīslās rada sajauktas likteņa gaitas šai pašai tautai. Ņemsim kādu tālu, bet izteiksmīgu piemēru. Vai ikkatram ceļiniekam, redzot astoņas staltās figūras pie Neapoles ķēniņa pils, nav prātā nākuši šīs zemes raibie likteņi, un vai ceļotāju latvieti šīs astoņas figūras nav vedinājušas uz auglīgām pārdomām? Rodžers-Normans, vācu imperators Frīdrihs II, Kārlis Anžū, Aragonas Ferdinands, Kārlis V, Vācijas un Spānijas imperators, francūzis Kārlis III, Žoahims Mirā, Lielās franču revolūcijas bērns, un, beidzot, tikai 19. gs. otrā pusē itālietis Viktors

Emanuels II, pašreizējā Itālijas ķēniņa vectēvs. Normāņi, vācieši, franči, katalāņi, spāņieši un, beidzot, itālieši, neskaitot antīkās pasaules laikus, romiešus, itāļus, grieķus u.c.; jo raiba rinda sarežģītu politisku pārmaiņu un asiņainu revolūciju — Neapolei šai ziņā ir cienījama slava — likteņi, kuru nacionāli dabiskais atraisījums noticis tepat, mūsu priekšgājējas paaudzes acu priekšā. Iemesli? Tā pati lielā starptautiskā nozīme; no Neapoles pāri Sicīlijai taču stiepjas tā josta, kas sažņaudz Vidusjūru, to pārdalot divās daļās. Rezultāti, protams, tādi, kādus vēsture spiesta mums rādīt.

Bet, lai mūs saista ar skaisto «Vidusjūras zvaigzni» ne vien zināma likteņa kopība (pat ķeizara Frīdriha II Amalfi pilsētiņā parakstītās privilēģijas Livonijas iekarotājiem), mūs daudz kas arī šķir: lai neaizmirstam, piemēra dēļ, ka neapolitānieši ir itālieši, kurus pat nikna naida brīžos pret tautas brāļiem tomēr varbūt varēja intuitīvi apgaismot nojauta par tautas vienību, — mēs turpretim esam vientuļš koks svešā mežā, dragāts un laužīts, bet nepārprotami dzīvs. Dienvidnieki mīl un spēj daudz pieminekļu taisīt, it sevišķi itālieši nekad nav akmenim mieru devuši un pratuši tam uzspiest savas harmoniskās pasaules vizijas formas, bet, ja nu mums Rīgā būtu liela pieminekļu bagātība, vai mēs te kādreiz ieraudzītu latviešu valdības celtu Livonijas seno valdnieku rindu: Vācu ordeņa mestrus, Polijas un Zviedrijas ķēniņus, Maskavijas lielkņazus un Krievijas carus? Un gadījumā ja ne, tad kādēļ? — Vienkāršs jautājums, kas tomēr katra latvieša sirdī laikam sacelž tālu skrejošus vējus. Un, ja nu tomēr uzceltu šos pieminekļus, vai tad mēs varētu, šodien dzīvodami, iedomāties, kāda toreiz izskatījās mūsu zeme, mūsu tautas garīgā seja? Vai tas tad nenozīmēs, ka esam pārvarējuši savu pagātņi, ka jau spējam to uzlūkot bez naida un kaislībām? Vai tas nenozīmēs, ka nu reiz ieejam pavisam jaunā Livonijas vēstures posmā, kas kā mūsu dzimtenes zaļās velēnas pārklāj senā naida drupas? Šis jaunais laiks, brīnišķā latviešu tautas politiskā atmošanās, liekot uzplaukt tās sensenai rakstura izturībai, sirds kultūrai un garīgajam lidojumam, paceļ neredzētā spožumā mūsu dzimtenes svaru un vērtību starptautisko sakarību gaismā, spožumā, kas pārspēj visu seno valdnieku iespēšanu mūsu zemē. Tas panāks arī to, ka vienu par visām reizēm Latvija būs organiski pārvarējusi svešo ienācēju radīto Livoniju.

¹ Sk. manu Livonijas zemnieku kustības un nemieri 16. gs. otrā puse noslēgumu, 40.—41. lpp.

² Sk. manas Parīzes lekcijas noslēgumā frāzi (*Le Monde Slave*, 1933. V, p. 231): «J'ai ouvert ces quelques chapitres de notre autobiographie un peu comme au hasard, sans aucune prétention. Ils peuvent faire entrevoir les destins d'une race ancienne, silencieuse, laborieuse et réservée, en même temps que tenace et obstinée douce et calme comme les chansons chantées par ses fillettes, et en même temps vaillante et vengereuse, dont les blessures d'amour propre ne se ferment que tard; méprisée si longtemps, elle a su garder son orgueil national, parce que ses nobles traditions anciennes ne s'oublient pas.»

³ Sal. 2. piezīmē minētā raksta pamatdomas.

⁴ Vienu mēģinājumu to nojaust — diezgan diletantisku vēl, protams, — lasītājs atradis manā rakstīnā Mūsu dzimtenes senā seja (*Brīvās Zemes liter. pielikums*, 1933. g. jūlijā—augustā).

⁵ «Mit einer asiatisch-üppigen Phantasie verband sie (t.i., latviešu tauta) Festigkeit und Muth, Bildsamkeit und auffallende Anlagen zu jeder Art von Vervollkommung, nordische Stärke mit indischer Sanftheit» (*Lieflands Vorzeit*, 25. lpp., pēc pirmā izdevuma skaitot).

⁶ Tā ir ne vien vēsturnieku, bet arī dabaszinātnieku tēze. Sk. 2. piez. citēto rakstu ar izvilkumu no prof. N. Maltas referāta (220. lpp.).

⁷ Par Baltijas jūras tautu viņņojumiem agrajos viduslaikos spēcīgu ainu dod Brēmenes Ādama hronika.

⁸ Prof. Dr. Josef Strzygowski: *Północ i Południe w sztuce plastycznej*. (Sprawozdama z posiedzeń komisji historii sztuki; Prace Komisji Historji sztuki, tom IV, zeszyt 1—2. W Krakowie, 1930, LI lpp.). Tā kā Stāigovska referāts (resp., tā atstāstījums) tiešām spēj pavērt jo plašus apvārsņus mūsu vērošanai un izpratnei, atļaujos izstiept savu citējumu labi garu.

... Blīzēj rozvazājāc rōznīcē mīēdzy sztukā pōlnocnā i pōludniowā, referent ustāta na mocy swego došwiadczeniā, Źe postaē ludzka jest wyjātkiem na pōlnocy i dopiero z pōludnia tam siē dostaje. W stuce pōlnocnej samej w sobie brak przedstawiēn obrazowych, posługuje siē ona ornamentacjā czysto geometrycnā lub zwierzcā. Dotychczas nie byēto oczywiēcie poznane w tak zasadniczo ostrej formie, nawet przez prehistorykōw, ktōrych obszar badaēn rozciēga siē aŹ do swego okresu wēdrōwek ludōw, w ktōrym moŹna jeszcze jasno poznać rōŹne pōlnocne prādy w sztuce. Przyczyna tego zaniedbania leŹy w tem, Źe bada siē jako glōwny surowy materiaē: kamieē, bronz, Źelazo i ceramikē, a wiēc jak w historii poprzestaje siē na zabytkach zachowanych, nie uwzględniajāc olbrzymich luk, jakie istniejā w sztuce pōlnocnej a pochodzā stād, Źe nie zachowāly siē najwāŹniejsze w tym wzglēdzie materiaēy, w Europie drzewo, w Azji namiot i cegēla niewypalona. Fachowcowi, pracujācemu, na gruncie naukowym, nie wolno nie uwzględnīē tych luk... Znako-mitym Źwiadkiem tej europejskiej sztuki drewnianej jest ładunek okrętowy, znalezionej w Oseberg (oblecnie w Muzeum uniwersyteckiem w Oslo). Na samym okręcie, jak i na wozie i sankach, jest juŹ trōjpas-mowa plecionka zēczona z pōlnocno — azjatyckā ornamentacjā zwierzcā, ktōra siē przedostala przez obszar permski z Baētyk do Skandynawji, a stamtād dotarēla na pōludnie Europy. Referent Źledzi prād syberyski na podstawie wykopalisk przedmiotōw zōtych i przedstawia jego wēlasciwōē, ornament zwierzcāy, ktōrego charakterystycznā cechā jest stosowanie rodzaju barwnej emalji komōrkowej w rōŹnych geometrycznych formach. Nasstępnie referent przechodzi do drugiej wielkiej luki, do Źrodkowoazjatyckiej sztuki namiotowej, i wykazuje, na jakiej drodze przez malowidla i naśladownictwa w szlachetnych metalach lub kamieniu moŹnaby zastāpicē zaginione

zabytki... Wkońcu referent przechodzi do zachodnio—azjatyckiego prądu artystycznego i jego zabytków z surowej cegły, ce do których rodzaju najlepiej nas poucza naśladownictwo ich do kamieniu w fasadzie Mszatty, sztuki klasztoru syryjskiego nad jeziorami Natron... Wszystkich tych pytań nie można zrozumieć, jeśli się nie nabierze przekonania, że w Eurazji z prądem bezobrazowym, składającym się z różnych zasięgów artystycznych, trzeba się podobnie liczyć, jak na południu z zasięgami artystycznymi nad morzem Śródziemnym, przedstawiającymi postać ludzką. Jeśli przeto młodzi uczeni, który chętnie zdobyliby sobie ostrogi w obronie panujących teraz poglądów w historii sztuki, np. w starych kościołach drewnianych widzą tylko gotyckie i barokowe motywy, a nie mają oka dla tych zabytków jako dowodów na istnienie wielkiej luki w sztuce europejskiej, wtedy widzi się, jak daleko zaszła historia sztuki po torach jednostronnie w ciągu wieków kładzionych... Ludy północno — europejskie, Celtowie, Germanie i Słowianie (baltus, kã redzams, aizmirsis), posiadali sztukę godną uwagi, zanim Rzymianie i Bizantyńcy przyszedli do ich krajów, i uprawiali tę sztukę jeszcze i wtedy, gdy przyjęli chrześcijaństwo. Dopiero później zyskały wpływy style zachodnio — europejskie a w Europie wschodniej Bizancjum. Poprzedno różne koka artystyczne Europy północnej, przede wszystkim Słowianie, pozostawali w silniejszej lub słabszej mierze w stosunkach z Azją. Słowiańska świątynia, wsparta wewnątrz na czterech podporach, może być uważana za ogniwo pośrednie między mazdaistyczną świątynią ognia a kościołem ortodoksyjnym.

Lasītāju ērtības dēļ atļaujums sniegt poļu teksta tulkojumu:

...Apskatot tuvāk mākslas starpību ziemeļos un dienvidos, referents, pamatojoties uz saviem pieredzējumiem, apgalvo, ka cilvēku tēlojums ziemeļos ir izņēmums un kā tāds šeit ieviesis tikai no dienvidiem. Ziemeļu mākslā mums trūkst figuratīvo attēlojumu. Tā izlieto ornamentu — tīri ģeometrisku vai kustoņu zīmējumu. Līdz šim tas arī netika atzīts tik konkrētā formā kā tagad no aizvēstures pētnieku puses, kuru meklējumi sniedz pat līdz tautu staigāšanas laikiem, kur skaidri izmanāmi dažādie virzieni ziemeļu mākslā. Līdzšinējā nevērtība šai ziņā izskaidrojama ar to, ka pētījumi visu laiku ņēmuši vērā (tikai) šādus izejmateriālus: akmeni, bronzu, dzelzi, keramiku un apmierinājušies, kā parasti vēsturi pētījot, ar tām atliekām, kas uzglabājušās, neveltīdami nekādas uzmanības tiem milzīgajiem tukšumiem, kas atrodami ziemeļu mākslā un kas ceļas no tā, ka nav uzglabājušies svarīgi šai ziņā materiāli, kā koks Eiropā un nededzinātais māls Āzijā. Pētniekam, kas strādā tīri zinātniskā laukā, nevar tomēr piedot šo neizpētīto lauku (aizmiršanu). ...Ioti zīmīgs piemērs šai Eiropas koka mākslai ir kuģis un tā krava, kas atrasta Osebergā un tagad ievietota Oslo Universitātes muzejā. Te uz kuģa, ratiem un kamanām mēs redzam izrotājumus ar Ziemeļāzijas motīviem; šie kustoņu motīvi šie atceļojuši caur Permas apgabaliem, pāri Baltijai līdz Skandināvijai un no turienes nokļuvuši Eiropas dienvidos. — Referents seko šai Sibīrijas strāvai, pamatojoties uz zelta priekšmetu izrakumiem, un tēlo tās īpatnību — dzīvnieku ornamentu, kura zīmīgākā īpašība ir krāsainās emaljas lietošana dažādu ģeometrisku formu veidos. Pēc tam referents pāriet uz citu, vēl neizpētītu tukšu lauku, t. i., uz Āzijas centra mākslu, tā saucamo telšu mākslu, un rāda, kādā ceļā glezniecība un tās izpaudumi dārgmetālos vai akmeņi palīdzētu atrast zudušās mākslas pēdas. ...Visbeidzot referents pāriet uz Rietumāzijas mākslas virzienu un tās nededzinātā ķieģeļa atliekām, par kurām tiešākas liecības mums dod akmens Mšatī (Mszatty) fasāde, stukatūra kādā Sīrijas klosterī uz Natrona ezera krasta... Visi šie jautājumi nav izprotami bez atziņas, ka Eirāzijā ar šo nfigurālās mākslas veidu, kas sastādās no vairākiem virzieniem, ir jāreķinās tāpat kā ar to mākslas veidu, kas attīstījies pie Vidusjūras un kas attēlo cilvēku figūras. Ja jaunie pētnieki, kas grib sev iegūt lielāku slavu, aizstāvēdami šobrīd dominējošos uzskatus mākslas vēsturē, kaut, piemēram, vecajās koka baznīcās, beigtu reiz redzēt tikai gotiskos un baroka

motīvus, pamestu drusku citādu skatienu uz šīm mākslas atliekām, tie aizpildītu lielo tukšumu Eiropas mākslā; tad mēs pārliecinātos, cik tālu mākslas vēsture aizmaldījies, staigājot tikai pa gadu simteņiem iemītiem ceļiem. ...Ziemeļeiropas tautas — ķelti, ģermāņi, slāvi ir glabājušas mākslu, kas mūsu uzmanības cienīga, arī tad, kad romieši un bizantieši ieradās (kā viņu zemju iekarotāji). Un viņas turpinājušas kopt savu mākslu arī pēc kristīgās ticības pieņemšanas. Tikai vēlāk rietumu ietekme izvērsās plašumā, bet Bizantijas — Austrumeiropā. Bet pirms tam jau daži mākslas centri Ziemeļeiropā, sevišķi slāvu, ir stāvējuši vairāk vai mazāk ciešos sakaros ar Āziju. Slāvu templis, iekšpusē saturēts ar četriem balstiem, var tikt uzskatīts kā saistošs ķēdes loceklis starp mazdaistisko uguns templi un ortodoksālo baznīcu.

⁹ Reale Accademia d'Italia. Convegno di Scienze Morali e Storiche, 14—20 Novembre 1932 — XI. Tema: L'Europa. Sk. I, 70 (Elementi asiatici in Europa), sk. arī II, 64 (tas pats franču valodā).

¹⁰ Op. cit. I, 74 (Caratteristiche climatiche) un I, 84 (Le lingue parlate).

¹¹ Jaunākos laikos šai ziņā tiek daudz minēti rumāņu profesora N. Jorgas darbi.

¹² Sk. manu Latvju kultūras vēsture (Latv. konv. vārdn., XI sēj.).

¹³ Šai sakarībā jāmin kāda mūsu jautājumam ļoti vērtīga veca grāmata — Statistische Übersicht der Statthalterschaften des Russischen Reichs nach ihren merkwürdigsten Kulturverhältnissen ...in Tabellen von Heirich Storch. Riga, 1795. (Hartknoch). Pēc šīm ziņām «Statthalterschaft Riga» rādījusi skaitļos šādu sociālu ainu: muižnieku apm. 0,56%, zemnieku apm. 91,8%, pilsoņu un brīvo apm. 7,7%; nacionālā ziņā aina ir šāda:

krievu apm. 1,12%

vācu apm. 7%

latviešu apm. 42,9%

igauņu apm. 48,6%

žīdu apm. 0,013%.

} apm. 91,5%

Negribu taisīt metodisku kļūdu, absolūti salīdzinot šos skaitļus ar Latvijas 1930. g. skaitīšanas rezultātiem (tos citēju pēc M. Skujenieka raksta «Nacionālās minoritātes», Latv. konversācijas vārdnīcā, XI sēj., 21187.—21199. lpp.), jo taču tik daudzi principiālas dabas faktori traucē šo salīdzinājumu; vispirms tas apstāklis, ka Štorha skaitļu attiecības būtu stiprā mērā ietekmētas no tagadējās Latgales, Kurzemes un Zemgales datu puses, jo šajos novados nacionālais raibums arvien bijis stiprāks nekā Vidzemē (atskaitot Rīgu). Tālāk jāievēro tas fakts, ka latviešu un igauņu pārtautošanās process, kura rezultātus redzam vēl pa daļai mūsu dienās, bija sevišķi spilgts 19. gs. vidū un otrās puses sākumā, kad pieaugošās nacionālās apziņas un arī ekonomiskam spiedienam no apakšas nereti bija jāpieņem nedabiskas un kroplis formas, — nav aizmirstams arī latviešu un igauņu izceļošanas fakts (kolonijas Krievijā, Brazīlijā u.c.) utt. Ja nu es tomēr sniežu Latvijas 1930. g. statistiskos skaitļus šai sakarībā, tad daru to ierosmei tik interesanto un vērtīgu problēmu tālākai pētīšanai:

latvieši 73,4%

krievi 12,7%

vāci 3,7%

poļi 3,1%

žīdi 5,0%

leiši 1,4%

igauņi 0,4%

u.c.

} 26,6%

Sal. arī visjaunākos (1935. g.) datus:

latvieši — 75,50%

krievi — 11,97%

žīdi — 4,79%

vācieši — 3,19%

poļi — 2,51%

citi — 2,04%

24,50%

Beigās nevaru atturēties nesniedzis vēl vienu mazu piezīmi pie Štorha skaitļiem, kas liecina, cik dažas lietas ir vecas un konstantas mūsu zemē. Štorha saskaitītie 2962 muižnieki sadalās 1260 vīriešos un 1702 sievietēs (vai jau deģenerācijas pazīmes?); brīvie pēc kārtām: 20 886 vīrieši, 18 060 sievietes; zemnieki: 240 248 vīrieši, 243 766 sievietes.

¹⁴ To no latviešu vidus jau sen gudri pateicis Fr. Veinbergs — Politische Gedanken aus Lettland, Leipzig, 1885.

¹⁵ Savā Romas «Lyceum Romano» lasitajā lekcijā (1933. g. 16. martā) šo domu izteicu šādi: «Province éloignée et pays fatal de l'Europe orientale: une contradiction? Une antithèse? Ou une simple caractéristique? — En revenant aux images et aux comparaisons on pourrait penser au portrait d'une modeste jeune fille, dans l'attitude et dans les traits de laquelle on voit la grande et tragique destinée de sa famille et de sa race».

¹⁶ Par šo tematu ir izteikti vairāki principiālas dabas vērojumi lielajā Voltas kongresā (sk. 9. piezīmē citēto izdevumu), it sevišķi būtu jāmin Brugmana, Mendelsona u. d. c. referāti (zināmā pretstatā liekams A. Rozenberga referāts).

¹⁷ Šai sakarā gribu citēt prof. R. Viperu neaizmirstamo formulu (privātā sarunā): «Istorija nas ūčit, što ļudi ot istoriji ņičemu ņe učatsja» (Vēsture mūs māca, ka cilvēki no vēstures nekā nemācās).

Komentāri

Tā kā dažus pirmā izdevuma tekstā un pielikumā iespiestos kartogrāfijas materiālus nebija iespējams kvalitatīvi reproducēt, tie šajā grāmatā nav ievietoti. Toties sniedzam par tiem īsu komentāru, tekstā izlaistajiem attēliem uzrādot lappusi, uz kuru tie attiecas, bet pielikuma attēliem — to numuru pirmajā izdevumā.

Tekstā neievietotie attēli

- 66.—67. lpp. A. Bianki 1436. g. krastu karte (oriģināls glabājas Sv. Marka bibliotēkā Venēcijā). *Bianko Andrea — kartogrāfs no Venēcijas, 1457.—1459. g. asistēja tā laika pazīstamam kartogrāfam Fra Mauro, strādājot pie pasaules kartes. Lielākais darbs bija portolānu (īpaša tipa jūras karšu) atlants rokkrakstā (1436). Viena no šā atlanta kartēm nosacīti attēlo Baltijas jūras krastus. Tajā var atrast nosaukumus «riga» un «linfania» (Livonija).*
67. lpp. Fra Mauro 1459. g. pasaules karte (oriģināls glabājas Sv. Marka bibliotēkā Venēcijā). *Šī karte zīmēta gandrīz 10 gadus, un tā ir pirmā, kurā par Latvijas teritoriju sastopama nedaudz plašāka informācija. Tajā ar interesantu zīmējumu attēlota Rīga, divās vietās ir norāde uz Livoniju — «P. liflant» un «Liflant», bet viena no iezīmētajām upēm varētu būt Daugava. Plašāks apraksts par šo karti ir A. Spekkes grāmatā Baltijas jūra senajās kartēs (Stokholmā, 1959), tur dots arī šīs kartes fragments.*
100. lpp. Florences Laurenciānas pasaules karte. *Šī karte ņemta no atlanta «Atlante Mediceo», kas zīmēts 1351. g. (norāde pie attēla A. Spekkes darbā šajā ziņā nav visai precīza). Diemžēl pagaidām nav atrasti pētījumi par šīs kartes saturu, bet A. Spekkes grāmatā Latvieši un Livonija 16. gs. ievietotais attēls sliktās kvalitātes dēļ neļauj izdarīt kaut kādus secinājumus. Arī autora tekstā nav jūtama saistība ar šo attēlu.*
220. lpp. Kuršu mares un jomas karte 16. gs.: dienvidu daļa līdz ar attiecīgo Prūsijas novadu (oriģināls pirms otrā pasaules kara glabājas Prūsijas Valsts arhīvā Karaļaučos). *A. Spekkes grāmatas pirmizdevumā dota kartes fotokopija, pēc kuras kartes saturs nav atšifrējams. Kā norāda A. Spekke, šajā kartē ir daži raksturīgi nosaukumi, piemēram, Oost See (Baltijas jūra), Das Kuerische hab (Kuršu joma), Die Mimmelin (Mēmele).*

Pielikumā neievietotie attēli

5. att. Ptolemaja karte ar latīņu uzrakstiem [Codex Vaticanus Latinus 5698, izdevis J. Fišers. Karte zīmēta, domājams, 15. gs. sākumā]. *Šajā kartē skaidrāk nekā iepriekšējā fiksēta upe ar nosaukumu «Rubon fl» (Daugava). Bet tās zīmējums, tāpat kā pārējais kartes saturs, ir ļoti līdzīgs pielikumā dotajai pirmajai kartei.*
9. att. Dž. Karinjāno karte. 14. gs. sākums (oriģināls glabājas Florences Valsts arhīvā). *Džovanni di Karinjāno kartē, kas zīmēta ap 1300. g., ir uzrādīti tam laikam pārsteidzoši pareizi Eiropas kontinenta apveidi. Īpaši rūpīgi izzīmētas Pireneju pussalas un Itālijas kontūras, turpretim ļoti aptuveni — Britu salas. Nav izdevies atšifrēt nevienu nosaukumu, kas liecinātu par mūsu teritorijas pazīšanu, un šajā kartē nav attēlota ne Baltijas jūra, ne, protams, Rīgas līcis.*
1. att. B. Anjezes [Batistas — J. Š.] Ziemeļeiropas 16. gs. karte (pēc Venēcijas Sv. Marka bibliotēkas eksemplāra). *Anjeze Batista bija viens no visai pazīstamiem 16. gs. Venēcijas kartogrāfiem. Viņa vadībā un ar viņa tiešu dalību sagatavoti vairāk nekā 60 jūras atlanti. A. Spekkes grāmatas pirmizdevumā dotā karte ir no viena šāda atlanta. Pēc L. Arbuzova pētījumiem (1934), kartē ir vairāki nosaukumi, kas ir saistīti ar Latvijas teritoriju, piemēram, Grodiā (domājams, Grobiņa), Riga, tālāk iekšzemē pie Daugavas — Dunenburg (Daugavpils). Bet Baltijas jūra šajā kartē ir nosaukta par Mare Sarmaticum.*
20. att. Livonijas un Lietuvas sienas karte (16. gs. otrā puse) Florences sinjorijas pili. *Taču šīs kartes fotokopijas kvalitāte A. Spekkes darba pirmizdevumā nedod iespēju izpētīt kartes saturu. Tāpēc ir ļoti labi, ka tekstā 85. lpp. 49. norādē A. Spekke min visus kartē dotos vietvārdus. 75. lpp. sniegts šīs teksta daļas tulkojums latviešu valodā.*

J. Štrauhmanis,
Dr. geogr.

	185
	187
	189
	190
	213
	217
	244
	249
	260
	264
	1-84. att.

2. att. Prolemaja karte ar latņu uzrakstiem (Codex Vaticanus Latinus 2088, izdevus
 J. Fischer Karte zīmētā, domājams, 15. gs. sākumā). Šajā kartē skaidrāk nekā iepriekš-
 šajā līdzīta upē ar nosaukumu «Rūona» (Dunava) šeit tā zīmējums tāpat kā
 pāriņais kurtes sanus, ir ļoti līdzīgs pielikuma kartes sanus, ir ļoti līdzīgs pielikuma

Redakcijas piezīme

Komentāri

9. att. Dr. Kariniāno karte, 14. gs. sākums (oriģināls glabājas Forges Valsais arhīvā).
 Grāmatas teksts atkārtotai izdošanai sagatavots, **respektējot autora rakstību vietvārdu, avotu un priekšmetu nosaukumos, kā arī citātos. Pārsvārā saglabāti viņam raksturīgie savrupinājumi. Labojumi izdarīti tikai tajās vietās, kur varētu rasties pārpratumi.**

100. lpp. Florences Laurepciānas pasaules karte. Šī karte pērnā no atlanta «Atlantis Medicea», kas zīmēta 1351. g. (norāde pie auzla A. Speckes darbā šajā ziņā nav visai precīza). Dzemtēl pagaidām nav atrasti pētījumi par šīs kartes sanus, bet A. Speckes grāmatā Latvija un Līvonijs 16. gs. ievietotais attēls šķietās kvalitatīvs dēļ nelauj izdarīt kaut kādus secinājumus. Arī autora tekstā nav jātamā saistība ar šo auzla.

220. lpp. Kuršu mares un jomas karte 16. gs. dienvidu daļa līdz ar attiecīgo Prūsijas novadu (oriģināls pirms otrā pasaules kara glabājas Prūsijas Vahsts arhīvā Karlsruhe). A. Speckes grāmatas pirmizdevumā dota kartes fotokopija, pēc kuras kartes sanus nav atšifrējami. Kā norāda A. Specke, šajā kartē ir daži raksturīgi nosaukumi, piemēram, Oost See (Baltijas jūra), Das Kuerische hab (Kuršu joma), Die Mummelin (Mēmele)

Saturs

Ceļavārdi — <i>S. Cimermanis</i>	7
Priekšvārds — <i>A. S.</i>	29
Ievads	33
16. gs. Livonijas vēsturē. Daži Livonijas un latviešu vēstures pamatprincipi	33
Piezīmes	55
I. Ģeogrāfiskā vizija	59
1. Kādu attēlojuši seno Livoniju viduslaiku un renesanses laika ģeogrāfi un kartogrāfi	59
Piezīmes	81
2. Kā aprakstījuši seno Livoniju viduslaiku un it sevišķi renesanses laika ģeogrāfi, ceļotāji un hronisti	86
Piezīmes	127
II. Militāro un politisko sakarību liecības	133
1. Livonijas poļu laiku kari un latviešu liktenis	133
Piezīmes	153
2. Latviešu ticšā vai neticšā piedalīšanās karos	155
Piezīmes	164
3. Latviešu attiecības pret svešautiešiem, to skaitā pret saviem ilggadīgajiem sociālajiem kungiem	165
Piezīmes	182
III. Latviešu izskats, paražas un ticējumi	184
1. Latviešu ārējais izskats un kostīmi	187
Piezīmes	189
2. Dažas liecības par latviešu paražām	190
Piezīmes	213
3. Dažas liecības par latviešu ticējumiem un kultiem	217
Piezīmes	244
Pēcvārds	249
Piezīmes	260
Komentāri	264
Attēli pielikumā	1—44. att.

Redakcijas piezīme

Satura

Arnolds Spekke

Latvians and Livonia
in the 16th century

«Zinātne» Publishing House

Riga 1995

In Latvian

7	Grāmatai
29	respektējot
33	priekšmērā
33	saglabāšanai
33	jumi izdarīti
38	pārprāšanai
39	.....
81	.....
88	.....
127	.....
133	.....
133	.....
133	.....
133	.....
164	.....
165	.....
182	.....
184	.....
187	.....
189	.....
190	.....
213	.....
217	.....
244	.....
249	.....
260	.....
264	.....
264	.....
264	.....

Arnolds Spekke

**Latvieši un Livonija
16. gs.**

Redaktore *S. Cielava*

Vāku zīmējis *G. Krutojs*

Mākslinieciskais redaktors *G. Krutojs*

Tehniskā redaktore *G. Šļepkova*

Korektore *B. Vārpa*

Nodota salikšanai 95.15.04. Parakstīta iespiešanai 95.22. 08. Formāts 60x84/16. Ofseta papīrs. «Taims» garnitūra. Ofsetspiedums. 17,67 uzsk. iespiedl.; 20,88 izdevn. l. Pasūt. Nr. 100642. Izdevniecība «Zinātne», Turgeņeva ielā 19, Rīgā, LV-1003. Reģistrācijas apliecība Nr. 2-0250. Iespiesta Rīgas Paraugtipogrāfijā, Vienības gatvē 11, Rīgā, LV-1004.

Spekke A.

Sp. 304 — Latvieši un Livonija 16. gs. / S. Cielavaņa priekšv., J. Strauhmāņa komentāri. — R.: Zinātne, 1995. — 257 lpp., il., 16 lp. pielik.

ISBN 5-7966-1112-7

Grāminte veidota karogātam latviešu un latviešu valodas, joprojām turpināsies
Latvijas valodas konfederācija un kārtāto izdevumu sēriju izdevumu par šīs
pēdējās valodas nodrošināšanai Babiljā. Babiljātes un plašu valodas sēriju, šīs
sēriju izdevumu par to, kā zina Livonijas teritoriju un tās izdevumu sēriju
latviešu, krievu, krievu, krievu un krievu. Grāminte veidota karogātam un
valodām karogātam un etnogrāfiskiem zīmējumiem.

Arnolds Špekls
akadēmisks darbinieks

Latviešu un Līvoniņu
latīņu valodas zinātnes
16. sējums

Redaktors G. Šteins
Vakara redakcija G. Šteins
Mākslinieciskais redaktors G. Šteins
Tehniskā redakcija G. Šteins
Korektore B. Vāgē

Nodots izdošanai 1952. gada 12. mēnesī. Parakstīta izdošanai
1952. gada 22. oktobrī. Formāts 60x84/16. Oksa papīrs.
«Tiesas gaitas» izdevums Nr. 1767 uzskaitē
izpildīts: 2088 izdevumi. Parakstīta Nr. 100642.
Izdevniecība «Zinātne», Turģu ielā 19, Rīga.
I.V.1003. Reģistrācijas apliecība Nr. 2-0250.
Izdevniecība Rīgas Poligrāfiskā izdevniecība, Vienības gatve
11, Rīga. I.V.1004

Attēli pielikums

Spekke A.

Sp 304 **Latvieši un Livonija 16. gs. / S. Cimermaņa priekšv., J. Štrauhmaņa komentāri. — R.: Zinātne, 1995. — 267 lpp., il., 16 lp. pielik.**

ISBN 5-7966-1112-7

Grāmata veltīta sarežģītam laikposmam Latvijas vēsturē, proti, laikam, kad ir sabrukusi Livonijas valstiņu konfederācija un kaimiņu lielvalstu starpā sākušās cīņas par savas politiskās varas nostiprināšanu Baltijā. Balstoties uz plašu vēsturisku materiālu, sniegts tēlainis ieskats par to, kā senās Livonijas teritoriju un tās iedzīvotājus aprakstījuši viduslaiku ģeogrāfi, kartogrāfi, hronisti un ceļotāji. Grāmata bagātīgi ilustrēta ar senām unikālām kartēm un etnogrāfiskiem zīmējumiem.

UDK-p 947.43.031

Attēli pielikumā

Spēkle A.
Sp 304 Latvīši un Līvonijs 16. gr. \2. Cimermanis priekšv. 1. Šuabmanis
komentārī. — R. Zinātnes, 1995. — 367 lpp., il., 16 lp. pielik.
ISBN 5-7966-1112-7

Grāmata veidota sarīkojuma laikā, kad ir saku-
kusi Līvonijs valstīgu kaulotēroja un kaimiņu lievalstu starpē sākās cīņās par savas
politiskās varas nostiprināšanu Baltijā. Balstoties uz plašu vēsturisku materiālu sniegtu
līdzīgu testu par to, kā senās Līvonijs testotju un tās iedzīvotāju apstākļi vīdu-
laku šogadā, kartogrāfi, kronisti un cētoji. Grāmata bagāti ilustrēta ar senām
unīkām kartēm un etnogrāfiskiem zīmējumiem.

1. att. Ptolemaja karte ar grieķu uzrakstiem: [Codex Vaticanus Urbinae Graecus 82, izdevis J. Fišers]. Šajā attēlā redzamā karte, pēc A. Spekkes norādes, attiecināma uz 12.—13. gs. Informācija par Latvijas teritoriju visās K. Ptolemaja kartēs ir minimāla. Aplūkojot šo attēlu, varam tikai minēt, ka tajā attēlota Daugava, kas iztek no liela ezera.

2. att. M. Sanudo vecākā pasaules karte, 14. gs. [Rokraksts glabājas Parīzes Nacionālajā bibliotēkā: Manuscript Latin 4939, f.9]. Marīno Sanudo bija cēlies no Venēcijas un ir pazīstams kā vairāku karšu autors. Kā liecina attēls, šī karte pieder pie tā sauktā apla karšu tipa ar centrālo punktu Jeruzalemē. Jāpiebilst, ka A. Spekke nedaudz pārspilējis, saukdam šo karti par vecāko pasaules karti. Tā ir viena no vecākajām un diemžēl nesatur nekādu informāciju par Latvijas teritoriju.

3. att. Idrīzī kartes kopskats pēc Parīzes Nacionālās bibliotēkas ģeogrāfijas kabineta kopijas. Muhameds Idrīzī no Marokas ir liela formāta pasaules kartes autors. Šo karti viņš uzziņēja 1154. g., un tās oriģināls, tāpat kā visas tā laika kartes, ir orientēts ar dienvidiem uz augšu, tāpēc Eiropa atēlota tās lejasdaļā. Zviedru pētnieks Ekbloms šajā kartē asīfifējis vairākus nosaukumus, piemēram, Falamus (Vālniera), Medsuna (Mežotne), Magus (Iarvieši). Prof. A. Spekke uzskata, ka šis asīfifējums varētu tika pieņemts ar lielu itcamības pakāpi. A. Spekkes darbā Baltijas jūra senajās kartēs ir plašs un interesants apraksts par Idrīzī.

4. att. Tā sauktās Herfordas kartes izgriezums. Karte sastādīta ap 1276.—1283. g. Tas, cik zināms, ir viduslaiku lielākās «O» formas pasaules kartes fragments, kurā ir daļa ar iespējamo Latvijas teritoriju. Kartes oriģināla izmērs ir 1,65x1,35 m. Tās apakšējā daļā kreisajā pusē attēlota Eiropa. Dzemzēl atšifrēt tur dotos nosaukumus līdz šim nav izdevies.

5. att. Tā sauktās Ebstorfas kartes izgriezums (13. gs. otrā puse, resp., beigas). Šī pasaules karte izveidota tajā pašā laikā kā iepriekšējā, taču tās precīzāks datējums ir ap 1284. g. Kartes oriģināla izmērs ir ap 3,5 m diametrā (kartei ir «O» forma). Pēc L. Arbužova (1936) domām, tā ir senākā zināmā karte, kurā sniegta arī informācija par Latvijas teritoriju. Šajā kartē ir salasāmi nosaukumi: Rīga, Duna (Daugava), Curlant (Kurzeme), Semigallia (Zemgale).

6. att. Katalāņu jūras karte pēc Neapoles Nacionālās bibliotēkas oriģināla, 15. gs. (?). Grāmatā Baltijas jūra senajās kartēs A. Spekke par šo attēlu, kas kopēts no oriģināla, raksta: «ar oriģinālu, ja nevar disponēt uz lielā folio apmēra lapām, maz ko var iesākt» (22. lpp.). Kā jau vispār portolānu tipa kartēs, arī šajā ir kompasu līniju tīkls, uzsvērtas salu kontūras, piemēram, Gotlandes salai. No mūsu nosaukumiem tajā uzrādīts tikai viens — Rīga. Šo karti precīzāk varētu datēt ar 1450. g.

7. att. Ziemeļeiropas karte pēc anonīmās «Orbis universalis descriptio...», kas atrodas Osoļinsku muzejā Ļvovā (15. gs. beigas vai 16. gs. sākums). Tekstā 72. lpp. šī karte nosaukta par «kuriozu», jo tajā daļā, kur vajadzētu būt Livonijai, attēloti tikai meži un purvi. Te gan jāpiemin, ka kartē ir nosaukums «Litunia». Piekraustes konfigurācija ļauj domāt, ka autors šo pusi ir pazinis. Un īpaši unikāli ir tas, ka šajā kartē pirmoreiz Baltijas jūrai ir dots nosaukums, tuvs pašreizējam — «Mare Balticum».

8. att. Florences sinjorijas karšu zāles kopskats. Šajā zālē, kā teksta 75.lpp. norādīts, atrodas Itālijā vienīgie senās Livonijas attēli. Te gan jāpiebilst, ka turpat Romā Vatikāna arhīvā ir vairāki unikāli Livonijas attēli (sk. komentāru par 12. att.).

9. att. Venēcijas 1548. g. Ptolemaja karte: Jaunā Skandināvija. Arī šo karti A. Spekke pamatoti pievienojis «viskariozākiem ģeogrāfisko «meklējumu» demonstrējumiem» (75. lpp.). Tā kā šajā attēlā nav nekādas informācijas par mūsu teritoriju, tad ir grūti pievienoties autora apgalvojumam, ka šajā kartē ir iekļautas ziņas no itāliešu ģeogrāfa J. Gastaldi kartēm. Jo J. Gastaldi kartēs ir nosaukumi Rīga, Livonia, iezīmēta arī Daugava (kaut ļoti neprecīzi).

10. att. Venēcijas 1548. g. Ptolemaja karte: Prūsija un Jaunā Livonija. Šajā kartē pie Baltijas jūras «Mar de Livonia» ir nosaukumi: Rīga, Duna (Daugava), Emsel (Limbaži), Treide (Turaida), Velmar (Valmiera), Marseborg (Alūksne), Rineborg (Rauna), Smilte (Smiltene), Duneborg (Daugavpils), Selemborg (Sēlpils), Kreutz (Krustpils), Nuborg (Jaunpils), Tokhem (Tukums), Dala (Dole), Sabel (Sabīle). Iezīmēta arī Gauja, bet viss attēls ir ļoti neprecīzs.

11. att. Livonijas un apkārtējo zemju karte, kas atrodama R. Barberīni Maskavijas (Krievijas — J.Š.) ceļojuma oriģinālapraksta pēdējā lapā (Barberīni bibliotēka Vatikāna bibliotēkā Cod. Lat. 5369). Relācijas datums un vieta: Antverpene, 1565. g. Tekstā 77. lpp. atzīmēts, ka šī karte pieder pie vērtīgākajām Livonijas senajām kartēm, jo ir oriģināla un bagāta ar informāciju. Pēc kopijas par to grūti spriest, un tekstā nosaukumi nav atšifrēti. Jāpiebilst, ka apdzīvotām vietām kartē ir daudz īpašu apzīmējumu, daži no tiem raksturo, piemēram, nocietinājumus.

12. att. Posevina Livonijas kartes fragments. 1582. g. (Oriģināls glabājas Vatikāna arhīvā.) Teksta 79. lpp. pamatoti norādīts, ka šī karte ir precīzāka nekā Barberīni karte, tā ir arī pareizāk orientēta. Grāmātā Baltijas jūra senajās kartēs starp 42. un 43. lpp. ir šīs kartes labas kvalitātes kopijas. Bet nosaukumi nav skaidroti, to skaits pārsniedz 60, un tāpēc ir lietderīgi vairākus no tiem minēt: Bolok fluvius (Lielupe), Daunamunde (Daugavgrīva), Kirchholm (Salaspils), Neumeln (Ādaži), Rositza (Rēzekne), Treidava flu (Gaujas ieteka līcī), Volmer, Volodimar (Valmiera), Adsel (Gaujiena), Sedre flu (Salaca), Lude (Lugaži), Armes (Ērģeme) u.c. Visu atēloto apdzīvoto vietu izvietojums ir ļoti neprecīzs.

13. att. Ziemeļeiropas karte pēc grāfa Zamojska atlanta. 15. gs. sākums. Pēc prof. Ģ. Ramana (1931) domān, attēls šajā un arī citās atlanta kartēs ir līdzīgs attēlam Ptolemāja kartēs (protams, attiecībā uz mūsu valsts teritoriju). Nedaudz atšķiras dažu nosaukumu rakstība.

14. att. Tā sauktā Bordžu 15. gs. Mappa Mundi (pasaules karte — J.Š.) Vatikāna muzejā. Šī karte datēta ar 1410. un 1458. g. Tā izgatavota sienas izgreznošanai. Karti iegādājies kardināls Bordža savam muzejam, un no tā laika karte saucas viņa vārdā. Kartei ir apla forma. Attēla parakstā A. Spekke minējis dažus nosaukumus, piemēram, rīga, carelant (Kurzeme), liuonia. Kartei ir arī citas īpatnības. Bet kartes apakšējā daļā ir attēlota seno prūšu cīņa ar Vācu ordeni.

15. att. Usvjatas cietoksni 1580. gadā aplenc un ieņem lietuviešu karaspēks. Zīmējuma oriģināls bez atrašanās vietas apzīmējuma glabājās Ļvovā [torcizējā] kņazu Ļubomirsku muzejā.

16. att. Rakveres pils 1615. gadā (P. Johansen, Acht Bilder aus Estland, Reval, 1927).

17. att. Latviešu, respektīvi, livoniešu apģērbi pēc B. Grasi albuma Romā 1585. gadā (A. Spekke, Vecākie latvju tautas apģērbi zīmējumi, Rīgā, A. Gulbis, 1934. g.).

18. att. Latviešu, respektīvi, livoniešu apģērbi pēc B. Grasi albuma Romā 1585. gadā (A. Spekke, Vecākie latvju tautas apģērbi zīmējumi, Rīgā, A. Gulbis, 1934. g.).

19. att. Alūksnes pils un pilsēta (no Pictura itineris).

20. att. Cesvaines pilsdrupas (no Pictura itineris).

21. att. Rēvele 1615. gadā (pēc holandiešu legācijas locekļa Antona Goeteeris'a zīmējuma. P. Johansen, Acht Bilder aus Estland, Reval, 1927).

22. att. Latviešu apģērba zīmējums pēc 1612. gada Rīgas zīmējuma (sal. A. Spekke, Vecākie latvju tautas apģērba zīmējumi, kā arī Rīgas 1612. gada skata holandiešu prototips, LU raksti, 1935. g.).

23. att. Tatāru karavīrs. «Also gehen die Tattern in jrer Tracht vnd Rüstung. Die Tattern zur Heeres macht, Gehen daher mit solchem Tracht. Vnd ist das ir Rüstung in gmein. Wann sie wider den Feindt auff sein.» — No albuma: Habitus praecipuorum populorum, tam virorum quam foeminarum Singulari arte depicti. Trachtenbuch: Darin fast allerley vnd der fürnembsten Nationen die heutigs tags bekandt sein Kleidungen, beyde wie es bey Manns vnd Weibspersonen gebreuchlich, mit allem vleisz abgerissen sein, sehr lustig vnd kurzweilig zusehen. — Gedruckt zu Nürnberg, bey Hans Weigel... Anno MDLXXVII.

24. att. Poļu jātnieki karodznieki. Polonorum Equitum Signiferi. Die Polonischer Reuterfhn (sk. 10. att. tekstā).

25. att. Poļu jātnieki muzikanti. Tympanistae Polonorum. Die trummelschläger bey die Polsche Reuter (sk. 10. att. tekstā).

26. att. Poļu bruņinieks. Eques Polonus. Der Poolsche reuter (sk. 10. att. tekstā).

27. att. Poļu bruņinieki. Polonischer reuter. Equites Poloni (sk. 10. att. tekstā).

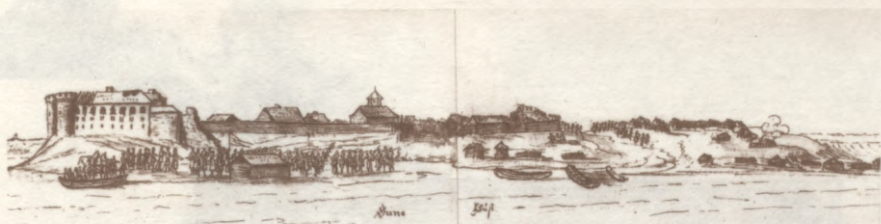
28. att. Kurzemes jaunavas apģērbs pēc Rīgas Doma muzeja zīmējuma (1595.—1605. g.).

29. att. Daugavgrīvas cietoksnis 1601. g. (sk. tekstā 26. att.). Attēls ir dots kā kartogrāfiska tipa perspektīvs zīmējums, kura oriģinālais nosaukums ir «Arcis Dinamundae Rigensisove Agri». Centrā attēlots cietoksnis, ap kuru izvietojies karaspēks. Daugavā attēloti karakuģi, pret kuriem no cietokšņa virzītas šāvienu līnijas. Upes krastos attēlotas dažas mājas, smilšu kāpas un nocietinājumi pie līča.

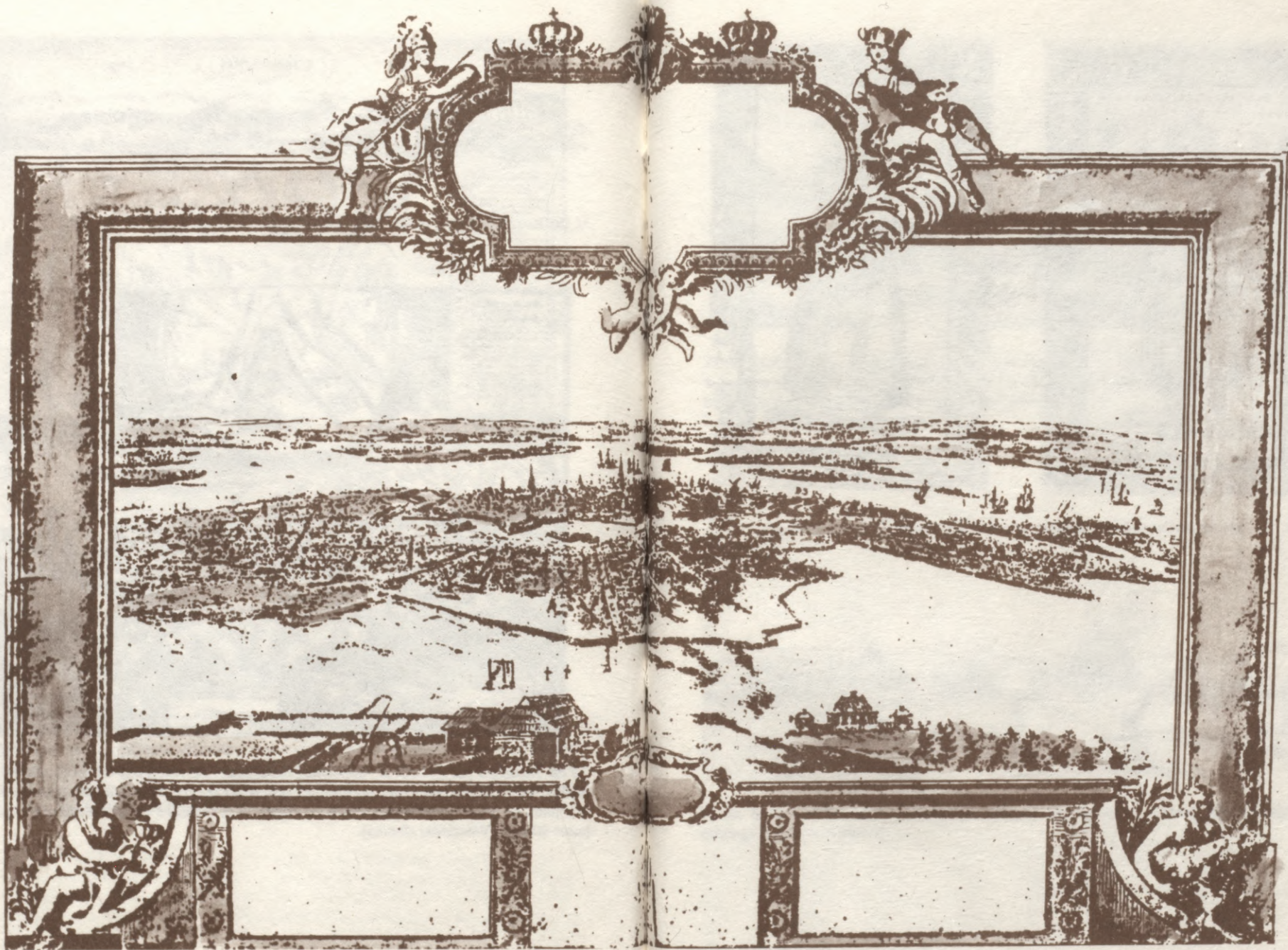
30. att. Kokneses pils un pilsētas aplenkšana 1601. g. Lietuviēšu karaspēks atkaroja Koknesi zviedriem 1601. g. 24. jūnijā pēc četrus mēnešus ilgās aplenkšanas. (Sk. tekstā 26. att.) Arī šis ir perspektīvs kartogrāfisks zīmējums, kurā attēlota Kokneses pils, tās nocietinājumi, militārās nometnes pie pils, karavīru figūras. Rūpīgi iezīmēta Pērses upe, bet ļoti nosacīti meži un reljefs.

31. att. Kokneses pils un pilsēta 1661. gadā (no Pictura itineris).

32. att. Kokneses pils (pilsēta jau nopostīta) 1700. gadā. Uzbrucēji poļi un sakši, aizstāvētāji — zviedri. Šis ir skaistās pils traģēdijas pēdējais akts. Ir arī vairāki vēlāko laiku Kokneses pilsdrupu zīmējumi, no kuriem it sevišķi jāaizrāda uz barona Tizenhauzena jauko zīmējumu 19. gs. otrās puses sākumā (Wilczyński albumā).

33. att. Rīgas skats 1690. gadā. Arī šī zīmējuma priekšplānā redzam rūpīgi izzīmētu zemnieku māju ^{uz} sakot, krogu.

34. att. Latviešu, respektīvi, livoniešu apģērbi (pēc Večellio albuma, Venēcijā, 1590. g.).

35. att. Dobeles pils. «Doblin ein schlosz, dem Hertzogen zu Churlandt gehörig. Welches die Schweden totaliter ruiniert, darneben auch ein fließendes waszer, ist die Berchbach genandt, lieget zwo meilen von Pogkein(?)» (no Pictura itineris).

36. att. Bērzaune. «Berszon, ein dorff in Liefflandt, drey meilen von Fehzell, den Schwedischen gehörig» (no Pictura itineris).

37. att. Krievu tirgotājs. «Also pfliegen die Handelsleuth in Reussen bekleidt zu gehen. Zv Reussen die alten Handelsleuth, die tragen gern ein langes Kleidt. Das ist gwönlich von rauher Waar. Ein seltzam Hüt auff jrem Haar» (no Veigeļa albuma, sk. 23. att.).

38. att. Krievu—poļu tirgotājs. «Also gehet ein gemeiner Handelsman im Land zu Poln, auch in Reussen, in der Moscau in den fürnemen Städten. In Reussen,... vnd in Poln, Da man die... Wahr thut holn. Gehen daher in solchem Kleid(t), Vber die Gass die Handelszl(euth)» (no Veigeļa albuma, sk. 23. att.).

Diversi habitus femininarum Livonicarum tam in pagis quam in oppidi. Legitur

Diversi habitus de feminis du pagi de Livonia. Item habitus que colliguntur 14

39. att. Latviešu un livoniēšu apģērbī [pēc Bröina albuma, Antwerpenē, 1610. g. (?)].

40. att. Lietuvieta apģērbs (pēc Helda albuma, 1560. g., sk. A. Spekke, Vecākie latvju tautas apģērba zīmējumi).

41. att. Lietuvieša apģērbs (pēc Helda albuma, Liperheides kostīmu muzejā Berlīnē).

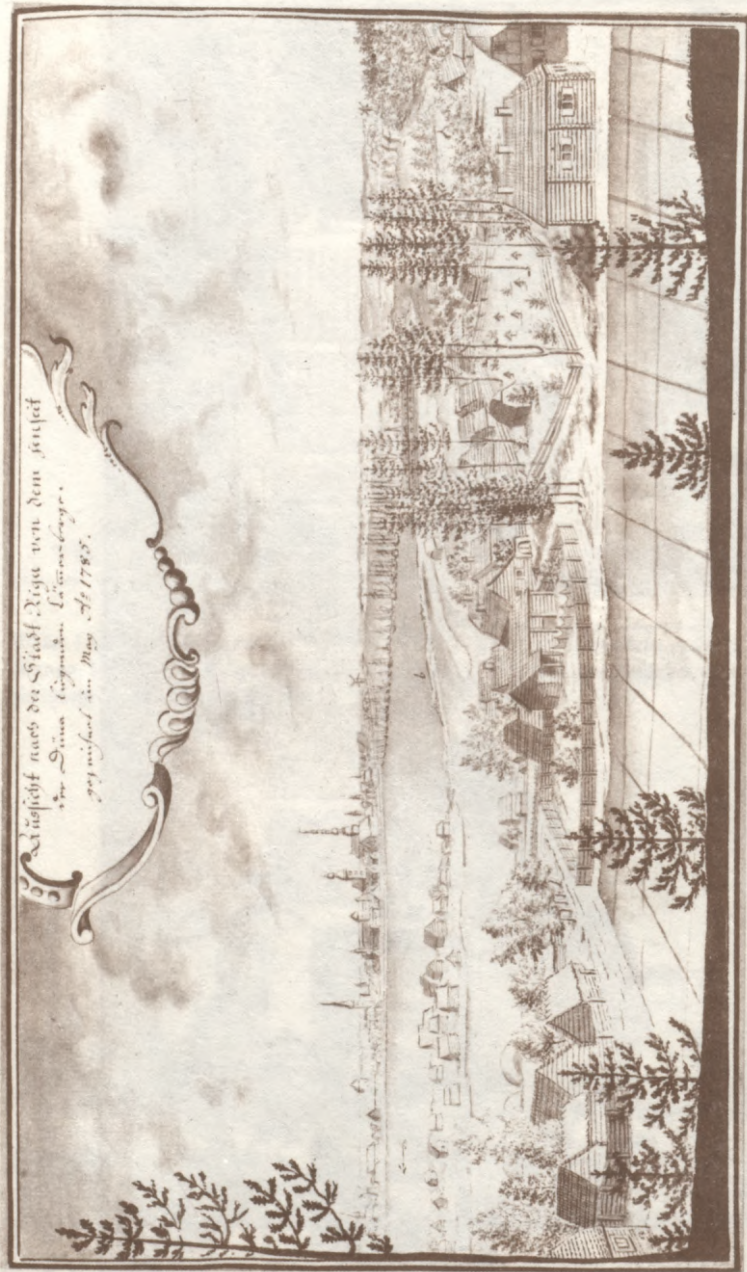

42. att. Valle. «Altwallhoff, der Hertzogen zu Churland hoff vnd krug, lieget zwo meilen von Newguth» (no Pictura itineris).

Ein Prospect im Sund, unterhalb Xiga, besitzt der Suna, am Schwanen's Alend, im 1793.
 Man sieht hier in dem Sund, unterhalb Xiga, ein sehr schönes Gebäude, das
 dem Schwanen's Alend, unterhalb Xiga, besitzt der Suna, am Schwanen's Alend, im 1793.
 Man sieht hier in dem Sund, unterhalb Xiga, ein sehr schönes Gebäude, das
 dem Schwanen's Alend, unterhalb Xiga, besitzt der Suna, am Schwanen's Alend, im 1793.

43. att. Līgotājas Jāņu vakarā Pārdaugavā.

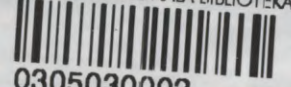

Ansicht nach der Stadt Riga von dem Fenster
der Anna Engelmanns Lärchenbäume.
1785.

44. att. Pārdaugavas skats 1785. gadā. Attēla priekšplānā ļoti vērtīgs zvejnieku un zemnieku mājiņu smalkais zīmējums.

OBLICĀTAIS EKSEMPLĀRS

Kontrol exemplars

Signorum	Significatio
Die Große Stadt	die Stadt
die Kleine Stadt	die Stadt
die Große Hoff	die Hoff
die Kleine Hoff	die Hoff
der Hauptmännlein	die Hoff
Hauptmännlein	die Hoff
die Kirchhoff	die Hoff
die Pfarrhoff	die Hoff
die Kirche	die Hoff
die Papphoff	die Hoff
die Kirchhoff	die Hoff
die Waldhoff	die Hoff

die Carlandica quorum es in uno gradu et 3000 Tass in uno millium.
 die Livonica quorum es in uno gradu et 3000 Tass in uno millium.

die Lituanica Polonica quorum es in uno gradu et 3000 Tass in
 die Lituanica Germanica quorum es in uno gradu et 4500 Tass in

95-3
L-703

A. Spekke
**Latvieši
un
Livonija**
16. gs.

Arnolds Spekke (1887—1972), romāņu filologs, diplomāts un vēsturnieks. Ilgus gadus strādājis par mācību spēku Latvijas Universitātes Romāņu filoloģijas nodaļā. Filoloģijas doktors, profesors. No 1933. līdz 1940. gadam bijis Latvijas sūtnis Itālijā. Plašās svešvalodu zināšanas (arī latīņu un grieķu) deva iespēju izmantot lielāko Rietumeiropas arhīvu unikālos materiālus un pievērsties poļu laika kultūras vēstures parādībām Latvijā. Šīs studijas noslēdz A. Spekkes nozīmīgais darbs «Latvieši un Livonija 16. gs.». Turklāt viņš sarakstījis vairākus citus monogrāfiskus apcerējumus, kas lielākoties veltīti Latvijas senākā posma vēsturei un Baltijas ikonogrāfiskiem un kartogrāfiskiem pētījumiem («Vecākie latvju tautas apģērbi zīmējumi», 1934; «Senie dzintara ceļi un Austrumbaltijas ģeogrāfiskā atklāšana», 1956; «Baltijas jūra senajās kartēs», 1959 u.c.). Publicējis arī daudzus rakstus periodikā un zinātniskos krājumos, piemēram, «Dažas agro viduslaiku arābu ģeogrāfu ziņas par baltu tautām»). Spekkes darbi sarakstīti savdabīgā stilā, tajos daudz interesantu, neordināru domu un vērtējumu.